

Ο ΣΤΑΥΡΟΣ ΣΤΟΥΣ ΔΙΑΦΟΡΟΥΣ ΚΛΑΔΟΥΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΙΜΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

Τὸ ἐθιμικὸ ἢ λαϊκὸ δίκαιο, ποὺ θεωρεῖται γενικὰ καταστάλαγμα καὶ προϊόν τῆς ἱστορικῆς πείρας τοῦ λαοῦ καὶ σημαντικὴ πηγὴ τοῦ γραπτοῦ ἢ ἐπισήμου δικαίου, ἐκφράζει βασικὲς ἀντιλήψεις τοῦ λαοῦ καὶ ἀποτελεῖ κατὰ κάποιον τρόπο συνισταμένη τῆς ὁμαδικῆς θελήσεως τῆς κοινωνίας ποὺ τὸ ἐδημιούργησε¹.

Πολλὲς διατάξεις τοῦ λαϊκοῦ δικαίου πηγάζουν ἀπὸ πεποιθήσεις, δοξασίες καὶ ἀντιλήψεις βαθειὰ ριζωμένες στὴν ψυχὴ τοῦ λαοῦ, ἡ ἀρχὴ τῶν ὁποίων χάνεται στὰ ἄδηλα βάθη τοῦ ἀσυνειδήτου καὶ τῆς προεστορίας. Ἐτσι ἡ ἐρμηνεία τους ἐμφανίζεται ἐξαιρετικὰ δύσκολη, ὅπως συμβαίνει ἄλλωστε καὶ μὲ πολλὰς ἄλλες ἐκδηλώσεις τοῦ λαϊκοῦ βίου. Στὰ πλαίσια τῆς μελέτης αὐτῆς θὰ προσπαθήσουμε νὰ παρουσιάσουμε καὶ νὰ ἐρμηνεύσουμε μερικὲς πτυχὲς τοῦ ἐλληνικοῦ λαϊκοῦ δικαίου, οἱ ὁποῖες χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὴν ἔντονη παρουσία τοῦ σταυρικοῦ σχήματος, ἐνὸς συμβόλου—κλειδιοῦ κατὰ τὴ γνώμη μας γιὰ πολλὰς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς τοῦ λαοῦ.

Ἡ ἐμφάνιση τοῦ σταυροῦ ὑπὸ τίς διάφορες μορφές του (ἀντικείμενο, μνεῖα του, σταυροσχηματισμός), ποὺ σημειώνεται ἔντονη σὲ πλεῖστες ἐκδηλώσεις τοῦ ἀνθρώπινου βίου², εἶναι συχνὴ καὶ σὲ πολλὰ θέματα τοῦ ἐλληνικοῦ λαϊκοῦ ἢ ἐθιμικοῦ δικαίου, μὲ μορφή μάλιστα ποὺ φαίνεται ὅτι πλησιάζει τὴν ἀρχὴ ἢ κάποια γενεσιουργὴ δύναμη τῆς ὑπάρξεως καὶ διαμορφώσεώς του καὶ προσφέρει μιὰ ἀμυδρὴ ὁδηγητικὴ ἀκτίνα γιὰ τὴν ἀνίχνευση τῆς γένεσης τῆς ἴδιας τῆς ἔννοιας τοῦ δικαίου. Στὴ συνέχεια παρακολουθοῦμε τὴν παρουσία τοῦ σταυρικοῦ σχήματος στοὺς ἐπὶ μέρους κλάδους τοῦ λαϊκοῦ δικαίου.

1. Γενικὰ γιὰ τὰ προβλήματα γενέσεως τοῦ δικαίου καὶ τὴ σχέση μεταξύ γραπτοῦ ἢ ἐπισήμου καὶ λαϊκοῦ ἢ ἐθιμικοῦ δικαίου βλ. τὸ βιβλίο τοῦ Γεωργίου Μιχαηλίδου - Νουάρου, Δίκαιον καὶ κοινωνικὴ συνείδησις, Ἀθῆναι 1972, σσ. 18 κ.ἐξ., 48 κ.ἐξ., 74 κ.ἐξ., ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία.

2. Βλ. Ἀννης Ἰ. Παπαμιχαήλ - Κουτρούμπα, Τέχνη καὶ ζωή, Αἱ ἐπὶ τῶν οἰκοδομημάτων τῆς Σύμης ἀπεικονίσεις, τόμ. Α', Τὸ σταυρόσχημον ἢ σταυροειδές, Ἀθῆναι 1980, σσ. 105-318.

Α. ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

Τὰ σχετικά μὲ τὴν παρουσία τοῦ σταυροῦ στὶς ἐκδηλώσεις τοῦ γάμου καὶ τοῦ ἀρρεβώνα ἔχομε ἐξετάσει ἤδη κατὰ τὴ διαπραγμάτευση τοῦ σταυροῦ στὸν κοινωνικὸ βίο τοῦ λαοῦ¹. Ἐδῶ θὰ ἐπιμείνωμε στὴν ἐξέταση τῆς παρουσίας καὶ τῆς σημασίας τοῦ σταυροῦ στοὺς βασικοὺς γιὰ τὸ λαϊκὸ οἰκογενειακὸ δίκαιο τομεῖς τῆς ἀδελφοποιίας καὶ τῶν προικοσυμφώνων.

α. ΑΔΕΛΦΟΠΟΙΙΑ

Στὸ θεσμὸ τῆς ἀδελφοποιίας ἡ λειτουργικότητα τοῦ σταυροῦ φαίνεται ὅτι ἦταν οὐσιαστικὴ γιὰ τὴ σύναψη τοῦ δεσμοῦ αὐτοῦ. Πρὶν προχωρήσουμε ὅμως στὴν ἐξέταση τοῦ κυρίως ἀντικειμένου μας, νομίζουμε ὅτι θὰ ἦταν σκόπιμο νὰ ὑπενθυμίσουμε μὲ δυὸ λόγια μερικὰ ἀπὸ τὰ γνωστὰ ἤδη γύρω ἀπὸ τὸ θεσμὸ αὐτό, πού φαίνεται νὰ εἶναι πανάρχαιος καὶ εὐρύτατα διαδεδομένος², προκειμένου νὰ δοθῇ ἔτσι μιὰ συνολικὴ εἰκόνα του.

1. Γενικά.

Σύμφωνα μὲ τὴν ἐπικρατέστερη σήμερ ἀποψη³ τῆς ἀδελφοποιίας, πού οἱ ἀρχές της φαίνεται ὅτι χάνονται στὰ βάθη τῆς προϊστορίας, θεωρεῖται παγκόσμιος θεσμός, ὁ ὁποῖος στηρίζεται στὴν πίστη τοῦ πρωτόγονου ἀνθρώπου σὲ ὑπερφυσικὲς δυνάμεις πού ἐνυπάρχουν στὸ ἀνθρώπινο σῶμα (π.χ. Orenda, Mana, ὁμηρικὸς θυμὸς) ἢ ἐκτὸς αὐτοῦ (π.χ. θεοί, δαίμονες, ψυχές τῶν προγόνων, πνεύματα). Ἡ σύναψη της τελεῖται μὲ διαφόρους τρόπους (π.χ. ἀνάμειξη ἢ ἄλλη χρῆση τοῦ αἵματος, ἀνταλλαγὴ ὄπλων, ρούχων, δώρων, ὄρκος, ἐκκλησιαστικὴ ἱεροτελεστία), μὲ τοὺς ὁποίους γίνεται ἐπίκληση στὶς ὑπερφυσικὲς αὐτὲς δυνάμεις μὲ σκοπὸ τὴν ἔνωση τῶν ἀδελφοποιουμένων μὲ μαγικὸ ὑπερφυσικὸ δεσμὸ συγγένειας. Ἐπομένως ἡ ἀδελφοποιία, μὲ ὅποιο τρόπο κι ἂν τελεῖται, ἀποτελεῖ ἐκδήλωση τοῦ ἴδιου θεσμοῦ καὶ ὅλες οἱ τελετές της ἀποσκοποῦν στὴ σύναψη τῆς μαγικῆς ὑπερφυσικῆς συγγένειας⁴, ἡ ὁποία μάλιστα σύμφωνα μὲ πορίσματα ἐθνολογικῶν ἐρευνῶν θεωρεῖται ὡς ἡ μοναδικὴ συγγένεια πού γνώριζε καὶ πίστευε ὁ πρωτόγονος ἄνθρωπος⁴.

1. "Ο.π., σ. 114 κ.ἐξ.

2. Βλ. Γεωργίου Μιχαηλίδου-Νουάρου, ὁ.π. (κεφ. Περὶ τῆς ἀδελφοποιίας ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι καὶ ἐν τῷ Βυζαντίῳ), σ. 331.

3. "Ο.π., σσ. 308, 331-332.

4. "Ο.π., σ. 327.

Πρέπει να σημειωθεί ακόμα ότι η αδελφοποιία που τελείται με την ανάμειξη αίματος, τελετουργία που το περιεχόμενό της εκφράζει προεκτάσεις κοινωνικο-πολιτισμικής δομής, συμπεριφορᾶς συγκεκριμένου χρόνου, τρόπου κλπ., κατά τὸν Γάλλο κοινωνιολόγο Georges Davy ἀποτελεῖ τὸν πρόδρομο τῆς σημερινῆς συμβάσεως, οἱ ὅροι καὶ τὸ περιεχόμενο τῆς ὁποίας καθορίζονται ἐλεύθερα ἀπὸ τὰ συμβαλλόμενα μέρη¹. Σὲ πολὺ πρωτόγονες δηλ. ἐποχές, ὅταν ἡ ἔννοια τῆς συμβάσεως ἦταν ἄγνωστη, γιὰ τὴν ἐπίτευξη πολλῶν σκοπῶν, πού κατόπιν ἐπιτυγχάνονται μὲ τὶς συμβάσεις τοῦ ἐνοχικοῦ δικαίου, χρησιμοποιοῦνται οἱ θεσμοὶ τοῦ γάμου, τῆς υἰοθεσίας καὶ τῆς αδελφοποιίας, χαρακτηριστικὸ χρήσιμο νὰ τὸ θυμόμαστε σὲ ὅλη τὴν ἀνάπτυξη τοῦ θεματός μας. Διότι στὶς πρωτόγονες κοινωνίες ἡ σύναψη συμβατικοῦ δεσμοῦ δὲν ἦταν νοητὴ χωρὶς μεταβολὴ τῆς προσωπικῆς ἢ οἰκογενειακῆς καταστάσεως (status) τοῦ ἀτόμου².

Αὐτὸ προκύπτει ἀπὸ μαρτυρίες ἀρχαίων συγγραφέων, σύμφωνα μὲ τὶς ὁποῖες καὶ ἡγεμόνες βαρβαρικῶν λαῶν ἐκλείναν διεθνεῖς συνθήκες εἰρήνης ἢ συμμαχίας μὲ τὴν τέλεση τῶν τελετουργιῶν τῆς αδελφοποιίας³. Ἐτσι ἐδιναν μαγικοθρησκευτικὸ χαρακτήρα στὶς ὑποχρεώσεις, ἐπικαλούμενοι ὡς φύλακες τῆς τηρήσεώς τους τοὺς θεοὺς ἢ τὶς μαγικὰς δυνάμεις, στὴν τιμωρία τῶν ὁσίων ἦταν ἐκτεθειμένοι οἱ παραβάτες. Ἐν ἰδίᾳ διαδικασία φαίνεται ὅτι ἀκολουθοῦσε κανεὶς καὶ προκειμένου γιὰ τὴν σύναψη ἰδιωτικῶν συμφωνιῶν, ἐπειδὴ σὲ πάλαι ἐποχές δὲν ὑπῆρχε διάκριση μεταξὺ διεθνοῦς καὶ ἀστικοῦ δικαίου καὶ οἱ τύποι συνάψεως καὶ τῶν ἰδιωτικῶν συμφωνιῶν ἦταν πιθανῶς οἱ ἴδιοι⁴.

Τὴν παραπάνω ἀποψη ἔρχονται νὰ ἐνισχύσουν πορίσματα ἐρευνῶν γιὰ τὸ Ρωμαϊκὸ Δίκαιο, σύμφωνα μὲ τὰ ὁποῖα οἱ ὅροι obligare — obligatio (δέσμιος, δέσμευση, ἐνοχὴ) καὶ nectere — nexus (δέσμευση, δουλεία) ἀρχικὰ ἐσήμαιναν τὴ δέσμευση ἑνὸς προσώπου μὲ μαγικοὺς καὶ θρησκευτικοὺς δεσμούς. Ἀκόμη καὶ τὸ iusiurandum (ὄρκος) καὶ ἴσως καὶ ἡ sponsio (ἐγγύηση, ὁμολογία) ἀκολουθοῦν τῇ συνήθειᾳ πολλῶν ἀρχαϊκῶν δικαίων νὰ καταρτίζονται οἱ συμβάσεις μὲ ἑνορκες ὑποσχέσεις — δεσμεύσεις. Καὶ κατὰ τὸ μεσαίωνα ἢ τοὺς μεταγενέστερους χρόνους πολλὰς ἐγγράφες συμβάσεις ἢ διαθηκὲς περιέχουν μαγικοθρησκευτικὰς ρῆτρες καὶ ἐπικαλοῦνται τὴ θεὰ ὀργὴν ἢ ἄλλα δεινὰ ἐναντίον ἐκείνου πού θὰ ἀθετήσῃ τὴ συμφω-

1. "Ο.π., σ. 339.

2. "Ο.π., σσ. 340-341.

3. "Ο.π., σ. 341.

4. "Ο.π., σ. 342.

νία, πράγμα που μαρτυρεί τη συνέχιση και επιβίωση του πανάρχαιου μαγικο-θρησκευτικού χαρακτήρος τών δικαιοπραξιών¹.

Κατά την επικρατέστερη στην επιστήμη άποψη, την οποία αντιπροσωπεύει ο Γερμανός εθνολόγος R. Thurnwald, για την ανάπτυξη του θεσμού τής αδελφοποιίας απαιτείται ή υπαρξη δύο προϋποθέσεων: 1) ή μεγάλη ανεξαρτησία του ατόμου, ή οποία συνοδεύεται από έλλειψη έννομης τάξης και ασφάλειας, και 2) ή υπαρξη πρωτόγονου τρόπου σκέψεως, πάνω στον οποίο βασίζονται ή ανάμειξη του αίματος ή άλλες ανάλογες τελετές. Μόλις ή νοοτροπία αυτή εκλείπει, παύει νά υπάρχη και ή αδελφοποιία². Οί δύο αυτές βασικές προϋποθέσεις — παράγοντες διευκολύνουν κάπως την κατανόηση τών ιστορικών φάσεων, από τις οποίες πέρασε ο θεσμός τής αδελφοποιίας στον ελληνικό χώρο από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα.

Κατά τους όμηρικούς χρόνους τó έθιμο τής αδελφοποιίας ήταν σέ ακμή. Τότε οί διάφοροι οίκισμοί και τά χωριά τής υπαίθρου αποτελούνταν μόνο από συγγενείς ή πρόσωπα που είχαν κοινή καταγωγή και κάθε ξένος έθεωρείτο έχθρός.

Η συγκοινωνία και ή επικοινωνία μεταξύ διαφόρων τόπων ήταν πολύ δύσκολη και όποιος βρισκόταν μακριά από την πατρίδα του αντιμετώπιζε την έχθρότητα τών κατοίκων του τόπου και μύριους κινδύνους. Στη μείωση τών κινδύνων αυτών απέβλεπε ο θεσμός τής ξενίας και τó σχετικό έθιμο τής αδελφοποιίας. Η αδελφοποιία, που συνάπτονταν τόσο μεταξύ τών κατοίκων του ίδιου τόπου όσο και μεταξύ κατοίκων διαφόρων τόπων, οί όποιοι πολλές φορές ανήκαν και σέ διαφορετικές εθνότητες, εξασφάλιζε σ' αυτούς βοήθεια σέ περίπτωση κινδύνου, που απειλούσε τη ζωή ή την περιουσία τους. Έτσι κατά την περίοδο αυτή ή αδελφοποιία, ή οποία βασίζεται στην κοινή σέ όλους τούς λαούς πίστη στη δύναμη όρισμένων τελετουργιών (άνταλλαγή όπλων, ανάμειξη αίματος κλπ.), αποτελεί μέσο τόσο για την ανάπτυξη άτομικών σχέσεων μεταξύ κατοίκων διαφόρων τόπων όσο και διεθνών σχέσεων μεταξύ ήγεμόνων διαφόρων λαών³.

Αργότερα κατά την κλασσική εποχή τής αρχαίας Ελλάδος φαίνεται νά εκλείπη βαθμηδόν ο θεσμός μέ παράλληλη ύποχώρηση του έθιμου. Πρόκειται για φαινόμενο βασιζόμενο κυρίως στην ανάπτυξη ή καλύτερα στη διαφοροποίηση τής κοινωνικοπολιτιστικής δομής.

Κατά τά τέλη τής αρχαιότητας, όταν αναφαίνονται δείγματα επίρρωσης τών δεισιδαιμονιών μέ τη διάδοση τών ανατολικών θρησκειών, τó μυστικισμό, τά

1. "Ο.π., σσ. 343-344.

2. "Ο.π., σ. 336.

3. "Ο.π., σ. 337.

«μυστήρια» και την πίστη στη μαγεία και μαγγανεία μέσα σὲ ἓνα κλῖμα ἀποδιοργάνωσης τοῦ κράτους καὶ ἔλλειψης ἀσφαλείας γιὰ τὸ ἄτομο, τότε τὸ ἔθιμο τῆς ἀδελφοποιίας ἀναζωπυρώνεται καὶ λειτουργεῖ πάλι σὲ μεγάλο φάσμα.

Ἡ κατάσταση αὐτὴ συνεχίστηκε κατὰ τὴν θεοκρατικὴ καὶ μυστικιστικὴ περίοδο, ὅπου παρ' ὅλες τὶς ἐπίσημες ἀπαγορεύσεις τοῦ Κράτους καὶ τῆς Ἐκκλησίας τὸ ἔθιμο ἐξακολουθοῦσε νὰ ἀκμάζει σὲ τέτοιο βαθμὸ, ὥστε νὰ ὑπάρχῃ εἰδικὴ ἐκκλησιαστικὴ ἀκολουθία — καὶ μάλιστα μὲ παραλλαγές — γιὰ τὴν ἱερολόγησή της¹.

Κατὰ τὴν περίοδο τῆς τουρκοκρατίας, ὅταν ἡ ἔλλειψις ἀσφαλείας καὶ μορφώσεως καὶ ἡ παρακλόνιση πρὸς τὰ φαινόμενα αὐτὰ δεισιδαιμονία καὶ μοιρολατρεία εἶχαν φτάσει σὲ πολὺ ὑψηλὰ ἐπίπεδα, ὁ θεσμὸς τῆς ἀδελφοποιίας ἀνθίζει στὶς τουρκοκρατούμενες ἐλληνικὲς περιοχὲς ἀκόμα καὶ μεταξὺ ἀτόμων ποὺ ἀνῆκαν σὲ διαφορετικὲς ἐθνότητες (π.χ. Ἑλληνες—Ἀλβανοὶ ἢ Τοῦρκοι)².

Μὲ τὴν ἀδελφοποιία, ὅπως καὶ μὲ τὴν κουμπάρια³ ἢ τὸ γάμο μὲ ἰσχυρὲς καὶ πολυπληθεῖς οἰκογένειες, ἀναζητοῦν οἱ ὑπόδουλοι στηρίγματα καὶ συμμάχους γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσουν τοὺς ποικιλόμορφους κινδύνους ποὺ τοὺς ἀπειλοῦν⁴.

1. Ὁ.π., σσ. 318-319, 334.

2. Ὁ.π., σσ. 322, 338.

3. Ἡ κατάσταση αὐτὴ σκιαγραφεῖται μὲ ἐπιγραμματικὴ παραστατικότητα στὸ παρακάτω κλέφτικο τραγούδι ἀπὸ τὴν Καστανιά Εὐρυτανίας.

Ἀνάρια, ἀνάρια τὰ ῥιχναν οἱ κλέφται τὰ τσουφέκια

ἦταν οἱ δόλιοι λιγοστοί, πέντ' ἔξι, ὀχτὼ νομάτοι

κι ὁ καπετάνιος ἔλειπε μὲ δυό, μὲ τρεῖς λεβέντες.

Πάει νὰ βαφτίσ' ἓνα παιδί, νὰ κάν' ἓναν κουμπάρο,

νὰ τὸ ῥ' ὁ μαῦρος γύρισμα, νὰ τὸ ῥ' ἀποκοῦμι.

4. Βλ. ἐνδεικτικὰ ΚΛ. ἀρ. 2005, σ. 56 (συλλ. Νικ. Μόσολα, περιοχὴ Βονίτσης Αἰτωλίας 1952) : «Ὁ θεσμὸς τῶν ἀδερφοποιητῶν, βλάμηδων, ἴσχυε εἰς τὴν περιφέρειαν ταύτην ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς τουρκοκρατίας καὶ μέχρι πρὸ πεντηκονταετίας. Ἐκτοτε ἐξέλιπε, διότι τὰ κρατικὰ μέτρα ἀσφαλείας περιώρισαν σημαντικῶς τὴν δρᾶσιν τῶν ληστῶν, ζωοκλεπτῶν καὶ λοιπῶν κακοποιῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα ἔδρων εἰς βάρος τῶν μὴ διαθετόντων δύναμιν. Διότι πρέπει νὰ σημειώσωμεν ὅτι ἀδερφοποιοὶ (βλάμηδες) εἰς τὴν περιφέρειαν ταύτην ἐγίνοντο ἰδίᾳ ἄνθρωποι οἱ ὁποῖοι ἐστεροῦντο πολλῶν συγγενῶν, ὥστε νὰ ἔχωσι δύναμιν, καὶ συνεπῶς ἦταν εὐάλωτοι εἰς τοὺς ληστὰς, ζωοκλέπτας καὶ λοιποὺς παλιανθρώπους. Διὰ τὴν ἀπόκτησιν λοιπὸν δυνάμεως, ἀσφαλείας συνεδέοντο μετ' ἄλλων διὰ τῆς ἀδερφοποιίας (βλαμοσύνης) καὶ οὕτως ἡσύχαζον ἀπὸ ληστρικὰς ἐνοχλήσεις. Δηλ. ὁ ληστὴς ἔπρεπε νὰ σκεφτῇ καλὰ, προτοῦ πειράξ' ἄνθρωπο ποὺ ἔχε βλάμηδες, γιατί οὐ βλάμ' εἶχε τὸ αἷμα τ' γιὰ τοῦ βλάμ' τ'». Βλ. καὶ ΚΛ. ἀρ. 1161 Β, σ. 107 (συλλ. Μαρίας Λιουδάκη, Ἰναχώριον (Ἔλος) Κρήτης 1938), ΚΛ. ἀρ. 1161 Δ, σσ. 31-32 (συλλ. τῆς Ἰδίας, Ἰναχώριον (Κεφάλι) 1938), ΚΛ. ἀρ. 1105, σ. 134 (συλλ. τῆς Ἰδίας, Κρήτη 1937), ΚΛ. ἀρ. 2418, σσ. 133-134 (συλλ. Ἀναστ. Κοπανᾶ, Περιβόλια Ὀλυμπίας Ἡλείας 1962).

Μετά την άπελευθέρωση ή αδελφοποιία διατηρείται σέ φθίνοντα ρυθμό, πού συμβαδίζει με την έμπέδωση τής κρατικής έννομης τάξης και τη διάδοση τής παιδείας. Στο μαρασμό της συνετέλεσε βέβαια και ή απαγόρευση της από τò Κράτος και την Έκκλησία¹. Έτσι, ενώ κατά τò δέκατο ένατο αιώνα και τις πρώτες δεκαετίες τού είκοστου² τò έθιμο ζή, μετέπειτα αυτό διατηρείται σχεδόν αποκλειστικά στη μνήμη τών παλιότερων γενιών.

Στη σύντομη αυτή ιστορικοκοινωνική αναδρομή³ φαίνεται ότι τò έθιμο τής αδελφοποιίας εμφανίζεται στόν έλλαδικό και μικρασιατικό χώρο ήδη από την όμηρική εποχή και με διάφορες αύξομειώσεις, πού βαδίζουν παράλληλα με τις κοινωνικοπολιτισμικές μεταβολές, έξακολούθησε δέ νά ζή στα γεωργοκτηνοτροφικά στρώματα τού λαού μέχρι και τόν είκοστό αιώνα.

Θά θέλαμε βέβαια νά υπογραμμίσουμε ότι οι διαφορετικές κοινωνικοπολιτισμικές δομές, οι όποιες δίνουν και τò ύφος τής εποχής, τού χρόνου, δέν μπορούν νά κλειστούν στίς πολύ εύρεϊες έννοιες και με μεγάλες γραμμές — πλαίσια, όπως π.χ. «άνεξαρτησία τού άτομου, πρωτόγονος τρόπος σκέψευς» κλπ., έννοιες με πολλές διαστάσεις και βαθιές τομές, συνυφασμένες και με εύρύ φάσμα ψυχοθρησκευτικο-λατρευτικών καταβολών. Πρέπει δέ νά δούμε τò φαινόμενο κάτω από αυτό τò πρίσμα και πιστεύουμε ότι κοινωνικοπολιτισμικά για την εποχή πού τò γέννησε αποτελεί σκέψη άκριβείας και όργάνωσης, πυρήνες τών όποίων ένυπάρχουν σέ κοινωνικο-νομικοπολιτισμικά φαινόμενα και διατάξεις.

Έγστερα από την πολύ σύντομη αυτή ματιά στην ιστορία τού θεσμού, πού νομίζουμε ότι θά είναι χρήσιμη και κατά τη διαπραγμάτευση τού θέματός μας, έρχόμαστε στην εξέταση τών πτυχών τής αδελφοποιίας, πού σχετίζονται άμεσα με τò σταυρό.

2. Όνόματα σχετικά με τò θεσμό.

Πολύ έμφανής είναι γλωσσικώς ή παρουσία τού σταυρού στα όνόματα, πού δηλώνουν τούς αδελφοποιητούς και τούς συγγενείς τους. Ό σταυρός σ' αυτή τη

1. Βλ. Γεωργίου Μιχαηλίδου-Νουάρου, ό.π., σ. 322.

2. Βλ. ένδεικτικώς ΚΛ. άρ. 1980, σ. 4 (συλλ. Γ. Φάκx, Μαρούλα Έλασσόνος 1952), ΚΛ. άρ. 2011, σ. 8 (συλλ. Καλλιόπης Βαϊνά, Βογατσικό Καστοριάζ 1952), ΚΛ. άρ. 2030, σσ. 14-15 (συλλ. Γ. Κοντοστεργίου, Μικρά Γότιστα Ήπείρου 1953), ΚΛ. άρ. 4126, σ. 260 (συλλ. Άννης Παπαμιχαήλ-Κουτρούμπα, Μυρσίνη Πρεβέζης 1979).

3. Περισσότερα για τò θεσμό τής αδελφοποιίας και πλούσια βιβλιογραφία βρίσκει κανείς στη σχετική μελέτη τού Γ. Μιχαηλίδου-Νουάρου.

φασματική παρουσία λειτουργεί κατά δύο τρόπους. Κατά τὸν πρῶτο (I) ὁ σταυρὸς δίνει τὴν ὀνομασία τῶν μυουμένων — ἀδελφοποιητῶν ἢ τῶν ἀδελφῶν τους, ἐνῶ στὸ δεύτερο (II) χρησιμοποιεῖται ὡς πρῶτο συνθετικὸ πολλῶν ὀνομάτων, ποὺ ἀναφέρονται στοὺς ἀδελφοποιητοὺς ἢ τοὺς συγγενεῖς τους.

I. Σταυρὸς καὶ ὀνομασία μυουμένων — ἀδελφοποιητῶν.

Οἱ ἀδελφοποιητοὶ καὶ τὰ ἀδέλφια τους.

Σχετικὰ μὲ τὸν πρῶτο τρόπο λειτουργίας (ὀνοματοποιητικῆς) τοῦ σταυροῦ στὰ ὀνόματα τοῦ θεσμοῦ τῆς ἀδελφοποιίας ὑπογραμμίζεται ἡ ὀνομασία **σταυρὸς** πρὸς δήλωσιν τοῦ μυηθέντος, τοῦ ἀδελφοποιητοῦ : «*Σταῦρος (= ἀδελφοποιητὸς)*· *σταυραδερφός — σταυραδερφή = ὁ ἀδελφός ἢ ἀδελφή (σταυραδερφή) τοῦ σταύρου (ἀδελφοποιητοῦ)*». «*Σταῦρος: σταυράδελφος*»¹.

Ἀπὸ τῆς λέξεως σταυρὸς προέρχεται ἀναμφίβολα καὶ ἡ ὀνομασία **σταύρης**, ποὺ σημαίνει τὸν ἀδελφὸ τῶν νέων, οἱ ὁποῖοι ἐνώνυνται μὲ τὸ δεσμὸ τῆς ἀδελφοποιίας : *Σταύρης* λεγόταν ὁ ἀδελφὸς τοῦ νέου ἐκείνου, μὲ τὸν ὁποῖο κάποιος ἔγινε ἀδελφὸς ἐπὶ τοῦ Εὐαγγελίου (Ἀνασελίτῃ Κοζάνης καὶ Λάκκῃ Πέλλης)².

II. Ὁ «σταυρὸς» ὡς πρῶτο συνθετικὸ τῶν ὀνομάτων τῆς ἀδελφοποιίας.

α. Ὁνόματα ἀδελφοποιητῶν.

Πολὺ συχνότερα βρίσκουμε τὸ σταυρὸ ὡς πρῶτο συνθετικὸ ὀνομάτων, ποὺ σημαίνουν τοὺς ἀδελφοποιητοὺς, αὐτοὺς δηλ. ποὺ μὲ τὴν τελετουργία τῆς ἀδελφοποιίας γίνονται ἀδέλφια. Ἔτσι οἱ μετέχοντες, μυούμενοι ὀνομάζονται *σταυραδέλφια*, *σταυράδελφοι*, *σταυραδερφοὶ* ἢ *ἀδέλφια* στὸ *Εὐαγγέλιο*, *μπράτιμοι* στὸ *Εὐαγγέλιο*, *σταυραδέλφια-μπραζέρηδες* κλπ.³ *Σταυράδελφος* (ὁ, σταυρὸς + ἀδελφός), *τεχνητοὶ*

1. Δελτία Ἱστορ. Λεξ. Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Κ.Α., ἀρ. 668, σ. 14 (συλλ. Τσικόπουλου, Καταφύγι Κοζάνης 1912) καὶ Κ.Α. ἀρ. 669, σσ. 60-61 (συλλ. Ν. Μίνσκη, Θεσσαλία 1915).

2. Δελτία Ἱστορ. Λεξ.

3. «Ὁνόματα ἀδελφοποιτῶν : *μπράτιμια, παραγάμπρια, παράνυφοι*. Ἡ νόψη χαρίζει στίς παράνυμφες ἓνα μαντήλι καὶ ὁ γαμβρὸς τὸ ἴδιο στοὺς *μπράτιμους*». (Κ.Α. ἀρ. 1981, σ. 4 (συλλ. Ἀνδρέου Καραμανάκου, Γιαννωτὰ Ἐλασσόνης 1952). «*Ἀδελφοποιός, πρῶφ. ἀδερφοπιτός = ἀδελφοποιητός : ὁ παράνυμφος, βελάμης καὶ βλάμης κατὰ τοὺς Ἀλβανούς*. Ἡ ἀδελφοποιία ἐν Ἠπειρῷ τελεῖται δι' *ἱεροτελεστίας*» (Κ.Α. ἀρ. 318, σ. 3 (συλλ. Α. Γόνιου, Ἠπειρος 1876). «*Ἀδελφοποιός: τὸ ἄλλως σταυραδέρφει*» (Κ.Α. ἀρ. 288, σ. 102 (συλλ. Συμ. Μανασσίδου, Μαράσια Ἀδριανουπόλεως 1886). «*Σταυραδέρφια, μπραζέρηδες, σταυραδελέφ, σταυροκουινάδα*» (Κ.Α. ἀρ. 2175, σ. 5 (συλλ. Γεωργ.

ἀδελφοί¹. Σταυραδέρφια ἢ ἀδέρφια στὸ Εὐαγγέλιο². σταυραδέρφια ἢ μπράτιμοι στὸ Εὐαγγέλιο³. «σταυραδέρφια, πνευματικοὶ ἀδελφοί»⁴.

Δροσοπούλου, Κεραμιδιά καὶ χωρία τέως Δήμου Πηνειῶν (Ἡλείας 1955). «Σταυράδερφος = βλάμης, μπράτιμος» (Κλ. ἀρ. 756, σσ. 78, 148 (συλλ. Β. Ρέκκα, Ἠπειρος 1924). «Σταυραδέρφια, μπράζερδες, βλάμηδες... Ὁ ὄρκος τῶν βλάμηδων ἐδίδετο ἐμπρὸς σὲ Εὐαγγέλιο» (Κλ. ἀρ. 2125, σσ. 13, 14 (συλλ. Σπυρ. Καράμπελα, Σκυλλουντία Ὀλυμπίας Ἡλείας 1954). Ἀθροπιτός: φίλος, κυρίως ὁ γινόμενος ἄλλοτε δι' ἐκκλησιαστικῆς τελετῆς, νῦν δὲ τοῦ ἔθους τούτου μὴ ὄντος ἐν χρήσει, λέγεται πᾶς φίλος» (Κλ. ἀρ. 300, σσ. 5, 19 (συλλ. Π. Μακρῆ, Βιθυνία 1894). Ἄλλες ὀνομασίες τῶν ἀδελφοποιητῶν βλ. εἰς Νικολ. Α. Βέη, Ἀρκαδικὰ γλωσσικά μνημεῖα, Δημῶδη ἄσματα Φιγαλίας μεθ' ὑπομνημάτων, ΔΙΕΕ, τόμ. 6 (1901) σ. 225, καὶ Γεωργίου Μιχαηλίδου - Νουάρου, ὁ.π., σ. 323.

1. Ἱστορ. Λεξ. Χφ. Φιλ. Συλλ. Κων/λεως, ἀρ. 198, σ. 226 (συλλ. Συμ. Μανασσείδου, Αἶνος 1880).

2. Κλ. ἀρ. 1977, σσ. 3-4 (συλλ. Ἐλισάβετ Παπαμιχαήλου, Πύθιον Ἐλασσόνος 1952).

3. Κλ. ἀρ. 1975, σσ. 12, 36 (συλλ. Ἀθαν. Παπαμιχαήλου, Λυκούδι Ἐλασσόνος 1953).

4. Ἱστορ. Λεξ. ἀρ. 1100, σ. 12 (συλλ. Γεωργίου Γαλανικοπούλου, Βαλτεσινίκον Γορτυνίας 1976). Βλ. ἐπίσης Ἰω. Λαμπρίδου, Λαογραφικὰ, Ἀθήναι 1970, σ. 175, Παν. Ἀρ. Δ. Βλαντινέου, Συλλογὴ δημοτικῶν ἀσμάτων τῆς Ἠπείρου, Ἀθήναι 1880, σ. 69, Ν.Γ. Πόλιτου, Μελέται περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς γλώσσης τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, Παραδόσεις, ἐν Ἀθήναις 1904, σσ. 269, 1113, ἀρ. 482, Εἰρήνης Σπαραδωνίδου, Τραγούδια τῆς Ἀγόριανης (Παρνασοῦ), Ἀθήνα 1939, σ. 414, Δημ. Α. Πετροπούλου, Λαογραφικὰ Σκοπέλου - Πέτρας (Ἀνατολικῆς Θράκης), ΙΔ' Ἀδελφοποιῖα, Ἀρχ. Θρακ. Ἠ' (1941-42), σσ. 171-172, Α. Μ. Γεωργοπαπαδάκου, Ἡ ἀδελφοποιῖα εἰς τὴν Μάνην, Λαογρ. ΙΓ' (1950), σ. 30 κ.ἐξ., Πέτρου Βλαστοῦ, Συνώνυμα καὶ συγγενικά, Τέχνες καὶ σύνεργα, Ἀθήνα 1976², σσ. 412-413, Κλ. ἀρ. 229, σ. 226 (συλλ. Συμ. Μανασσείδου, Χατζηγλήριον Κεσσάνης 1880), = Ἱστορ. Λεξ. Χφ. Φιλ. Συλλ. Κων/λεως, ἀρ. 198, σ. 226 (συλλ. τοῦ ἴδιου, Αἶνος 1880), Κλ. ἀρ. 140, σ. 344 (συλλ. τοῦ ἴδιου, Χατζηγλήριον Κεσσάνης 1882), Ἱστορ. Λεξ. Χφ. Φιλ. Συλλ. Κων/λεως ἀρ. 770, σ. 129 (συλλ. τοῦ ἴδιου, Αἶνος 1882), Ἱστορ. Λεξ. Χφ. Φιλ. Συλλ. Κων/λεως ἀρ. 1309, σ. 62 (συλλ. τοῦ ἴδιου, Αἶνος 1883), Κλ. ἀρ. 288, σ. 102 (συλλ. τοῦ ἴδιου, Μαράσια Ἀδριανουπόλεως 1886), Ἱστορ. Λεξ. Χφ. Φιλ. Συλλ. Κων/λεως, ἀρ. 2190, σ. 114 (συλλ. τοῦ ἴδιου, Αἶνος 1896 ;), Κλ. ἀρ. 496, σ. 32 (συλλ. Χρ. Χρηστοβασίλη, Ἠπειρος 1910), Κλ. ἀρ. 125, σ. 17 (συλλ. Χ. Σακελλαριάδου, Γορτυνία [1917]), Κλ. ἀρ. 676, σ. 94 (συλλ. Ν. Λάσκαρι, Λάστα [1924]), Κλ. ἀρ. 756, σ. 78 (συλλ. Β. Ρέκκα, Ἠπειρος 1925), Ἱστορ. Λεξ. ἀρ. 453, σ. 80 (συλλ. Ν. Ἀνδριώτη, Ἰμβρος [1928]), Κλ. ἀρ. 1159 Α, σ. 59 (συλλ. Γεωργίας Ταρσοῦλη, Σαρατζᾶς (Χρυσοκελλαριὰ) Πυλίας 1938), Κλ. ἀρ. 1160 Α, σ. 151 (συλλ. Γ. Α. Μέγα, Λῆμνος (Βάρος) 1938) Κλ. ἀρ. 1161 Β, σ. 107 (συλλ. Μαρίας Λιουδάκη, Ἰναχώριον (Ἐλος) 1938), Ἱστορ. Λεξ. ἀρ. 630, σ. 12 (συλλ. Νικηφ. Κυπραίου, Πάρος 1940), Κλ. ἀρ. 1980, σ. 4 (συλλ. Γ. Φάκα, Μαγούλα Ἐλασσόνος 1952), Κλ. ἀρ. 1959, σ. 9 (συλλ. Ἑμμ. Σορώτου, Οἶα Θήρας 1953), Κλ. ἀρ. 1966, σσ. 15-16 (συλλ. Βασ. Βαϊοπούλου, Γεράνια Ἐλασσόνος 1953), Κλ. ἀρ. 1971, σ. 8 (συλλ. Α. Τσέλιου,

Γιὰ τοὺς ἀδελφοποιητοὺς ἢ ἀδερφοχτοὺς ὑπάρχει καὶ ἡ ὀνομασία *σταυροκουινιάδοι* ¹.

Γιὰ τὶς ἀδελφοποιητές, τὶς γυναῖκες ποὺ συνδέονται μὲ τὸ δεσμὸ τῆς ἀδελφοποιίας, ἀπαντοῦν οἱ ὅροι *σταυραδερφές*, *σταυροδιρφές* ² καὶ *ἀδελφοποιητές* ³. «*Σταυραδερφές* : Ἐνωσαν τὸ αἷμα τους καὶ ὁ παπᾶς τὶς διάβαξε μὴ εὐχή καὶ γίνονταν ἀδελφοποιητές» (Ρουμλούκι Μακεδονίας) ⁴.

Ὁ ὅρος *σταυραδερφή* ἢ *σταυραδέρφη* ⁵ δηλώνει καὶ τὸ κορίτσι, ποὺ ἐπαιζε πρωταγωνιστικὸ ρόλο στὴν ὡπωσδήποτε συνηθέστερη ἀδελφοποίηση τῶν ἀνδρῶν καὶ χωρὶς τὴν παρουσία του δὲν ἦταν δυνατὴ ἡ τελετουργία γιὰ τὴ σύναψη τοῦ δεσμοῦ, τουλάχιστο μετὰ πολλῶν ἀτόμων. Ὁ ἴδιος ἰσχυρὸς πνευματικὸς δεσμός, ποὺ ἔνωσε τοὺς σταυραδερφοὺς μετὰξὺ τους, ἔνωσε καὶ κάθε ἓνα ἀπὸ αὐτοὺς μὲ τὴ σταυραδερφή: «*Σταυραδερφή λέγεται ἡ παρισταμένη κατὰ τὴν ἀδελφοποίησιν παρθένος, ἣν οἱ ἀδελφοποιητοὶ ἢ σταυραδελφοὶ (οἱ δι' ὅρκου ἐπὶ τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῶν ἁγίων εἰκόνων ἐνώπιον ἱερέως ὁμολογήσαντες πίστιν καὶ φιλίαν πρὸς ἀλλήλους) τιμῶσι καὶ προστατεύουσιν ὑπὲρ ἀδελφῆν*» ⁶. Ὁ ὅρος *σταυραδερφές* δηλώνει τὰ δυὸ κορίτσια,

Κοντόβουση Ἐλεῖσσινος 1953), ΚΑ. ἀρ. 2272, σ. 47 (συλλ. Χαράλ. Σπανού, Ἰκάρια 1955), ΚΑ. ἀρ. 2882, σ. 206 (συλλ. Δημ. Οἰκονομίδου, Καλέντζι Ἰωαννίνων 1961), Ἱστορ. Λεξ. ἀρ. 920, σ. 94 (συλλ. Ν. Κοντοσόπουλου, Γιδᾶς Ἡμαθίας 1970), Ἱστορ. Λεξ. ἀρ. 970, σ. 6 (συλλ. Μαρουδῆ Παπαθανασίου, Ἀρναία Καλυδικῆς 1972) καὶ

Ὅμοια πνευματικὴ συγγένεια φανερώνει ὁ ὅρος *σταυραδέρφια*, ὅταν δηλώνει ὅσους ἔχουν τὸν ἴδιο ἀνάδοχο, τὸν ἴδιο νουνό. Βλ. Νικολάου Ἀνδριώτη, Τὰ σύνθετα τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος τῆς Ἱμβρου, Ἀρχ. Θρακ. Θησ. 20 (1955), σ. 238, Ἱστορ. Λεξ. ἀρ. 174, σ. 51 (συλλ. Ἱ. Κυριακοῦ, Θήρα [1889]), «*Σταυραδέρφια (τὰ): ταῦτόν μὲ τὸ ἐν Αἰήμφω καλαδέρφια*» (Ἱστορ. Λεξ. ἀρ. 453, 3, σ. 80 (συλλ. Ν. Ἀνδριώτη, Ἱμβρος [1928]), Ἱστορ. Λεξ. ἀρ. 918, σσ. 366, 520 (συλλ. Ι. Γιούργαλη, Πισπιλοῦς Χίου 1970), Ἱστορ. Λεξ. ἀρ. 1013, σ. 149 (συλλ. Χ. Καρατζάνου, Πολύχνητος Λέσβου 1973).

Τὸν ὅρο *σταυραδέρφια* βρῖσκομε καὶ μὲ ἄλλη σημασία : «*Σταυραδέρφια (τὰ): ἀδέρφια ἀπὸ ἄλλον πατέρα ἢ ἄλλη μητέρα (παλῆα ἑλλην. ἑτεροθαλεῖς ἀδελφοί)*» (Ἱστορ. Λεξ. ἀρ. 428, σ. 109 (συλλ. Δημ. Πουλλάκη, Θήρα 1924).

1. ΚΑ. ἀρ. 1161Δ, σσ. 31—32 (συλλ. Μαρίας Λιουδάκη, Ἰναχώριον (Κεφάλι) 1938).

2. Ἱστορ. Λεξ. ἀρ. 920, σ. 94 (συλλ. Ν. Κοντοσόπουλου, Γιδᾶς Ἡμαθίας 1970).

3. Βλ. Α. Μ. Γεωργοπαπαδάκου, ὁ.π., σ. 30.

4. Ἱστορ. Λεξ. ἀρ. 1068, σ. 34 (συλλ. Γ. Μερίκη, 1975).

5. Ν. Γ. Πολίτου, ὁ.π., σ. 269.

6. Ὁ.π., σ. 1113. Πρβλ. καὶ Νικολ. Α. Βέη, ὁ.π., σ. 226 : «Ὅπως δὲ γίνῃ ἡ σταυραδελφότης, πρέπει νὰ παρίσταται κατὰ τὴν τελετὴν μία κόρη ἄνηβος εἰ δυνατόν, ἢ ὁποία μετὰ ταῦτα θεωρεῖται ἀδελφὴ τῶν βλάμηδων ὑποχρεωμένων νὰ ἀποκαταστήσωσι ταύτην παρέχοντες αὐτοὶ τὴν προῖκα».

πού απαιτούνται ένιοτε για την άσκηση του τελετουργικού τῆς ἀδελφοποιίας¹. Ὑπάρχει καὶ ἡ ἔκφραση «σά σταυραδέρφια» πού χρησιμοποιεῖται γιὰ νὰ χαρακτηρίσῃ τὴν πολὺ στενὴ φιλία².

Τὰ ὑποκοριστικά τοῦ σταυραδερφή³ σταυραδερφούλα, σταυραδερφίτσα κλπ. ἔχουν καὶ τὴ σημασία «πολυαγαπημένη» καὶ προσεπιμαρτυροῦν γιὰ τὸν ἰσχυρὸ δεσμό, ὁ ὁποῖος ἔνωσε τοὺς ἀδελφοποιητοὺς, ὅπως φαίνεται ἐνδεικτικὰ στὰ παρακάτω παραδείγματα:

«Ἐνὲς πὸν περνοδιάβαινα, κόρη σταυραδερφούλα,»⁴.

«Στὸ εἶπα, περδικούλα μου καὶ σταυραδελφούλα μου»⁵.

«Μ' δὲ ξέρ'ς, σταυρονδιρφίτσα μ', οἱ μ'κροὶ τραῶν τὰ

μῆλα καὶ τ'ς τρανοὺς μονογιάν' τὰ δόδγια; (ἐξ αἰτίας τῶν παιδιῶν μαλώνουν οἱ μεγάλοι)»⁶.

β. Ἄλλοι συγγενεῖς τῶν ἀδελφοποιητῶν.

Οἱ ὄροι σταυραδερφός, σταυραδέρφη κλπ. δηλώνουν ἐπίσης τοὺς ἀδελφούς⁷ καὶ τίς ἀδελφές⁸ τῶν ἀδελφοποιουμένων καὶ ὄχι μόνο τοὺς ἀδελφοποιητοὺς, ὅπως εἶδαμε καὶ παραπάνω. «...οἱ ἀδελφοποιήτες λέγονταν μπαράτιμοι ἢ βλάμηδες

1. Κλ. ἀρ. 1355, σ. 94 (συλλ. Γ. Α. Μέγα, Ἁγία Ἄννα Εὐβοίας 1939).

2. «Ὅταν εἶναι φίλοι καρδιακοί, λένε: ἔ μωρέ, σά σταυραδέρφια» (Κλ. ἀρ. 1160Γ, σ. 128 (συλλ. Γ. Μέγα, Ἀἴμνος (Σβέρδια) 1938)· πρβλ. τοῦ ἴδιου σ. 151· σταυραδέρφια' οἱ πολὺ στενοὶ φίλοι» (Ἱστορ. Λεξ. ἀρ. 630, σ. 12 (συλλ. Νικηφ. Κυπραίου, Πάρος 1940).

3. Μαρτυρεῖται καὶ ὁ τύπος σταυράδερφη: «Ἐπιασα μὴ σταυράδερφη νὰ πλένῃ τὰ σκουτιὰ μου». (Γ. Χρ. Χασιώτου, Συλλογὴ τῶν κατὰ τὴν Ἑπειρον δημοτικῶν ἑσμάτων, ἐν Ἀθήναις 1866, σ. 78). Γιὰ τοὺς ὄρους σταυραδέρφη-σταυραδελφούλα βλ. καὶ Εὐάγγ. Στ. Τζιάτζιου, Τραγούδια τῶν Σαρακατσανίων, ἐν Ἀθήναις 1928, σσ. 60, 112, Εἰρήνης Σπανδωνίδη, Τραγούδια τῆς Ἀγόριανης (Παρνασοῦ), Ἀθήνα 1939, σσ. 76, 438, Πέτρου Βλαστοῦ, δ.π., σσ. 412-413.

4. Εὐάγγ. Στ. Τζιάτζιου, δ.π., σ. 60.

5. Κλ. ἀρ. 1478, σ. 53 (συλλ. Μαγδαληνῆς Τσάκωνα, Μανιάκι 1941).

Πρβλ. καὶ τὸ ἐπόμενο: «Ἀπὸ τὴν πόρτα σου περνῶ, μαρὴ σταυραδελφούλα μου, /κι ἀπὸ τὴ γειτονιά σου, μαρ' γειά σ', ἀγάπη μ', γειά σου, /κι ἀκούω μαγγάνια πὺ βροντοῦν, ἀνέμες π' ἀνεμίζουν» (Εἰρήνης Σπανδωνίδη, δ.π., σ. 76).

6. Ἱστορ. Λεξ. ἀρ. 1068, σ. 36 (συλλ. Γ. Μελίκη, Ρουμλούκι Μακεδονίας 1975).

7. Κλ. ἀρ. 916, σ. 63 (συλλ. Δημ. Λουκοπούλου, Αἰτωλία 1928).

8. Ὁ.π., σ. 63, Κλ. ἀρ. 2005, σ. 84 (συλλ. Νικ. Μόσολα, περιοχὴ Βονίτσης Αἰτωλίας 1952).

καὶ οἱ συγγενεῖς σταυροπατέρας, σταυρομάννα, σταυραδέλφια»¹. «Σταυραδερφή: ἡ ἀδερφή τοῦ ἀδελφοποιτοῦ μου»².

Ἐπίσης οἱ ὅροι σταυροκουριάδος,³ σταυροκουριάδα⁴ χρησιμοποιοῦνται μὲ τὴν ἴδια σημασία καὶ δηλώνουν τόσο τοὺς ἀδελφοποιητοὺς ὅσο καὶ τοὺς ἀδελφούς ἢ τὶς ἀδελφές τους.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς περιπτώσεις, ποὺ ἀναφέρθηκαν, ὁ σταυρὸς χρησιμοποιεῖται συχνὰ ὡς πρῶτο συνθετικὸ ὀνομάτων, τὰ ὁποῖα δηλώνουν ἄλλους συγγενεῖς αὐτῶν ποὺ ἐνώνονται μὲ τὸ δεσμὸ τῆς ἀδελφοποιίας. Ἔτσι ἔχομε τὰ ὀνόματα σταυρομάννα⁵, σταυροπατέρας⁶, σταυρογυιὸς⁷ πρὸς δήλωση τῆς μάννας, τοῦ πατέρα ἢ τοῦ γυιοῦ τοῦ ἀδελφοποιητοῦ ἢ τῆς ἀδελφοποιητῆς: «σταυρομάννα: ἡ μάννα τοῦ σταύρου» σταυροπατέρας: ὁ πατέρας τοῦ σταύρου (ἀδελφοποιητοῦ)»⁸. «Μπραζέρης

1. ΚΛ. ἀρ. 1971, σ. 8 (συλλ. Λ. Τσέλιου, Κρυόβρυση Ἑλασσόνος 1953)· βλ. καὶ ΚΛ. ἀρ. 2030, σσ. 14 - 15 (συλλ. Γεωργ. Κοντοπαύλου, Μικρὰ Γότιστα Ἡπείρου 1953).

2. Δημ. Λουκοπούλου, Ποιμνικά τῆς Βούμελης, Ἀθῆναι 1930, σ. 244· βλ. καὶ Γεωργ. Λεβ. ἀρ. 1020, σ. 53 (συλλ. Σπ. Χρηστοβασίλη, Κοκκινὰ Θεσπρωτικά 1973).

3. ΚΛ. ἀρ. 1161Δ, σσ. 31 - 32 (συλλ. Μαρίας Λιουδάκη, Ἰναχώριον (Κεφάλι) 1938), ΚΛ. ἀρ. 2005, σ. 84 (συλλ. Νικ. Μόσολα, ὁ π. 1).

4. ΚΛ. ἀρ. 916, σ. 63 (συλλ. Δημ. Λουκοπούλου, Αἰτωλία 1928), ΚΛ. ἀρ. 2175, σ. 5 (συλλ. Γεωργ. Δροσοπούλου, Κεραμιδιὰ καὶ χωρία τέως Δήμου Πηνειῶν Ἡλείας 1955).

5. Βλ. ἐνδεικτικῶς ΚΛ. ἀρ. 496, σ. 32 (συλλ. Χρ. Χρηστοβασίλη, Ἡπειρος 1910), ΚΛ. ἀρ. 125, σ. 17 (συλλ. Χ. Σακελλαριάδη, Γορτυνία [1917]), ΚΛ. ἀρ. 916, σ. 63 (συλλ. Δημ. Λουκοπούλου, Αἰτωλία 1928), ΚΛ. ἀρ. 1161Β, σ. 107 (συλλ. Μαρίας Λιουδάκη, Ἰναχώριον (Ἔλος) Κρήτης 1938), ΚΛ. ἀρ. 1980, σ. 4 (συλλ. Γ. Φάκα, Μαγούλα Ἑλασσόνος 1952), ΚΛ. ἀρ. 2005, σσ. 83—86 (συλλ. Νικ. Μόσολα, περιοχή Βονίτσης Αἰτ/νίας 1952), ΚΛ. ἀρ. 1966, σ. 15 (συλλ. Βασ. Βαϊοπούλου, Γεράνια Ἑλασσόνος 1953), ΚΛ. ἀρ. 1971, σ. 8 (συλλ. Λ. Τσέλιου, Κρυόβρυση Ἑλασσόνος 1953), ΚΛ. ἀρ. 1975, σ. 12 (συλλ. Ἀθαν. Παπανικολάου, Λυκούδι Ἑλασσόνος 1953), ΚΛ. ἀρ. 2493, σ. 15 (συλλ. Μιχ. Καμπέρη, Πεντάλοφος Βοῖου Κοζάνης 1962).

6. ΚΛ. ἀρ. 125, σ. 17 (συλλ. Χ. Σακελλαριάδη, ὁ π.), ΚΛ. ἀρ. 916, σ. 63 (συλλ. Δημ. Λουκοπούλου, ὁ π.), ΚΛ. ἀρ. 1966, σ. 15 (συλλ. Βασ. Βαϊοπούλου, ὁ π.), ΚΛ. ἀρ. 1971, σ. 8 (συλλ. Λ. Τσέλιου, ὁ π.), ΚΛ. ἀρ. 1975, σ. 12 (συλλ. Ἀθαν. Παπανικολάου, ὁ π.), ΚΛ. ἀρ. 2493, σ. 15 (συλλ. Μιχ. Καμπέρη, ὁ π.).

7. ΚΛ. ἀρ. 496, σ. 32 (συλλ. Χρ. Χρηστοβασίλη, Ἡπειρος 1910), ΚΛ. ἀρ. 916, σ. 63 (συλλ. Δημ. Λουκοπούλου, ὁ π.), ΚΛ. ἀρ. 1966, σ. 15 (συλλ. Βασ. Βαϊοπούλου, ὁ π.), ΚΛ. ἀρ. 2382, σ. 206 (συλλ. Δημ. Οἰκονομίδου, Καλέντζι Ἰωαννίνων 1961).

8. ΚΛ. ἀρ. 669, σ. 61 (συλλ. Ν. Μίνσκη, Θεσσαλία 1915).

και σταυραδερφός ἐλέγοντο και οἱ πάλοι ποτέ γινόμενοι ἀδελφοποιητοί. Οὗτοι ἐκάλουν σταυρομάννα και σταυροπατέρα τοὺς γονεῖς ἐκάστου αὐτῶν»¹. «Τοὺς γονεῖς, ποὺ πιάναμαν ἀδελφοποιητούς, τοὺς λέγαμαν σταυρομάννα και σταυροπατέρα»². «Σ' ἓνα σταυροπατέρα του, σ' ἓνα σταυραδελφό του»³. «Ἀδελφοποιῖα ἐπιχωριάζει μὲ τὴν λέξιν ἀδελφωσιά· οἱ ἀδελφοποιηθέντες λέγονταν μπράτιμοι ἢ βλάμηδες και οἱ συγγενεῖς σταυροπατέρας, σταυρομάννα, σταυραδέλφια. Γίνεται αὕτη εἰς τὴν ἐκκλησίαν διὰ τελέσεως ἱεροτελεστίας ὑπὸ τοῦ ἱερέως, ὅστις ἐν ἀρχῇ ζώνει τοὺς δύο μὲ μῖαν ζώνη και ἔπειτα διαβάζει εὐχάς. Ἀποτέλεσμα ταύτης εἶναι ὅτι ἀπαγορεύεται νὰ πάρη γυναῖκα ὁ εἰς τὴν ἀδελφὴν τοῦ ἄλλου»⁴.

Σταυροπατέρας και σταυρομάννα ὀνομάζονται ἐπίσης ρητὰ οἱ γονεῖς τῆς σταυραδερφῆς, τοῦ κοριτσιοῦ ποὺ ἦταν ἀπαραίτητο γιὰ τὴ σύναψη τῆς ἀδελφοποιίας μεταξύ ἀνδρῶν⁵. Ἀκόμη σταυροπατέρας και σταυρομάννα ἀποκαλοῦνται ἀπὸ τοὺς μπράτιμους και τῖς «διρπουφτές» οἱ γονεῖς τῶν μελλονύμφων: «Οἱ μπράτιμοι και οἱ διρπουφτές ἀποκαλοῦν τοὺς γονεῖς τῶν μελλονύμφων μὲ τὸ ὄνομα 'σταυροπατέρα' και 'σταυρομάννα' και μεταξύ τους 'μπράτιμ' και 'διρπουφτῆ'»⁶. Τὰ ἴδια ὀνόματα χρησιμοποιοῦν αὐτοὶ ποὺ παντρεύονται γιὰ τοὺς γονεῖς τοῦ βλάμη: «Ἡ μάννα τοῦ βλάμη (παράνυμφον) εἶναι σταυρομάννα στὸ ἀντρόγυνο»⁷. «Σταυροπατέρας, πατήρ τοῦ βλάμη, κατέχων ἐξαιρετικὴν θέσιν κατὰ τὴν τελετὴν τοῦ γάμου»⁸. Ἐπίσης σημειώνομε τοὺς ὄρους σταυρο(ν)βλασία⁹ και σταυρο(ν)μπάρμπας¹⁰.

1. Κλ. ἀρ. 125, σ. 17 (συλλ. Χ. Σακελλαριάδης, Γορτυνία [1917]).

2. Κλ. ἀρ. 2382, σ. 206 (συλλ. Δημ. Οἰκονομίδου, ὁ.π.).

3. Νικολ. Α. Βέη, Ἀρκαδικὰ γλωσσικά μνημεῖα..., ὁ.π., σ. 223.

4. Κλ. ἀρ. 1971 σ. 8 (συλλ. Λ. Τσέλιου, Κρούβρυση Ἐλασσόνας 1953).

5. Κλ. ἀρ. 2005, σ. 85 (συλλ. Νικ. Μόσολα, περιοχὴ Βονίτσης Αἰτωλ/νίας 1952).

6. Κλ. ἀρ. 2493, σ. 15 (συλλ. Μιχαήλ Καμπέρη, Πεντάλοφος Βοῖου Κοζάνης 1962).

7. Ἱστορ. Λεξ. ἀρ. 874, σ. 67 (συλλ. Τάσου Παπαποστόλου, Αἰδηψὸς Εὐβοίας 1965).

8. Ἱστορ. Λεξ. ἀρ. 541, σ. 54 (συλλ. Γ. Κουρμούλη, Καλαμπάκα Θεσσαλίας 1933).

Ἄλλου ὀνομάζονται «σταυροπατέρας κι σταυρουμητέρα ὁ ἀνδρας καὶ γυναῖκα ποὺ ἐξυπηρετοῦσαν τὸν γάμο». (Ἱστορ. Λεξ. ἀρ. 1078, σ. 183 (συλλ. Ἀντ. Μπουσμπούκη, Νάουσα Μακεδονίας 1975). Σημειώνομε τέλος ὅτι σταυρομάννα ἀποκαλεῖται σὲ μερικὰ μέρη ἢ ἡλικιωμένη (Ἱστορ. Λεξ. ἀρ. 700γ, σ. 286, (συλλ. Ἀν. Καρανασάση, Νίσυρος - Λειψοὶ 1957), Ἱστορ. Λεξ. ἀρ. 221, σ. 344 (συλλ. Χ. Σακελλαριάδου, Γορτυνία 1919)· βλ. και Δ. Πουλάκη, Λεξικὸν ἰδίᾳ τῆς Σικίνου και τινων ἄλλων τόπων, Ζωγρ. Ἀγών Β', ἐν Κων/λει 1896, σ. 13), ἐνῶ τὰ σταυροπατέρας - σταυρομάννα ἀποτελοῦσαν στὴ Λευκάδα τιμητικὴ προσφώνηση νέων πρὸς γέροντες, τῶν ὁποίων δὲν ἤξεραν τὸ ὄνομα.

9. Κλ. ἀρ. 916, σ. 63 (συλλ. Δημ. Λουκοπούλου, Αἰτωλία 1928), Κλ. ἀρ. 2005, σ. 84 (συλλ. Νικ. Μόσολα, περιοχὴ Βονίτσης Αἰτ/νίας 1952).

10. Κλ. ἀρ. 916, σ. 63 (συλλ. Δημ. Λουκοπούλου, ὁ.π.).

πρὸς δήλωση τῆς θέας ἢ τοῦ θείου τοῦ ἀδελφοποιητοῦ κάποιου: «σταυροθεία: ἡ θέα τοῦ σταύρου (ἀδελφοποιητοῦ)»¹.

3. Πραγματική, σημειωτική, νοηματική παρουσία τοῦ σταυροῦ στὸ θεσμό.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ὀνόματα τῶν ἀδελφοποιητῶν καὶ τῶν συγγενῶν τους, ὁ σταυρὸς ὑπάρχει στὴν ἀδελφοποιὰ ὡς ἀντικείμενο καὶ πράξη, ὡς πράξη – «σταύρωμα» – σημείωση καὶ σὲ νοητικὸ συσχετισμὸ μὲ τὸ χρόνο τελέσεως τοῦ ἐθίμου καὶ συνάψεως τοῦ δεσμοῦ – νοηματικὴ σύνδεση.

Ὡς ἀντικείμενο καὶ πράξη κατὰ τὴν ἀδελφοποιὰ μαρτυρεῖται σταυρὸς στολισμένος μὲ λουλούδια, ποὺ παραχώνεται στοὺς ἀγροὺς καὶ μένει σὰν νεκρὸς ἐπὶ σαράντα ἡμέρες: «... φκιάνουν κάθε παρέα ἓνα σταυρὸ στολισμένο μὲ ἀγριολούλουδα καὶ τὸν παραχώνουν στοὺς ἀγροὺς... τὸν ἀφήνουν σαράντα ἡμέρες μέσα καὶ τὸν ξεθάφτουν τοῦ Ἀγίου Λαζάρου. Τὰ κορίτσια δὲ ποὺ ἀποτελοῦν τὴν παρέα φωνάζονται μεταξύ τους ἀδελφές...»².

Τὸ τελετουργικὸ τῆς πράξης αὐτῆς, ὅπως γίνεται φανερό, ταξινομεῖται στὸ συμβολισμὸ: σταύρωση καὶ ἀνάστασις.

Ὡς πράξη – «σταύρωμα» συναντοῦμε τὸ σταυρὸ σὲ περιπτώσεις ὅπως στὴν ἀκόλουθη, ὅπου μνημονεύεται ρητὰ τὸ σταύρωμα τῶν ἀδελφοποιουμένων – σταυραδερφίων ἀπὸ τὸν παπὰ στὴν ἐκκλησίᾳ μὲ τὴν ἀγία ζώνη: «Σταυραδέρφια (τά): θετοὶ ἀδελφοί, γινόμενοι τοιοῦτοι διὰ θρησκευτικῆς τελετῆς ἐν Ἀγίῳ Ὁρει, ὅπου μετέβαινον ἄλλοτε πρὸς ἀδελφοποίησιν, καθ' ἣν ὁ ἱερεὺς μεταξὺ ἄλλων τύπων ἐσχημάτιζεν ἐπ' αὐτῶν καὶ τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ διὰ τῆς ἀγίας ζώνης»³.

Φαίνεται ὅτι τὸ «σταύρωμα» αὐτό, μολοντί δὲν ἀναφέρεται σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις, ὑπῆρχε πάντα κατὰ τὴν τελετὴ τῆς ἀδελφοποιίας. Εἶδος δὲ «σταυρώματος» πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἐπίσης καὶ ἡ σύναψη τῶν χειρῶν τῶν ἀδελφοποιουμένων, ἡ θέση τῶν βραχιόνων τους κατὰ τὴν ἔνωση τοῦ αἵματός τους κλπ., ὅπως θὰ δοῦμε καὶ παρακάτω.

Νοηματικὴ σύνδεση μὲ τὴν ἔννοια σταυρὸς – σταύρωση ὑπάρχει, ὅπως γίνεται φανερό, στὴν ἀνάγνωση εὐαγγελίων τῆς Μεγάλης Πέμπτης⁴ στὸ τελετουργικὸ τῆς ἀδελφοποιίας, ἀφοῦ θέμα τους εἶναι ἡ σταύρωση.

1. Κλ. ἀρ. 669, σ. 61 (συλλ. Ν. Μίνσκη, Θεσσαλία 1915).

2. Κλ. ἀρ. 1974, σ. 62 (συλλ. Δημ. Παπαδούλη, Ἀμούριον Ἐλασσόνος 1953).

3. Ἱστορ. Λεξ. ἀρ. 321γ, σ. 413 (συλλ. Ἀ. Παπαδοπούλου, Χαλκιδικὴ 1920).

4. Βλ. παρακάτω σ. 26.

4. Αίτια χρήσεως τοῦ σταυροῦ καὶ δημιουργίας τῶν ὀνομάτων τοῦ θεσμοῦ.

Ἐρχόμενοι τώρα στὴν ἀναζήτηση τῆς αἰτίας τῆς σύνδεσης τοῦ σταυροῦ μετὰ τοῦ θεσμοῦ τῆς ἀδελφοποιίας εἴτε ὑπὸ τὴ μορφή τῆς χρήσης – πράξης εἴτε ὑπὸ τὴ μορφή τοῦ δανεισμοῦ καὶ τῆς χρησιμοποίησέως του γιὰ τὴν ἀπόδοση τῆς ὀνομασίας τῶν μυούμενων καὶ τῶν συγγενῶν τους, εἴμαστε ἀναγκασμένοι νὰ περάσουμε ἀπὸ τὶς διάφορες μορφές – τρόπους τοῦ τελετουργικοῦ καὶ τὸ χρόνον τελέσεως, ποὺ σκιαγραφοῦν τὸ διάγραμμα τοῦ θεσμοῦ.

5. Φορεῖς δημιουργοί. Ἡ δημιουργία τῶν φορέων – ἀτόμων. Σκεπτικὸ τοῦ θεσμοῦ.

Ἡ ἀδελφοποιία κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς τουρκοκρατίας¹ ἀποσκοποῦσε στὴν ἰσχυροποίηση τῶν συνδεομένων μεταξύ τους μετὰ τὸ θεσμὸ αὐτὸ ἀτόμων γιὰ νὰ μποροῦν νὰ ἀντιμετωπίσουν τὶς πιέσεις τοῦ κατακτητῆ².

Οἱ σταυραδερφοὶ «ἦσαν ἄνθρωποι τοῦ πτοχρεκιοῦ καὶ τοῦ κλαριοῦ. Μετὰ τὴν ἀδελφοποιία δημιουργοῦσαν ἓνα εἶδος ἐταιρείας καὶ ὁ καθένας εὗρισκε ἐμπιστον ἄνθρωπον στὸ κάθε χωριό. Κι ἀκριβῶς, γιὰ νὰ πλατύνουν τὸν κύκλο τοῦ, ἀκρίβητος ὡσαν τὸ σύστημα τῶν οὐαδῶν. Ὁ καθένας δηλαδὴ ἀνελάμβανε νὰ βοηθῇ ἓνα πρόσωπον νὰ τοῦ προτείνῃ τὴ βλαμιά, καὶ ἐφ' ὅσον ἐκεῖνος δέχονταν, εὗρισκε μετὰ τὴ σειρά του ἄλλον κα.ο.κ. Ἐπρεπε νὰ ἀποκλείεται ἡ σαρξτεία καὶ ἡ διαμονὴ στὸ ἴδιο μέρος, ὥστε νὰ μὴ δημιουργοῦνται προστριβές γιὰ κτηματικὲς διαφορές...»³ «Γιὰ νὰ ἔχῃ ἀγάπη καὶ συντρομὴ... στὴν Ἐπανάσταση»⁴ «... ἀνὰ δύο ἐν καιρῷ ἐπικινδύνου περιπετείας... πρὶν ἀναχωρήσουν ὡς ἐθελονταὶ εἰς τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1921»

1. ΚΑ. ἀρ. 1161B, σσ. 107,121 (συλλ. Μαρίας Λιουδάκη, Ἰναχώριον (Ἔλος) Κρήτης 1938), ΚΑ. ἀρ. 1161 Δ, σσ. 31-32 (συλλ. τῆς Ἰδίας, Ἰναχώριον (Κεφάλι) 1938).

2. ΚΑ. ἀρ. 2030, σσ. 14 - 15 (συλλ. Γεωργ. Κοντοστέργιου, Μικρὰ Γότιστα Ἡπείρου 1953).

3. ΚΑ. ἀρ. 2293, σσ. 25 - 27 (συλλ. Γερασ. Παπατρέχα, Ξηρόμερο Ἀκαρνανίας, 1957). Βλ. ἐπίσης ΚΑ. ἀρ. 669, σ. 60 (συλλ. Νικ. Μίνσκη, Θεσσαλία 1915), ΚΑ. ἀρ. 916, σ. 63 (συλλ. Δημ. Λουκοπούλου, Αἰτωλία 1928), ΚΑ. ἀρ. 1153 B, σ. 38 (συλλ. Μαρίας Ἰωαννίδου, Ἀράχοβα 1938), ΚΑ. ἀρ. 1161B, σ. 107 (συλλ. τῆς Ἰδίας Ἰναχώριον (Ἔλος) 1938), ΚΑ. ἀρ. 1432, σ. 208 (συλλ. τῆς Ἰδίας, Λοζέτσι Ἡπείρου 1940), ΚΑ. ἀρ. 1966, σσ. 15 - 16 (συλλ. Βασ. Βαϊοπούλου, Γεράνια Ἐλασσόνο 1953), ΚΑ. ἀρ. 1975, σ. 12 (συλλ. Ἀθαν. Παπανικολάου, Λυκούδι Ἐλασσόνο 1953), ΚΑ. ἀρ. 2030, σσ. 14-15 (συλλ. Γεωργ. Κοντοστέργιου, Μικρὰ Γότιστα Ἡπείρου 1953), ΚΑ. ἀρ. 2739, σ. 13 (συλλ. Γεωργ. Κολιοῦ, Ἄσπος Πρεβέζης 1963).

4. ΚΑ. ἀρ. 1355, σ. 95 (συλλ. Γ. Α. Μέγα, Ἀγία Ἄννα Εὐβοίας 1939).

(Κύθηρα)¹ γινόντουσαν σταυραδέφρια· αὐτοὶ εἶχαν «φιλίγια πρὶν νὰ γίνουν ἀδερφοποιτὲς»² ἢ ἀδερφοποιητοὶ³.

«Ἀδερφοχτοσύνη κάνουνε οἱ κλέφτες [μεταξὺ τους], ὅπως κάνουνε τὴν ἀδερφοχτοσύνη κι οἱ ἄλλοι [ἄνθρωποι] τὴν ἐποχὴ τῆς τουρκοκρατίας. Οἱ ἀδερφοχτοὶ λέγονταν καὶ σταυροκουνιάδοι. Ὁ σκοπὸς τῶν κλεφτῶν, ποὺ κάνουνε ἀδερφοχτοσύνη, ἦτανε νὰ μὴν κλέφτῃ ὁ ἕνας τὸν ἄλλο, νὰ μὴν προδίδῃ ὁ ἕνας τὸν ἄλλο, κι ἂν παρουσιάζότανε κάποια ἀνάγκη... νὰ τὸν βοηθήσῃ»⁴. «Ὅπως ἐν κινδύνῳ ἢ πολέμῳ βοηθῶνται»⁵.

«Βλάμηδες» εἶναι δυὸ ἀγόρια ποὺ γίνονται ἀπὸ ξένοι βλάμηδες, δηλ. πᾶνε στὸν παπᾶ... καὶ ἀπὸ καὶ πέρα εἶναι ἐγκαρδιακοὶ φίλοι. Ὑποστηρίζει ὁ ἕνας τὸν ἄλλον... Ὅσον καιρὸν ζοῦνε εἶναι σὰν ἀδέφρια. Ὅταν ἔχω ἕνα βλάμη μακρινὸ καὶ πάω στὸ μέρος, θὰ πάω στὸ βλάμη καὶ ὄχι στὸ συγγενῇ»⁶. Αὐτοὶ βοηθοῦσαν καὶ στὸ γάμο⁷.

1. ΚΛ. ἀρ. 2327, σ. 21 (συλλ. Ἰω. Κασσιμάτῃ, [Κύθηρα] 1959). Γιὰ περισσότερα παραδείγματα τοῦ πολὺ συνηθισμένου αὐτοῦ θρησκευτικοῦ τρόπου τελέσεως τῆς ἀδερφοποιίας βλ. καὶ ΚΛ. ἀρ. 496, σ. 32 (συλλ. ἀρ. Ἀνατολ. βασιλῆ, Ἡπειρος 1910), ΚΛ. ἀρ. 669, σ. 13 (συλλ. Ν. Μίνσκ, Θεσσαλία 1915): «βλάμηδες μετὰ τὴν αἰγία ζῶντι οἱ γενόμενοι ἀδερφοποιτοὶ», ΚΛ. ἀρ. 749, σ. 18 (συλλ. Γ. Δουκῆ, Βιάνος Κρήτης [1925]), Ἰστορ. Λεξ. ἀρ. 630, σ. 104 (συλλ. Παπαδοῦλη, Ἀρναῖα Χαλκιδικῆς 1950), ΚΛ. ἀρ. 1980, σ. 4 (συλλ. Γ. Φάκας, Μαγούλα Ἐλασσόνας 1952), ΚΛ. ἀρ. 1966, σ. 16 (συλλ. Βασ. Βαϊοπούλου, Γεράνια Ἐλασσόνας 1953): «Ὁ παππᾶς τοὺς δένει εἰς τὴν ἐκκλησίᾳ μέσα ὅλους μαζί γύρω-γύρω μετὰ ἕνα ζωνάρι καὶ γίνονται ἀδέφρια (σταυραδέφρια)», ΚΛ. ἀρ. 1971, σ. 8 (συλλ. Λ. Τσέλιου, Κρυόβρυση Ἐλασσόνας 1953), ΚΛ. ἀρ. 1974, σ. 62 (συλλ. Δημ. Παπαδοῦλη, Ἀμούριον Ἐλασσόνας 1953), ΚΛ. ἀρ. 1975, σ. 36 (συλλ. Ἀθαν. Παπανικολάου, Λυκούδι Ἐλασσόνας 1953): «... μετέβαινον εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ὠρκίζοντο εἰς τὸ Εὐαγγέλιον καὶ τοὺς ἀνεγίνωσκε ἐπὶ τῆς κεφαλῆς των εὐχὴν ὁ ἱερεὺς. Ἡ σχέσις των αὐτῇ ἀπηγόρευε νὰ πάρῃ ὁ σταυραδερφὸς τὴν σταυραδερφὴ γυναῖκα του», ΚΛ. ἀρ. 2036, σ. 25 (συλλ. Ἰω. Τσαλίκη, Τρίστενον Ζαγορίου Ἡπείρου 1953), ΚΛ. ἀρ. 2272, σ. 47 (συλλ. Χαραλ. Σπανοῦ, Ἰκαρία 1955), ΚΛ. ἀρ. 2382, σσ. 206-207 (συλλ. Δημ. Οἰκονομίδου, Καλέντζι Ἰωαννίνων 1961), ΚΛ. ἀρ. 2739, σσ. 9, 13 (συλλ. Γεωργ. Κολιοῦ, Ἄσπος Πρεβέζης 1963) κ.ά.

2. ΚΛ. ἀρ. 1665Α, σ. 64 (συλλ. Δημ. Οἰκονομίδου, Βόρ. Ἡπειρος (Δίβρη Ριζῶν Δελβίνου) 1951).

3. Ἀ λ ε ξ. Κ. Χ α τ ζ η γ ά κ η, Παραδόσεις τ' Ἀσπροποτάμου, Τρίκαλα 1948, σσ. 20-21.

4. ΚΛ. ἀρ. 1161 Δ, σσ. 31-32 (συλλ. Μαρίας Λιουδάκη, Ἰναχώριον (Κεφάλι) 1938).

5. ΚΛ. ἀρ. 446, σ. 42 (συλλ. Κ. Νεστορίδης, Λακωνία 1895).

6. ΚΛ. ἀρ. 2277Α, σ. 191 (συλλ. Δημ. Οἰκονομίδου, Σαμονίβα Σουλίου 1958).

7. ΚΛ. ἀρ. 2418, σ. 132 (συλλ. Ἀναστ. Κοπανᾶ, Περιβόλια Ὀλυμπίας Ἠλείας 1962).

Τὰ άτομα πὸν γίνονται ἀδελφοποιητοί, «σταυραδελφοί» εἶναι στρατιωτικοί¹.

Τὰ σταυραδέρφια ἦσαν ἀνώτερα ἀπὸ τὰ ἀδέρφια, δὲν παντρενόσαντε μεταξὺ τους οὔτε μαλώνανε ποτὲ καὶ ὑποστηρίζοντες μὲ τὸ αἷμα τους ... Ἐπειδὴ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη τὸ ζορμπαλίκι ἦταν εἰς τὴν ἀκμὴν, πολλάκις ἤρχοντο οἱ ἀνθρώποι εἰς ἔριδας μεταξὺ των καὶ εἶχαν ἀνάγκη ἀπὸ πλάτες, δηλ. ἀπὸ συμπαράστασις, ἐνίσχυσις, βοήθεια, ὑποστήριξις. Δι' αὐτὸ ἐγένετο αὐτὸ τὸ ἀδέλφωμα. Ὁ μπραζέρης γλυκαίνει τὸν πόνο μὲ τὴν παρουσίαν του καὶ ἀνοίγει τὴν καρδίαν τοῦ πονεμένου, ὅταν καθήσῃ στὴν τάβλα»². Σταυραδέρφια: φίλοι εἰλικρινεῖς διὰ τινος ἐθίμου· τοῦτο δ' ἔστιν, ὅταν ἐναλλάσσονται τὰ ὑποκάμισα ἀλλήλων»³. «σταυραδέρφια: οἱ ἀλλάζοντες τὰ ὑποκάμισά των· θεωροῦνται καὶ τῶν φυσικῶν ἀδελφῶν συγγενέστεροι καὶ ἱερὸν τὸ ἔργον»⁴.

«Ἀδελφωσὰ κάνανε οἱ βοσκοὶ γιὰ νὰ μὴ πειράζοντε ὁ ἓνας τὸν ἄλλο... καὶ ὅποιοι δὲν τὴ βαστάξῃ, νὰ πάθῃ, νὰ τελέψῃ».⁵

Δώσαμε μερικὰ μόνο δείγματα τοῦ σκεπτικοῦ καὶ τῆς αἰτίας τῆς δημιουργίας τοῦ θεσμοῦ, ὅπως αὐτὰ κυκλοῦνται μεταξὺ τοῦ λαοῦ κυρίως, γιὰ τὸ σκεπτικὸ αὐτὸ ἐνυπάρχει καὶ ἀναφαίνεται, ὅπως θὰ δοῦμε, σὲ μορφές καὶ στοὺς τρόπους συν-
 ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
 ἀψφωσ τοῦ τελετουργικοῦ· ἐκεῖ ἀναφέρεται καὶ ὁ χρόνος τελέσεως του, ὡς καὶ ἡ σύνδεσός μὲ ἄλλες λατρευτικὰς τελετουργίας, ἀπ' ὅπου νομίζουμε ὅτι ἀνιχνεύεται τὸ πλήρες τελετουργικὸ καὶ ἡ ἀρχή, ἀρχικὴ αἰτία τῆς συνάψεως τοῦ θεσμοῦ.

Ι. Ἀριθμὸς τῶν μετεχόντων στὴν τελετουργία ἀτόμων καὶ γένος αὐτῶν.

Οἱ μετέχοντες στὴ τελετουργία μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ ἄνδρες καὶ γυναῖκες, κυρίως ὁμως, ὅπως φαίνεται, στὴ νεώτερη ἐποχὴ ὁ θεσμὸς ἔχει ἐπικρατήσῃ μεταξὺ τῶν ἀνδρῶν. Τὸ κύριο ὁμως πρόσωπο μεταξὺ τῶν ἀτόμων τοῦ τελετουργικοῦ, ὁ μυητής, ἐναλλάσσεται, ὥστε νὰ εἶναι κορίτσι, ὅταν ἔχωμε ὁμάδα ἀνδρῶν, καὶ ἀγόρι, ὅταν ὁ ὁμιλος εἶναι γυναικεῖος. Σημειώνουμε ὅτι δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ ἀπουσία τοῦ προσώπου αὐτοῦ (μυητῆ), κοριτσιοῦ ἢ ἀγοριοῦ, γιὰ τὸ δὲν μπορεῖ νὰ τελεσθῇ τὸ τελετουργικόν, ὅπως θὰ διαφανῇ κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν μορφῶν τοῦ τελετουργικοῦ.

1. Κλ. ἀρ. 303, σ. 9 (συλλ. Π. Αἰλιανοῦ, Ζαγορά 1874).

2. Κλ. ἀρ. 2418, σσ. 132—133 (συλλ. Ἀναστ. Κοπανᾶ, Περιβόλια Ὀλυμπίας Ἡλείας 1962).

3. Κλ. ἀρ. 897Α, σ. 91 (συλλ. Συμ. Μανασσείδου, Αἶνος 1882).

4. Κλ. ἀρ. 486, σ. 151 (συλλ. Σαμιδίου (;), Αἶνος 1905).

5. Κλ. ἀρ. 1381, σ. 37 (συλλ. Μαρίας Λιουδάκη, Λασιθί ("Ἅγιος Γεώργιος") 1939).

Τὰ μέλη τοῦ ἀδελφάτου ἦταν δύο ἢ καὶ περισσότερα¹ ἢ τέσσερα παιδιά καὶ μία κοπέλλα ἢ τέσσερες κοπέλλες καὶ ἓνα παιδί². Ἀλλοτε μαζεύονταν δώδεκα ἀνύπαντρα παιδιά καὶ μιὰ κοπέλλα³ ἢ πέντε⁴ ἕως δέκα⁵, ἀλλὰ καὶ δέκα πέντε, εἴκοσι καὶ τριάντα⁶ καὶ εἶχαν καὶ δύο κορίτσια⁷. Ἀλλοτε πάλι χωρὶς περιορισμὸ μαζεύονταν πολλοὶ ἀπὸ διάφορα χωριά καὶ ἐπαιρναν καὶ μιὰ κοπέλλα...»⁸, ἐνῶ στὴ Μαγούλα Ἑλασσόνος ὁμάδα κοριτσιῶν μὲ ἓνα ἀγόρι ἀποτελοῦσε τὸν τελετουργικὸ θίασο⁹.

II. Τελετουργικὸ συνάψεως τοῦ δεσμοῦ. Μορφές τελετουργικοῦ.

Οἱ μορφές¹¹ τοῦ τελετουργικοῦ ἢ οἱ τρόποι συνάψεως τοῦ δεσμοῦ τῆς ἀδελφοποιίας εἶναι σὲ γενικὲς γραμμὲς γνωστοί. Τὸ τελετουργικὸ λοιπὸν τοῦ ἐθίμου ποικίλλει καὶ τυπολογεῖται στοὺς ἐξῆς τρόπους συνάψεως: α) στὸν αἵματη-τηρό, κατὰ τὸν ὁποῖο χρησιμοποιεῖται τὸ αἷμα τῶν ἀδελφοποιουμένων· β) στὸν θρησκευτικὸ ἢ ἐκκλησιαστικὸ, ποὺ συντελεῖται μὲ εὐλογία τοῦ ἱερέως ἢ ὄρκο στὴν ἐκκλησίᾳ· γ) στὸ συμβολικομαγικὸ τρόπο, κατὰ τὸν ὁποῖο συνήθως ἀνταλλάσσονται ἐνδύματα (κυρίως πουκάμισο), ὅπλα κλπ. Σπανιώτερος εἶναι: δ) ὁ ἐνοπλος τρόπος, κατὰ τὸν ὁποῖο γίνεται ἐνεργότερη χρῆση τῶν ὅπλων, ἐνῶ ὑπάρχουν καὶ ε) ἀπλούστεροι τρόποι ἀδελφοποιήσεως. Σημειώνουμε τέλος ζ) τὸν μεικτὸ τρόπο· πολλὰ φορὲς δηλ. ἐμφανίζονται μεικτὲς μορφές τοῦ τελετουργικοῦ μὲ συνδυασμὸ τῶν παραπάνω τρόπων καὶ ἄλλων λεπτομερειῶν, ἐνῶτε δὲ ὁ θεσμὸς κατέληξε σὲ συμφωνία—σύμβαση μεταξὺ τῶν ἐνορίσσοι. Ἀπὸ τίς ποικίλες αὐτὲς μορφές¹¹ θὰ διαγράψωμε μερικὰ μόνον σχήματα, τοῦ σκιαγραφοῦν, ὅπως πιστεύομε, τὸν ἀναζητούμενο δρόμο.

1. Ἀλεξ. Κ. Χατζηγιάκης, Παραδόσεις τ' Ἀσπροποτάμου, Τρίκαλα 1948, σσ. 20-21.
2. ΚΑ. ἀρ. 1432, σ. 195 (συλλ. Μαρίας Λιουδάκη, Ἡπειρος (Λοζέτσι) 1940).
3. ΚΑ. ἀρ. 1105, σσ. 133—134 (συλλ. Μαρίας Λιουδάκη, Ἀνατ. Κρήτη 1937), ΚΑ. ἀρ. 1378Α, σσ. 1, 169 (συλλ. Γεωργίας Ταρσούλη, Καπλάνι, Τζατζι Πυλίας 1939).
4. ΚΑ. ἀρ. 1159Α, σ. 59 (συλλ. Γεωργίας Ταρσούλη, Σαρατζᾶς Πυλίας 1938), ΚΑ. ἀρ. 1977, σσ. 3-4 (συλλ. Ἐλισάβετ Παπαφιλίππου, Πύθιον Ἑλασσόνος 1952), ΚΑ. ἀρ. 2302, σ. 316 (συλλ. Δημ. Οἰκονομίδου, Χουλιαράδες Ἰωαννίνων 1959).
5. ΚΑ. ἀρ. 1159 Α, σ. 59 (συλλ. Γεωργίας Ταρσούλη, δ.π.).
6. ΚΑ. ἀρ. 1153Β, σ. 38 (συλλ. Μαρίας Ἰωαννίδου, Ἀράχοβα 1938).
7. ΚΑ. ἀρ. 1355, σ. 94 (συλλ. Γ. Α. Μέγα, Ἀγία Ἄννα Εὐβοίας 1939).
8. ΚΑ. ἀρ. 1161 Β, σσ. 107, 121 (συλλ. Μαρίας Λιουδάκη, Ἰναχώριον (Ἔλος) Κρήτης 1938).
9. ΚΑ. ἀρ. 1980, σ. 4 (συλλ. Γ. Φάκας, Μαγούλα Ἑλασσόνος 1952).
10. Βλ. Στίλπ. Π. Κυριακίδου, Ἀδελφοποιία (καὶ ἀδελφοποιήσεις), ΜΕΕ, τόμ. 1, σσ. 569—570, Γεωργίου Μιχαηλίδου—Νοῦάρου, δ.π., σσ. 323-325.
11. Σημειώνουμε π.χ. ὅτι μορφή ἀδελφοποιίας θεωρεῖται καὶ ἡ ψυχαδεροσύνη, ποὺ συνάπτεται μὲ τὸ ψυχικόν, τὴ συγχώρηση τοῦ φονεῦ, στὴ Μάνη καὶ θυμίζει τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ ἀνάλογα τῆς αἰδέσεως καὶ φιλότητος (βλ. Γ. Μιχαηλίδου—Νοῦάρου, δ.π., σσ. 294—296, 325).

α. Αἵμα τῆ ρὸς τρόπος.

Ὁ τρόπος αὐτὸς τελéseως τῆς ἀδελφοποιίας, κατὰ τὸν ὁποῖο ἐνώνεται τὸ αἷμα τῶν ἀδελφοποιουμένων ἢ ὁ ἕνας γεύεται τὸ αἷμα τοῦ ἄλλου, θεωρεῖται ὅτι δημιουργεῖ ἰσχυρότατο δεσμὸ συγγένειας, ἰσχυρότερο καὶ ἀπὸ τὸ φυσικόν, ὅπως λέγεται : «ὁ ἀδελφοποιτὸς κάλλιος ἀπὸ τὸν γκαρδιακόν» (ἀμφιβαλὴ ἢ ὁμομήτριον ἀδελφόν) (Μάνη)¹.

«Ἀδερφοφτὸς καὶ ἀδερφοχτὸς· ἡ διὰ ἱεροτελεστίας ἢ μείξεως τῶν αἱμάτων δύο ἀδελφοποιήσις. Κόπτουν τὴν βραχιόνιον φλέβα ἢ τὸν καρπὸν τῆς χειρὸς, ἕως ὅτου τρέξη αἷμα· ἀμφοτέρω τριβὸν τὴν μίαν πληγὴν ἐπὶ τῆς ἐτέρας καὶ οὕτω τὸ αἷμα τοῦ ἑνὸς εἰσέρχεται εἰς τὴν ἀμυχὴν τοῦ ἄλλου καὶ οὕτω τὰ αἵματα ἀδελφώνονται. Ἐπακολουθεῖ εὐκρινὴς φιλία ὡς μεταξὺ ἀδελφῶν»².

«Ἄλλοι πάλι ἤνοιγαν τὶς φλέβες των καὶ ἤνωσαν τὰ αἱματὰ των ἢ ἐπιπίλιζαν ὁ ἕνας τοῦ ἄλλου λίγο αἷμα ἀπὸ τὸ μικρὸ δαχτυλάκι» (Κρήτη)³.

«Παλαιότερον ἐγίνετο διὰ τῆς ἐνώσεως τοῦ αἵματος διὰ τῆς κοπῆς τῶν μικρῶν δακτύλων τῆς δεξιᾶς χειρὸς» (πρόσφ. Ἰμέρας Γεωργίας Καυκάσου)⁴.

Καὶ ἀπὸ ἄλλοῦ μαρτυρεῖται ὅτι οἱ ἀνωμένοι στὴν ἀδελφοποιία ἔκοβαν καὶ τὰ χεῖρα καὶ ἔβληναν λίγο αἷμα (Ἄγια Ἄννα Εὐβοίας)⁵ γιὰ νὰ γίνουν ἀδέρφια. «Καὶ αὐτὸ χαράζανε τὸ δάχτυλό τους σὲ μὴντεῖρα νὰ βγῇ αἷμα καὶ τὸ ροσφάγανε. Ἦταν πλιὰ ὑποχρεωμένοι νὰ ἐπιστηρίξουν ὁ ἕνας τὸν ἄλλον» (Μεσοχώρι Πυλίας, περ. Βονίτσης Αἰτωλ/νίας)⁶.

Στὰ Περιβόλια Ὀλυμπίας Ἡλείας γιὰ τὴ σύναψη τῆς ἀδελφοποιήσεως «ἔπρεπε νὰ εἶναι ἐξ ἄνδρες καὶ μὴ γυναῖκα, οὗλοι ἀνύπαντροι. Τρυπάγανε τὶς φλέβες τους, μαζεύανε αἷμα, τὸ ἀνακατεύανε καὶ πίνανε ὅλοι. Ἄλλοτε βύζανε ὁ ἕνας τ' ἄλλον τοῦ τῆ φλέβα. Αὐτοὶ λέγονται μπραζέρηδες, σταυραδέρφια... δὲν παντρενόσαντε

1. Βλ. Ἀναστασίου Μιχ. Γεωργοπαπαδάκου, Ἡ ἀδελφοποιία εἰς τὴν Μάνη, Λαογραφία ΙΓ' (1950), σ. 31.

2. Κλ. ἀρ. 749, σ. 18 (συλλ. Γ. Λουδάκη, Βιάνος Κρήτης [1925])· βλ. καὶ Ἀ. Μ. Γεωργοπαπαδάκου, ὁ.π., Ἀλ. ξ. Κ. Χατζηγάκη, Παραδόσεις τ' Ἀσπροποτάμου, Τρίκαλα 1948, σ. 21.

3. Κλ. ἀρ. 1105, σ. 134 (συλλ. Μαρίας Λιουδάκη, Ἀνατολ. Κρήτη 1937).

4. Κλ. ἀρ. 2061, σ. 7 (συλλ. Παναγιώτας Σταθοπούλου, θερμοπηγὴ (Πούλοβα) Σερρών (πρόσφ. Ἰμέρας Γεωργίας Καυκάσου) 1954).

5. Κλ. ἀρ. 1355, σ. 94 (συλλ. Γ. Α. Μέγα, Ἄγια Ἄννα Εὐβοίας 1939)· βλ. κατωτέρω, σ. 26.

6. Κλ. ἀρ. 1378Γ, σ. 12 (συλλ. Γεωργίας Ταρσούλη, Μεσοχώρι Πυλίας 1939)· βλ. ἐπίσης Κλ. ἀρ. 2006, σσ. 15—16 (συλλ. Δημ. Παπαθανασίου, περιοχὴ Βονίτσης Αἰτωλ/νίας [1954]).

μεταξύ τους ούτε μαλώνανε ποτέ και ύποστηριζόσαντε με τὸ αἷμα τους. Ὁ μπραζέρης, όταν παντρευότανε ἡ μπραζέρα πήγαινε και ἴπιδενε (φοροῦσε τὴν παντόφλα, πὺν ἔφερε ὁ γαμπρός) τὴ νύφη...»¹.

Ὁ Χρηστοβασίλης ἀναφέρει ἐπίσης περίπτωσι νέων, πὺν γίνονται «ἀδελφοποι- τοί-βλάμηδες» χαράζοντας μὲ μαχαίρι τὶς ἐσωτερικὲς φλέβες τοῦ δεξιοῦ βραχίονα και ἐνώνοντας τὸ αἷμα τους μέσα σὲ ἄσπρη λεκάνη. Ὑστερα τοὺς φιλοῦν οἱ γονεῖς τους και τοὺς εὐχονται τὸ «ἀσπροπρόσωποι», ἐνῶ οἱ ἴδιοι φιλοῦν τὸ χέρι τῶν γονέων τους και ἀνταλλάσσουνε μεταξύ τους ὅπλα ὡς ἐνθύμιο. Τὸ πηχτὸ αἷμα ἡ μητέρα τοῦ ἐνὸς νέου, πὺν εἶναι και οἰκοδέσποινα, τὸ κομποδένει μέσα σὲ μεταξωτὸ μαν- τῆλι και τὸ βάζει στὸ εἰκονοστάσι μπροστὰ στὴν εἰκόνα τοῦ Ἀγίου Γεωργίου².

Ἀπὸ τὰ παραπάνω γίνεται σαφὲς ὅτι τὸ τελετουργικὸ ἐμπλέκεται στὸ μαγικο- θρησκευτικὸ φάσμα και θὰ μπορούσε νὰ ταξινομηθῇ σὲ ὑποκατηγορίες, οἱ ὁποῖες ὁ- μως δὲν προσφέρουν στὸ θέμα μας· ἔτσι ἀκολουθήσαμε αὐτὴ τὴν εὐρεῖα κατηγοριο- ποίηση μὲ ἄξονα τὸ κύριο και ἀναγκαῖο γιὰ τὴν τελετουργία στοιχεῖο, τὸ αἷμα.

β. Θρησκευτικὸς ἡ ἐκκλησιαστικὸς.

Ἡ πολὺ συγχὴ αὐτὴ μορφή τοῦ τελετουργικοῦ λαμβάνει χώραν συνήθως στὴν ἐκ- κλησία, ἐκκλησία, μοναστήρια εἴτε μὲ συμμετοχὴ ἱερέως, εἴτε χωρὶς αὐτὴ. Καὶ ὁ τρόπος αὐτὸς ἀδελφοποιήσεως —σὲ παλιότερα μάλιστα ἐποχές, ὅταν ἡ πίστις και τὸ θρησκευτικὸ συναίσθημα ἦταν ἐντονότερα— θεωρεῖτο ὅτι συνδέει τὰ «σταυ- ραδέρφια» μὲ πολὺ ἰσχυρὸ δεσμό :

Καλήά ν' τ' ἀδέρφια τσ' ἐκκλησᾶς,
παρὰ τ' ἀδέρφια τσῆ κοιλιᾶς· ἡ·
Καλλιὰ τ' ἀδέρφια τσ' ἐκκλησᾶς
παρὰ τ' ἀδέρφια τσῆ κοιλιᾶς (Κρήτη)³.

Τὸ τελετουργικὸ αὐτῆς τῆς μορφῆς, ἡ ὁποία τελεῖται στὴν ἐκκλησία, σὲ μονὴ τοῦ Ἀγίου Ὁρους ἢ σὲ ἐκκλησία, φαίνεται νὰ τυπολογῆται στὰ ἑξῆς :

1. Κλ. ἀρ. 2418, σ. 132 (συλλ. Ἀναστ. Κοπανᾶ, Περιβόλια Ὀλυμπίας Ἡλείας 1962).

2. Βλ. Χρήστου Χρηστοβασίλη, Κι ὅποιον εὕρη ὁ θάνατος, εἰς Κωνστ. Φ. Σκόκου, Τὸ Ἑλληνικὸν Διήγημα, ἐν Ἀθήναις 1920, σ. 205.

3. Εὐαγγελίας Κ. Φραγκάκι, Συμβολὴ στὰ λαογραφικὰ τῆς Κρή- τος, Ἀθήνα 1949, σσ. 63, 125.

A. Μὲ συμμετοχὴ ἱερέως.

1. Μὲ τὴν ἀνάγνωση εὐχῆς, διάβασμα κλπ.:

- α. εὐχή, διαβασμα·
- β. διάβασμα σὺν φίλημα Εὐαγγελίου·
- γ. διάβασμα σὺν ὄρκος.

2. Μὲ τὴν ἁγία ζώνη (Ἁγία ζώνη, ζώνη ἱερέως κλπ.):

- α. εὐχές σὺν τὸ σημεῖο τοῦ σταυροῦ μὲ τὴν ἁγία ζώνη·
- β. εὐχές καὶ περιζώση τῶν ἀδελφοποιουμένων·
- γ. ἀνάγνωση δώδεκα εὐαγγελίων σὺν περιζώση·
- δ. ε' ὡδὴ Μεγάλης Πέμπτης σὺν περιζώση μὲ τὸ ὄράριο (βλ. 3δ)·
- ε. ἁγία ζώνη (ζώσιμο), ὄρκος, αἶμα (βλ. 7).

3. Μὲ κορδέλλα, μὲ ζωνάρι κοινὸ ἢ τριχιά,

- α. περιζώση μὲ κορδέλλα καὶ εὐχή βάπτισης·
- β. ζωνάρι (περιζώση) σὺν διάβασμα καὶ περιφορὰ γύρω ἀπ' τὴν ἐκκλησίαν·
- γ. ζωνάρι (περιζώση) σὺν μισῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ μυστηρίου τοῦ γάμου καὶ φίλημα τοῦ εὐαγγελίου·
- δ. τριχιά ἢ ὄράριο σὺν ε' ὡδὴ τῆς Μεγάλης Πέμπτης·
- ε. περιζώση μὲ τριχιά κατὰ τὸν ἑσπερινὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Πάσχα σὺν εὐχή, σὺν ἑνα εὐαγγέλιον τῆς Μεγάλης Πέμπτης, σὺν ὄρκος.

4. Μὲ τὸ ἱερὸ ἄμφιο καὶ ἀνάγνωση εὐχῆς.

5. Μὲ τὸ εὐαγγέλιο ἢ εἰκόνα καὶ τὴ ζώνη ἢ τὸ πετραχήλι τοῦ ἱερέα:

- α. διάβασμα κάτω ἀπ' τὸ εὐαγγέλιον σὺν ζώνη·
- β. (βλ. 2γ)·
- γ. ὄρκος ἐπὶ τοῦ εὐαγγελίου ἐνώπιον τοῦ ἱερέα·

- δ. εὐχή, διάβασμα, ὄρκος με τὸ δεξι χέρι ἐπὶ τοῦ εὐαγγελίου·
 ε. (βλ. 3γ)·
 ς. πετραχήλι (σκέπασμα), σὺν εὐαγγέλιο καὶ ὄρκος·
 ζ. ὄρκος ἐπὶ τοῦ εὐαγγελίου καὶ τῶν ἁγίων εἰκόνων ἐνώπιον τοῦ ἱερέα.

6. Πρὸ τῆς εἰκόνης τῆς Παναγίας σὺν εὐχῇ.

7. Μεικτὸς τρόπος: Ἱερέας σὺν αἵμα.

(Βλ. 2ε).

Α. Μὲ συμμετοχὴ ἱερέως.

1. Μὲ τὴν ἀνάγνωση εὐχῆς, διάβασμα κλπ.

1α. Εὐχή, διάβασμα.

«Ἡ ἀδελφοποίησις, Σταυραδελφότης καθὼς κοινῶς πολλαχοῦ λέγεται, δὲν εἶναι καὶ πολὺ σπάνιον τὰ νῦν ἐν τῇ Φινλανδίᾳ. Τελεῖται δι' ἱερέως, ὃν καὶ εἶναι ἀπηγορευμένον ὑπὸ τῶν κατὰ τόπους ἀρχιερέων νὰ ἐπεύχωνται οἱ λειτουργοὶ τοῦ Ὑψίστου τὰς τοιαύτας τελετάς...»¹

«Ἀδελφοποιητοί: οἱ δι' εὐχῆς, ἀναγινώσκόμενης ὑπὸ τοῦ ἱερέως γινόμενοι ἀδελφοὶ (μπράτιμοι), συνήθως οἱ στρατιωτικοί, ἵνα συνδεθῶσι στενότερον» (Ζαγορά)².

«Ἀδελφοποιητοί: ὁ διὰ τελετῆς τινος θρησκευτικῆς, ἰδίᾳ ὅπως ἐν κινδύνῳ ἢ πολέμῳ βοηθῶνται, συνδεθεὶς πρὸς τινα»³.

Στὴν περιοχὴ Καλαβρύτων «... πιάνονται μπραζέρηδες... φιλιὰν ὀρκίζονται, τοῦ ἱερέως ἀναγινώσκοντος εὐχὴν. Ἐπιτρέπεται τοιαύτη φιλία καὶ μεταξὺ ἑτεροφύλων, ἀπαγορευομένου πλέον τοῦ γάμου μεταξὺ αὐτῶν, καθ' ὅσον θεωροῦνται ἀδελφοί»⁴.

«Ἀδελφωσὰ κάνανε οἱ βοσκοὶ γιὰ νὰ μὴ πειράζοννε ὁ ἓνας τὸν ἄλλο. Ἐφέρνηνε τὸν πατᾶ καὶ τὼς ἐδιάβαζε μιὰν εὐχὴν κι ἐλέγανε ὅποιος δὲν τὴ βαστάξη νὰ πάθῃ, νὰ τελέψῃ (νὰ πάθῃ πολλὰ κακά)» (Λασιθί («Ἅγιος Γεώργιος) Κρήτης)⁵.

1. Νικολ. Α. Βέη, δ.π., σσ. 225-226.

2. Κλ. ἀρ. 303, σ. 9 (συλλ. Π. Αἰλιανοῦ, Ζαγορά 1874).

3. Κλ. ἀρ. 446, σ. 42 (συλλ. Κ. Νεστορίδη, Λακωνία 1895).

4. Κλ. ἀρ. 1096, σσ. 722-723 (συλλ. Ἰω. Κακριδῆ, περιοχὴ Καλαβρύτων 1924).

«Ἡ ἀδερφοχτοσύνη γινόταν τὴν ἐποχὴ τῆς τουρκοκρατίας γιὰ νὰ μποροῦν ν' ἀνταπεξέρχωνται πρὸς τὶς πιέσεις τοῦ κατακτητοῦ. Μαζεύονταν πολλοὶ ἀπὸ διάφορα χωριά καὶ ἔπαιρναν καὶ μιὰ κοπέλλα, τὴν σταυραδερφή τους. Πήγαιναν στὴν ἐκκλησία κι ἐκεῖ καλοῦσαν τὸν παπὰ καὶ τοὺς διάβαζε εὐχές. Κατόπιν ἔβγαιναν ἔξω ἀπὸ τὴν ἐκκλησία καὶ ἐφιλοῦνταν. Ἡ σταυραδερφή ἦταν ἀντιπρόσωπος τῆς Παναγίας. Ἡ κοπέλλα, πὺν λαμβάνει μέρος στὴν ἀδερφοχτοσύνη, πρέπει νὰ λέγεται Μαρία». (Ἰναχώριο (Ἔλος) Κρήτης)¹.

«Ἐχω φιλίγια τώρα ᾧ μ' ᾧ κείν' νὰ γίνουμε μότριμες. Παγαίνομε στὴν ἐκκλησίγια καὶ μᾶς κάνει ὁ παπᾶς μότριμες (ἀδερφοποιητές)» (Βόρ. Ἡπειρος (Δίβρη Ριζῶν Δελβίνου)².

Ἀπὸ τὰ Κῦθηρα μαρτυρεῖται τὸ ἐξῆς: «Ἀδελφοποιοὶ ἐγίνοντο ἀνὰ δύο ἐν καιρῷ ἐπικινδύνου περιπετείας κατόπιν τῆς εὐχῆς τῆς ἀδελφοποιίας, τὴν ὁποίαν ἐδιάβαζε εἰς αὐτοὺς ὁ ἱερεὺς, συνήθως ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας. Ὁ πάππος μου Νικόλαος Κασιμάτης ἐγινεν ἀδελφοποιτὸς μὲ ἕναν ἄλλον Κυθήριον, πρὶν ἀναχωρήσουν ὡς ἐθελονταὶ εἰς τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1921»³.

Ἀφοῦ κανονίζονταν ὁ τόπος καὶ ἡ ἡμέρα συγκεντρώσεως, ἀκολουθοῦσε συνεννόηση μὲ τὸν παπὰ... Ὁ παπᾶς, νύχτα καὶ μὲ προσέλαξη, μετέβαινε στὸ καθωρισμένο ἐξωκλήσι, ὅπου τὸς συναντοῦσε ὁλοὺς συγκεντρωμένους. Τὸ κυριώτερο πρόσωπο, πὺν χωρὶς αὐτὸ ἦτο ἀδύνατη ἡ ἀδελφοποιία, ἦταν ἡ σταυραδερφή. Ἡ σταυραδερφή δὲν ἔπρεπε νὰ εἶχε περάσει τὴν παιδικὴ ἡλικία καὶ νὰ εἶναι συγγενῆς κανενὸς ἀπὸ τοὺς ἀδελφοποιουμένους. Αὕτη ἦταν ὁ συνδετικὸς κρίκος τῆς ἐταιρείας, τὸ κέντρο, γύρω ἀπὸ τὸ ὁποῖο περιστρέφονταν ὅλοι. Ἀπαγορευόταν ἀπολύτως ὁ γάμος μὲ τὴν σταυραδερφή. Ἦταν ἡ πραγματικὴ ἀδερφή γιὰ ὅλους καὶ ὅλοι ἔπρεπε στὸ ἐξῆς νὰ φροντίζουν γιὰ τὴν τιμὴ, τὴν ὑπόληψη καὶ τὴν ἀποκατάστασή της» (Ξηρόμερο Ἀκαρνανίας, Αἰτωλία, Θεσσαλία κ.ά.)⁴.

1α. Εὐχὴ καὶ αἶμα.

«Σταυραδερφές: Ἐνωσαν τὸ αἶμα τους καὶ ὁ παπᾶς τὶς διάβαζε μιὰ εὐχὴ καὶ γίνονταν ἀδελφοποιητές» (Ρουμλούκι Μακεδονίας)⁴.

1β. Διάβασμα σὺν φίλημα τοῦ εὐαγγελίου.

Ἄλλοῦ γιὰ νὰ γίνη ἡ ἀδελφοποιία συμμετέχουν: «τέσσερα παιδιὰ καὶ μιὰ

1. Κλ. ἀρ. 1161 Β, σσ. 107, 121 (συλλ. Μαρίας Λιουδάκη, Ἰναχώριον (Ἔλος) Κρήτης 1938).

2. Κλ. ἀρ. 1665 Α, σ. 64 (συλλ. Δημ. Οἰκονομίδου, Βόρ. Ἡπειρος (Δίβρη Ριζῶν Δελβίνου) 1951).

3. Βλ. ἀνωτέρω, σ. 16 καὶ 17 ὑποσ. 1.

4. Βλ. ἀνωτέρω, σ. 16, ὑποσ. 3.

μοπέλλα ἢ τέσσερες κοπέλλες καὶ ἓνα παιδί καὶ τ'ς διαβάζ' ὁ παπᾶς... καὶ φιλᾶν καὶ τὸ εὐαγγέλιο» (Ἡπειρος)¹.

1γ. Διάβασμα σὺν ὄρκος.

«Τὰ παλιὰ χρόνια κάνανε κι ἀδερφοποιτοὺς καὶ μιὰ ἀδερφή, ἓνα κορίτσι ποὺ τὸ εἶχανε γι' ἀδερφή τους. Ἐρχότανε ὁ παπᾶς καὶ τοὺς ἐδιάβαζε καὶ ἦτανε πιὰ ὠρ-
κισμένοι ἀδερφοί.... Οἱ ἀδερφοποιτοὶ μαζεύνοντανε δώδεκα παιδιὰ ἀνύπαντροι καὶ
νὰ κόρη δεκατρεῖς. Ὁρκίζονταν καὶ γίνονταν ἀδερφοὶ καὶ ἦτον ὑπόχρεοι νὰ τὴν παν-
τρέφουνε καὶ νὰ βρεθοῦνε κι οἱ δώδεκα στὸ γάμο...» (περ. Πυλίας)².

2. Μὲ τὴν ἀγία ζώνη (Ἁγία ζώνη, ζώνη ἱερέα κλπ.).

α. Εὐχὲς σὺν τὸ σημεῖο τοῦ σταυροῦ μὲ τὴν ἀγία ζώνη :

«Σταυραδέρφια (τά)· θετοὶ ἀδελφοί, γινόμενοι τοιοῦτοι διὰ θρησκευτικῆς τε-
λετῆς ἐν Ἁγίῳ Ὁρει, ὅπου μετέβαινον ἄλλοτε πρὸς ἀδελφοποίησιν, καθ' ἣν ὁ ἱερεὺς
μεταξὺ ἄλλων τύπων ἐσχημάτιζεν ἐπ' αὐτῶν καὶ τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ διὰ τῆς
ἀγίας ζώνης» (Χαλκιδική)³.

«Δύο ἢ καὶ περισσότεροι, συνδεόμενοι διὰ στενῆς φιλίας καὶ μὴ ἔχοντες συγ-
γενικὴν τινα σχέσιν, γίνονται σταυραδέρφια. Μεταβαίνον εἰς τινα Μονὴν τοῦ Ἁγίου
Ὁρους, ἣτις κατέχει τὴν Ἁγίαν Ζώνην τῆς Θεοτόκου, καὶ εἰς ἱερεὺς, ἀφ' οὗ τοὺς
προσκαλέσῃ νὰ δηλώσουν καὶ ὀρκισθῶν ὅτι θὰ εἶναι εἰς τὸ μέλλον ἀδελφοί, τοὺς πε-
ριτυλίσει μὲ τὴν Ἁγίαν Ζώνην ἀναγιγνώσκων ἅμα σχετικὰς εὐχὰς» (Ἀρναῖα
Χαλκιδικῆς)⁴.

2β. Εὐχὲς καὶ περίζωση τῶν ἀδελφοποιουμένων.

«Καὶ τὴν σήμερον ἀκόμη ἐν Ζαγορίῳ γίνεται ἡ ἀδελφοποίησις δι' ἱερῶν
εὐχῶν καὶ περιζωννυμάτων ἀποβλέπει δέ, ὡς γνωστόν, τὴν ἀδιάσπαστον τούτων
φιλίαν καὶ τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ συζῶσιν ὡς τέκνα μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς μητρός.
Ἀξίον δὲ σημειώσεως εἶναι ὅτι τὴν διάλυσιν τῆς φιλίας τούτων, καθὼς καὶ τὰς
τυχὸν μεταξὺ τῶν ἐπιγαμίας, θεωροῦσι κακὸν οἰωνόν»⁵.

1. ΚΑ. ἀρ. 1432, σ. 195 (συλλ. Μαρίας Λιουδάκη, Ἡπειρος (Λοζέτσι) 1940).

2. ΚΑ. ἀρ. 1378 Α, σσ. 1, 169 (συλλ. Γεωργίας Ταρσοῦλη, Καπλάνι, Τζατζι Πυλίας 1939).

3. Ἱστορ. Λεξ. ἀρ. 321γ, σ. 413 (συλλ. Α. Παπαδοπούλου, Χαλκιδική 1920).

4. Ἱστορ. Λεξ. ἀρ. 650, σ. 104 (συλλ. Μαρουδῆ Παπαθανασίου, Ἀρναῖα Χαλκι-
δικῆς 1950).

5. Ἰω. Λαμπρίδου, Ζαγοριακά, Ἀθῆναι 1870, σ. 175.

2γ. Ἀνάγνωση δώδεκα εὐαγγελίων σὺν περίζωση.

«Τὸν παλιὸ καιρὸ μαζευόντανε πέντε-δέκα καὶ ἀποφασίζανε νὰ γίνουνε ἀδερφοποιοὶ καὶ παίρνανε κι ἓνα κορίτσι καὶ τὸ κάνανε ἀδερφή τους. Τὸ κορίτσι τὸ παντρεύανε καὶ τὸ προικίζανε αὐτοί, τὰ παιδιὰ τους ὅμως δὲν τὰ παντρεύανε ἀναμεταξύ τους οὔτε ἔπαιρνε ὁ ἓνας ἀδερφή τοῦ ἄλλου. Ὅταν ἀποφασίζανε νὰ γίνουνε ἀδερφοποιοί, μαζεύονταν οἱ σὴν ἐκκλησιὰ καὶ τοὺς ἔβανε ὁ παπᾶς οὐλοὺς μαζὶ καὶ τοὺς ἔζωνε μὲ τὴν ἁγία ζώνη καὶ τοὺς διάβαζε πάνω ἀπὸ τὸ κεφάλι τους τὰ δώδεκα βαγγέλια. Εἶχανε καὶ ᾠλουθία ξαποστειή. Αὐτοὶ οἱ ἀδερφοποιοὶ λεγόνσαντε ἀδέρφια ὁ ἓνας μὲ τὸν ἄλλον καὶ εἶχαν ἀγάπη ... ὑπερασπίζανε καὶ σκοτωνόντανε ὁ ἓνας γιὰ χάρη τοῦ ἄλλου» (περ. Πυλίας)¹.

2δ. Ε' ὠδὴ Μεγάλης Πέμπτης σὺν περίζωση μὲ τὸ ὄραριο· (βλ. 3δ).

2ε. Ἀγία ζώνη (ζώσιμα), ὄραρι, αἷμα.
(βλ. 7).

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Κάποτε γιὰ τὴν ἀσκήση τῆς πελετουργίας ὑπάρχουν μαζὶ δύο σταυραδερφές:
«Γιὰ νὰ ἔχ'ν' ἀγάπ' καὶ συντρομὴ ἀναμεταξύ τ'ς, ν' ἀγαπιῶνται σὰν ἀδέρφια, γιὰ νὰ φέρ'ν' ἀποτέλεσμα σὴν Ἐπανάσταση, παίρνουν στὸ δεσπότη καὶ τ'ς ἔζωνε μὲ τ'ς Παναῖας τὴ ζών' καὶ τ'ς ὠρκιζε. Εἶχαν καὶ δυὸ κορίτσια μέσα γιὰ σταυραδερφές. Καὶ κόβαν τὰ χέρια καὶ γλύφαν τὸ αἷμα, νὰ γίν'ν' ἀδέρφια, γιὰ νὰ πονιῶνται» (Ἀγία Ἄννα Εὐβοίας)².

3. Μὲ κορδέλλα, μὲ ζωνάρι (κοινό) ἢ τριχιὰ.

3α. Περίζωση μὲ κορδέλλα καὶ εὐχὴ βάφτισης.

«Ἀδερφοχοτοὶ ... Μαζεύονταν δώδεκα ἄτομα, ἔπαιρναν καὶ μιὰ γυναῖκα μὲ τὸ ὄνομα Μαρία. Αὐτὴ ἦτανε ἀντιπρόσωπος τῆς Παναγίας. Ἐπαιρναν καὶ ἓναν παπὰ καὶ πήγαιναν σὲ μιὰν ἐκκλησίαν. Ἐκεῖ σταματοῦσαν κύκλο. Στὴ μέση τοῦ κύκλου ἦταν ἡ Μαρία. Ὁ παπᾶς τοὺς ἔβανε ὅλους μὲ μιὰν κορδέλλα καὶ τοὺς ἐδιάβαζε τὶς εὐχὲς τῆς βάφτισης.» (Ἀνατ. Κρήτη)³.

1. Κλ. ἀρ. 1159 Α, σ. 59 (συλλ. Γεωργίας Ταρσούλη, Σαρατζᾶς Πυλίας 1938).

2. Κλ. ἀρ. 1355, σ. 94 (συλλ. Γ.Α. Μέγα, Ἀγία Ἄννα Εὐβοίας 1939).

3. Κλ. ἀρ. 1105, σσ. 134-135 (συλλ. Μαρίας Λιουδάκη, Ἀνατ. Κρήτης 1937).

3β. Ζωνάρι (περίζωση) σὺν διάβασμα καὶ περιφορὰ γύρω ἀπὸ τὴν ἐκκλησία.

«Μπράτιμος: ὁ ἀδελφοποιτός. Τοὺς μπράτιμους, ποὺ θεωροῦνται ὡς ἀδελφοί, ὁ παπᾶς τοὺς διαβάζει καὶ τοὺς δένει μ' ἓνα ζωνάρι (κειὰ τὰ μεγάλα ζωνάρια ποὺ φέρουν γύρω στὴν κοιλιά), τοὺς φέρνει γύρω στὴν ἐκκλησιὰ ἀπ' ὅξω τρεῖς φορές. Αὐτὸ τὸ συνηθίζουν ἀκόμη οἱ καραγκούνηδες καὶ πρὸ πάντων οἱ σκηνίτες.» (Κόνιτσα) ¹.

3γ. Ζωνάρι (περίζωση) σὺν μιστὴ ἀκολουθία τοῦ μυστηρίου τοῦ γάμου καὶ φίλημα τοῦ Εὐαγγελίου.

Στὴν περιοχή Βονίτσης Αἰτωλοακαρνανίας «οἱ ἀδελφοποιητοὶ λέγονται βλάμηδες, σταυραδελφοί ... τέσσερις-πέντε πήγαιναν κρυφὰ στὴν ἐκκλησία, ἐκεῖ ἐνώνοντο μὲ ἓνα ζωνάρι καὶ ὁ ἱερεὺς τοὺς διάβαζε τὴν ἀκολουθία τοῦ μισοῦ μυστηρίου τοῦ γάμου. "Ἐπειτα φιλοῦσαν τὸ Εὐαγγέλιο καὶ καθέ ἀδελφοποιητὸς τὸν ἀδελφοποιητὸ ἢ ἀδελφοποιητὴν στοὺς μέτωπο. Διάβαζαν τὸ μιστὸ μυστήριον γιὰ νὰ ἔχουν τὸ δικαίωμα τῆς παντρεῖας ἀδελφοποιητῶν μὲ ἀδελφοποιητὴν» ².

3δ. Τριχιά ἢ ὀράριο σὺν ε' ὠδὴ τῆς Μεγάλης Πέμπτης.

Στὸ Ξηρόμερο Ἀκαρνανίας «οἱ ἀδελφοποιητοὶ σχηματίζαν κύκλο καὶ στὴ μέση ἔβαναν τὴ σταυραδερφή. Ὁ παπᾶς τοὺς περιέδωκε μὲ τὴν τριχιά ἢ μὲ ὀράριο καὶ συγχρόνως ἔβαλλε τὴν ε' ὠδὴ τῆς Μεγάλης Πέμπτης:

Τῷ συνδέσμῳ τῆς ἀγάπης συνδεόμενοι
οἱ Ἀπόστολοι τῷ δεσπόζοντι τῶν ὄλων,
ἐαντοὺς Χριστῷ ἀναθέμενοι,
ὀραίους πόδας ἐξατενίζοντο
εὐαγγελιζόμενον πᾶσιν εἰρήνην».

Ἀκολουθοῦσε ἀνάγνωσις περικοπῆς τοῦ Ἀγίου Εὐαγγελίου (ἄγνωστο ποιᾶς) καὶ μετὰ τὸ τέλος τῆς ἱεροτελεστίας καὶ τὸν ἀσπασμὸ τῆς σταυραδερφῆς ἀπ' ὅλους καὶ κατόπι μεταξύ τους, θεωροῦνταν πλέον βλάμηδες καὶ ἀκολουθοῦσε συμπόσιο» ³.

1. ΚΛ. ἀρ. 1908Α, σ. 19 (συλλ. Δημ. Οἰκονομίδου, Κόνιτσα 1953).

2. ΚΛ. ἀρ. 2006, σσ. 15 - 16 (συλλ. Δημ. Παπαθανασίου (περιοχὴ Βονίτσης Αἰτ/νίας [1954]).

3. ΚΛ. ἀρ. 2293, σ. 27 (συλλ. Γερασ. Παπατρέχα, Ξηρόμερον Ἀκαρνανίας 1957).

3ε. Περίζωση με τριχιά κατὰ τὸν ἑσπερινὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Πάσχα σὺν εὐχή, σὺν ἑνα εὐαγγέλιο τῆς Μεγάλης Πέμπτης, σὺν ὄρκος.

Στὴν περιοχή Βονίτσης «... ἐφρόντιζον προηγουμένως καὶ εὗρισκον εἰς τὸ χωρίον μίαν πάμπτωχον κόρην μὴ συγγενῆ των, ἡ ὁποία ἐθελοσπίως ἐδέχετο νὰ γίνη 'σταυραδερχή' των. Μετ' αὐτῆς οἱ ἀποφασίσαντες μετέβαινον εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἢ ἐξωκκλήσιον εἰς ἡμέραν ἐπίσημον καὶ ἰδίᾳ τὴν ἡμέραν τοῦ Πάσχα καὶ μετὰ τὸν ἑσπερινὸν τῆς "Αγάπης" καὶ ἐντὸς αὐτῆς, ἀφοῦ ἐζώνοντο κύκλῳ μὲ μίαν τριχίαν, ἅπαντες ἠσπάζοντο ἐνώπιον τοῦ ἱερέως ἀλλήλους καὶ τὴν κόρην εἰς τὸ μέτωπον. Ἐπηκολούθει ἀνάγνωσις εἰδικῆς εὐχῆς καὶ ἐνὸς τῶν δώδεκα εὐαγγελίων τῆς Μεγάλης Πέμπτης καὶ ἔληγεν ἡ τελετὴ διὰ τῆς ἐναποθέσεως τῆς δεξιᾶς ὄλων ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ Εὐαγγελίου καὶ τῆς ἀναφωνήσεως παρ' ὄλων τοῦ ὅρκου 'Πάντ' ἀγάπη, πάντ' ἀγάπη'.

Οἱ κατ' αὐτὴν τὴν ἐθιμοτυπίαν γενόμενοι βλάμηδες ἠγαπῶντο ἐφ' ὅρου ζωῆς μεταξύ των καὶ ἐθεώρουν ζήτημα τιμῆς των σὲ μόνον τὴν μεταξύ των ἀμοιβαίαν ὑποστήριξιν καὶ ἐξυπηρέτησιν μέχρις αὐτοθυσίας, ἀλλὰ καὶ τὴν ὅσον ἔνεστι καλυτέραν ἀποκατάστασιν τῆς σταυραδερχῆς, ἡ ὁποία δι' ὄλους ὑπεῖχε καλυτέρα τῆς πραγματικῆς ἀδελφῆς θέσιν. Διότι ἡ σταυραδερχὴ ἦτο, πρὸ παντός, ἄλλου, δι' αὐτοὺς ὁ συνδυασμὸς κρίσεως, ὁ ὁποῖος ἦν ὁ ἐπίλογος καὶ διευθετῆς τὴν μεταξύ ὄλων ἀγάπην.

Καὶ δὲν ἐφρόντιζον μόνον διὰ τὴν σταυραδερχὴν των οἱ βλάμηδες, ἀλλὰ καὶ διὰ τοὺς γονεῖς αὐτῆς (σταυρομάννα, σταυροπατέρα) ... 'Ἡ σταυραδερχή, λόγῳ τοῦ ὅτι ἐθεωρεῖτο παρὰ τῶν σταυραδερχῶν τῆς ἱερωτέρας καὶ αὐτῆς τῆς ἀδελφῆς των, οὐδέποτε ἐγίνετο σύζυγος ἐνὸς τούτων. ('Απαγορεύονταν νὰ πάρ' βλάμ'ς τ' σταυραδερχή τ' γυναῖκα τ', γιατί αὐτήν ἦταν ἀνώτερ' ἀπ' ἀδερφή τ', ἱερή)»¹.

4. Μὲ τὸ ἱερό ἄμφιο καὶ ἀνάγνωσις εὐχῆς.

«Ἡ φίλια ποὺ ὑπῆρχε ἀνάμεσα σὲ δύο ἄτομα, γινόταν πιὸ σφιχτή, πιὸ δυνατὴ μὲ τὸ λεγόμενο «Βλαμλήκι» ἦτοι τὴν ἀδερφοποιία. Δύο ἢ καὶ περισσότερα ἄτομα ποὺ θέλαν νὰ γείνουν βλάμηδες πηγαῖναν στὸν παπᾶ τοῦ χωριοῦ. Στὴν ἐκκλησιά, μαζωμένοι γύρω ἀπὸ τὸ ἱερό ἄμφιο τοῦ παπᾶ, διαβαζόταν ἡ σχετικὴ εὐχή. Στὴν κατανυκτικὴ αὐτὴ τελετὴ εἶταν κανόνας νὰ ὑπάρχει κι' ἑνα κορίτσι, τὸ ὁποῖο νὰ κρατεῖ τὸ ἄμφιο. Τὸ κορίτσι θεωροῦνταν ἡ κοινὴ βλάμισσα ὄλων»².

5. Μὲ τὸ εὐαγγέλιο ἢ εἰκόνα καὶ τῇ ζώνῃ ἢ τὸ πετραχήλι τοῦ ἱερέα.

«Ἀδελφοποιητοὶ τὸ πάλαι ἐγίνοντο μὲ σχετικὴ ἱερολογία· αὐτοὶ ἐλέγοντο καὶ

1. ΚΑ. ἀρ. 2005, σσ. 84 - 86 (συλλ. Νικ. Μόσολα, περιοχή Βονίτσης Αἰτ/νίας 1952).

2. Ἀλ.Ξ. Κ. Χατζηγάκης, Παραδόσεις τ' Ασπροποτάμου, Τρίκαλα 1948, σσ. 20-21.

μπράτιμοι και βλάμηδες στο Εὐαγγέλιο. Ἀπηγορεύετο νὰ νυμφεύονται τὰ τέκνα τῶν τοιούτων ὡς πνευματικοὶ πρωτεξάδελφοι· διὰ τοῦτο κατηργήθη ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας, ὡς ἔχω πληροφορίας, τὸ ἔθιμο τοῦτο»¹.

5α. Διάβασμα κάτω ἀπὸ τὸ εὐαγγέλιο σὺν ζώνῃ.

«Ἀδελφοποιῖα· τοπικῶς σταυραδέρφια ἢ ἀδέρφια στὸ Εὐαγγέλιο... Πέντε παιδιὰ ἐπαιρναν κι ἓνα κορίτσι καὶ πῆγαιναν στὴν ἐκκλησία καὶ ζητοῦσαν ἀπὸ τὸν παπᾶ νὰ τὰ διαβάσῃ νὰ γίνουν ἀδέρφια. Ὁ παπᾶς τὰ ἔζωνε μὲ τὴ ζώνη του, τὰ διάβαζε κάτω ἀπ' τὸ Εὐαγγέλιο κι αὐτὰ ἦταν πλέον τέλεια ἀδέρφια. Ἀνελάμβανον δ εἰς πρὸς τὸν ἄλλον χρέη ἀδελφοῦ, τὴν δὲ ἀδελφὴ εἶχον ὑποχρέωση νὰ τὴν ἀποκαταστήσουν. Δὲν ἐπετρέπετο νὰ ὑπανδρευθοῦν μεταξὺ των»².

5β. (βλ. 2γ).

5γ. Ὁρκος ἐπὶ τοῦ εὐαγγελίου ἐνώπιον τοῦ ἱερέα.

«Βλάμηδες· δεσμός συγγενικός δι' ὅρκου γαμωμένος ἐνώπιον τοῦ ἱερέως καὶ τοῦ Εὐαγγελίου...»³.

Γιὰ τὸν ἴδιο τρόπο τελέσεως τῆς ἀδελφοποιῖας στὴ Μικρὴ Γότιστα Ἡπεῖρου «πᾶνε στὴν ἐκκλησίαν καὶ ἐνώπιον τοῦ ἱερέως, ὅστις διαβάσει εὐχὴν, βάζουν ὅλοι τὸ δεξιὸ χεῖρ στὸ Εὐαγγέλιο καὶ δίδουν ὅρκον ἀδελφοποιήσεως». Ὁρκίζομεθα, ὅσο ζοῦμε, νὰ εἴμαστε σὰν ἀδελφία, νὰ μὴ χαλάσωμε ποτὲ τὴν φιλίαν μας καὶ νὰ μὴ προδίνωμε τὰ μυστικά μας. Τοῦτο ἐγίνετο ἐπὶ τουρκοκρατίας. Ἐφρονάζοντο ἀναμεταξύ τους βλάμηδες. Αἱ γυναικες ἀδερφοπτές καὶ οἱ συγγενεῖς των σταυραδελφός, σταυραδελφὴ, σταυρομάννα. Σήμερα δὲν γίνεται τὸ τοιοῦτον, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ γάμου εἴτε ἄρρενος εἴτε θήλεος ὁ καὶ ἡ νυμφεύμενοι προσκαλοῦν δύο ἕως τρεῖς φίλους των, τοὺς βλάμηδες, οἵτινες φροντίζουν γιὰ τὴν τάξιν τοῦ γάμου καὶ παραστέκονται στὸ γαμβρὸ ἢ στὴ νύφη καθ' ὅλον τὸ διήμερον διάστημα τοῦ γάμου. Εἰς ἐποχὴν τουρκοκρατίας ἡ ἀδελφοποιεῖα ἐθεωρεῖτο ὡς ἔνωσις πραγματικὴ καὶ ἐτηρεῖτο ὡς θρησκευτικὴ ἔνωσις, ἀπαγορευομένη μεταξὺ των τοῦ γάμου κλπ.»⁴

Στοὺς Χουλιαράδες Ἰωαννίνων «μαζεύονταν δώδεκα ἑσερνικοὶ κ' ἓνα θηλ' κοὶ καὶ πῆγαιναν στὴν ἐκκλησίαν, γίνονταν ὀγκωμοσίαν στὸ Βεγγέλιο μὲ παπᾶ καὶ γίνονταν βλαμάδες. Τὴ βλαμίσσα ἐκείνη τὴν ἔλεγον ἀδερφοποιότη»⁵.

1. ΚΑ. ἀρ. 2037, σσ. 14 - 15 (συλλ. Δημ. Δρούγκα, Χρυσοβίτσα Μετσόβου Ἰωαννίνων 1952).

2. ΚΑ. ἀρ. 1977, σσ. 3-4 (συλλ. Ἐλισάβετ Παπαφίλιππου, Πύθιον Ἐλασσόνης 1952).

3. ΚΑ. ἀρ. 1962, σ. 5 (συλλ. Παρ. Αὐγερινουῦ, Λάκκα Σουλίου Δωδώνης (κατεγγρ. εἰς Διπλάτανον Τριωνίδος Αἰτ/νίας 1953).

4. ΚΑ. ἀρ. 2030, σσ. 14-15 (συλλ. Γεωργ. Κοντοστέργιου, Μικρὴ Γότιστα Ἡπεῖρου 1953).

5. ΚΑ. ἀρ. 2302, σ. 316 (συλλ. Δημ. Οἰκονομίδου, Χουλιαράδες Ἰωαννίνων 1969).

5δ. Εὐχή, διάβασμα, ὄρκος μετὸ δεξι χέρι ἐπὶ τοῦ εὐ-
αγγελίου. (βλ. 3ε).

5ε. (βλ. 3γ)

5ς. Πετραχήλι (σκέπασμα) σὺν εὐαγγέλιο καὶ ὄρκος.

Στὸ Καλέντζι Ἰωαννίνων «μαζώνουντι ποὐλλές μιὰν ὥρα στὴν ἐκκλησιά, τ'ς
βάν' ὁ παπὰς χορὸ-χορὸ, τ'ς σκεπάζ' μ' ἓνα πετραχήλ' καὶ τ'ς βάν' τὸ βαγγέλιο κα-
ταῇ σ' ἓνα τραπέζ' καὶ βάνουν ὅλες τὸ δεξιὸ χέρ' ἀπάνω κι ὀρκίζονται νὰ μὴ τσακώ-
νουνται καὶ τ'ς διαβάζ' ὁ παπὰς τὰ γράμματα καὶ φεύγουνε. Φιλιοῦντ' ἢ μιὰ μὲ τὴν
ἄλλη καὶ λέγοντ' ἀδερφοποιτές. Τὸ ἴδιο τ' ἀγόρια [καὶ λέγονται] ἀδερφοποιτοί. Ἄ-
μα εἶναι κοπέλλες πολλές, παίρνουν κ' ἓνα π'δὶ μαζί. Καὶ τὰ π'διά, ἅμα γίνονται
ἀδερφοποιτοί, λέγονται βλαμάδες καὶ γιὰ νὰ γίνουν παίρνουν κ' ἓνα κορίτσ' μαζί τ'ς»¹.

5ζ. Ὁρκος ἐπὶ τοῦ εὐαγγελίου καὶ τῶν ἁγίων εἰκόνων
ἐνώπιον τοῦ ἱερέα.

«Σταυραδερφή λέγεται ἡ παρισταμένη κατὰ τὴν ἀδελφοποίησιν παρθένος, ἣν
οἱ ἀδερφοποιτοὶ ἢ σταυραδελφοὶ (οἱ εἰς ὄρκου ἐπὶ τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῶν ἁγίων
εἰκόνων ἐνώπιον ἱερέως ὁμολογήσαντες πίστιν καὶ φιλίαν πρὸς ἀλλήλους) τιμῶσι καὶ
προστατεύουσιν ὑπὲρ ἀδελφῆν.»²

6. Πρὸ τῆς εἰκόνης τῆς Παναγίας σὺν εὐχῇ.

«Ὁμάδα κοριτσιῶν μεγάλων εἰς τὴν ἡλικίαν μένουν ὅλη τὴν νύκτα εἰς τὸν ναὸν
τοῦ χωρίου των, ἔχοντας μαζί των καὶ ἓν ἀγόρι ἡλικίας δέκα ἐτῶν καὶ ὀλιγώτερον.
Κατὰ τὸν ὄρθρον ὁ ἱερεὺς φέρνει τὴν ὁμάδα αὐτὴν μετὰ τοῦ ἀγοριοῦ πρὸ τῆς εἰκόνης
τῆς Παναγίας καὶ τοὺς διαβάζει εὐχὴν ἐνώσεως καὶ ἀγάπης. Ἀπὸ τὴν στιγμὴν ἐκεί-
νην θεωροῦνται ὅλη ἡ ὁμὰς ἀδέλφια...» (Μαγούλα Ἑλασσόνος)³.

7. Μεικτὸς τρόπος: Ἱερέας σὺν αἵμα.

(Βλ. 2ε καὶ 1α1)

1. ΚΛ. ἀρ. 2382, σσ. 206-207 (συλλ. Δημ. Οἰκονομίδου, Καλέντζι Ἰωαννίνων 1961).

2. Ν. Γ. Πολίτου, Μελέτη περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς γλώσσης τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ, Παραδόσεις, ἐν Ἀθήναις 1904, σ. 1113.

3. ΚΛ. ἀρ. 1980, σ. 4 (συλλ. Γ. Φάκκα, Μαγούλα Ἑλασσόνος 1952).

Β. Χωρίς τὸν ἱερέα.

«Ἀδελφοποιοὶ ἢ βλάμηδες· ἐμαζεύοντο ἄρκετοὶ πὺν νὰ ᾿χουν γνώση, 15, 20· 30 Ἀραχοβίτες, ἀλλὰ καὶ ξένοι γνώριμοι, π.χ. Καστροῖτες, ἀπ' τὸ Κυριάκι καὶ πηγαιναι σὲ μιὰν ἐκκλησίαν. Ἐμπρὸς στὴν εἰκόνα τοῦ Ἀγίου τῆς ἐκκλησίας ἐκφωνοῦσε ἓνας τὸν ἐξῆς ὄρκο, τὸν ὁποῖο ὅλοι οἱ ἄλλοι βλάμηδες μαζὶ ἐπανελάμβανον: Ὁρκιζόμαστε νὰ φυλάξουμε τὴν πίστιν μας (τρὶς)· ὅποιος ἀπατήσῃ τὸν ἄλλο θὰ ᾿χη τὸν ὄρκο! Κατὰ τὸν ὄρκον εἶχον ὑψωμένην τὴν χεῖρα καὶ ὠρκίζοντο μὲ τὰ δύο δάχτυλα. Εἶχαν πάντα καὶ μιὰ γυναῖκα (βλάμισσα) τὴν ὁποίαν ἐθεώρουν ἀδελφήν, ἑσταυραδεργή. Στὸ γάμο της γιόρταζαν σὰν νὰ παντρευόταν ἀδελφή. Μετὰ τὸν ὄρκον ἐπακολουθοῦσε γλέντι μεγάλο (σφαχτά, χορός, τραγούδι)...»¹.

γ. Συμβολικομαγικὸς τρόπος.

Συμβολικὰ ἢ «μαγικά» στοιχεῖα ὑπάρχουν, ὅπως γίνεται φανερό καὶ εἶδαμε, ἀπὸ τὴ φύση τοῦ θεσμοῦ σὲ ὅλα τὰ εἶδη καὶ τὰς μορφὰς τῆς ἀδελφοποιίας. Βασικὸ στοιχεῖο τοῦ τελετουργικοῦ τοῦ τρόπου συνάψεως τοῦ δεσμοῦ, πού ἐδῶ χαρακτηρίζομε ὡς κυρίως συμβολικομαγικόν, εἶναι ἡ ἀνταλλαγὴ ρούχων, κυρίως τοῦ ποικάμισου, ἢ ὅπλων ἢ ἄλλων ὁρίων μεταξὺ τῶν ἀδελφοποιουμένων. Σημειώνομε δὲ ὅτι ἡ ἀνταλλαγὴ ὅπλων ὡς ἰσχυρὸ μέσο συνάψεως φιλικοῦ δεσμοῦ μεταξὺ «ξένων» εἶναι γνωστὴ στὴν Ἑλλάδα ἤδη ἀπὸ τὰ ὁμηρικὰ ἐπῆ.

Ἀπὸ τίς καταγραμμένες νεοελληνικὲς μαρτυρίαις² γιὰ τὸν τρόπο αὐτὸ τελέσεως τῆς ἀδελφοποιίας μνημονεύομε τίς προερχόμενες ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴν Θράκην:

«Σταυραδέρφια: φίλοι εἰλικρινεῖς διὰ τινος ἐθίμου· τοῦτο δ' ἔστιν ὅταν ἐναλλάσσονται τὰ ὑποκάμισα ἀλλήλων»³. «ἀλλάξανε τὰ ποκάμ'σα τ'ς καὶ γίνηκανε

1. Κλ. ἀρ. 1153 Β, σ. 38 (συλλ. Μαρίας Ἰωαννίδου, Ἀράχοβα 1938).

2. Βλ. Γ. Μιχαηλίδου — Νουάρου, ὁ.π., σ. 290 κ.ἐξ.

3. Ἐδῶ πρέπει ἴσως νὰ λεχθῇ ἐπ' εὐκαιρίᾳ ὅτι μερικὲς φορὲς ὁ νοῦς μας ἀδυνατεῖ νὰ συλλάβῃ πόσο πολλὰ πράγματα ἀγνοοῦμε (ἐπειδὴ δὲν ἐρευνήθηκε ἀκόμη ὅλος ὁ ἑλληνικὸς χώρος ἢ δὲν ἐγίνε συστηματικὴ ἐρευνα καὶ καταγραφή, ἢ ὁποῖα, ἀντίθετα μὲ ὅ,τι φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως, ἀπαιτεῖ τεράστια πείρα καὶ γνώση ὁλόκληρου τοῦ φάσματος τοῦ λαϊκοῦ βίου καὶ πολιτισμοῦ) καὶ πόσο ἰθὺς αὐτοὶ ἐξακολουθοῦν νὰ κρύβονται στὴ μνήμη καὶ τίς πράξεις τοῦ λαοῦ. Στὸν τομέα δὲ αὐτὸ τῆς ἀνακάλυψης καὶ ἀπαθανάτισης τῶν πολύτιμων γιὰ τὴν ἐπιστὴμὴν στοιχείων, πού καθημερινὰ ἀπειλεῖ νὰ καταπιῇ τὸ ὀρμητικὸ ρεῦμα τῶν ἀδήριτων σύγχρονων κοινωνικοπολιτιστικῶν μεταβολῶν, οἱ ἐρευνητὲς ἔχουν νὰ ἐπιτελέσουν πολὺ μεγάλο ἔργο.

4. Κλ. ἀρ. 897Α, σ. 91 (συλλ. Συμ. Μανασσείδου, Αἶνος 1882)· βλ. ἐπίσης τὰ ἀναφερόμενα ἄνωτέρω (σ. 18-19) καὶ Κλ. ἀρ. 229, σ. 226 (συλλ. τοῦ ἴδιου, Χατζηγῆριον Κεσσάνης 1880), Κλ. ἀρ. 140, σ. 344 (συλλ. τοῦ ἴδιου ἀπὸ τὸν ἴδιο τόπο 1882).

σταυραδέρφια»¹.

Σε λαϊκή διήγηση αναφέρεται επίσης παράδειγμα αδελφοποίησης δύο ατόμων σε καράβι με ανταλλαγή του πουκάμισου: «Θέλω νά γίνουμε σταυραδέρφια κι όπριοις πιθά» προστά νά τούνι κληρονομᾷ ού άλλος. Τό δέχ' κι ή νοικοκύρ'ς και βγάλανε τὰ π'κάμ'σα τς'» και τ' άλλαξαν αναμεταξύ τ'ς και γίνηκανε σταυραδέρφια»².

Ο Ν. Βέης επίσης αναφέρει ότι ή αδελφοποιία στη Φιγαλία γινόταν και με αλλαγή τών ρούχων: «... επίσης γίνεται (sc. ή αδελφοποιήσις — σταυραδελφότης) δι' έναλλαγῆς ἀμοιβαίας τών χιτώνων.»³.

Ἀνταλλαγή όπλων μεταξύ τών αδελφοποιτῶν-βλάμηδων κατά την τελετή τῆς αδελφοποίησης αναφέρει ο Χρηστοβασίλης στό διήγημά του «Κι όποιον εὔρη ο θάνατος»⁴.

δ. Ἑνοπλος τρόπος.

Ἐκτός ἀπό την περίπτωση συνάψεως ή έσοχυροποίησεως τοῦ δεσμοῦ τῆς αδελφοποιίας με την ανταλλαγή όπλων, ή όποια, όπως αναφέρθηκε, είναι πολύ παλιά, υπάρχει και τελετουργικό αδελφοποίησεως, όπου τα όπλα έπαιζαν ενεργότερο ή καλύτερα τόν πραγματικό τους ρόλο, άεση και τόν θανατηφόρο.

Αὐτοῦ τοῦ είδους ή συνάψη τοῦ δεσμοῦ άνηκει στό θυσιαστικό τελετουργικό μύθεως, γίνεται δέ φανερό ότι άποτελεῖ τόν δυνατότερο δεσμό· θυσιάζεται ο έταῖρος, αδελφός, για νά επέλθῃ ή μεταβολή και νά γίνῃ ή μύηση.

Ἔτσι στην Ἀνατολική Κρήτη εκείνοι που ήθελαν νά γίνουν αδερχοχοτοί πήγαιναν ένοπλοι σε κάποιο ξωκλήσι και όρκίζονταν: «Ἄλλοτε πάλι δυό-τρεις ή και παραπάνω έβαζαν τὰ όπλα τους και έτσι όπλισμένοι πήγαιναν σε μιάν εκκλησίτσα έσοχηκήν και ώρκιζόνταν»⁵.

Ἡ μορφή αὐτή τοῦ τελετουργικοῦ είναι νεώτερη. Ἐχει χάσει, άπορρίψει, όπως βλέπουμε, τόν μέρος τῆς θυσιαστικῆς της τελετουργίας, δηλ. έχει χάσει τόν κύριο τμήμα τῆς συνάψεως τοῦ δεσμοῦ. Ἐχομε έτσι την άπλούστερη μορφή, την άπλούστευση τοῦ τελετουργικοῦ μέσα στα πλαίσια τῆς σκέψεως τῆς άποβολῆς τοῦ θανάτου

1. Ἱστορ. Λεξ. Χρ. Φιλ. Συλλ. Κων/λεως, άρ. 1309, σ. 62(συλλ. Συμ. Μανασσείδου, Αἶνος 1883).

2. Ἱστορ. Λεξ. Χρ. Φιλ. Συλλ. Κων/λεως, άρ. 2190, σ. 114(συλλ. Συμ. Μανασσείδου, Αἶνος [1896;]).

3. Βλ. Νικολ. Α. Βέη, δ.π., σ. 226.

4. Χρηστοῦ Χρηστοβασίλη, δ.π., σ. 205.

5. ΚΛ. άρ. 1105, σ. 134 (συλλ. Μαρίας Λιουδάκη, Ἀνατολ. Κρήτη 1937).

ἀπὸ τὸ ὅλο φάσμα τοῦ τελετουργικοῦ, πού βλέπει πλέον ὡς κύριο σημεῖο τὸ ὅπλο χωρὶς τὴ χρῆσιν του.

Παλιότερα χρησιμοποιοῦσαν ἄλλον τρόπο ἀδελφοποιήσεως μὲ τὰ ὅπλα, πού ἐθεωρεῖτο ὡς ἀπόδειξη ἰσχυρότατου δεσμοῦ μεταξύ τῶν ἀδελφοποιητῶν, ἀλλὰ καὶ παλληκαριᾶς συνάμα. Ἡ τελετὴ ἐκείνη ἦταν αἱματηρὴ καὶ ἐνίοτε θανατηφόρα γιὰ ἕναν ἀπὸ τὴν παρέα τῶν ἀδελφοποιουμένων. Ἰδέα γιὰ τὸν τρόπο αὐτὸ ἀδελφοποίησης μᾶς δίνει ὁ Χρηστοβασίλης στὸ σχετικὸ διήγημά του: «... γένονταν βλάμηδες ἄλλον καιρὸ τὰ καλὰ παλληκάρια... μὲ τὸν θάνατο στὴν μέση... Μὲ τὸν θάνατο στὸ τεψί, ἀπάνω στ' ἀναμμένα κάρβουνα, στὴν μέση στὸ τραπέζι, σὰν ἄρνι τοῦ φούρνου, κι' οἱ βλάμηδες γύρα-γύρα τραγουδῶντας... Φεύγοντας τὸ κορίτσι, καθήσαμε καὶ οἱ ἕξι γύρα στὸ τραπέζι, ἔβαλε ὁ Μοῦρτος τὴν γεμισμένη πιστόλα του ἀπάνω στ' ἀναμμένα κάρβουνα, κι' ἀρχίσαμε νὰ στρέφωμε ζερβιά τὸ τεψί καὶ νὰ τραγουδοῦμε τὸ ἐπιθανάτιο τραγούδι:

« Χαίρεστε νὰ χαίρωμαι, μωρὲ παιδιά!
 « Κι' ὅποιον εὖρη ὁ θάνατος, ντουλμπέρια μου!
 « Ὅλοι νὰ τὸν κλάψωμε, μωρὲ παιδιά!
 « Σὰν γλυκό μας ἀδελφὸ, ντουλμπέρια μου!
 « Μὲ λαμπάδες, μὲ κηρία, μωρὲ παιδιά!
 « Καὶ μὲ μοσκοθυριά, ντουλμπέρια μου!
 « Καὶ τὰ μυρολόγια μας, μωρὲ παιδιά!
 « Νὰ γενοῦν τραγούδια τοῦ, ντουλμπέρια μου!
 « Νὰ τὰ λένε στοὺς χοροὺς, μωρὲ παιδιά!
 « Τὴν Μεγάλῃ Πασκαλιά, ντουλμπέρια μου!
 « Μὲ τὰ κόκκινα τ' αὐγά, μωρὲ παιδιά!
 « Τὰ κορίτσια τὰ ὠμορφα, ντουλμπέρια μου!». ¹

ε. Ἀπλούστεροι τρόποι.

Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς παραπάνω ὑπάρχουν καὶ ἀπλούστεροι τρόποι τελέσεως τῆς ἀδελφοποιίας, ὅπως εἶναι ἐκεῖνοι μὲ σύναψη τῶν χεριῶν καὶ ὑπόσχεση, μὲ σταυρωτὸ φίλημα κλπ.

Ἔτσι ἡ συμφωνία γιὰ τὴν ἀδελφοποιία περιορίζεται ἐνίοτε σὲ ἀμοιβαία ὑπόσχεση ἀποφυγῆς ἀδικοπραγιῶν, πού συνοδεύεται καὶ ἐπικυρώνεται μὲ σύναψη τῶν

1. Χρήστου Χρηστοβασίλη, Κι ὅποιον εὖρη ὁ θάνατος, δ.π., σ. 205 κ.εξ. Ἀπὸ τὸν τρόπο αὐτὸ ἀδελφοποιήσεως προῆλθε Ἰσως καὶ ἡ σύγχρονη παροιμιώδης ἐκφραση: *Κι ὅποιον πάρῃ ὁ χάρος*.

χεριῶν¹: «Ἐδόνανε χέρι καὶ ὑπόσχοντο νὰ μὴ πειράξῃ ὁ ἕνας τὸν ἄλλο σ' ὁτιδήποτε προῖμα, στὰ κτήματα, νὰ μὴ πειράξῃ ὁ ἕνας τὴν γυναῖκα τ' ἄλλοντοῦ, σὲ ὅλα»².

Ἄλλοτε πάλι ἡ ἀδελφοποίηση γίνεται μὲ σταυρωτὸ φίλημα: «Τότε (τ' Ἀι Γιωργίου) πιάνονται καὶ ἀδερφοποιτοὶ καὶ φιλοῦνται σταυρωτὰ κ' ἔχει ὁ ἕνας τὸν ἄλλον καλύτερο ἀπ' ἀδερφοῦ καὶ ἀπ' ἀδερφή» (Μανιάκι)³.

ζ. Μεικτὸς τρόπος.

Ἀναφέρθηκε ἤδη ὅτι οἱ μορφές τοῦ τελετουργικοῦ τῆς ἀδελφοποιίας δὲν εἶναι πάντοτε ἀμιγεῖς καὶ πολὺ συχνὰ συμπλέκονται μεταξύ τους ἢ στοιχεῖα τῆς μιᾶς μορφῆς ἐπαναλαμβάνονται καὶ στὴν ἄλλη, σὲ σημεῖο πού νὰ μὴν εἶναι εὐκολὸς ὁ διαχωρισμὸς στὶς ἀνωτέρω σημειωθεῖσες μορφές, πού κατ' ἀνάγκη ἔχουν κάτι τὸ σχηματικό. Ἡ συνύπαρξη πολλῶν μορφῶν ἢ στοιχείων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα καὶ ἓνα μόνο θὰ ἀρκοῦσε, ὅπως φαίνεται ἀπὸ ἄλλες περιπτώσεις, γιὰ τὴ σύναψη τοῦ δεσμοῦ, δὲν φαίνεται νὰ πηγάζῃ κατὰ κύριο λόγο ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία στερεώσεως τοῦ δεσμοῦ αὐτοῦ, στὸν ὁποῖο ἀποδιδόταν μεγάλη σπουδαιότητα, μὲ ὅσο τὸ δυνατόν περισσότερα στοιχεῖα, ἀλλὰ προσφέρει πληρέστερη εἰκόνα τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τοῦ τελετουργικοῦ, πού ἀπλοποιήθηκε μὲ τὸ χρόνο. Διότι, ὅπως θὰ ὑποστηρίζουμε καὶ παρακάτω, πιστεύουμε ὅτι, ἔστω καὶ ἂν ἡ ἀρχικὴ μορφή τοῦ θεσμοῦ ἦταν ἀπλὴ, βάση γιὰ τὴ μετέπειτα ἐξέλιξη τῆς ἀδελφοποιίας ἀποτέλεσε μιὰ ἐνιαία σύνθετη μορφή τοῦ τελετουργικοῦ τῆς, ἡ ὁποία ὅμως μὲ τὴν πάροδο τῶν αἰώνων δέχθηκε τὴν ἀντίστροφη ἐπίδραση τάσεων ἀπλοποιήσεως, ἐπειδὴ λησμονήθηκαν οἱ λόγοι πού ὠδήγησαν στὴ σύνθεση τῶν στοιχείων σὲ ἓνα ἐνιαῖο τελετουργικό.

Ἀπὸ τοὺς διάφορους συνδυασμοὺς τρόπων τελέσεως τῆς ἀδελφοποιίας ἀναφέρουμε ἐνδεικτικὰ ἐκεῖνον, ὅπου συνυπάρχουν ὁ αἵματηρὸς καὶ ὁ θρησκευτικὸς-ἐκκλησιαστικὸς τρόπος: «Ἡ παράδοση, διέσωσε κι' ἄλλο τρόπο ἀδερφοποιίας. Λένε ὅτι, ὅσοι θέλανε νὰ γείνουν βλάμηδες, μάτωναν σ' ἓνα σημεῖο τὸν ἀντιβραχίονα. Ἐπειτα ἀκουμποῦσαν τὴ μιὰ πληγὴ πάνω στὴν ἄλλη, ὥστε τὸ αἷμα νὰ ἐνώνεται. Τὰ ἀντιβράχια δονόνταν ἐνῶ τὰ χέρια πιάνανε τὸ ἱερὸ ἄμφιο καὶ τ' ἄτομα πρόφερναν ἐπαναλαμβάνοντας τὰ λόγια τῆς εὐχῆς, πού διάβαζε σιγὰ σιγὰ ὁ παππᾶς. Ὅστερ' ἀπὸ τὴν τελετὴ, ἀκολουθοῦσε συμπόσιο μὲ ἀρνὶ ψητό, κοκορέτσι καὶ ποτά, οὔζο-

1. Γιὰ τὸν πανάρχαιο αὐτὸ καὶ παγκόσμια γνωστὸ τρόπο ἐπικυρώσεως πολλῶν συμφωνιῶν βλ. Γεωργίου Μιχαηλίδου — Νουάρου, ὁ.π., σσ. 291-292 καὶ τὴν ἀναφερόμενη ἐκεῖ βιβλιογραφία.

2. Κλ. ἀρ. 2764, σ. 385 (συλλ. Στεφ. Ἡμέλλου, Ἄμοργος (Χώρα) 1963).

3. Κλ. ἀρ. 1508, σ. 56 (συλλ. Μαγδαληνῆς Τσάκωνα, Μανιάκι 1944).

κρασί. Ὁ βλάμης εἶταν ὑποχρεωμένος σὲ κάθε στιγμή καὶ μὲ κίνδυνο τῆς ζωῆς νὰ βοηθεῖ τὸν ἄλλο βλάμη»¹.

Παράδειγμα συνδυασμοῦ αἱματηροῦ τρόπου ἀδελφοποίησης μὲ ἀνταλλαγὴ ὀπλων καὶ παρουσία τοῦ θρησκευτικοῦ στοιχείου (φύλαξη στὸ εἰκονοστάσι μπροστὰ στὴν εἰκόνα τοῦ Ἀγίου Γεωργίου) ἀναφέρει ὁ Χρηστοβασίλης, ὅπως εἶδαμε παραπάνω².

Ἐκκλησιαστικὸ καὶ συμβολικομαχικὸ μαζὶ τρόπο τελέσεως τῆς ἀδελφοποιίας συναντοῦμε στὸ Σούλι: «Βλάμηδες· εἶναι δυὸ ἀγόρια ποὺ γίνονται ἀπὸ ξένοι βλαμάδες, δηλ. πᾶνε στὸν παπᾶ, τοὺς διαβάζει εὐχή, ἀλλάζουν δῶρα μπροστὰ στὸν παπᾶ, πληρώνουν τὸν παπᾶ καὶ ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα εἶναι ἐγκαρδιακοὶ φίλοι. Ὑποστηρίζει ὁ ἓνας τὸν ἄλλον, δὲν βλαστημοῦνται, δὲν μαλώνουν. Ὅσον καιρὸ ζοῦνε, εἶναι σὰν ἀδέρφια. Ὅταν ἔχω ἓναν βλάμη μακρινὸ καὶ πάω στὸ μέρος, θὰ πάω στὸ βλάμη καὶ ὄχι στὸ συγγενή»³.

Συνδυασμὸ συμβολικομαχικῶν στοιχείων καὶ θρησκευτικοῦ-ἐκκλησιαστικοῦ τρόπου τελέσεως τῆς ἀδελφοποιίας ἔχομε ἐπίσης στὸ ἐξῆς παράδειγμα ἀπὸ τὴ Θεσσαλία: Τοῦ Ἀγίου Θεοδώρου «πολλὰς νέας παίδων» στᾶρι διαβασμένο ἀπ' τὴν ἐκκλησίαν, τὸ τοποθετοῦν σ' ἓνα κόκκινο πανί ἢ χατάνι, το βάζουν κάτω ἀπ' τὸ προσκέφαλο. Ἐν συνεχείᾳ τοὺς βραδυνὲς ἀπὸ τὸ βράδυ τοῦ Ἀγίου Θεοδώρου καὶ ὅταν κοιμηθοῦν λέγουν πρῶτα:

Ἄγιε μου Θεόδωρε καλὲ
καὶ θαυματουργέ,
αὐτοῦ στὸν κόσμον ὅπου πᾶς
καὶ τίς τύχες ἀπαντᾷς,
πές καὶ τὴ δική μου τύχη
γιά νὰ ῥθῇ καὶ νὰ μοῦ βρῇ.
Ἔσπειρα σπειρὶ σιτάρι
καὶ σπειρὶ μαργαριτάρι
γιά νὰ ῥθῇ νὰ τὸ θερίσῃ».

Κατὰ τὴ μέρα τῆς γιορτῆς τοῦ Ἀγίου Θεοδώρου ἐπίσης «τὰ κορίτσια μέχρι δεκαοκτὼ ἐτῶν ἀποτελοῦν διάφορες ομάδες (συντροφιάζουν) καὶ φκιάνουν κάθε παρῆα ἓνα σταυρὸ στολισμένο μὲ ἀγριολούλουδα, τὸν ὁποῖον ὀνομάζουν Λάζαρον, καὶ τὸν παραχώνουν στοὺς ἀγροὺς ἔξω κρυφίως ἀπὸ τὰ παιδιά, βάζοντας μέσα στὴ γούρνα

1. Ἀλ. ξ. Κ. Χατζηγιάκη, Παραδόσεις τ' Ἀσπροποτάμου, Τρίκαλα 1948, σ. 21.

2. Βλ. σ. 21.

3. Κλ. ἀρ. 2277Α, σ. 191 (συλλ. Δημ. Οἰκονομίδου, Σαμονίβα Σουλίου 1958).

(στον τάφο) όλα όσα σχετικά βάζουν αληθινά στο νεκρό άνθρωπο. Τὸν σταυρὸ αὐτὸν τὸν ἀφίνον σαράντα ἡμέρες μέσα καὶ τὸν ξεθάφτον τοῦ Ἀγίου Λαζάρου. Τὰ κορίτσια δέ, ποὺ ἀποτελοῦν τὴν παρέα, φωνάζονται μεταξύ τους ἀδελφές καὶ δὲν ἐπιτρέπεται ἀδελφὸς τῆς μιᾶς ἀδελφῆς νὰ πάρῃ τὴν ἀδελφή της, διότι, γιὰ νὰ γίνουν ἀδελφές, τὶς διαβάζει πρῶτα ὁ παπᾶς στὴν ἐκκλησία. Γιὰ νὰ γίνῃ ὁμοῦς τοῦτο, πρέπει νὰ πάρουν μαζί των καὶ ἓνα παιδάκι, τὸ ὁποῖον διαβάζεται μαζί των»¹.

Μνημονεύουμε τέλος ὅτι σὲ ἀρκετὲς περιπτώσεις ἡ παλιὰ τελετὴ τῆς ἀδελφοποιήσεως κατέληξε σὲ ἓνα εἶδος σύμβασης — ἀμοιβαίας συμφωνίας μεταξύ τῶν ἐνδιαφερομένων προσώπων: «Ἀδελφοποιία: συνομολόγησις σχέσεων ἀδελφικῶν μεταξύ δύο ἢ περισσοτέρων προσώπων· τὸ πάλοι ἐγένετο δι' ἱερολογίας, τώρα ὁμοῦς ὄχι»².

Τὸ ἴδιο ἐπαναλαμβάνει ρητὰ καὶ ἄλλη μαρτυρία: «Παλαιότερα ἡ ἀδελφοποιία γινόταν μὲ ἱεροτελεστία, τώρα γίνεται μὲ ἀμοιβαία συμφωνία μεταξύ προσώπων συνδεομένων διὰ στενῶν σχέσεων ἀγάπης καὶ ἐκτιμῆσεως»³.

Ἐπίσης πιστεύουμε ὅτι στοὺς τρόπους τελέσεως τῆς ἀδελφοποιίας πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ ἡ συνήθεια συνάψεως φιλίας μεταξύ τῶν παιδιῶν, ποὺ πολλοὶ ἀπὸ μᾶς θυμοῦνται ἴσως ἀπὸ τὰ παιδικὰ τους χρόνια: «Ὅταν δύο παιδιά θέλουν νὰ γίνουν φίλοι, μπλέγουν τὰ μικρὰ τους δάχτυλα καὶ λέν «φίλοι». Παραμένοντας τὰ χεῖρα τρεῖς φορές. Ὅταν θέλουν νὰ διακόψουν τὴ φιλία, μπλέγουν τὰ μικρὰ δάχτυλα τοῦ χεριοῦ, ἐπαιτὰ λέν οὐ κάποιον νὰ τοὺς κόψῃ. Ἐκεῖνος χτυπάει στὰ μπλεγμένα δάχτυλα τῶν χειρῶν καὶ τὰ χωρίζει. Ἔτσι κόβεται καὶ ἡ φιλία»⁴.

III. Χρόνος τελέσεως τῆς ἀδελφοποιίας.

Μολονότι σὲ πολλὲς ἀπὸ τίς μαρτυρίες μας δὲν ἀναφέρεται ὁ χρόνος τελέσεως τοῦ τυπικοῦ τῆς ἀδελφοποιήσεως, ἴσως καὶ ἐπειδὴ δὲν δόθηκε ιδιαίτερη σημασία στὴ λεπτομέρεια αὐτή, σὲ ἄλλες ἔχουμε μνεῖα τοῦ χρόνου, ποὺ εἶναι οἱ γιορτὲς τοῦ Ἀγίου Θεοδώρου καὶ τοῦ Λαζάρου-Βαῖων, τοῦ Πάσχα καὶ τοῦ Ἀγίου Γεωργίου.

Ἔτσι στὸ Ἀμούρι τῆς Ἐλασσόνας κατὰ τὴ μέρα τῆς γιορτῆς τοῦ Ἀγίου Θεοδώρου, ὅπως εἶδαμε παραπάνω, τὰ κορίτσια χωρισμένα σὲ ὁμάδες συντροφιάζουν, γίνονται σταυραδερφές καὶ παραχώνουν στὰ χωράφια ἓνα σταυρὸ στολισμένο μὲ ἀγριολούλουδα⁵.

1. Κλ. ἀρ. 1974, σ. 62 (συλλ. Δημ. Παπαδούλη, Ἀμούριον Ἐλασσόνας 1953).

2. Κλ. ἀρ. 2037, σ. 21 (συλλ. Δημ. Δρούγκα, Χρυσοβίτσα Μετσόβου Ἰωαννίνων 1952).

3. Κλ. ἀρ. 2036, σ. 25 (συλλ. Ἰω. Τσαλίκη, Τρίστενον Ζαγορίου Ἡπείρου 1953).

4. Κλ. ἀρ. 2459, σ. 31 (συλλ. Χαράλ. Χατζῆ, Καστοριά (Νεστόριον) 1962).

5. Κλ. ἀρ. 1974, σ. 62 (συλλ. Δημ. Παπαδούλη, ὅπ. π.).

Στὸ Πύθιο τῆς Ἐλασσόνας «τὴν Κυριακὴ τοῦ Βαριοῦ βγαίνουν οἱ κοπέλλες μ' ἓνα σταυρό, πὺν ἔχουν φτειάδ' μὲ λουλούδια, τὸν βάζ' νι μέσα στὸν γκιούμ' καὶ τὸν πααίνουν στὴν ἐκκλησιὰ κι ὄνταν ἀπολύσ' ἡ ἐκκλησιὰ, βγαίνουν ἀπ' ὄξω ἀπ' τὴν ἐκκλησιὰ καὶ λένε τὸ τραγούδι καὶ χορεύουν:

Ἐσύρι, Λάζαρι, κι ἔλα τοῦ χρόνου·
ὅσα ζήσουνι κι ὅσα χαθοῦν.
Τὰ μικρότερα νὰ γίνουνν πρῶτα,
τὰ τρανύτερα παντρεύοντι'.

Πιὸ παλιὰ αὐτὸν τὸν σταυρὸ τὸν παραχῶνани οἱ κοπέλλες τ' Ἀγιοῦ Θεοδώρ' καὶ γίνονταν σταυραδερφές»¹.

Στὴν περιοχὴ Βονίτσης Αἰτωλοακαρνανίας τὸ τελετουργικὸ τῆς ἀδελφοποιήσεως γινόταν «τὴν ἡμέραν τοῦ Πάσχα καὶ μετὰ τὸν ἑσπερινὸν τῆς Ἀγάπης»².

Στὴν Ἰκαρία γινόταν «εἰς τὴν δευτέραν Ἀνάστασιν, τ' Ἀντίλαμπρα ἡ τῆς Ἀγάπης, κατόπιν εὐχῆς, τὴν ὁποίαν ἀνεγίνοντοσαν ὁ ἱερεὺς. Οὐδεὶς γάμος ἐπετρέπετο τοῦ ἀδελφοποιητοῦ μὲ τὰς σταυραδερφάς του»³.

Παρόμοιες πληροφορίες ἔχομε καὶ γιὰ τὴν παλιὰ Ἀθήνα: «Ὡς ἀναφέρουν παλαιὰ Ἀθηναϊκά, εἰς τὰς Ἀθήνας (ἄλλοτε) εἰς τὸν ἑσπερινὸν τῆς Λαμπρῆς ἐγίνοντο οἱ ἀδελφοποιτοί· ἔπρεπε νὰ ἔχουν μ' ἓνα κορίτσι μαζί τους· ὁ παπᾶς, ἀφοῦ τοὺς ἐδιάβαζε, τοὺς ὠρκιζεν εἰς τὸ Πάσχα μέλιον, τοὺς ἐπερρίζωνε μ' ἓνα μακρὸ κόκκινο ζωνάρι καὶ τοὺς ἐτρανοῦσε πρὸς τὸ ἱερόν. Ὑστερα ἐφιλοῦσεν ὁ ἓνας τὸν ἄλλον, ἐφιλοῦσαν καὶ τοῦ παπᾶ τὸ χέρι καὶ ἐγίνονταν ἀδελφοποιτοί»⁴.

Ἀπὸ τὸν Ἀσσο Πρεβέζης ἔχομε τὴ μαρτυρία: «Βλάμηδες· κάθε Πάσχα, δηλ. τῆς Διακαινησίμου, μαζεύονταν τρία-τέσσερα παιδιὰ, ἔπαιρναν δὲ καὶ μιὰ κοπέλλα καὶ πῆγαιναν στὴν ἐκκλησιὰ, καλοῦσαν καὶ τὸν παπᾶ καὶ τοὺς διάβαζε εὐχὴ, ἔδιναν καὶ τὰ χέρια ἀναμεταξύ των καὶ ἀπὸ τότε καὶ στὸ ἐξῆς ἔπρεπε νὰ εἶναι καλύτερα ἀπὸ ἀδελφία»⁵.

Γιὰ τὴν ἴδια περίπτωσιν ἀναφέρονται καὶ οἱ ἀκόλουθες λεπτομέρειες: «Ἐνώνονται δι' ἱεροτελεστίας ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ κάθε Λαμπρῆς, δηλ. τὸ Μέγα Πάσχα. Πιά-

1. Κλ. ἀρ. 2766, σσ. 412 - 413 (συλλ. Ἀννας Ἰ. Παπαμιχαήλ, Πύθιον Ἐλασσόνας 1963).

2. Κλ. ἀρ. 2005, σ. 84 (συλλ. Νικ. Μόσολα, περιοχὴ Βονίτσης Αἰτωλ/νίας 1952).

3. Κλ. ἀρ. 2272, σ. 47 (συλλ. Χαραλ. Σπανοῦ, Ἰκαρία 1955).

4. Γ. Α. Μέγα, Ἑλληνικαὶ ἐορταὶ καὶ ἔθιμα τῆς λαϊκῆς λατρείας, Ἀθῆναι 1956, σ. 174.

5. Κλ. ἀρ. 2739, σ. 9 (συλλ. Γεωργ. Κολιοῦ, Ἀσσος Πρεβέζης 1963).

νονταν διὰ χειρὸς ὅλοι μέσα στὴν ἐκκλησία καὶ ἔφεραν ὅλοι γύρω ἀπὸ τὸ ἀναλόγιο μαζί μὲ τὸν παπᾶ καί, ἀφοῦ τελείωνε τὶς εὐχές, τοὺς χωρίζε με τὸ Εὐαγγέλιο. Βλάχοι μὴδες πιάνονταν κοπέλλες καὶ παιδιά μαζί. Ἀπὸ τότε ἀπαγορευόνταν νὰ πάρη ἀδελφοποιτὸς ὡς γυναῖκα τὴ σταυραδελφὴ του»¹.

«Πάιναν τέσσερα παιδιά καὶ μιὰ κοπέλλα ἢ τέσσερες κοπέλλες κ' ἓνα παιδί καὶ τσ' διαβάζ' ὁ παπάς, τοὺς δίνει καὶ κρασί καὶ πίνουν ὅλοι, φιλᾶν καὶ τὸ εὐαγγέλιο καὶ εἶναι ἀδερφοποιτοί. Αὐτοὶ πονιοῦνταν καλύτερα ἀπὸ τ' ἀδέρφια καὶ μεταξὺ τους δὲν παντρεύονταν»².

Τέλεση τῆς ἀδελφοποιίας κατὰ τὴ γιορτὴ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἀναφέρεται ἀπὸ τὸ Μανιάκι, πρέπει δὲ νὰ θυμηθοῦμε ὅτι συχνὰ ἡ γιορτὴ αὐτὴ μεταφέρεται στὴ Δευτέρα τοῦ Πάσχα: «Τότε (τ' Αἰ Γιωργιοῦ) πιάνονται κι ἀδερφοποιτοὶ καὶ φιλοῦνται σταυρωτὰ κ' ἔχει ὁ ἓνας τὸν ἄλλο καλύτερο ἀπ' ἀδερφὸ κι ἀπ' ἀδερφή»³.

Ἐδῶ πρέπει νὰ σημειώσωμε ὅτι πολλὲς φορὲς ἡ τέλεση τῆς ἀδελφοποιήσεως συναντᾶται συνδεδεμένη μὲ τὸ γάμο, ὅπου πιστεύομε ὅτι ἦταν ἡ ἀρχικὴ ἀφετηρία τοῦ θεσμοῦ (θεογαμία, Ἀνθεστήρια κλπ.). Ὅσοτερά ἀπὸ ἐκεῖ μεταφέρθηκε σὲ ἄλλες ἐποχές, οἱ ὁποῖες συνήθως εἶναι ἐκεῖνες, κατὰ τίς ὁποῖες ἐτελεῖτο τὸ εἶδος αὐτὸ τῶν γάμων. Στὶς λαϊκὲς ὁμῶς μορφές τελετουργίας τοῦ γάμου ἡ ἀδελφοποιία διατηρήθηκε ἀπὸ τὴ δύναμη τῆς παράδοσης, ἡ ὁποία πηγάζει ἐδῶ κυρίως ἀπὸ τὸ φόβο μήπως πάθῃ τίποτε τὸ νέο ζευγάρι, ἂν παραλειφθῇ κάτι ἀπὸ τὰ παραδεδομένα.

Ἔτσι στὸν Πεντάλοφο Βοῖου Κοζάνης: «Πρὸ τοῦ μυστηρίου τοῦ γάμου μελόνυμφοι, μπράτιμοι καὶ διρπουφτές ὀρκίζονται μπροστὰ στὸν παπά, βάζοντας τὰ χέρια τους ὁ ἓνας ἐπάνω στοῦ ἄλλου, ὅτι θὰ θεωροῦν ὁ ἓνας τὸν ἄλλον σὰν ἀδελφὸ καὶ ὅτι θὰ διατηρήσουν σ' ὅλη τὴ ζωὴ τους τὴν ἀδελφικὴ ἀγάπη καὶ φιλία. Γίνονται ἀπὸ τὴ στιγμή αὕτῃ ἀδελφοποιητοί»⁴.

Ἀπὸ τὴ Λάκκα Σουλίου ἔχομε τὴ μαρτυρία ὅτι «τὴν Κυριακὴ πρῶτος προσέρχεται εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ ὁ βλάμης αὐτοῦ μὲ τὴν σημαίαν. Βλάμης εἶναι ὁ ἐπιστήμιος φίλος τοῦ γαμβροῦ, οἵτινες ἔχουν δημιουργήσει ἓνα συγγενικὸν δεσμόν δι' ὅρκου ἐνώπιον τοῦ ἱερέως καὶ τοῦ Εὐαγγελίου, τοῦτο δὲ ἐπικρατεῖ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς τουρκοκρατίας διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς ἐμπιστοσύνης. Ὁμοίως δὲ αὐτὸ συμβαίνει καὶ μεταξὺ τῶν γυναικῶν, αἵτινες ὀνομάζονται ἀδερφοκέες»⁵.

1. "Ο.π., σ. 13.

2. Κλ. ἀρ. 1432, σ. 195 (συλλ. Μαρίας Λιουδάκη, Λοζέτσι Ἡπείρου 1940).

3. Κλ. ἀρ. 1508, σ. 56 (συλλ. Μαγδαληνῆς Τσάκωνα, Μανιάκι 1944)· βλ. καὶ ἄνωτέρω.

4. Κλ. ἀρ. 2493, σ. 15 (συλλ. Μιχαὴλ Καμπέρη, Πεντάλοφος Βοῖου Κοζάνης 1962).

5. Κλ. ἀρ. 1962, σ. 5 (συλλ. Παρασκευᾶ Αὐγερινοῦ, Διπλάτανον Τριχωνίδος Αἰτωλίας 1953).

Ἀπὸ τὴν Ἡπειρο ἐπίσης μαθαίνομε ὅτι ὁ βλάμης «πλὴν τῶν ἀμοιβαίων ἀδελφικῶν σχέσεων ἔχει καὶ τὸ καθήκον νὰ παραστέκη (ἀμοιβαίως) στὸ γάμο ὡς φύλακας, βοηθὸς καὶ κοσμήτωρ τοῦ γαμβροῦ. Ἐπίσης στὴ γαμήλια πομπὴ κρατεῖ τὸ λάβαρο, ἔμπαϊράκι, καὶ κερναίει ὁλους τοὺς παρενυρισκομένους μὲ τὴν ἀνθοστολισμένη ἰκόφα» (ξύλινο δοχεῖο, σχεδὸν σφαιρικό, μὲ πολὺ στενὸ στόμιο)»¹.

Ἀπὸ τὴν ἴδια περιοχὴ προέρχεται καὶ ἡ ἐπομένη μαρτυρία: «Ἀδιρφονὺ τὸς -ή: θέσει ἀδελφός. Οἱ ἀδελφοποιοὶ εἶναι φίλοι τοῦ γαμβροῦ καὶ παραστέκονται ἐκατέρωθεν τῶν νυμφίων ἐν καιρῷ τοῦ στεφανώματος καὶ δι' ὅλον τοῦ γάμου συνοδεύοντες τὸν γαμβρόν. Οὗτοι εἶναι οἱ παρ' ἀρχαίοις καλούμενοι παρὰ νυμφιοί»².

Ἡ σύνδεση αὐτὴ τοῦ ἐθίμου τῆς ἀδελφοποιήσεως μὲ τὶς τελετὲς τοῦ γάμου, τὴν ὁποία ἀναφέραμε καὶ παραπάνω³, μνημονεύεται ρητὰ καὶ σὲ πολλὰς ἄλλες περιπτώσεις⁴.

IV. Ἀνάλυση τοῦ τελετουργικοῦ.

Στὰ παραπάνω εἶδαμε ὅτι ὁ σταυρὸς λειτουργεῖ μὲ ἄμεσο καὶ ἔμμεσο τρόπο. Κατὰ τὸν ἄμεσο τρόπο ἔχομε τὸ σταυρὸ πρῶτον ὡς ἀντικείμενο, μέσον, ὄργανο καὶ πράξη (σταυρώση) καὶ δεύτερον ὡς σταυροσημείωση — «σταυρώμα», σημεῖο-σημείωση. Κατὰ τὸν ἔμμεσο τρόπο ἔχομε τὰ λόγια τοῦ τελετουργικοῦ τῆς Μεγάλης Πέμπτης, νοηματικὴ σύνδεση.

Ἀπὸ ὅλα τὰ σημεῖα αὐτὰ θὰ σταθεῖμε ἰδιαίτερα στὸ τελετουργικό, ποὺ ἀναφέρεται στὸν ἄμεσο τρόπο χρήσεως τοῦ σταυροῦ, τοῦ σταυροῦ ὡς ἀντικείμενο. Στὴ μορφὴ αὐτὴ νομίζομε ὅτι μπορεῖ νὰ ἀναζητηθῇ τὸ πλαίσιο τῶν ἄλλων μορφῶν καθὼς καὶ ἡ αἰτία ἀποδόσεως τῶν ὀνομάτων τοῦ θεσμοῦ τῆς ἀδελφοποιίας.

Στὸ ἔθιμο ἀπὸ τὸ Ἀμούρι, ποὺ περιγράψαμε παραπάνω⁵, ἡ τελετουργία, ἡ ὁποία συνδέεται μὲ τὸν ἀνθοστόλιστο σταυρὸ καὶ τὴν ἀδελφοποιία, μᾶς ὁδηγεῖ ἀναμφισβήτητα σὲ σταυρώση. Τό φυσικὸ περιβάλλον ἀποτελεῖ τὸ σκηνικὸ τοῦ δρωμένου. Ὁ Θίασος εἶναι γυναικεῖος, κορίτσια ἡλικίας μέχρι δεκαοκτῶ ἐτῶν, μὲ μονα-

1. ΚΑ. ἀρ. 2036, σσ. 24 - 25 (συλλ. Ἰω. Τσαλίκη, Τρίστενον Ζαγορίου Ἡπείρου 1953).

2. ΚΑ. ἀρ. 1570, σ. 13 (συλλ. Μ. Οἰκονόμου, Νεγᾶδες 1939).

3. Βλ. σ. 27.

4. Βλ. Μιτ. Λουλουδοπούλου, Ἀνέκδοτος συλλογὴ ἠθῶν, ἐθίμων, δημῶδων ᾠδῶν, προλήψεων, δεισιδαιμονιῶν, παροιμιῶν, αἰνιγμάτων κτλ. Καρυῶν (ἐπαρχίας Καβαλῆ), ἐν Βάρνῃ 1903, σ. 181, Γ. Α. Μέγα, Ζητήματα Ἑλληνικῆς Λαογραφίας (ΖΕΛ.) 2, σ. 126 (ἀνὰ τ. τευχ. Α', σ. 62) καὶ Ἀννης Ἰ. Παπαμιχαήλ — Κουτρούμπα, Τέχνη καὶ ζωή, Αἱ ἐπὶ τῶν οἰκοδομημάτων τῆς Σύμης ἀπεικονίσεις, τόμ. Α', Ἀθῆναι 1980, σ. 170 κέξ.

5. Βλ. σσ. 35 - 36.

δική εξαίρεση την παρουσία του μικρού παιδιού, που επέχει θέση εξωγήινη-θεική, ή οποία δικαιολογεί και την εξαίρεση. Έχουμε διαφόρους θιάσους, που υποδύονται τον ίδιο ρόλο και τελούν όμοια, δηλ. την ταφή του 'Λαζάρου', που αποτελεί το α και το ω της θιασικής τελετουργίας.

Ο σταυρός, ή σταύρωση και ή ταφή και το ξέχωμα δηλώνουν το είδος του δρωμένου. Η σταύρωση και ή ταφή —είκονική— θα άφοροῦσε, νομίζουμε, τη σταύρωση και ταφή του παιδιού ή κάποιου άλλου. Ο σταυρός υποκαθιστᾷ και τὸν σταυρωμένο, παριστάνει τη σταύρωσή του ή ἴσως κάποτε τοῦ ὁμοιώματός του. Ὅπωςδὴποτε δὲ σὲ αὐτὸν ἐμπερικλείεται ή ὕπαρξη σταυρουμένου, ή ἔννοια και ή πράξη τοῦ σταυρώματος.

Η τελετουργία συνεχίζεται και ή πράξη φτάνει στο κορύφωμά της με τὸ «ξεθάψιμο», τὴν ἀλλαγὴ, τὸ «ἐξανγέννημα» — ἀνάσταση μετὰ σαράντα μέρες. Έχουμε ἐπομένως τὴ γνωστὴ νεκρανάσταση, θάνατος-ἀνάσταση, με τις γνωστές της πλευρές. Έχουμε ὅμως και τελετουργικὸ πὸν ἀφορᾷ σὺναψη συγγένειας, μυητική τελετουργία. Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο γίνονται ἀδελφοὶ καὶ γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸ πρέπει ὅπωςδὴποτε νὰ ὑπάρχη τὸ παιδί με τὸ γνωστὸ τελετουργικὸ τῆς σταύρωσης-ἀνάστασης.

Πρᾶγμα πὸν νομίζουμε ὅτι ὁδηγεῖ εὐκόλα σὲ γνωστά, σὲ θυσία, δῆλωση ἡρωοποίησης, ἡρωικὴ λατρεία με ὅλες τις προεκτάσεις της.

Φαίνεται λοιπὸν σαφῶς ἀπὸ ὅσα ἔχουμε σημειώσει ὅτι ή ἀδελφοποιία ή καλύτερα ὁ δεσμὸς τῆς ἀδελφοποιίας εἶναι στενάτα συνδεδεμένος με τὴ σταύρωση και τὸ σταυρό. Νομίζουμε ὅμως ὅτι θα πρέπει νὰ ἐπιμείνουμε στὸ δρώμενο αὐτό, γιατί δείχνει ὅτι μπορεῖ νὰ ἀποδειχθῇ καθοριστικὸ γιὰ τὴν ὅλη δομὴ τοῦ θεσμοῦ.

Τὸ «συντρόφισμα» τῶν κοριτσιῶν και ὅλη ή τελετουργία — ἐκτὸς ἀπὸ τὸ «ξεθάψιμο»¹ — τελεῖται στὴ γιορτὴ τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου. Τὸ ἔντονο αὐτὸ θιασικὸ δρώμενο γίνεται βατότερο και φωτίζεται περισσότερο στὴ μορφή πὸν σώθηκε με τὴ βοήθεια και ἄλλων τελετουργιῶν, οἱ ὁποῖες τελοῦνται τις ἴδιες μέρες, δηλ. τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου και τοῦ Λαζάρου-Βαῖων, πὸν συνδέονται νοηματικὰ μεταξύ τους.

α. Τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου.

Ἀρχίζουμε ἀπὸ τις τελετουργικὲς πράξεις τῆς ἡμερολογιακῆ πρώτης γιορτῆς.

Ἔτσι «τὸ ἐσπέρας τοῦ Σαββάτου ἀνάβουν μεγάλες φωτιὲς ἀπὸ ξύλα κέδρων, τις ὁποῖες πηδοῦν αἰσχρολογοῦντες, τὰ δὲ κορίτσια γίνονται καρναβάλια, συνήθως

1. Νομίζω ὅτι ἀξίζει νὰ σημειώσωμε ἐδῶ ὅτι τὸ «ξεθάψιμο», ή ἀνάσταση, πρέπει νὰ συνδυασθῇ με τὴν ἀνάσταση τοῦ Λαζάρου.

νύφες. Παίρνουν και σιτάρι από τὰ κόλλυβα τῶν Ἀγίων Θεοδώρων, τὸ βάζουν κάτω ἀπ' τὸ μαξιλάρι των, διὰ νὰ ὄνειρευθοῦν τὸν μέλλοντα σύζυγον. Τὴν ἄλλη ἡμέρα συγκεντρώνονται ὅλα τὰ κορίτσια (ντυμένα νύφες) σ' ἓνα μέρος ἢ σπίτι. Ἐτοιμάζουν ἓνα σταυρὸ μικρὸν ἀπὸ χόρτα καὶ τὸν τοποθετοῦν εἰς ἓνα κανάτι μὲ νερὸ στολισμένο μὲ ἄνθη. Μετὰ πηγαίνουν ἐν πομπῇ ἄδουσαι εἰς τὸ ρεῦμα τὸ διερχόμενον πλησίον τῆς ἐκκλησίας. Ρίπτουν τὸν σταυρὸν τρεῖς φορές εἰς τὸ νερὸ καὶ μετὰ ἡ μεγαλύτερη τὸν πετὰ εἰς τὴν σκεπὴν τῆς ἐκκλησίας. Μετὰ ἐπιστρέφουν ἄδουσαι καὶ χορεύουν τοπικούς χοροὺς εἰς τὴν πλατεῖαν τοῦ χωρίου».¹

Ἀπὸ τὸ πρὶ πάντων τελετουργικὸ σημειώνομε τὰ στοιχεῖα, ποὺ ἀπεικονίζουν σταθερὰ τὸ εἶδος τῆς τελετουργικῆς (θιασικῆς-μυθικῆς) μορφῆς: αἰσχρολογία, μεταμφέση, φωτιά, σταύρωση, ρίψη στὸ ρεῦμα-νερὸ (ταφή, λουτρὸ-βάπτισμα), ἀνάστασις· ἀκόμη νύφη-γάμος, σιτάρι, τραγούδι, χορὸς.

Τὸ χαρακτῆρα τοῦ τελετουργικοῦ βλέπομε καὶ στὶς λεγόμενες «ντοῦφες», ὅπως μᾶς παραδόθηκαν: «Καθ' ὅλην τὴν νύκτα τοῦ χθεςμοῦ Σαββάτου (τοῦ Ἀγίου Θεοδώρου) ὁμάδες νεανίδων καὶ κυριῶν συνέρχονται εἰς μίαν οἰκίαν καὶ τρώγουν, πίνουν καὶ διασκεδάζουν, τὰ δὲ ἔξοδα ὅλα γίνονται διὰ προκαταβολικῶς κατατιθεμένου ρεωνέ. Εἰς τὰς συγκεντρώσεις αὐτὰς παραγέρνεται ἀπατηρὸς ἢ παρορμαῖα παντὸς βεβήλου ἀρετος· πλὴν τῶν ἀναγκαιοτάτων βιωτικῶν. Αἱ συνερχόμεναι ἀρχίζουν κατ' ἀρχὰς μὲ ζηλευτὴν ἡσυχίαν τὴν διασκεδάσαν καὶ πίνουνσαι ἀπὸ κανένα γιὰ νὰ ἀνοίξῃ ἡ ὄρεξις, μετατρέπονται κατὰ τὰς τριωνίας ὥρας εἰς ἀληθεῖς μαινάδας... ὅταν ἀρχίσουν τὸ «Φέγγουν, χαράζουν τὰ βοτὰ καὶ οἱ ὁμορφες νυστάζουν». Ἀλλοίμονον, ἂν βρεθῇ κανεὶς ἀπὸ τοὺς ἀπογόνους τοῦ Ἀδὰμ μπροστά τους! Καὶ τὸ ἔθιμον αὐτό, τὰ γυναικεῖα αὐτὰ ὄργια, ἐδῶ τὰ ὀνομάζουν Ντοῦφες. Λαμβάνουν δὲ μέρος τὰ κορίτσια 8-12 ἐτῶν»².

Ὅλα τὰ στοιχεῖα τῶν παραπάνω τελετουργικῶν πράξεων νομίζομε ὅτι ὀδηγοῦν σταθερὰ σὲ μυθικὲς τελετουργίες, στὶς θιασικὲς τελετὲς τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀνάστασης (ἀναγέννηση), τίς λατρευτικο-θρησκευτικὲς μορφές τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου τοῦ Θνήσκοντος Θεοῦ καὶ τῆς Μεγάλης Θεᾶς (Ἄδωνις, Ἄττις, Διόνυσος, Ὅσιρις, Ταμμούζ, Βάαλ-Βήλος, Μαρντούκ, Ρέα-Κυβέλη, Ἀφροδίτη, Ἰσιδα, Ἀστάρτη κλπ.).

1. ΚΑ. ἀρ. 1977, σ. 19 (συλλ. Ἐλισάβετ Παπαφιλίππου, Πύθιον Ἐλασσόνο 1952).

2. ΚΑ. ἀρ. 1439, σ. 20 (συλλ. Σωφρονίου Σταμούλη, Μακεδονία 1940)· πρβλ. Ἐφημ. Μακεδονία, 25 Μαρτίου 1926.

Μάλιστα νομίζουμε ότι μέσα από τις έθιμικές πράξεις, που έχουν διασωθῇ από τὸ λαὸ ἔστω καὶ ἀποχρωματισμένες, διαφαίνονται μορφές ἄγνωστες, οἱ ὁποῖες συμπληρώνουν τὸ μεγάλο γλυπτὸ αὐτῶν τῶν τελετουργιῶν.

Πρῶτα-πρῶτα ὑπογραμμίζουμε τὴν ὑπαρξὴ τοῦ εἴδους τῶν τελετουργιῶν αὐτῶν κατὰ τὴ γιορτὴ τοῦ Ἀγίου Θεοδώρου. Ἐπειτα τὴ σύνδεση τῆς ἀδελφοποιίας πρὸς τὴ γιορτὴ αὐτὴ καὶ τὰ δρώμενά της, μέσω τῶν ὁποίων πιστεύουμε ὅτι τὸ σκηنيκὸ μεγεθύνεται καὶ φωτίζονται μορφές γνώριμες, ἀλλὰ καὶ ἄγνωστες. Ἡ χροιά τῆς ἑντονης αὐτῆς θιασικῆς ἀσκήσεως ἔχει ἤδη ἀναφερθῇ, οἱ δὲ ἀποχρώσεις της μποροῦν νὰ ὀνομασθοῦν κάποια Ἑλευσίνια, Διονύσια, Ἀδώνια ἢ μᾶλλον Ἀττία μὲ ἑντονες ἑλευσινιακές, διονυσιακοανθεστηριακές γραμμές. Ἰχνηλατώντας ἀνάμεσα ἀπὸ ὅλα αὐτά, νομίζουμε ὅτι μπορούμε νὰ ὀδηγηθοῦμε σὲ τελετουργικὲς μορφές τῆς ἀπώτατης ἀρχαιότητος, ἀφοῦ ἄλλωστε ὅλοι γνωρίζουμε τίς κοινὲς προσβάσεις τῶν τελετουργιῶν αὐτῶν.

Γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ εἶναι ἀνάγκη τώρα, ἐγγίζοντας τὰ σημεῖα ποὺ σκιαγραφοῦν τὴ βιοπροσωπικὴ πλευρὰ τοῦ Ἀγίου, νὰ σταθοῦμε στὸν τόπο γεννήσεώς του καὶ τὴν κοιτίδα τῆς λατρείας του. Ὁ Ἅγιος Θεόδωρος κατέγ’otan ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴ καὶ ὁ πυρήνας καὶ τὸ κέντρο λατρείας του βρισκόταν στὴν Ἀνατολὴ καὶ μάλιστα στὰ Εὐχάρια, πρῶτο ἀπὸ θεαροῦμε ὡς σημαντικὸ ὑποβοηθητικὸ στοιχεῖο τῆς σκέψης μας. Συνδετικὸ κρίκο αὐτῆς ἐπίσης νομίζουμε ὅτι ἀποτελεῖ ἡ ἀνέγερση ναοῦ του ἐκεῖ, στὸν ὁποῖο ὑπῆρχε καὶ τὸ λείψανό του. Τοῦτο εἶναι σὺνθετος καὶ παράλληλος φαινόμενο, ἀνθυμηθοῦμε τὴν προέλευση τοῦ Ἀττιδος, τὸν τάφο του στὴν Πεσσινοῦντα καὶ τὴ δεσπόζουσα θέση τοῦ σχετικοῦ ἱερατείου, ὁ ἀρχηγὸς τοῦ ὁποῖου ἔφερε τὸ ὄνομα τοῦ τιμωμένου θεοῦ (Ἀττις)· ἐπίσης τὰ σχετικὰ μὲ τοὺς τάφους καὶ τὴ λατρεῖα ἄλλων ἡρώων, ἡρωικὴ λατρεῖα, ὅπως καὶ τῶν ἁγίων.

Ὁ Ἅγιος ἐμφανίζεται στὸ κοινωνικοπολιτιστικὸ πεδίο καὶ τὸ ἀπασχολεῖ σοβαρὰ ἤδη νέος (νεοσύλλεκτος, τίρων), ιδιότητα μάλιστα ποὺ τοῦ προσδίδει καὶ τὴν κυρία του προσωνομία. Ὁ λόγος, γιὰ τὸν ὁποῖο ἀπασχολεῖ τὸ κοινωνικὸ του περιβάλλον, εἶναι ἡ θρησκεία του (χριστιανός), ἀλλὰ ἡ ἀπασχόληση αὐτὴ τῶν ἱθυνόντων μὲ ἓνα ἄσημο κοινωνικὸ μέλος (νεοσύλλεκτο) δημιουργεῖ πρόβλημα καὶ πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὑπερβολικὴ, ἀν ὅχι ἀδύνατη. Νομίζουμε δὲ ὅτι στὴ χαλαρότητα τῆς λογικῆς αὐτῆς ὀφείλεται καὶ ἡ γέννηση τοῦ Θεοδώρου τοῦ Στρατηλάτου, μεταγενέστερη παραλλαγὴ τῆς παράδοσης, ποὺ προέρχεται σαφέστατα ἀπὸ λογία πηγὴ καὶ ἀποτελεῖ μᾶλλον λογικὴ ἐπεξεργασία μὲ σκοπὸ νὰ συγκαλύψῃ τὸ κενό, διατηρώντας τὰ κύρια παραδοσιακά χαρακτηριστικά. Ἡ παραλλαγὴ ὅμως αὐτὴ δὲν μπόρεσε νὰ ξεριζώσῃ τὴν ἔννοια τοῦ «νέου», ποὺ θὰ ἦταν, ὅπως πιστεύουμε, ἓνα ἀπὸ τὰ κύρια, ἀν μὴ τὸ κυριώτερο μοτίβο τῆς παράδοσης. Στὴ σκέψη αὐτὴ ὀδηγοῦμεθα ἀπὸ τὴν ἔννοια τῆς

λέξης *tiro*, ἡ ὁποία μᾶς παρέχει τὴν πρόσβαση γιὰ νὰ ἐννοήσουμε κάπως τὸ εἶδος τῆς τελετουργίας. Πρέπει νὰ ὑπογραμμιστῇ μάλιστα ἡ συσχέτιση τοῦ νέου Ἀγίου Θεοδώρου πρὸς τὴ Ρέα καὶ τὸ νὰό της, σύνδεση τὴν ὁποία δὲν θεωροῦμε τυχαία.

Θεματικὰ ἐνδιαφέρον σημεῖο τῆς παραδόσεως — μᾶλλον ἀρχικό — θεωροῦμε τὸ εἶδος τοῦ θανάτου τοῦ Ἀγίου (σταύρωση), ποὺ ἀποτελεῖ καὶ γεφύρωση τῶν ἐννοιῶν. "Ολα δὲ αὐτὰ ἀνοίγουν τὸ δρόμο πρὸς τὴ σκέψη ὅτι ἡ ὑπάρχουσα παλαιὰ παράδοση δυνατόν νὰ μεταβλήθηκε καὶ νὰ πῆρε τὴ μορφή αὐτὴ καὶ νέους χρωματισμούς κατὰ τὴν ἀνακύκλησή της. "Οπως γίνεται φανερό, ἡ ἀλλαγὴ αὐτὴ ὀφείλεται κυρίως σὲ μεταβολὴ τῆς κοινωνικοπολιτιστικῆς δομῆς, διατηρήθηκε ὅμως ὁ ἀρχικός πυρήνας — παράδοση λατρευτικοθησκευτικῆ, ἀνατολικῆ, ἡ ὁποία προβάλλει ἀποχρωματισμένα μὲν, ἀλλὰ ἐγχάρακτα τὰ σημεῖα τοῦ προσώπου τοῦ Ἀττιδος ἢ κάποιου ὁμοίου του ἢ κάποιου ποὺ τοῦ ἀποδόθηκε ἡ ἐπωνυμία αὐτὴ ἢ πῆρε τὰ χαρακτηριστικά του ἀπὸ τὸν Ἀττι. Ἐπίσης πρέπει νὰ μνημονευθῇ ὅτι ὁ χρόνος τῆς ἀσκήσεως τῶν τελετουργιῶν καὶ τῶν δύο (Ἀττιδος, Ἀγίου Θεοδώρου) εἶναι περίπου ὁ ἴδιος (ἄνοιξη).

Ἀλλὰ καὶ ὅλες σχεδὸν οἱ τελετουργικὲς πράξεις, ποὺ ἀσκοῦνταν ἀπὸ τὸ λαὸ μέχρι πρὶν ἀπὸ μερικὰ χρόνια ἢ ἐξακολουθεῖν νὰ ἀσκοῦνται καὶ σήμερὰ κατὰ τὴ γιορτὴ τοῦ Ἀγίου Θεοδώρου, φαίνονται νὰ συγκαλύπτουν πρὸς παλιότερες τελετουργίες μεθυστικὰ στοιχεῖα (νεκρός, κλάδοι, ἄνθη, νερό-λουτρό-βάπτισμα, ὄργια, γεῦμα κλπ.), πρὸς τὰ Ἀττια, τὰ ὁποῖα ὡς γνωστὸ ἔχουν ἴδια χαρακτηριστικά καὶ συνδέονται μετ' ἄλλες τελετουργίες καὶ δρώμενα (π.χ. Ἀδώνια κ.β.), ὅπως ἤδη ἔχουμε θίξει. Κάτω δηλαδὴ ἀπὸ ὅλες αὐτὲς τίς τελετουργίες φαίνεται νὰ ὑπάρχῃ παλιότερος πυρήνας, ἀρχικός πυρήνας, στὸν ὁποῖο κάθε κοινωνικὴ ὁμάδα, μεγαλύτερη ἢ μικρότερη, ἔδωσε προεκτάσεις ἢ ἐπέφερε συντμήσεις, διαφοροποιήσεις καὶ ἀλλαγές σύμφωνα με τὸ πνεῦμα τῶν ἀποδεκτῶν καὶ τῶν ἀσκούντων, σύμφωνα με τίς ἀντιλήψεις καὶ τὸν τρόπο σκέψεως κάθε ἐποχῆς. Καὶ ἐνῶ πολλὰς φορὲς οἱ συνδεκτικοὶ κρίκοι τῶν ἐθίμων ἔχουν χαθῇ καὶ εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ ἀκολουθήσουμε διάφορους δρόμους γιὰ τὴν ἐρμηνεία τους, ἐνίστε τὸ πνεῦμα καὶ ὁ σκοπὸς τους σκιαγραφοῦνται ἀμυδρὰ ἀπὸ διάφορες τελετουργικὲς πράξεις, ποὺ ἀσκοῦνται σήμερὰ ἀπὸ τὸ λαὸ. Ἐχομε δὲ μυητικὴ τελετουργία, εἰσαγωγὴ τῶν νέων στὴ φάρα, στὴν κοινωνία κλπ.

Ἡ σκιαγράφηση αὐτὴ στὸ παραπάνω δρώμενο, κατὰ τὸ ὁποῖο τὰ κορίτσια, ποὺ γίνονται «ἀδελφές», θάβουν καὶ ξεθάβουν τὸ σταυρὸ (σταύρωση-ἀνάσταση-ἀδελφοποίηση) γίνεται ἴσως καλύτερα μέσω διαφόρων τελετουργικῶν πράξεων, ἰδίως δὲ τοῦ ἐθίμου τῶν κολλύβων — σύνδεση πρὸς τὰ Ἀδώνια¹, Ὀσιριακὰ κλπ. — πρά-

1. Βλ. Ν. Γ. Πολίτου, Μαγικαὶ τελεταὶ πρὸς πρόκλησιν μαντικῶν ὀνείρων..., δ.π., σ. 135 κ.εξ.

ξεων, μέσα από τις όποιες διακρίνουμε, έστω και έρειπωμένα, τὰ θεμέλια του δεσμοῦ τῆς ἀδελφοποιίας.

Τὴν ἀποκρυπτογράφηση λοιπὸν τοῦ παραπάνω δρωμένου θὰ ἐπιχειρήσουμε διὰ μέσου και ἄλλων ἐθίμων, τῆς ἴδιας γιορτῆς ἢ ἄλλων ἐορτῶν, ποὺ τελοῦνται στὸν ἴδιο ἢ ἄλλους τόπους.

1. Σιτάρι τῶν Ἀγίων Θεοδώρων.

Συνεχίζουμε τώρα μὲ τὸ πλέον διαδεδομένο στὸν ἐλληνικὸ χῶρο ἔθιμο τῆς χρήσεως τοῦ σιταριοῦ τοῦ Ἀγίου Θεοδώρου γιὰ μαντικούς σκοποὺς, συνδεδεμένους κυρίως μὲ τὸ γάμο, ποὺ τὸ εἶδαμε παραπάνω νὰ ἀσκῆται και στὸν ἴδιο τόπο, ὅπου και τὸ τελετουργικὸ τῆς σταύρωσης και ἀνάστασης¹.

Στὴ Λέρο «τοῦ Ἀγίου Θεοδώρου οἱ ἀνύπαντρες παίρνουν κόλλυβα ἀπὸ τὴν ἐκκλησιὰ και τὰ βάλλον ντὴ νύχτα στὸ προσκέφαλό ντως γιὰ νὰ ἴδουῃ στ' ὄνειρό ντως ποιοὺ θὰ πάρουν. Τὰ κόλλυβα τ' Ἀγίου Θεοδώρου λέγονται «κόλλυβα τοῦ κακοθάνατου», γιατί τὰ πᾶνε στὴν ἐκκλησιὰ οἱ κοινῶντες ποὺ ἔχουν πνιμένους κὶ σκοτωμένους, κακοθανatismένους, γιὰ νὰ τοὺς μνημονεύου². Μάλιστα «ἡ κάθε μιὰ θὰ βάλῃ τὸ βουδὺν κάτω ἀπὸ τὸ προσκέφαλο μέσα σ' ἓνα κόκκινο παννὶ ἐννέα κομμάτια (κομμάτια)» και «τὴν ὥρα, ποὺ βάλλον τὰ κόλλυβα κάτω ἀπὸ τὸ προσκέφαλο, λένε:

Ἄι μου Θεόδωρε καλέ,
καλέ θανατουργε,
ἔκει στὴν ἐρημο ποὺ πᾶς
και τίς τύχες συναντᾶς,
ἂν δῆς και τὴ δική μου,
νὰ μοῦ τὴ χαιρετᾶς.
Ἄν κάθεται νὰ σηκωθῇ,
νὰ σηκωθῇ νὰ δράμῃ,
νὰ ῥθῇ νὰ μὲ μοιράνη³

Στὴν Ἰκαρία «προσπαθοῦν νὰ κλέψουν κόλυβα, μετροῦν ἐννέα σπειριά, ποὺ τὰ δένουν σὲ κόκκινο πανὶ και τὰ θέτουν κάτω ἀπὸ τὸ προσκεφάλι τους. Προτοῦ κοιμηθοῦν, σταυροκοποῦν τρεῖς φορὲς τὸ μέρος ποὺ τὰ ἔχουν λέγοντας τὰ ἐξῆς λόγια σὰν παράκληση στὸν Ἄι Θεόδωρο:

1. Βλ. ἀνωτέρω, σ. 35.

2. ΚΛ. ἀρ. 2279, σσ. 227 - 228 (συλλ. Γ. Κ. Σπυριδάκη, Λέρος 1958).

3. Ὁ. π., σ. 401.

Ἄγιε Θεόδωρε καλέ μου,
Στρατηλάτα καὶ πεζέ μου,
αὐτοῦ στήν ἔρημο πὸν πᾶς
καὶ τίς τύχες ἀπαντᾷς,
ὅταν δῆς καὶ τὴν δική μου,
νὰ μοῦ τὴν διπλοχαιρετᾷς...»¹

Ὅπως εἶδαμε καὶ παραπάνω σχετικὰ μὲ ἄλλον τόπο, «κατὰ τὴν ἡμέραν αὐτὴν (Ἁγίου Θεοδώρου) κάνουν κόλλυβα γιὰ τοὺς κακοθάνατους. Ἀπὸ τὰ κόλλυβα αὐτὰ βάζουν τὰ ἀνύπαντρα κορίτσια στὸ προσκέφαλό τους, γιὰ νὰ δοῦν ποιὸν θὰ πάρουν» (Ἀμοργός)²

Ἀλλοῦ τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου «ὅλοι πηγαίνουν κόλλυβα συνιστάμενα εἰς σιτάρι κοπανισμένο καὶ βρασμένο μὲ ζάχαρη καὶ καραμέλλες, τυρί, ἐλιές, τσίπουρο καὶ ψωμάκια. Ἀπὸ τὰ κόλλυβα αὐτὰ ἀγόρια καὶ κορίτσια παίρνουν λίγους σπόρους, τοὺς δένουν στὸ μαντηλάκι τους καὶ τοὺς βάζουν κατὰ τὸ μαξιλάρι τους, γιὰ νὰ ἰδοῦν κατ' ὄναρ ἐκεῖνον ἢ ἐκεῖνη πὸν θὰ παντρευτοῦν» (Κρυόβρυση Ἑλασσόνας)³.

Ἀπὸ τὴν Ἀναρράχη Κοζάνης ἀναφέρονται τὰ ἐξῆς: «Κατὰ τὸν ἑσπερινὸν (τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου) προσκομίζονται εἰς τὴν ἐκκλησίαν βρασμένον ἀραβόσιτον. Μετὰ τὸ πέρας τοῦ ἑσπερινοῦ ἐξέρχονται τῆς ἐκκλησίας καὶ ρίπτουν πρὸς τὰ ἐπάνω τὸν ἀραβόσιτον λέγοντες συγχρόνως: "Ἀραβικά παιδιὰ καὶ θηλυκὰ ἀρνιά!" Ὁ νέος καὶ ἡ νέα πὸν θὰ πιᾷση ἀραβόσιτο, πρὶν πεσεῖν ἐπὶ γῆ, τὸν τοποθετεῖ στὸ προσκέφαλό της λέγοντας τὴν παρακάτω προσευχή: "Αἰ Θεόδωρε καὶ πολυχρονεμένε, σὺ πὸν ἀνοίγεις τίς στράτες καὶ τὰ μονοπάτια, ἀνοίξε καὶ τὴν δική μου τύχη. Ὅποιος θὰ τύχη στὸ ριζικό μου, νὰ ἔλθῃ ἀπὸψε νὰ τὸν ἰδῶ στ' ὄνειρό μου". Διὰ νὰ εἰσακουσθῇ ἡ προσευχή, πρέπει ὁ ἀραβόσιτος νὰ εἶναι ἀπὸ τρεῖς κοπέλλες ἐλεύθερες μὲ ὀνόματα Ἑλενά, Μαρία καὶ μὲ ἀμφοτέρους τοὺς γονεῖς ζῶντας. Τὸ πρόσωπο, πὸν θὰ ἰδοῦν στὸν ὕπνο τους, πιστεύουν ὅτι θὰ εἶναι καὶ ὁ μελλοντικὸς σύντροφος τῆς ζωῆς των».⁴

Στὸ Νησί Πέλλης «τῶν Ἁγίων Θεοδώρων τὴν παραμονὴ βράζουν οἱ γυναῖκες στὸ σπῖτι καλαμπόκι καὶ στάρι. Τὸ βάλλουν κόλλυβο καὶ τὸ πᾶνε στὸν ἑσπερινό. Πάνω στὰ κόλλυβα βάζουν ἓνα φλυτζανάκι μὲ λάδι καὶ ἓνα κερί πὸν τὸ ἀνάβουν στὸν

1. Κλ. ἀρ. 2272, σσ. 277-278 (συλλ. Χαρ. Σπανοῦ, Ἰκαρία 1955). Ἐννέα σπειριὰ τοποθετοῦν καὶ στὴν Ἀμοργὸ (Κλ. ἀρ. 1953, σ. 247 (συλλ. Λουκᾶ Σίμου, 1953).

2. Κλ. ἀρ. 1953, σ. 246 (συλλ. Λουκᾶ Σίμου).

3. Κλ. ἀρ. 1971, σ. 58 (συλλ. Α. Τσέλιου, Κρυόβρυση Ἑλασσόνας 1953).

4. Κλ. ἀρ. 2502, σ. 102 (συλλ. Χρ. Ἀγερίδου, περιοχὴ Ἑορδαίας (Ἀναρράχη) Κοζάνης 1962).

έσπερινό... διαβάζει ο παπὰς τὴν εὐχὴ τῶν κολλύβων καὶ ὕστερα ἢ κάθε μιὰ γυναικα μοιράζει στοὺς ἄλλους τὰ κόλλυβα, πὸν ἔφερε. Τὸ κερὶ, ὅπως εἶναι ἀναμμένο, τὸ φέρουν στὸ σπῖτι καὶ ἀνάβουν τὴν κανδήλα τοῦ εἰκονοστασίου καὶ πᾶνε στὸ στάβλο καὶ καίνε μερικὲς τρίχες ἀπὸ κάθε ζῶο. Ἀπὸ τὰ πιᾶτα παίρνουν καλαμπόκι καὶ τὸ ρίχνουν πάνω στὰ κεραμίδια τῆς ἐκκλησίας. Κάτω περιμένουν οἱ κοπέλλες, νὰ πάρουν ἀπὸ τὰ καλαμπόκια πὸν θὰ πέσουν. Παίρνουν καλαμπόκια ἀπὸ τρεῖς κοπέλλες, πὸν λέγονται Μαρίες. Τὰ βάλλουν κάτω ἀπὸ τὸ μαξιλάρι πὸν θὰ κοιμηθοῦν γιὰ νὰ ἰδοῦν τὴ νύχτα στὸ ὄνειρό τους ποιὸν θὰ παντρευτοῦν»¹.

Ἀπὸ τὴ Δαμασκηνιά Βοῦου Κοζάνης μαρτυρεῖται: «Τὴν παραμονὴ τῶν Ἁγίων Θεοδώρων στὸν ἑσπερινὸ πηγαίνουν σιτάρι στὴν ἐκκλησία. Μετὰ τὸ τέλος τοῦ ἑσπερινοῦ ὁ ἱερεὺς σκορπίζει τὸ σιτάρι στὸ πάτωμα τῆς ἐκκλησίας, πὸν οἱ νέοι καὶ οἱ νέες τὸ μαζεῦνουν γιὰ νὰ τὸ βάλουν τὸ βράδυ καὶ κατὰ τὴν ὥρα τοῦ ὕπνου κάτω ἀπὸ τὸ προσκεφάλι γιὰ νὰ ἰδοῦν τὸν μέλλοντα ἢ μέλλουσα σύζυγο. Τὰ σπειριὰ τοῦ σιταριοῦ δὲν πρέπει νὰ εἶναι περισσότερα ἀπὸ τρία. Ὅταν δὲ τὰ βάζουν κάτω ἀπὸ τὸ μαξιλάρι, λένε τὰ ἐξῆς λόγια: 'Σπέρνω μόνη τὸ σιτάρι καὶ ὁπίσιν εἶν' στὴν τύχη μου, νὰ ῥθῇ νὰ τὸ θερίσωμε'. Ἄν δὲ δὲν πάρουν σιτάρι ἀπὸ τὴν ἐκκλησία, πηγαίνουν στὰ παχνιά τῶν ζώων, ὅπου βρίσκουν τρία σπειριὰ σιταρί καὶ παίρνουν τὰ ἴδια...»².

Ἀπὸ τὴν περιοχὴ Καστοριάς παραδίδεται: «Τὴν παραμονὴ τῆς ἐορτῆς τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου βράζουν σιτάρι καὶ καλαμπόκι καὶ τρώγουν. Τὸ βράδυ τὰ κορίτσια παίρνουν ἀπὸ τρία σπῖτια σιτάρι καὶ καλαμπόκι βρασμένο, κατὰ προτίμησιν ὁμῶς ἀπὸ σπῖτια πὸν οἱ νοικοκυράδες δὲν εἶναι δευτεροπαντρεμένες. Παίρνουν ἐπίσης καὶ ἓνα μπουκάλι νερὸ ἀπὸ τὴ βρύση, χωρὶς νὰ μιλήσουν μὲ κανέναν κατὰ τὴν μετάβασιν των καὶ ἐπιστροφὴν των ἀπὸ τὴν βρύση. Τὸ βράδυ, πὸν θὰ φᾶνε, βγάζουν τὴν πρώτη μπουκιά φωμὶ ἀπὸ τὸ στόμα τους ὀλίγο μασημένη δίχως νὰ τοὺς καταλάβουν οἱ ἄλλοι καὶ μαζὶ μὲ τοὺς βρασμένους σπόρους, τὸ μπουκάλι μὲ τὸ νερὸ καὶ ἓνα δρεπάνι, τὰ τοποθετοῦν κάτω ἀπὸ τὸ προσκέφαλό τους καί, προτοῦ νὰ κοιμηθοῦν, λέγουν: "Ὅποιοι εἶναι ὁ καλὸς μου, νὰ ῥθῇ νὰ φᾶμε καὶ νὰ θερίσωμε μαζί..."»³.

Ἄλλου «τ' Ἀι Θεόδωρ' τοῦ ψυχροσάββατο τὸ βράδ' οἱ κοπέλλες κλέβ' ν' σ' τάρ'

1. ΚΑ. ἀρ. 2394, σ. 22 (συλλ. Γ. Κ. Σπυριδάκης, Νησίον Πέλλης 1961).

2. ΚΑ. ἀρ. 2442, σ. 97 (συλλ. Ἀλεξ. Ἀδαμίδου, Δαμασκηνέα Βοῦου Κοζάνης 1962).

3. ΚΑ. ἀρ. 2459, σσ. 108-109 (συλλ. Ξεν. Μαγκλάρα, Καστοριά (Ζευγοστάσιον) 1962). Στὸ Ἑπταχώρι Καστοριάς βάζουν κάτω ἀπὸ τὸ προσκεφάλι σιτάρι, πὸν πῆραν ἀπὸ τρεῖς «Θεωδωράδους πρωτοστέφονους» (ΚΑ. ἀρ. 2310, σ. 71 (συλλ. Κων. Μάνου, 1958)).

ἀπ' τὰ κόλλυβα τ'ς ἐκκλησᾶς. Τὸ παίρν' κρυφὰ κι τὸ βάζ'ν κατ' ἀπ' τὸ προσκέφαλο.
Παίρνουν κ' ἓνα δρεπάν' κι σταυρών'ν τὸ προσκέφαλο τρεῖς βολές και λέν:

Ἐμμανὴλ μ' τὸ σπέρνω,

νὰ ἰδῶ μὲ ποιὸν θὰ τὸ θερίσω...» (Καλέντζι Ἰωαννίνων)¹

Στὰ Ψαρά «τὸ βράδυ βάζουν στὸ προσκεφάλι τους ἐννιά σπειριά (σιτάρι) και λέγουν:

Ἐμμανὴλ μ' τὸ σπέρνω,

μέγα και θαυματουργέ,

ἔκει στὴν ἔρημο ποὺ πᾶς

και τὶς τύχες ἀπαντᾶς,

ἂν δῆς κι ἐμὲ τὴν τύχη μου,

νὰ μοῦ τὴ χαιρετᾶς

ἂν κοιμᾶται, νὰ ξυπνήσῃ

κι ἂν κάθεται, νὰ σηκωθῇ,

κι ὅποιος εἶν' τῆς τύχης μου,

νὰ μοῦ φανερωθῇ...»²

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Στὴν Ἁγία Ἄννα Εὐβοίας βάζουν σταματωμένο σιτάρι ἀπὸ τὴν ἐκκλησιὰ στὸ μαξιλάρι και λένε:

Ἐμμανὴλ μ' τὸ σπέρνω,

ἅγιε και θαυματουργέ,

ἔδω στὶς στράτες, ὅπου πᾶς,

γιὰ τὶς μοῖρες ἐρωτᾶς.

Κύττα νὰ μὴν εὖρης και τὴ δική μου,

νὰ τὴν διπλοχαιρετᾶς»³.

Στὴ Θράκη λένε:

Ἐμμανὴλ μ' τὸ σπέρνω,

και μεγάλε θαυματουργέ,

ἐσὺ ποὺ πᾶς και σταματᾶς

και τὶς τύχες ἀπαντᾶς,

ἂν δῆς και τὴ δική μου,

πὲς νὰ ῥθῃ ἀπόψε νὰ μιλήσωμεν»⁴

1. Κλ. ἀρ. 2382, σ. 384 (συλλ. Δημ. Οἰκονομίδου, Καλέντζιον Ἰωαννίνων 1961).

2. Κλ. ἀρ. 2075, σσ. 49 - 50 (συλλ. Δημ. Σπανοῦ, Π. Ψαρά Χίου 1952).

3. Κλ. ἀρ. 1479Γ, σ. 221 (συλλ. Μαρίας Ἰωαννίδου, Ἁγία Ἄννα Εὐβοίας 1942).

4. Κλ. ἀρ. 2392, σσ. 181—182 (συλλ. Στεφ. Ἡμέλλου, Θράκη (Ἄβδηρα) 1961).

Ἐκ τῆς Μῆλῳ παραδίδεται: «Τὴν ἡμέρα αὐτὴ κάνουνε στὰ σπίτια χορτόπιπτες. Βράζουμε σιτάρι, κάνουμε κόλλυβο γιὰ τοὺς Ἁγίους Θεοδώρους. Τὸ πᾶμε στὴν ἐκκλησία. Ἀπὸ τὰ κόλλυβα αὐτὰ παίρνουνε οἱ κοπέλλες κ' οἱ κοπελλιάρηδες (οἱ νέοι) καὶ τὰ βάνουνε κάτω ἀπὸ τὸ προσκεφάλι γιὰ νὰ νειρευτοῦνε ποιά ἢ ποιὸ θὰ πάρουνε. Ἄμα βάλουνε τὰ κόλλυβα, θὰ κάμουν τὸ σταυρὸ τῶνε καὶ θὰ ποῦνε: "Ἄγιοι Θεόδωροι, πάρτε με κι ἁμέτε στὴ Μάρουλο¹, στὴν Κάρουλο, στὴν Χρυσοπηγή, πού'ν' οἱ Μοῖρες τῶν Μοιράδων καὶ μοιράζουνε. Νὰ μοιράσουνε κ' ἐμένα, ἢ καλὸς ἢ κακὸς πολὺ, στὸν ὕπνο μου νὰ τόνε ἴδῳ. Λένε καὶ τὸ ἄλλο:

Ἄγιε Θεόδωρε καλὲ
καὶ καλὲ πνευματικέ,
ἀπ' τὴν ἔρημο περνᾷς
καὶ τίς Μοῖρες ἀπαδᾷς,
ἂν θὰ δῆς καὶ τὴ δική μου,
διπλοχαιρέτα μου ἔτηνε...»²

Σὲ ἄλλους τόπους ἐπιλέγουν:

Ἄγιε Θεόδωρε καλὲ,
σὺ καλὲ καὶ ἀγαθὲ,
ἂν δῆς τὴν τύχη μου,
νὰ μοῦ τὴ χαιρετᾷς...» (Κέα)³
Ἄγιε Θεόδωρε καλὲ
καὶ πολὺ θαυματουργέ,
εἰς τὴν ἔρημον, ποὺ πᾶς
καὶ τίς τύχες ἀπαντᾷς,
εἰάν ἴδῃς καὶ τὴν δική μου,
νὰ τὴν διπλοχαιρετᾷς...» (Λητὴ Θεσσαλονίκης)⁴.
Ἄγιε Θεόδωρε καλὲ μου
καὶ καλὲ μου τρίκαλε,

1. Ἀπὸ τὸ ἴδιο νησί ἄλλος συλλογέας τὸ γράφει «στὸν Ἀραδο, στὸ Μάραδο, κάτω στὴ Μαρμαροχρυσοπηγή, ποὺ εἶναι οἱ μοῖρες καὶ μοιράζουνε κι εἶναι κι ἡ δική μου μοῖρα. Ἡ κοῦτσος ἢ στραβὸς στὸν ὕπνο μου νὰ τὸν ἴδῳ» (Κλ. ἀρ. 2339, σ. 157 (συλλ. Κων. Βήχου, Μῆλος 1960).

2. Κλ. ἀρ. 2304, σσ. 263—264 (συλλ. Γ. Κ. Σπυριδάκης, Μῆλος (Πιλάκες) 1959).

3. Κλ. ἀρ. 2340, σ. 417 (συλλ. Γ. Κ. Σπυριδάκης, Κέα 1960). Στὴν περίπτωση αὐτὴ χρησιμοποιοῦν κόλλυβα κλεμμένα.

4. Κλ. ἀρ. 1880, σ. 21 (συλλ. Ἀθηνᾶς Σωτηροπούλου, Ἀειβάτι (Λητὴ) Θεσσαλονίκης 1952).

ἔκει στὸν κάμπο, ποὺ θὰ πᾶς
καὶ τὶς Μοῖρες ποὺ θὰ βρῆς,
ἂν θὰ βρῆς καὶ τὴ δική μου,
πές της νὰ ῥθῃ νὰ μὲ βρῇ
νὰ θερίσωμε τὸ στᾶρι,
ποὺ τὸ σπείραμε μαζὶ!» (Κίμωλος)¹

Στὴν Κρήτη λένε:

«Ἄγιοι Θεόδωροι καλοὶ
καὶ καλοὶ θανατουργοί,
στὴν ἔρημο, ποὺ πᾶτε
καὶ τοσοὶ Μοῖρες ἀπαντᾶτε,
ἐκεῖά ᾗ κ' ἐμένα ἢ μοῖρα μου
κι ἁμέτε νὰ μοῦ τὴ χαιρετᾶτε.
Κι ἂν κάθεται, νὰ σηκωθῇ
κι ἂν στέκεται, νὰ ράνῃ,
νὰ σκίση ὄρη καὶ βουνὰ
νὰ ῥθῇ νὰ μὲ μοιράνῃ»².

Ἀπὸ τὴ Λήμνο ἔχομε τὴ μαρτυρία: «Τὸ πρῶτον Σάββατον τῆς Καθαρᾶς ἐβδομάδος πάντων κόλλυβα ἀπὸ τὴν Παρασκευὴν καὶ τὰ πηγαίνουν εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Μετὰ τοὺς χαιρετισμοὺς διαβάζει ὁ παπᾶς τὴν συνήθη εὐχὴν καὶ παίρνουν τὰ κορίτσια ὀλίγα καὶ, ὅταν θὰ πλαγιάσουν, τὰ βάζουν κάτω ἀπὸ τὸ μαξιλάρι καὶ λέγουν: "Ἄγιε μ' Θεόδωρε, δεῖξε τὸ θάμα σ' ". Παίρνε καὶ μιὰ πέτρα μαλλιαρὴ, ποὺ ἔχουν ἀπ' τ' Ἄγιον Γιαννιοῦ, καὶ μαζὶ μὲ τὰ κόλλυβα τὴν βάζουν γιὰ νὰ ᾿δούν ποιὸν θὰ πάρουν»³.

Ἀπὸ τὴν περιοχὴ Πέλλης μαρτυρεῖται: Τὴν Παρασκευή, παραμονὴ τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου «βράζομε καλαμπόκι μὲ σιτάρι καὶ τὰ πᾶμε στὴν ἐκκλησιά. Θὰ τὰ εὐλογήσῃ ὁ παπᾶς. Ὑστερὰ θὰ πᾶς πίσω ἀπὸ τὸ νάρθηκα καὶ τὰ ρίχνεις πάνω στὰ κεραμίδια τῆς ἐκκλησίας καὶ φωνάζεις: "Θηλυκὰ ἀρνιά, ἀρσενικὰ παιδιά!". Οἱ γυναῖκες σπάζουν ἀπὸ τὰ κεραμίδια τῆς ἐκκλησίας κομμάτια, τὰ παίρνουν, ἐπίσης παίρνουν καὶ καλαμπόκι ἀπὸ αὐτὸ ποὺ ἐσκόρπισαν, ἀλλὰ νὰ εἶναι ἀπὸ σπῆτια, ποὺ ἔχουν στὸ σπῆτι τὸ ὄνομα Μαρία. Παίρνουν κουκκιά καλαμποκιοῦ ἀπὸ τρεῖς Μαρίες. Φέρουν

1. Χρησιμοποιοῦν «ἀπὸ τρεῖς πιᾶτα κόλλυβα. Παίρνουν ἀπὸ κάθε πιᾶτο τρία κουκκιά, τὰ ἐννέα κουκκιά τὸ στᾶρι τὸ βάζουν μετὰ, προτοῦ πέσουν νὰ κοιμηθοῦν, κάτω ἀπὸ τὸ μαξιλάρι» (Κλ. ἀρ. 2758, σσ. 340 - 341 (συλλ. Γ. Κ. Σπυριδάκη, Κίμωλος 1963).

2. Κλ. ἀρ. 3467, σ. 234 (συλλ. Γεωργ. Αἰκατερινίδου, "Ἅγιος Γεώργιος (Τουρτοῦλοι) Σητείας Κρήτης 1969).

3. Κλ. ἀρ. 2143, σσ. 184 - 185 (συλλ. Παπαγγελῆ Μιχέλη, Λήμνος [1954]).

τὰ κεραμίδια καὶ τὰ καλαμπόκια στὸ σπῖτι καὶ τὰ δίδουν στὶς ἐλεύτερες κόρες...» γιὰ νὰ ὄνειρευτοῦν ποιὸν θὰ πάρουν¹.

Ἐπίσης τὰ κορίτσια ἔπαιρναν ἀπὸ τὴν ἐκκλησίᾳ ἑννέα σπειριά σιτᾶρι, τὰ δέναν μὲ μαύρη κλωστή μέσα σὲ ἄσπρο πανάκι καὶ τὸ βράδυ τὰ σταύρωναν στὴν εἰκόνα τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου (Σιγὴ Βιθυνίας)².

Στὴν περιοχὴ Ἰωαννίνων «τῶν Ἁγίων Θεοδώρων βράζ'ν' σ'τάρι καὶ τὸ πααί-
νονν στὴν ἐκκλησίᾳ. Τὰ κορίτσια πῶς νὰ κάνουνε νὰ κλέφουνε σ'τάρι ἀπὸ τὸ δίσκο,
ἀλλὰ πρὶν τὸ ψάλλῃ ὁ παπᾶς. Ἄμα θὰ τὸ ψάλλῃ ὁ παπᾶς καὶ τὸ κλέφουνε, θὰ ἰδοῦν τοὺς
πεθαμένους ὅλους στὸν ὕπνο. Ἄμα θὰ τὸ κλέφουνε γληγορώτερα... Τὸ βράδ', πὸν θὰ
πέσ'νε νὰ κοιμηθοῦνε, παίρν'ν τὸ σ'τάρι κι ἓνα δρεπάνι καὶ τὸ σπέρν'ν τὸ σ'τάρ' στὸ
μαξ'λάρ' καὶ λέν: Ἰαναχὴ μ' σὲ σπέρνω, σ'ταράκι μου, νὰ ἰδῶ μὲ ποιὸν θὰ σὲ θερίσω·
καὶ τὴ νύχτα θὰ ἰδοῦν ποιὸν θὰ πάρ'ν...»³.

Ἡ σπορὰ αὐτὴ στὸ μαξιλάρι εἶναι σπάνια, ἂν ὄχι μοναδική, ὅπως καὶ ἐκείνη
στὸ φοῦρνο. Ὅμως ἡ σπορὰ στὸ σταυροδόμι, στὸν κῆπο, κάτω ἀπὸ τὴν κληματα-
ριὰ τοῦ σπιτιοῦ, σὲ «ριζιμνιὸ» λιθάρι, στὴ βρύση εἶναι ἀρκετὰ διαδεδομένες, ὅπως
θὰ δοῦμε παρακάτω.

Στὴν Καρυστία «τὴν παραμονὴ τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου καὶ ἀπὸ τὸ βράδυ
συναθροίζονται ὅσοι κοπέλλες θέλουν καὶ παίρνουν κρυφὰ νὰ σπείρουν τὸ σιτᾶρι,
πὸν ἔχουν κλέψει ἀπὸ ἓνα γνωστὸ τους σπίτι (πρῶτοςτέφανη νοικοκυρά). Ὅταν τὸ
σπέρνουν λέγουν:

Ἄγιε Θόδωρε καλέ μου,
ἄγιε καὶ θαυματουργέ μου,
εἰς τὴν ἔρημο, πὸν πᾶς
καὶ τίς μοῖρες ἀπαντᾷ,
ὅταν δῆς καὶ τὴ δική μου,
χαιρετίσματα πολλὰ
καὶ νὰ ῥθῃ νὰ θερίσωμε τὸ στάρι,
πού ὁ σπείρα σήμερα τὸ βράδυ.

Ἐπειτα ἡ κάθε μία ἀφήνει ἀπὸ πάνω της ἓνα ἀντικείμενο (δακτυλίδι, φουρκέτα,
τσιμπιδάκι κλπ.). Βάζουν ἓνα δρεπάνι καὶ ἓνα δεματικὸ καὶ φεύγουν. Ἐπιστρέφουν
τὸ πρῶτ' καὶ τὸ παίρνουν. Τὴ νύχτα ὅποιον δοῦν στὸ ὄνειρό των, αὐτὸν θὰ πάρουν...»⁴

1. Κλ. ἀρ. 2394, σ. 141 (συλλ. Γ. Κ. Σπυριδάκη, Ἄρσις Πέλλης 1961).

2. Κλ. ἀρ. 1132, σ. 121 (συλλ. Μαρίας Λιουδάκη, Σιγὴ Βιθυνίας 1937).

3. Κλ. ἀρ. 2302, σσ. 232-233 (συλλ. Δημ. Οἰκονομίδου, Χουλιαράδες Ἰωαννίνων 1959).

4. Κλ. ἀρ. 1892, σσ. 19-20 (συλλ. Εὐάγγ. Παπαϊωάννου, Ἅγιος Λουκάς Καρυ-
στίας Εὐβοίας 1953).

Ἀπὸ τὴν περιοχὴ Κοζάνης ἔχομε τὶς ἀκόλουθες μαρτυρίες: «Τῶν Ἀγίων Θεοδῶρων κάνονν κόλλυβα καὶ τὰ κορίτσια ρίχνουν στὰ σταυροδρόμια καὶ λένε:

Ἄγιε Θεόδωρε καλέ,
καλὲ θαυματουργέ,
στὸ δρόμο, ποὺ πηγαίνεις
καὶ τὶς τύχες κι ἂν τυχαίνης,
ἂν δῆς καὶ τὴ δική μου,
πές την νὰ ῥθῇ ἀπόψε στ' ὄνειρό μου...»¹

«Τῶν Ἀγίων Θεοδῶρων κάνονν κόλλυβα καὶ τὰ κορίτσια ρίχνουν ἀπὸ αὐτὰ στὰ σταυροδρόμια λέγοντας :

Ἄγιε Θεόδωρε καλέ,
καλὲ θαυματουργέ,
στὸ δρόμο ποὺ πηγαίνεις
τὶς τύχες κι ἂν τυχαίνης,
ἂν δῆς καὶ τὴν δική μου,
πές την νὰ ῥθῇ ἀπόψε στ' ὄνειρό μου»²

Σιτάρι τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου στὸ σταυροδρόμι ἢ στὸ τρίστατο σπέρνουν τὰ κορίτσια καὶ στὴν Εὐβοία :

«Τ' Ἀι Θεόδωρον τὰ κορίτσια μας παίρνουν ἀπὸ τρεῖς πρωτοστέφανες σιτάρ', τὸ πᾶνε στὸν ἑσπερινὸ νὰ τὸ διαβάσῃ ὁ παπὰς, μετὰ τὸ μοιράζονται ὅλα τὰ κορίτσια ἀπὸ τρία-τέσσερα σπ'ριά καὶ μόλις βασιλέψ' ἡ ἡλιος, ὅπου εἶν' σταυροδρόμ', πᾶνε καὶ τὸ σπέρνουνε καὶ λένι :

Ἄι Θεόδωρε καλέ,
καλὲ καὶ ταπεινέ,
ἀπ' τὶς ἔρημες περρᾶς
καὶ τὶς μοῖρες χαιρετᾶς.
Ἄν βρῆς καὶ τὴ δική μου,
νὰ τὴ γλυκοχαιρετᾶς.
Ὅποιος εἶν' στὸ τυχερό μ',
νὰ ῥθῇ ἀπόψ' στὸν ὕπνο μ'
νὰ τὸν ἰδῶ.

1. Κλ. ἀρ. 2502, σ. 120 (συλλ. Χρ. Ἀγερίδου, περιοχὴ Ἑορδαίας Κοζάνης (Γαλάτεια) 1962).

2. Κλ. ἀρ. 2737, σ. 47 (συλλ. Πέτρου Ἀνανιάδου, Γαλάτεια Κοζάνης (πρόσφ. ἐκ Κουβουκλίων Προύσης Μ. Ἀσίας [καὶ ἐκ Γαλατᾶ Καλλιπόλεως Ἀνατ. Θράκης] 1960).

‘Από ‘κεῖ φεύγουνε καὶ πᾶνε καὶ βρίσκουν ἓνα χορτάρι, ποὺ τὸ λένε ‘γουργο-γιάννη’. Θὰ δέσουν ἀπάνω μιὰ κορδέλλα κόκκινη καὶ λένε: “Ὅποιος εἶναι τῆς τύχης μου, νὰ τὴ λύσωμε μαζί ἀπόψε”¹.

«Τῶν Ἀγίων Θεοδώρων βγαίνουν σὲ τρίστρατο καὶ σπέρνουν σιτάρι κλεμμένο ἀπὸ τρία σπίτια πρωτοστέφανα. Ἀφοῦ τὸ σπείρουν, κάνουν τριγύρω σὰ φράχτη μὲ ξυλαράκια, στὸ ὁποῖο δένουν μιὰ κόκκινη ζώνη ἢ κορδέλλα (πάντως κάτω κόκκινο ἀπὸ πάνω σου). Ἐκεῖ στη μέση, ποῦ ‘χουν σπείρει, μπήγουν καὶ τὸ δρεπάνι. Ὅταν τὸ σπέρνουν λένε:

“Ἀγιε Θόδωρε καλὲ
καὶ θαυματουργέ,
‘δῶ στοὺς δρόμους, ὅπου πᾶς
καὶ τίς μοῖρες ἀπαντᾷς,
ν’ ἀπαντήσης καὶ τὴ δική μου,
νὰ τήνε διπλοχαιρετήσης.

“Ἄν ‘ναι δίπλα, νὰ σ’ κωθῇ,
κι ἂν εἶναι ὄρθια, νὰ ‘ρθῇ
νὰ θερίσωμε τὸ σιτάρι,

ὅπου σπείραμε τὸ βράδυ” (Ἁγία Ἄννα Εὐβοίας)².

Ἀπὸ τὴν Ἱκαρία μαρτυρεῖται: «Στὰ σταχυοδόμια πετοῦν ἀκόμη κόλλυβα κατὰ τὰ μεσάνυχτα καὶ λένε:

“Ἀγιε Θόδωρε καλέ,
γέροντα καὶ μοναχέ,
ὅλες τίς τύχες τίς ἀπαντᾷς
κι ἂν δῆς καὶ τὴ δική μου,
νὰ μοῦ τὴ διπλοχαιρετᾷς”³.

Στὴν Καστανιά Εὐρυτανίας τὸ σιτάρι τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου τὸ σπέρνουν στὸν κῆπο: «Τὸ στάρ’, ποὺ πηγαίναμε τῶν Ἀιδ Θεδώρων ἀνύπαντρα κουρίτσα, τὸ παίρναν ἀπὸ τρεῖς Μαρίες πρωτοστέφανες. Παίρναν τρία κλωνιά (ἢ λίγα κλωνιά) καὶ τὸ βράδ’ αὐτὸ πῆγαιναν καὶ τὸ σπέρναν στὸν κῆπο μὲ τὰ χέρια πίσω κ’ ἔλεγαν:

‘Μόνη μου σὲ σπέρνω,
μὲ τὸν καλὸ μου νὰ σὲ θερίσω’.

“Ἐπαιρναν καὶ δρεπάν’ μαζί τ’ς. Τὴν ποδιά, ποὺ φοροῦσαν, καὶ τὸ δρεπάν’

1. Κλ. ἀρ. 1612, σσ. 6 - 7 (συλλ. Δημ. Οἰκονομίδου, Γαλτσάδες Εὐβοίας 1949).

2. Κλ. ἀρ. 1479Δ, σσ. 66 - 67 (συλλ. Μαρίας Ἰωαννίδου, Ἁγία Ἄννα Εὐβοίας 1942).

3. Κλ. ἀρ. 2449, σ. 433 (συλλ. Γ. Κ. Σπυριδάκη, Ἱκαρία(Βραχάδες) 1962).

τ' ἄφηναν στὸν κῆπο. Πηγαῖναν τὸ βράδ' νὰ μὴ τ'ς βλέπουνι καὶ τ'ς τὰ πάρονν. Καὶ τὸ βράδ' βλέπαν στὸν ἔπνο τ'ς ποιδὸ θὰ πάρ'νε»¹

«Τῶν Ἀγίων Θεοδώρων κάνουμε στάρι καὶ ὕψωμα, ἂν ἔχουμε Θεόδωρο, καὶ τὸ πᾶμε στὴν ἐκκλησίαν. Ἐκεῖ γίνεται ἡ λειτουργία καὶ μετὰ τὸ σιτάρι αὐτὸ τὸ μοιράζον αὐτές, πού τὸ ἔφεραν. Τότε οἱ κοπέλλες παίρνουν σιτάρι ἀπὸ τρεῖς γυναῖκες, πού εἶχαν φέρει, καὶ τὸ πᾶνε στὸ σπῖτι. Στὸ σπῖτι τρῶνε ψωμί καὶ τὴν πρώτη μπουνκιά τὴν μασᾶνε καὶ τὴν βγάζουν. Τὴν ἀνακατεύουν μὲ τὸ σιτάρι... καὶ πᾶνε στὸ μπαξέ καὶ τὸ σπέρνουν καὶ ἀφίνουν ἀπὸ πάνω τους στὴν αὐλὴ ἓνα ἄσῃμι ἀπὸ πάνον του. Τότε λένε:

Ἀπόψε ἀνοίγουν τὰ οὐράνια,

ἀνοίγουν καὶ οἱ δρόμοι.

Ὅποιος εἶναι στὸ τυχερό μου,

νά ῥθῇ νὰ τὸ σπείρουμε,

νὰ τὸ θερίσουμε, νὰ τὸ ἀλωνίσουμε

καὶ νὰ τὸ φᾶμε ἀντάμα. (Αὐτὸ τὸ λέμε τρεῖς φορές.)» (Καيسάρεια Κοζάνης)².

Στὴν Καλομοῖρα Καλαμπάκας τὸ σιτάρι τὸ σπέρνουν κάτω ἀπὸ τὴν κληματαριά: «Ὅταν χτυπήσῃ ἔσπερινὸ ὁ παπάς, ἀμέσως παρουσιάζονται ὅλες οἱ γυναῖκες, πού ἔχουν γιορτάσιμα ὀνόματα (Θοδώρους ἢ Θεόδωρες), μὲ ἓνα πιάτο σιτάρι βρασμένο, νὰ διαβαστῇ ἀπὸ τὸν παπᾶ. Μόλις βρῶν ἔξω ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν οἱ γυναῖκες, τότε τὰ ἀνύπαντρα παιδιὰ καὶ κορίτσια προσπαθοῦν νὰ κλέψουν τρεῖς ἢ πέντε σπόρους. Τοὺς σπόρους αὐτοὺς τοὺς σπέρνουν κάτω ἀπὸ τὴν κληματαριά τοῦ σπιτιοῦ καὶ μὲ νερό τοὺς ποτίζουν λέγοντας:

Σᾶς σπέρνω καὶ σᾶς ποτίζω

κι ὅποιος εἶναι γιὰ μένα,

νά ῥθῇ νὰ τὸ θερίσουμε μαζί...»³.

Στὴν Ἀχαῖα τὸ σιτάρι ἀπὸ τὰ σπερνὰ τοῦ Ἀγίου Θεοδώρου τὸ σπέρνουν σὲ «ριζιμνιὸ» λιθάρι: «... τὴν Καθαρὴ Παρασκευὴ πηγαῖνον στὸν ἔσπερινὸ στὴν ἐκκλησίαν σπερνὰ γιὰ ῥκεινὸς πού γιορτάζουνε, τοὺς Θεοδωρήδες. Τὰ κορίτσια προσπαθοῦνε νὰ κλέψουνε ἀπὸ τρία πιάτα λίγα σπερνὰ. Ἀμα τὰ πάρῃ, θὰ πάῃ στὸ σούρπωμα (ὅταν ἀρχίξῃ νὰ νυχτώνῃ) νὰ βρῇ ἓνα λιθάρι ριζιμνιὸ (ἀμετακίνητο) κ' ἐκεῖ θὰ σπείρῃ τὸ κλεμμένο σιτάρι καὶ θὰ λήῃ:

1. Κλ. ἀρ. 3896, σ. 27 (συλλ. Ἀννης Παπαμιχαήλ, Καστανέα Εὐρυτανίας 1976).

2. Κλ. ἀρ. 2959, σσ. 189-190 (συλλ. Ἀγγ. Δευτεραίου, Καيسάρεια Κοζάνης 1965).

3. Κλ. ἀρ. 2385, σ. 94 (συλλ. Γεωργ. Γιαννοῦχου, Καλομοῖρα Καλαμπάκας 1961).

‘Στάρι σπέρνω, στάρι θερίζω
 κι όποιος είναι τής τύχης μου,
 νά έρθη και του χρόνου,
 νάν το θερίσουμε μαζί’.

Έκεϊ, πού θά σπείρη τό στάρι, θά βάλη κ’ ένα μαχαίρι μαυρομάνικο, μπηγμέ-
 νο στη γή, και μιá λουρίδα πάνινη, τó μέτρο τής μέσης της. “Αν άπάνου στη λουρίδα
 βρεθῇ τήν αύγή των Άγίων Θεοδώρων κανένα σφαλάγγι, τούτο σημαίνει ότι έρχεται
 ό γαμπρός γρήγορα. Τό στάρι πρέπει νάν τó πάρη άπό τρεῖς πρωτοστέφανες»¹.

Στήν Κυνourία: «Τά κορίτσια παίρνουν σιτάρι άπό Γιαννού πρωτοστέφανη νά
 ζῇ ό άντρας της.

Τήν πρώτη βραδειά παίρνουν ένα παιδι νά ζοῦν οί γοναῖοι του, και άμα σου-
 ρουπόση καλά πηγαίνουν εἰς τή βρύση. Τά κορίτσια κάθονται γύρω ’ς τήν άράδα.
 Τό παιδι έρχεται ’ς τήν πρώτη και τή ρωτάει: «Τί σπέρνεις, τί θερίζεις;». Τό κορί-
 τσι σπέρνει ένα-ένα σπειρι και λέει:

Τό σιτάρι, τó σιγαδι,
 τó σπειρι τó λιονάρι.
 Κάτον ’ς τούς Έλλήνες
 ’ς τούς Μέλλινες
 ’ς τούς μαρμαρένιες βοδάες,
 πού ’ν’ οί Μοῖρες και μοιραίνουν,
 και τά ‘Ριζικά και χρόνον,
 πού ’ν’ και μένα ή Μοῖρα μου,
 λούζεται, χτενίζεται
 και κατσιοκπλέεται.
 Νάρθη βράδυ νά με ἰδῇ,
 νά τόν ἰδῶ,
 νά μου εἰπῇ
 και νά τοῦ εἰπῶ.

“Όστερα τó παιδι ρωτάει τó δεύτερο κορίτσι και λέει τά ἴδια, ὕστερα ’ς τó άλ-
 λο ὡς πού νά τó σπείρουν οὔλες.

Τή δεύτερη βραδειά τó σπέρνουν τó σιτάρι ὅπως και ’ς τή βρύση σέ ριζιμνιδ
 λιθάρι.

Τό τρίτο βράδυ τó σπέρνουν ’ς τó κλήμα· παιδι τότε δέ χρειάζεται. Κάθε κο-

1. ΚΛ. άρ. 2268, σ. 807 (συλλ. Χ. Κορύλλου, ‘Αχαΐα - ‘Ηλις 1926).

ρίτσι με την άράδα πιάνει με το ένα χέρι το κλήμα και το κουνάει, με το άλλο σπέρνει το σιτάρι και λέει:

*Γὼ κουνάω τὸ κλήμα,
καὶ τὸ κλήμα τῇ γῇ,
κ' ἡ γῆς τῇ Μοῖρᾳ μου.
Κάτου 'ς τοὺς Ἑλληνες...*

Τὸ τέταρτο πηγαίνουν νὰ ἰδοῦν ποιά θὰ περάσῃ οὐλὴ τῆς τῇ ζωῇ με τὸν ἄντρα τῆς καὶ ποιά θὰ χηρέψῃ. Πηγαίνουν 'ς ἓνα χαντάκι, βάνουν τὸν κόπανο γιὰ γιοφύρι καὶ μία-μία κλεῖ τὰ μάτια τῆς, πιάνει με τὸ κάθε τῆς χέρι τὰ μεγάλα δάχτυλα τῶν ποδαριῶν τῆς καὶ περνάει πέρα. Ἄν περάσῃ καλὰ, θὰ ζήσῃ οὐλὴ τῆς τῇ ζωῇ με τὸν ἄντρα τῆς...»¹.

Ἐπίσης «τὰ κορίτσια κλέβουν τὸ βράδυ τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου στάρι ἀπὸ τὰ κόλλυβα καὶ τὸ σπέρνουν ἀπὸ πάνω ἀπὸ ἓνα φοῦρνο. Βάζουν γύρω μιὰ κορδέλλα κόκκινη καὶ τόσα δρεπάνια, ὅσα εἶναι καὶ τὰ κορίτσια. Κάθε μιὰ ἀποθέτει καὶ τὸ δικό τῆς δρεπάνι. Ἄγιε Θεόδωρε, καλέ μου...» Μετὰ ἀποσύρονται γιὰ νὰ κοιμηθοῦν καὶ στὸν ὕπνο τους βλέπουν ποῖον θὰ πάρουν (Βαρελαῖοι Εὐβοίας)².

Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς παραπάνω σκοποὺς τὰ κόλλυβα τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου τὰ χρησιμοποιοῦν καὶ γιὰ τὸ μάτι ὡς ἀντιβασκάνιο. Ἔτσι στὴ Λέσβο: «Τὴν ἡμέρα τῶν Ἁγίων Θεοδώρων παίρνουν κόλλυβα ἀπὸ τὴν ἐκκλησίᾳ καὶ τὰ δένουν κομπολόι (τὰ περνοῦν σὲ μιὰ κλωστή με τὸ βελόνι) στὰ κλαδιά, πάνω στὰ δέντρα (στοὺς κήπους, στὸ χωράφι...). Εἶναι γιὰ τὸ μάτι»³.

Ἡ σύνδεση αὐτὴ νομίζομε ὅτι εἶναι δευτερογενὲς καὶ ἡ ἀρχικὴ ἦταν ἐκείνη τῆς εὐφορίας καὶ τῆς γονιμότητος.

Στὴν περιοχὴ Πέλλης ρίχνουν τὰ κόλλυβα τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου πάνω στὰ κεραμίδια τῆς ἐκκλησίας: «Τὴν παραμονὴν βράζομεν καλαμπόκι καὶ σιτάρι ἀνακατεμένα καὶ πᾶμε στὴν ἐκκλησίᾳ κόλλυβο, βάζομε καὶ ζάχαρη. Τὴν Παρασκευὴ τὸ βράδυ μετὰ τὸν ἑσπερινὸν τὰ μοιράζομε στὸν κόσμον, ποὺ βρίσκεται ἐκεῖ. Ἀπ' αὐτὰ οἱ νέοι καὶ αἱ νέαι ρίπτουν πάνω στὰ κεραμίδια τῆς ἐκκλησίας τρεῖς φορὲς καὶ προσ-

1. Βλ. Ν. Γ. Πολίτου, *Μαγικαὶ τελεταὶ πρὸς πρόκλησιν μαντικῶν ὁνείρων περὶ γάμου*, ΛΣ., τόμ. Γ', σσ. 146—147 (Βούρβουρα Κυνοῦρίας).

2. ΚΛ. ἀρ. 4042, σσ. 87—88 (συλλ. Ἀναστ. Βλάχου, Βαρελαῖοι Στουπαίων Εὐβοίας 1953).

3. ΚΛ. ἀρ. 1446Α, σ. 339 (συλλ. Δημ. Λουκάτου, Λέσβος (Τελώνια) 1940). Τέτοια κομπολόγια περνοῦν στὴν Κεφαλληνίᾳ κάθε χρόνο (4 Δεκεμβρίου) στὸ εἰκόνησμα τῆς Ἁγίας Βαρβάρας. Εἶναι καλὸ γιὰ τὴν ἀρρώστια (εὐλογία) νὰ μὴ μπῇ στὸ σπῖτι· πρβλ. καὶ Γ. Α. Μέγα, Ἑλληνικὰ ἑορταί..., σ. 126.

έχουν μήπως κατορθώσουν να αρπάσουν με το στόμα κανένα σπυρί, πού πέφτει κάτω από τα κεραμίδια. Τό έχουν για καλό»¹. αποβλέπουν στην εύετηρία².

Ἀκόμη κατὰ τὸ ψυχασάββατο τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου: «οἱ νεοπαντρεμένες, πού δὲν ἔχουν ἀκόμη χρονίσει, φέρουν τὸ πρῶτὶ στὴν ἐκκλησιά κόλλυβα, ψωμί, φροῦτα. Μετὰ τὴν λειτουργίαν ἡ μία μὲ τὴν ἄλλη μοιράζουν τὰ κόλλυβα, τὸ ψωμί καὶ τὰ φροῦτα γιὰ τὴν ὕγεια, ὄχι γιὰ τοὺς πεθαμένους. Ἡ κάθε κοπέλλα ἔχει φέρει καὶ δῶρο γιὰ τὴ μάνα της καὶ τῆς τὸ δίδει ἐκεῖ στὴν ἐκκλησιά καὶ ἡ μάνα δίδει στὴν κόρη της δῶρο. Τὰ δῶρα, πού ἀνταλλάσσουν, εἶναι γλυκίσματα, ἐπίσης μανδήλια καὶ καρφίτσες. Οἱ νεοπαντρεμένες εἶναι ἀπαραίτητο νὰ πᾶνε στὴν ἐκκλησιά τὴν ἡμέρα αὐτή. Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὲς φέρουν κόλλυβα, ψωμί καὶ ἄλλες οἰκογένειες τοῦ χωριοῦ, γιὰτὶ πιστεύεται ὅτι οἱ Ἅγιοι Θεόδωροι ἦσαν γεωργοὶ καὶ περιμένουν τὴν ἡμέρα αὐτὴν ὅλους τοὺς γεωργούς νὰ πᾶνε τὰ κόλλυβα, τὸ ψωμί καὶ τὰ φροῦτα» (Λουτράκι Πέλλης)³.

Στὴ Θράκη ὑπάρχει τὸ ἐξῆς ἔθιμο: «Τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου κάνομε κάτι στρογγυλὲς μπουνγάτσες σὰ ψωμιὰ καὶ στὴ μέση ἀνοίχτά. Τὸ πρῶτὶ μετὰ τὴν ἐκκλησιά ἐνώνουν τὰ κέρατα τῶν δυὸ βοδιῶν καὶ περνᾶνε τὴν κουλλούρα μέσα. Τὸ ψωμί γίνεται ἀποβραδύς. Ἀφίρουν τὰ ζῶα ἐλεύθερα. Αὐτὰ τραβώντας κόβουν τὴν κουλλούρα. Τότε ὁ κουκουρέλης πιάνει τὸ μισό τῆς κουλλούρας καὶ τὸ δίνει στὰ ζῶα νὰ τὰ φάνε καὶ τὸ ἄλλο τὸ πᾶει στὸ τραπέζι νὰ τὸ φᾶνε. Μετὰ τὴν κουλλούρα μαζὶ βράζομε καὶ σιτάρι (ὅταν ψήνουν τέτοια κουλλούρα). Τὸ σιτάρι γίνεται νερουλό καὶ μοιράζουν σ' ἐκεῖνους, πού δὲν ἔχουν ζευγάρια. Τὸ ἔθιμο τὸ κάνουν, ὅσοι ζέβουν ζευγάρια»⁴.

1. Κλ. ἀρ. 2394, σ. 308 (συλλ. Γ. Κ. Σπυριδάκη, Σωσάνδρα Πέλλης 1961)· βλ. καὶ ἀνωτέρω, σ. 48.

2. «Ἀρσενικὰ παιδιὰ καὶ θηλυκὰ ἀρνιά». (Κλ. ἀρ. 2502, σ. 102 (συλλ. Χρ. Ἀγερίδου, περιοχή Ἑορδαίας (Ἀναρράχη) Κοζάνης 1962).

3. Κλ. ἀρ. 2394, σσ. 408 - 409 (συλλ. Γ. Κ. Σπυριδάκη, Λουτράκι Πέλλης 1961).

4. Κλ. ἀρ. 2392, σσ. 436 - 437 (συλλ. Στεφ. Ἡμέλλου, Θράκη (Κυψέλη) 1961). Σιτάρι βρασμένο (παννυχίδα), πού σχετίζεται τόσο μὲ τὶς ψυχὲς ὅσο καὶ μὲ τὴν εὐδόωση τῶν σπαρτῶν, ἀναφέρεται καὶ σὲ ἄλλες γιορτές. Ἔτσι π.χ. τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέα στὴν Κονιστὴ Ἑλασσόνος «ὅλες οἱ οἰκογένειες θὰ κάμουν παννυχίδα, δηλ. σιτάρι κοπανισμένο. Θὰ τὸ βράσουν, μετὰ θὰ τὸ ἀνακατέψουν μὲ κοπανισμένα καρύδια, ἀπὸ πάνω θὰ ρίξουν ζάχαρη, κανέλλα. Ἐνα πιάτο γεμάτο παννυχίδα θὰ τὸ στείλουν στὴν ἐκκλησιά νὰ τὸ διαβάσῃ ὁ παπάς μοιράζουν καὶ στὰ σπίτια γιὰ τὶς ψυχές. Τὸ ὑπόλοιπο τὸ τρῶνε καὶ ἔτσι ἀντρεῖνουν τὰ σιτάρια» (Κλ. ἀρ. 1982, σσ. 14 - 15 (συλλ. Ἀ. Σκλησιόμπα, 1953). «Παννυχίδες: γίνονται εἰς τὸ Ἐλευθεροχώριον τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέα. Βάζουν σιτάρι καὶ βράζουν, μετὰ ρίχνουν τριμμένη κανέλλα, ζάχαρη καὶ ρόδο γιὰ ν' ἀνδρειωθοῦν τὰ σιτάρια» (Κλ. ἀρ. 1968, σ. 37 (συλλ. Γεωργίας Παπαδημάκη, Μέγα Ἐλευθεροχώριον Θεσσαλίας 1953).

2. «Θοδώρισμα».

Ἀκόμη σημειώνουμε τὰ «θοδώρισμα», «θοδωρίζω» κλπ., πού ἀναφέρονται στή νηστεία πρὶν ἀπὸ τὴ γιορτὴ τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου: «Ὅσοι κρατοῦσαν ὁλόκληρη τὴν Καθαρὴ Βδομάδα, νηστεύοντας γιὰ νὰ κοινωνήσουν τὸ Σάββατο τῶν Ἀγίων Θεοδώρων, λέγανε πὼς θοδωρίζουν. Ἡ νηστεία τους εἶναι αὐστηρότατη»¹.

«Τὴν Ἀρχιδευτέρα, ὅπως ἐλέγετο ἡ Καθαρὰ Δευτέρα οὔτε ἰδέα ὑπῆρχε τῶν Κουλούμων ὅπως ἐορτάζονται ταῦτα ἐν Ἑλλάδι, τούναντίον δὲ ἐνήστευον ὅλοι μέχρι τοῦ Ἑσπερινοῦ. Πολλὰ γυναικες καὶ νέες καὶ γρηᾶς ἐθοδωρίζαν ἐνήστευον δηλ. τρεῖς ἡμέρας καὶ τὴν Τετάρτην μετὰ τὴν λειτουργίαν τῶν Προηγιασμένων ἔτρωγον. Ὅσοι ἐθοδωρίζαν προσέφερον τὴν Τετάρτην εἰς τὴν Ἐκκλησίαν κόλλυβα ἢ (ἐν Σουρμένοις) καλαμπόκι ψημένο λεγόμενον ἀρμενοκόλλυβα καὶ διεμοίραζαν εἰς τὸ ἐκκλησίασμα ἐπίσης μαῦρο κρασί ὅπου ἀνεκátωνον μαῦρο πιπέρι ἢ φέτες κολοκυνθιοῦ ψημένου.

Ἐν Ἀργυρουπόλει μετὰ τὴν λειτουργίαν μετέβαινον οἱ συγγενεῖς εἰς τὸ σπίτι τῆς γυναικὸς πού ἐθοδωρίζε ὅπου τοῖς παρετίθετο σούπα μὲ φασόλια καὶ μὲ πετιμέζι (κόκκινα σούρβα).

Εἰς τοὺς παλαιότερους χρόνους ἡ νηστεία κατὰ (θοδώριμαν) ἀπόλυτος ἀποχὴ ἀπὸ φαγητῶν διήρκει ἀπὸ τῆς Καθαρᾶς Δευτέρας μέχρι τοῦ Σαββάτου τῶν Ἀγίων Θεοδώρων ἐξ αὐτῆς καὶ ἐκλήθη θοδώριμαν καὶ εἶτα θοδωρίζω. Ἄν ἡ θοδωρίζουσα νέα ἦτο ἀρραβωνιασμένη (σουμαδεμέντσα) τὰ θοδωρίζουσα δηλ. τὸ τραπέζι τοῦ θοδωρίσματος παρέθετεν ἢ μέλλουσα πενθερά της. Ὅσοι ἐνήστευον ὁλόκληρη τὴν ἡμέραν τῆς Μ. Παρασκευῆς καὶ ἔτρωγον μετὰ τὸ πέρας τῆς λειτουργίας τοῦ Μ. Σαββάτου ἐθεωροῦντο ὅτι καὶ αὐταὶ ἐθοδωρίζαν»².

Στὴν ἴδια κατηγορίᾳ μὲ τὰ παραπάνω νομίζουμε ὅτι πρέπει νὰ ταξινομηθῇ καὶ τὸ ἐπόμενο: «Τὴν Τετάρτη (τῆς Καθαροβδομάδας) θὰ πᾶμε τὸ πρῶτὸ στὴν ἐκκλησιά, θὰ πάρουμε ἀντίτερο καὶ μετὰ θὰ φᾶμε. Ἡ γυναῖκα, πού θὰ πάη γιὰ ἀντίτερο στὴν ἐκκλησιά, φέρνει καὶ ἓνα ψωμί, κομμένο σὲ κομμάτια. Πάνω στοῦ ψωμί βάζουμε καὶ φασόλια βρασμένα καὶ μοιράζουμε ἢ μιὰ γυναῖκα στὴν ἄλλη, πού ἔχουν πάει στὴν ἐκκλησιά. Τὴν Τετάρτη, ὅταν ζυμώνουν, φκειάνουν ἓνα ψωμί, τοῦ βάζουν ἀπάνω τέσσερα-πέντε σκόρδα καὶ τὸ ψήνουν. Ἀπ' αὐτὸ δίδουν καὶ σ' ὅλα τὰ ζῶα»³.

1. Κλ. ἀρ. 1152, σ. 22 (συλλ. Δημ. Λουκάτου, Ἀργυρούπολις Πόντου 1938) (πρόσφ. στὸ Κιλίκις).

2. Π. Η. Μελανοφρύδης, Λαϊκὸν Ποντιακὸν ἐορτολόγιον, Ποντιακὰ Φύλλα, ἔτος Γ' (1938—1940), τεῦχος 25, σ. 20.

3. Κλ. ἀρ. 2394, σσ. 258—259 (συλλ. Γ. Κ. Σπυριδάκης, Πρόμαχοι Πέλλης 1961).

Δώσαμε την ανάλυση τῶν τελετουργιῶν ἐκείνων, πού νομίζουμε ὅτι ἔχουν σημεῖα ἐπαφῆς, συνύφανσης μὲ τὸ ὑπὸ ἐξέταση τελετουργικό. Ἔτσι ὁ κάθε μελετητὴς μπορεῖ νὰ δῇ τὰ φαινόμενα ἀναλυτικὰ καὶ νὰ διεισδύσῃ στὸ σκεπτικό καὶ στὰ σημεῖα τῆς σύνδεσης.

Νομίζουμε ὅτι ἔτσι θὰ μπορέσῃ κανεὶς πολὺ εὐκόλα νὰ δῇ τὸ δρόμο, πού ὁδηγεῖ σταθερὰ στὸ τελετουργικό καὶ τὴν ὅλη φασματική του διάσταση καὶ τὰ σημεῖα, πού τὸν κατευθύνουν σ' αὐτό.

Ἔτσι σημειώνουμε τὴ σύνδεση τῶν κολλύβων, βρασμένου σιταριοῦ, μὲ τὸ γάμο, ἀκόμη καὶ μὲ ἀκόλλυβα τοῦ κακοθάνατου», τὸ σιτάρι ἀπὸ τὸ παχνί, τὸν ἀριθμὸ τῶν σπόρων, τὴ σπορά, τὸ θερισμό, τὸ φράξιμο τοῦ σπαρμένου μέρους μὲ ξυλαράκια, φράχτη, τὸ δέσιμό του μὲ κόκκινη ζώνη ἢ κορδέλλα, τὴν ἀπόλυτη σύνδεση μὲ τὴν τύχη, μοῖρα (βλ. καὶ μοίρασμα καὶ μοιράω, τὸ μέρος, μερίδια, τὸ μερίδιο ἐκάστου στὴ ζωῇ, ὁ κλῆρος), τὸ κάλεσμά της, τὴ χρῆση τοῦ κόκκινου ἢ ἄσπρου πανιοῦ, τῆς μαύρης κλωστής, τῆς κόκκινης ζώνης ἢ κορδέλλας — τὸ δέσιμό της καὶ τὴ λύση της, τὴ χρῆση καὶ ἄλλου δημητριακοῦ, τοῦ βρασμένου ἀραβοσίτου, στὸ τελετουργικό, τὴ ρίψη του πρὸς τὰ πάνω μὲ εὐχές, τὴ χρῆση καὶ αὐτοῦ γιὰ μαντικούς σκοποὺς γάμου, τύχης· τὴ σύνδεση μὲ κορίτσια ἀνύπαντρα μὲ τὸ ὄνομα «Μαρία», πού νὰ ἔχουν τοὺς γονεῖς τους, μὲ πρωτοστοιφάνες, νύμφαντρες μὲ τὸ ὄνομα «Γιάννου» (ἢ διαδίκχη παρὼς τὴ Μαρία-Γιάννης), τὴ συνύφανση τῆς πράξης καὶ μὲ τὴν ἐγκατάλειψη προσωπικῶν, ἀτομικῶν ἀντικειμένων (δαχτυλίδι, ἀσημένιο κλπ.), μὲ ριζιμνιὸ λιθάρι, τὸ κλῆμα, τὸ κούνημά του, τὴ γῆ, τὰ χορτάρια, τὰ δέντρα σποὺς κήπους, στὸ χωράφι, γενικὰ μὲ τὴ βλάστηση, τὰ φρούτα, τὸ ψωμί καὶ τὸ μοίρασμά του, τὴ ζάχαρη, τὶς καραμέλλες (πλακοῦντες;), τὴ μεταφορὰ ἀμίλητου νεροῦ (ἀρχιχροινιά), μαλλιαρῆς πέτρας, τεμαχίων ἀπὸ τὰ κεραμίδια τῆς ἐκκλησίας, τὸ ἀνοιγμα τῶν οὐρανῶν, τὴν ἀνταλλαγὴ δώρων (μάννας καὶ κόρης), τὰ ὅποια φανεροῦν σταθερὰ τὸ χαρακτῆρα τῶν τελετουργιῶν: μνητικός, μαγικολατρευτικός, εὐετηρικός, θάνατος - ἀνάσταση κ.ὅ.

Ἐπίσης πρέπει νὰ σημειωθοῦν καὶ ἄλλες πράξεις εὐετηρικῆς καὶ γονιμότητος, ὅπως τὸ ρίξιμο τοῦ σιταριοῦ καὶ τοῦ καλαμποκιοῦ στὰ κεραμίδια μὲ τὴν εὐχὴ «θηλυκὰ ἀρνιά, ἀρσενικὰ παιδιὰ» καὶ ὅτι «τό'χουν γιὰ καλό», γνωστὴ πράξη συνυφασμένη καὶ μὲ ἄλλες πεποιθήσεις. Ἀκόμη τὸ πέρασμα τῆς «μπουνγάτσας» στὰ κέρατα τῶν ἀροτριώντων βοδιῶν, τὸ κόψιμό της ἀπὸ τὰ ἴδια σὲ δύο τεμάχια καὶ τὸ φάγωμα τοῦ ἐνὸς τεμαχίου ἀπὸ τὰ ζῶα καὶ τοῦ ἄλλου ἀπὸ τὰ μέλη τῆς οἰκογένειας, συνδυασμένο μὲ τὸ μοίρασμα βρασμένου σιταριοῦ (παρασκευάσμα μὲ τὴ μορφή σούπας) ἀπὸ τοὺς ζευγολάτες στοὺς ἄλλους καὶ ἡ παρασκευὴ εἰδικοῦ ἄρτου γιὰ τὰ ζῶα μᾶς ὁδηγοῦν ἀκριβῶς στὸν ἴδιο δρόμο. Στὴν ὅλη δομὴ τῆς σκέψης νομίζω ὅτι συμβάλλει ἰδιαίτερα τὸ ὅτι οἱ Ἅγιοι κατατάσσονται στὴ χορεία τῶν γεωργικῶν ἀγίων. Οἱ ἅγιοι εἶναι γεωργοὶ καὶ

ή γιορτή τους είναι γιορτή τῶν γεωργῶν καὶ περιμένουν ὅλους τοὺς γεωργοὺς νὰ πᾶνε τὰ κόλλυβα, τὸ ψωμί καὶ τὰ φρούτα. Ἐδῶ πρέπει νὰ ὑπενθυμίσουμε ὅτι ὁ Ἀγιος Βασίλης εἶναι κατὰ τὴ λαϊκὴ πίστιν ζευγολάτης. Ἡ νηστεία ἀκόμη πρὶν τὴ γιορτῇ τοῦ Ἀγίου Θεοδώρου (καθαρισμός, προετοιμασία γιὰ τὴ δυνατότητα συμμετοχῆς, εἰσαγωγῆς στὸ τελετουργικόν, ἡ συνεστίαση στὸ σπίτι μὲ συγγενεῖς ἐκείνης ποῦ «θοδωρίζει», συνυφασμένη μὲ τὸ τυπικὸ τοῦ ἐθίμου ὅτι ἡ ἀρρεβωνιασμένη δὲν ἔκανε «τὰ θοδωρέσια» τραπέζι, ἀλλὰ ἡ μέλλουσα πεθερά, νομίζω ὅτι μπορεῖ νὰ ἰχνηλατηθῇ μὲ τὸ σκεπτικὸ τῆς μύησης καὶ τῆς ἀναγνώρισής της ἀπὸ τὸ γένος, ποῦ θὰ τὴν δεχόταν, ὅπου θὰ γίνονταν ἡ εἰσαγωγή της· γενικώτερα νομίζομε ὅτι ἀπὸ τὴ φασματικὴ διάσταση τοῦ πρακτικοῦ λειτουργικοῦ ἀναφαίνεται ὁ χαρακτήρας τοῦ ἐθίμου, ἐὰν ὑπογραμμίσουμε τὸ γεγονός ὅτι δὲν ἦταν δυνατόν νὰ τελεστοῦν τὰ «θοδωρέσια» ἀπὸ μὴ μεμυημένο ἄτομο, οὔτε ἀπὸ τὴ μητέρα της, γιὰτὶ ἡ ἔνταξη τῆς κόρης γινόταν μὲ τὴν εἰσαγωγή της στὸ γένος τοῦ ἀντρα.

Τὸ ὅτι τὸ τελετουργικόν, ἡ μορφή αὐτῇ τοῦ τελετουργικοῦ καὶ τῶν συνυφασμένων μὲ τὴ γιορτὴ τελετῶν, ἀφοροῦσε στὴν ἔνταξη τῶν νέων στὸ γένος καὶ τὰ κοινά, ἐπικουρεῖται κάπως καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι εἶναι ἀρρεβωνιασμένες, νέες ἀνύπαντρες οἱ μετέχουσες-μουύμενες καὶ ὁδηγεῖ στὴν εἰσαγωγή τῆς μνητικῆς, εὐετηριογονικῆς μορφῆς καὶ τῆς κατοχῆς ἰδιοκτησίας, πασσαλῶν, σταφύου κλπ.

β. Τοῦ Λαζάρου, τῶν Βατῶν, τῆς Μεγάλης Ἑβδομάδας κλπ.

Ἐρχόμαστε τώρα στὸν κύκλο τῆς γιορτῆς τοῦ Λαζάρου. Ἡ σύνδεση τοῦ Λαζάρου μὲ τὴν ἀδελφοποιεῖα, ὅπως τὴν εἶδαμε ἀπὸ τὸ τελετουργικόν τῆς Θεσσαλίας, μὲ τὴ μορφή τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀνάστασης, φαίνεται ὁμαλή, ἀφοῦ ὑπάρχει ἤδη ὁ θάνατος καὶ ἡ ἀνάσταση τοῦ Λαζάρου, γνωστότατα ἀπὸ τὴν ἐπίσημη λατρεία τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὰ πολλὰ λαϊκὰ δρώμενα¹ αὐτῆς τῆς ἡμέρας. Γι' αὐτὸ ἐδῶ θὰ περιοριστοῦμε σὲ μερικὰ μόνο παραδείγματα, ποῦ νομίζομε ὅτι ρίχνουν φῶς στὴν ἀρχικὴ μορφή τοῦ ἐθίμου καὶ μᾶς δίνουν στοιχεῖα γιὰ τὴ συμπλήρωση τοῦ δρωμένου. Ἀπὸ αὐτὰ φαίνεται ὅτι καὶ οἱ προετοιμασίαι γιὰ τὴ γιορτὴ τοῦ Λαζάρου, ὅπως παραδίδονται ἢ σώζονται μέχρι σήμερα, εἶναι τελετουργικὲς πράξεις, θιασικὲς ἀσκήσεις, ποῦ ἀποτελοῦν μέρος τοῦ τελετουργικοῦ καὶ ἀποβλέπουν στὸν ἴδιο σκοπὸ.

Ἔτσι «τὸ προηγούμενο Σάββατο (τὸ πρὸ τοῦ Λαζάρου), τὸ Φτωχολάζαρο, βγαίνουν ὅλα τὰ κορίτσια τὰ μεγάλα εἰς τὴν πλατεῖα καὶ χορεύουν. Μετὰ τὸ τέλος τοῦ χοροῦ ἐκλέγουν τὸ καλύτερο, τὸ ὁποῖο θὰ εἶναι ἡ Λαζαρίνα κατὰ τὸ Σάββατο τοῦ Λαζάρου, ποῦ θὰ ποῦν τὰ κάλαντα. Τὸ ἴδιο Σάββατο τοῦ Φτωχολάزارου τὰ κορίτσια

1. Βλ. π.χ. Γ. Α. Μ έ γ α, ΖΕΛ. 5, σ. 26 (ἀνὰτ. τευχ. Γ', σ. 90).

παίρνουν μία πέτρα μακρουλή, τὴ ντύνουν μὲ ροῦχα καὶ τὴν τυλίγουν μὲ κουμπιὰ, τὰ ὁποῖα συγκεντρώνουν ἀπὸ τὰ σπίτια, τὰ περνοῦν σὲ σκοινιὰ καὶ τὰ κάμουν ραμαθιές. Μετὰ αὐτὴ τὴν πέτρα, ἡ ὁποία εἶναι ὁ Λάζαρος, τὴν θάφτουν στὸ χῶμα καὶ τὴν ξεθάφτουν τὸ Σάββατο τοῦ Λαζάρου» (Βερδικοῦσσα Ἑλασσόνας)¹.

Ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Ἑλασσόνος ἐπίσης ἔχομε τὴ μαρτυρία: «Δέκα πέντε ἡμέρες πρὸ τοῦ Πάσχα ἔχουμε τὸ Φτωχολάζαρο. Τὴν Κυριακὴ τοῦ Φτωχολάζαρου ὅλα τὰ κορίτσια ἄνω τῶν δεκαῆξι ἐτῶν πηγαίνουν στὸ πλησιέστερο βουνὸ καὶ μαζεύουν ξόλα γιὰ νὰ κάψουν τὸ ἐπόμενο Σάββατο τοῦ Λαζάρου. Ἐκεῖ ἡ μεγαλύτερη κοπέλλα ξεχωρίζει καὶ αὐτὲς ποὺ θὰ γεννοῦν λαζαρίνες καὶ τίς καλεῖ τὴν ἐπομένη Παρασκευὴ τὸ βράδυ στὸ σπίτι της. Τὴν Παρασκευὴ στέλνουν ὅλες οἱ λαζαρίνες στὸ σπίτι τῆς πρωτολαζαρίνας ρῶζι· αὐτὴ τὸ βράζει καὶ τίς περιμένει τὸ βράδυ στὸ σπίτι της νὰ γλεντήσουν. Ἀφοῦ γλεντήσουν τὸ βράδυ, κατὰ τὰ χαράματα ντύνονται ξένα ροῦχα καὶ γυρίζουν σ' ὅλα τὰ σπίτια τοῦ χωριοῦ τραγουδώντας τὸ Λάζαρο. Τὸ Σάββατο τὸ βράδυ ἐξακολουθεῖ τὸ γλέντι στὸ ἴδιο σπίτι».

Στὸ Μικρὸ Ἑλευθεροχώρι («τὴν Κυριακὴ τῶν Βαίων οἱ Λαζαρίνες φέρουν τὰ βόγια εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ μετὰ τὴν λειτουργίαν χορεύουν ἔξωθεν τῆς ἐκκλησίας. Τὰ βόγια διανέμονται εἰς τοὺς ἐκκλησιαστικούς». Μετὰ τὸ γλέντι τῆς ἡμέρας οἱ λαζαρίνες πιασμέναι χερί-χερὶ ἀκολουθοῦν τὸν δρόμον, ὁποῖος ἐξέρχεται τοῦ χωριοῦ, «ξεπροβοδοῦν», λέει, τὸ Λάζαρο»².

Στὴ Σαμαρίνα τοῦ Λαζάρου «οἱ νοικοκυρές ἔχουν βρασμένο καλαμπόκι καὶ αὐγὰ καὶ δίνουν στὰ παιδιὰ. Τὰ παιδιὰ φεγγόντας τραγουδοῦν:

Καλῶς σᾶς ἦδρι ὁ Λάζαρος
καὶ ἐφέτος καὶ ἄλλο χρόνο,
μὲ τὴ Λαμπρὴ, τὴν Πασχαλιά,
μὲ τὸν καλὸ τὸ λόγο.

Μιὰ ἐβδομάδα νωρίτερα, προτοῦ ἔλθει ὁ Καλὸς Λάζαρος, ἀγόρια-κορίτσια μικρῆς ἡλικίας, μεγάλες κοπέλλες καὶ γυναῖκες βγαίνουν σ' ἓνα ὕψωμα τοῦ χωριοῦ πρὸς τὴν ἀνατολὴ τοῦ ἡλιου, κάθονται ὅλοι κάτω καὶ ἀρχίζουν νὰ τραγουδοῦν:

Τώρα ἔχουμε κ' ἐμεῖς καιρό,
νὰ βγοῦμε στὸ σιργιάνι,
ν' ἀνοίξουμε τίς ἐκκλησιές
νὰ δοῦμε τὰ βαγγέλια,

1. ΚΛ. ἀρ. 1979, σ. 19 (συλλ. Γ. Φάκια, Βερδικοῦσσα Ἑλασσόνος 1952).

2. ΚΛ. ἀρ. 1965, σ. 10 (συλλ. Γλυκερίας Κυρίτση, Μικρὸν Ἑλευθεροχώριον Ἑλασσόνος 1953).

νά δοῦμε καὶ τὴν Παναγιά
 πῶς στρώνει καὶ κοιμᾶται.
 Κοιμᾶται στὰ τριαντάφυλλα,
 γυρνιέται στὰ λουλούδια.

Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο εὖχονται τὸν Λάζαρο. Ἐνῶ οἱ γυναῖκες καὶ οἱ μεγάλες κοπέλλες τραγουδοῦν, τὰ μικρὰ παιδιὰ κατεβαίνουν πιὸ κάτω ἀπὸ τὸ ἕνωμα καὶ παίρνουν ἀνθισμένη βασινιά. Ἀφοῦ πάρουν ὅλοι ἀπὸ ἓνα κλωνάρι βασινιάς καὶ συγκεντρωθοῦν ὅλοι, φεύγουν πάλι ἀπὸ τὸ ἕνωμα καὶ πηγαίνουν στὸ χοροστάσι τοῦ χωριοῦ. Ἐκεῖ, ἀφοῦ ρίξουν στὰ πιὸ κοντινὰ σπίτια, στὶς στέγες, τὸ κλαδί τῆς βασινιάς, τὸ ὁποῖον εἶναι μήνυμα τοῦ ἐρχομοῦ τοῦ Λαζάρου, στήνουν τὸ χορὸ καὶ χορεύουν διάφορα τραγούδια.

Ἀφοῦ περάσῃ ἡ Κυριακὴ τοῦ Λαζάρου, τὴν ἄλλη Κυριακὴ, τῶν Βατῶν, καὶ πάλι ἀγόρια -κορίτσια βγαίνουν στὸ ἕνωμα τῇ δύσῃ τοῦ ἡλίου μὲ μαντήλια στὸ κεφάλι. Κάθονται ὅλοι κάτω καὶ τραγουδοῦν ὄχι εὐχάριστα, ξεντεμένα (= λυπητερά). Ἐνῶ οἱ κοπέλλες τραγουδοῦν, τὰ μικρὰ παιδιὰ δέσνουν σχοινιά στὶς βασινιὲς καὶ πιστεύουν πῶς, ὅσα σχοινιά δέσουν, τόσα χρόνια θὰ ζήσῃ ἡ μητέρα τους... Ἔτσι μ' αὐτὸν τὸν τρόπο ξεπροβοδοῦν τὸν Λάζαρο. Κατόπιν πηγαίνουν στὸ χοροστάσι τοῦ χωριοῦ, ὅπου χορεύουν καὶ τραγουδοῦν.¹

Στὸ Μουζάκι Καρδίτσας τοῦ Λαζάρου τὰ κάλαντα... ἄδονται ἀποκλειστικῶς ὑπὸ κοριτσιῶν² μέχρι δεκαπέντε χρόνων τὸ πολύ-πολύ. Τὰ κορίτσια λοιπόν, ὅταν πλησιάζουν αἱ ἡμέραι τῆς εορτῆς τοῦ Λαζάρου, ἀρχίζουν νὰ ἐρχονται εἰς συνεννοήσεις καὶ συμφωνίας νὰ γίνουν «συντρόφισσες». Οὕτω ἄλλαι μὲν συμφωνοῦν νὰ μοιράσων, ὅσα θὰ συνάξουν, ἄλλαι δὲ νὰ κρατήσῃ κάθε μία, ὅ,τι θὰ συνάξῃ, καὶ αἱ δύο δὲ περιπτώσεις γίνονται ἐξ ἴσου. Ὑπάρχουσι ὅμως καὶ πολλὰ κορίτσια, τὰ ὁποῖα ἐξ ἐγωῖσμοῦ δὲν δέχονται μὲ καμμιὰ νὰ γίνουν «συντρόφισσες», αὗται δὲ εἶναι ἢ αἱ τραγουδοῦσαι καλὰ ἢ αἱ ἔχουσαι πολλοὺς δικούς των συγγενεῖς καὶ ἐπομένως ἔχουσαι ἐξησφαλισμένην γενναίαν εἰσπραξιν».

1. Κλ. ἀρ. 3515, σσ. 331 - 332 (συλλ. Εἰρήνης Παπαμιχαήλ, Σαμαρίνα 1970).

2. «Τὸ Λάζαρο τὸν λέγαμε (sc. στὴν Ἀγόριανη) τὴν Παρασκευὴ τ' Ἀι - Λαζάρου. Πρὶν ἀπ' τ' ἐκκλησιὰ τὰ κορ'τσάκια (μόνο κορίτσια) πααίνανε στὰ σπίτια καὶ βαστούγανε ἀπόνια κοφνάκι μὲ λελούδια κι ἀπὸ πάνω ἓνα σταυρὸ ξυλέρνιο...» (Εἰρήνης Σπανδωνίδη, Τραγούδια τῆς Ἀγόριανης (Παρνασοῦ), Ἀθήνα 1939, σ. 359). «Τὰ κορίτσια πηγαίνουν στὰ σπίτια καὶ τραγουδοῦν... Παλιότερα ἐπήγαγιναν γριὲς καὶ σὲ ἄλλα χωριὰ καὶ πόλεις. Πίσω ἀπὸ τὰ κορίτσια πηγαίνει ἓνα ἀγόρι μ' ἓνα ραβδί, γιὰ νὰ μὴν πειράξῃ κανεὶς τὰ κορίτσια. Αὐτὸ εἶναι ὁ Ἄλζαρος» καὶ κρατεῖ ἓνα καλάθι, μέσα στὸ ὁποῖο βάζει τὰ αὐγά, ποὺ τοῦ δίνουν» (Κλ. ἀρ. 1891, σ. 51 (συλλ. Μαρίας Σγούτα, Κάτω Στενὴ Χαλκίδος 1953)).

Ἐδῶ ἔχομε νομίζομε μιὰ ἐρμηνευτικὴ διάσταση δευτερογενῆ ἢ καὶ προσωπικὴ τοῦ φαινομένου, στὴν ὁποία δόθηκε χαρακτήρας διαφωνίας.

«Ὅταν δὲ τέλος (τὰ κορίτσια) προέλθωσιν εἰς συμφωνίαν, ἀνταλλάσσουσι κάτι, κυρίως ὁμοιόχρωμα νήματα, τὰ ὁποῖα φυλάττουσι μέχρι τῆς ἐσπέρας, ὁπότε θὰ ἀρχίσουν νὰ περιέρχωνται τὰ σπῆτια τραγουδοῦσαι. Ἐὰν δὲ τυχὸν καμμία μετενόησεν ἐν τῷ μεταξύ, ἂν μὲν ἔχη καιρὸν, ἐπιστρέφει εἰς τὴν ἄλλην τὸ νῆμα τῆς καὶ λαμβάνει τὸ ἰδικόν της καὶ οὕτω λύεται ἡ συμφωνία, ἐὰν δὲ δὲν ἔχη καιρὸν, τότε τὸ βράδυ, μόλις συναντηθῶσι, τὸ ἐγχειρίζει εἰς τὴν ἄλλην καὶ παίρνει τὸ δικό της. Τούτων λοιπὸν γενομένων... ἀναμένεται ἐναγωνίως ἡ προηγουμένη τοῦ Λαζάρου, ἡ ὁποία ἐπὶ τέλους ἔρχεται.

Τότε οἱ ἑσπέραισες κατὰ τὰ συμπεφωνημένα συναντῶνται καὶ μὲ τὰ καλά-θάκια τους στὸ χέρι βγαίνουν ἔξω στοὺς ἀγρούς πρὸς περισυλλογὴν ἀνθῶν.

...Ἡ μεγάλη προτίμησις τῆς παπαρούνας ἐμφαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ τραγουδάκι, τὸ ὁποῖον τραγουδοῦν τὰ κορίτσια κατὰ τὴν συλλογὴν:

...Παπαρούνα μου, ποιὸς σέ φέρει, ποιὸς σέ ἀομάτουσι;

Ἡρθ' ἡ μάνα μου, κι μὲ φέρει κι μὲ ἀομάτουσι...

Ἀφ' οὗ περατωθῇ ἡ συλλογὴ τῶν ἀνθῶν, συγκεντρῶνται κατὰ ομάδας καὶ καθήμεται ἀπὸ τὴν σκιάν ὁμαζόνων δασφῶν, ἐπιδίδονται μετὰ πολλοῦ ζήλου, φιλαρεσκείας καὶ ἀμίλλης εἰς τὸν στολισμὸν τῶν καλαθῶν των μὲ ἄνθη, φροντίζουσα ἐκάστη νὰ ὑπερβῇ τὰς ἄλλας ὡς πρὸς τὸν στολισμὸν τοῦ καλαθοῦ της. Ὅτε, οὕτω καθήμεναι, ἐπιδίδονται εἰς τὸν στολισμὸν, φαίνεται βιαζόμεναι διὰ τὴν ταχεῖαν ἔλευσιν τοῦ Λαζάρου, ἄδουσι:

Ξύπνα, Λάζαρε, κι μὴν κοιμῶσι,

ἦρθ' ἡ μάνα σου ἀπὸ τὴν Πόλι»¹.

Στὸ Πύθιο Ἑλασσόνας: «Τὸ ἀπόγευμα τῆς Κυριακῆς πρὸ τῶν Βαῖων, ἥτοι τῆς Ἑ' τῶν Νηστεῶν, συγκεντρώνονται τὰ κορίτσια εἰς ἐξοχικὸν μέρος ὀνομαζόμενον Ἑ' Κουρί'. Παλαιότερον ἔπαιρναν ἓνα ὄρφανὸ κοριτσάκι, τὸ φόρτωναν εἰς τὴν πλάτη λεπτὰ ξύλα (τσάκνα) καὶ τὸ περιέφεραν εἰς ὅλο τὸ βουναλάκι. Εἰς τὸ τέλος τοῦ ὅδιναν χρηματικὴν ἀμοιβήν. Σήμερα περιορίσθησαν νὰ κρατοῦν ἡ κάθε μία ἓν μικρὸν ξυλαράκι (τσάκνο) εἰς τὸ χέρι καὶ νὰ χορεύουν... Τῶν Βαῖων μετὰ τῇ θεῇ λειτουργίᾳ οἱ γυναῖκες χορεύουν εἰς τὸν αὐλόγυρον τῆς ἐκκλησίας».²

Στοὺς πρόσφυγες ἀπὸ τὸ Κωστὶ στὴν περιοχὴ τῶν Σερρῶν τὴν Παρασκευὴ πρὸ τοῦ Λαζάρου (παραμονή) τὰ «κοριτσέλια» ἀνὰ δύο κάνουν μὲ κόκκινα πανιὰ τὸ

1. Κλ. ἀρ. 109, σσ. 2-3 (συλλ. Γ. Κακκάβα, Μουζάκιον Καρδίτσης 1918).

2. Κλ. ἀρ. 1977, σ. 20 (συλλ. Ἑλισάβετ Παπαφιλίππου, Πύθιον Ἑλασσόνας 1952).

«Λάζαρη», πού ντύνουν σάν «παιδόπ'λο» (μικρό παιδί)¹, βάζοντάς του και κόκκινο μαντήλι. Τό βράδυ τὰ κορίτσια τὸν προσκυνοῦν τρεῖς φορές, τὸν φωτίζουν, παίρνουν νερό με λουλούδια καὶ τὸν ραντίζουν ἢ τὸν πᾶνε στή βρύση καὶ τὸν ποτίζουν, τὸν τοποθετοῦν κάτω ἀπ' τὸ εἰκονοστάσι, τὸν λιβανίζουν καὶ κοιμοῦνται δίπλα του. Τό πρωτὶ «θὰ τὸν πάρουν τὰ κορίτσια καὶ θὰ γυρίζουν τὸ χωριὸ σὲ κάθε σπῆτι καὶ τραγουδοῦν τὸ Λάζαρη...

Ἦρθε ὁ Λάζαρος, ἦρθε ὁ Νταβάιος,

καλὴ μέρα σας, καλὴ σας μέρα!

Τώρα λάλησε πουλὶ κι ἀηδόνη,

τώρα λάλησε καὶ χελιδόνι.

Μὰ σένα πρέπει, ἀφέντη μου, αὐτὰ τὰ δυὸ ζευγάρια,

τὰ σέρνεις τα, τὰ τρέχεις τα, γυρίζεις ντιβολάτα

καὶ σκάλωσε τ' ἀλέτρι σου στῆς νεραντζᾶς τῇ ρίζα

καὶ σκάλωσε ὁ κάτσινος (βουκέντρα) στῆς νεραντζᾶς τὸν κλῶνο»².

Παρόμοιο τελετουργικὸ παρατηροῦμε ἀσπάζοντο στὴ Θήρα: «Σ' ὅλα τὰ χωριὰ ἐν Θήρᾳ ὑπάρχει ἡ συνήθεια νὰ στήνουν τὸ Λάζαρο στὶς αὐλὲς τῶν σπιτιῶν τους καὶ στὸν περιβόλον τῆς ἐκκλησίας. Γιὰ νὰ φαίνεται τὸν Λάζαρο, παίρνουν δυὸ μεγάλα ξύλα, τὰ δένουν σὲ σχῆμα σταυροῦ, ἐπάνω γύρω τὴς ἄκρες μ' ἓνα χοντρὸ σπάγγο καὶ κατόπι σπάγγο καὶ ξύλα τὰ στολίζουν με ἀλισμαριὰ (δενδρολίβανα). Στὴν κορυφή του δένουν ἓνα φαναράκι κι ἀνάβει μέρα νύχτα. Εἰς τοὺς Λαζάρους, πού στήνουν ἔξω ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν, ὁ ἱερεὺς κάνει ἀγιασμό καὶ κατόπι στὴ σειρὰ οἱ παρενρισκόμενοι ἀσπάζονται τὸ Λάζαρο...»³.

Παλιότερο χειρόγραφο ἀναφέρει: «Τὸ Σάββατο τὸ πρωτὶ ἐστήναμε τὸ Λάζαρο. Ὁ Λάζαρος ἦταν δυὸ κατάρτια ἀπὸ καίμι ἢ ἀπὸ μεγάλη βάρκα, ψηλά, θεόρατα, πού τὰ βάζαμε σταυρωτὰ ἔτσι, ὥστε νὰ κάνουν σταυρό, καὶ τὰ στήναμε μπροστὰ στὴν πόρτα τῆς ἐκκλησιᾶς. Στολίζαμε τὸ Λάζαρο με λουλούδια, μυριστικά, δενδρολίβανα, κορδέλλες καὶ ὅστερα μπαίναμε στὴ λειτουργία. Ἀμα σχολοῦσε ἡ ἐκκλησιά, χαλοῦσε ὁ κόσμος γύρω ἀπὸ τὸ Λάζαρο. Χορεύαμε, τραγουδοῦσαμε, λέγαμε τὰ κάλαντα τοῦ

1. Βλ. καὶ Γ. Α. Μ έ γ α, ΖΕΛ. 5, σ. 25 (ἀντ. τευχ. Γ', σ. 89).

2. ΚΛ. ἀρ. 2946, σσ. 57—59 (συλλ. Γ. Αἰκατερινίδου, Ἀγία Ἐλένη Σερρών (πρόσφ. ἀπὸ Κωστί) 1965).

3. ΚΛ. ἀρ. 2081, σ. 148 (συλλ. Ἐλευθ. Ζάννου, Θήρα [1954]). «Ἐν Θήρᾳ κατὰ τὴν παραμονὴν τοῦ Λαζάρου κατεσκευάζουν τὸν «Λάζαρον». Ἐκάνανε ἓνα στρογγυλὸ ἀπὸ βεργὶ πού βάζουν στὰ βαρέλια. Ἐβάζανε γύρω γύρω ἀλισμαρί (δενδρολίβανον) κ' ἐβάνανε ἓνα ξύλο πάλι με ἀλισμαρί. Κατόπι 'κάνανε μέσα ἓνα σταυρὸ γύρω πάλι με ἀλισμαρί. Αὐτὸ τὸ 'χώνανε στὴ γῆ, τὸ κοντάρι, κι ἀνάβανε ἓνα λύχνο με λάδι καὶ τὸν ἀνάβανε κάθε βράδυ ὅλη τὴν Μεγάλῃ Ἑβδομάδᾳ » (Σ τ ε φ. Δ. Ἡ μέ λ λ ο υ, Λαογραφικὴ ἀποστολὴ εἰς Θήραν καὶ Ἀνάφην (3 Ἰουλ. - 1 Αὐγ. 1965), ΕΚΕΕΛ., τόμ. ΙΗ'-ΙΘ' (1965-1966), σ. 234).

Λαζάρου. Ὁ Λάζαρος ἔμενε ἔτσι στημένος ὡς τὴ Δευτέρα τῆς Λαμπρῆς, πού κρεμούσαμε ἀπὸ πάνω του τὸν Ἰουδα»¹.

Ἐδῶ ἀναφέρομε καὶ τὸ παιχνίδι «Ἰψήθι», πού παρουσιάζει τὸ Λάζαρο σὰ φύλακα πραγμάτων, γιατί νομίζουμε ὅτι ἀνήκει στὸ τελετουργικὸ του, πού ἐξέπεσε σὲ παιχνίδι, προῆλθε δὲ ἀπὸ τὴν πίστη στὴν ιδιότητα πού κάποτε εἶχε. Τοῦ Λαζάρου λοιπὸν παίζουν τὸ «Ἰψήθι» ὡς ἐξῆς: «Λένουν ἓνα μακρὸ σχοινὶ σ' ἓνα κοντάρι, πού θεωροῦν ὅτι αὐτὸς εἶναι ὁ Λάζαρος. Στὴ βάση τοῦ κονταριοῦ ἀφήνουν ὅλοι οἱ μαθηταὶ τὰ καπέλλα τους. Ἐνα παιδὶ κρατᾷ τὴν ἄκρη τοῦ σχοινοῦ, πού ἄλλοτε τὸ μαζεύνει καὶ ἄλλοτε τὸ ἀπλώνει, καὶ προσπαθεῖ νὰ κτυπήσῃ τὰ παιδιὰ, πού καὶ αὐτὰ πάλι προσπαθοῦν νὰ τοῦ πάρουν τὰ καπέλλα τους. Καί, ἂν τοῦ τὰ πάρουν, τὸν ἀρχίζουν μὲ αὐτὰ στὸ ξύλο...» (Θήρα)².

Στὴν Κρήτη (Λατσίδα) «ἀπὸ τὴν Παρασκευὴ τὸ βράδυ ἀμέσως τὰ παιδιὰ πᾶνε στὰ περιβόλια καὶ μαζεύνουν λεμονανθούς, πᾶνε καὶ στὰ χωράφια καὶ μαζεύνουν μαχαιρίδες (φυτὸ μὲ φύλλα ὅμοια μὲ τοῦ σίτου καὶ μὲ λουλούδι ρόζ). Τὰ περνοῦν στὴν κλωστή μὲ μιὰ βελόνα καὶ κάνουν μεγάλες κολαίνες³. Κάνουν κατόπιν ἓνα σταυρὸ μὲ καλάμι καὶ τὸν στολίζουν μὲ τίς κολαίνες καὶ αὐτὸς εἶναι ὁ Λάζαρος...»⁴.

Στὴ Μήλο τὰ παιδιὰ κρατοῦσαν κατὰ τὰ κάθοντα τοῦ Λαζάρου τὰ «λαζαράκια». «Τὰ λαζαράκια ἦταν κλαδίσκοι φοινίκας ἀπὸ τοὺς μικροτέρους... ἐπῆκε ὁ παπᾶς τὰ φύλλα κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ δίδεται περίπου σχῆμα ψαριοῦ, τοῦ ὁποίου τὴν οὐρὰν ἀπετέλουν τὰ ἐπάνω-ἐπάνω φύλλα, τὰ ὁποῖα δὲν ἐπλέκοντο. Εἰς τὸ ἐπάνω μέρος ἔβαζαν σταυρὸν κατασκευασμένον ὁμοίως ἀπὸ φύλλα φοινίκας...». Ἄλλα παιδιὰ κρατοῦσαν ξύλινο σταυρό, πού κατασκεύαζαν οἱ γονεῖς τους, τοῦ ὁποίου οἱ κεραῖες ἦταν στολισμένες μὲ ἄνθη⁴.

«Ὅσες ἔχουνε ἀγόρια θὰ τῶνε κάμουνε ἓνα σταυρὸ μὲ καλάμι, νὰ τόνε στολίσουμε μὲ ὁμορφα λουλούδια. Τὸν παίρνει τὸ παιδὶ μὲ τὸ καλάθακι καὶ πάει στὸ κάθε σπῖτι καὶ λέει τὸ Λάζαρο... Τὸ κάθε παιδί, ἅμα θὰ πῇ τὸ Λάζαρο στὰ σπῖτια, θὰ κάμῃ ἓνα λάκκο μέσ' στὸ χωράφι νὰ τόνε θάψῃ»⁵.

Στὴν Κίμωλο «τὰ παιδιὰ κάνουν ἓνα σταυρὸ μὲ καλάμι, τὸν στολίζουν μὲ μαντελίδες καὶ παπαροῦνες καὶ βγαίνουν στὰ σπῖτια καὶ τραγουδᾶνε τὸ Λάζαρο»⁶.

1. ΚΑ. ἀρ. 1484, σ. 29 (συλλ. Γεωργίας Ταρσοῦλη, Θήρα 1943).

2. ΚΑ. ἀρ. 2081, σ. 73 (συλλ. Ἐλευθ. Ζάννου, Θήρα [1954]).

3. ΚΑ. ἀρ. 1131, σσ. 7-8 (συλλ. Μαρίας Λιουδάκη, Λατσίδα Κρήτης 1937).

4. ΚΑ. ἀρ. 2339, σσ. 159-161 (συλλ. Κων. Βήχου, Μήλος 1960).

5. ΚΑ. ἀρ. 2304, σ. 268 (συλλ. Γ. Κ. Σπυριδάκη, Μήλος (Πλάκες) 1959).

6. ΚΑ. ἀρ. 2758, σ. 209 (συλλ. Γ. Κ. Σπυριδάκη, Κίμωλος 1963). Βλ. καὶ Γ. Α. Μέγα, ΖΕΛ. 5, σ. 25 (ἀνὰτ. τευχ. Γ', σ. 89).

Ἀπὸ τὴ Χίο μαρτυρεῖται: «Τὰ παιδιὰ στολίζουν μιὰ κοντάλα μὲ ξύλο οριζόντιο καὶ τὴν κάμνον σὰν μωρὸ παιδί. Γυρίζουν ἔπειτα στὰ σπίτια καὶ λένε τὸ Λάζαρο κινώντας τὸ ὁμοίωμα τοῦ μωροῦ»¹.

Στὴν Ἰθάκη τὸ Σάββατο τοῦ Λαζάρου «βγαίνουν τὰ παιδιὰ καὶ κρατοῦνε στὰ χέρια τὸ βάγιο, δηλ. ἓνα σταυρὸ ξύλινο, στολισμένον μὲ ἄνθη καὶ κορδέλες πολύχρωμες. Τὸ ἓνα κρατᾷ τὸ βάγιο κι ἄλλο τὸ καλᾷ...»².

Στοὺς Παξοὺς ὁ Λάζαρος ἀποτελεῖται ἀπὸ ἓνα κοντάρι διχαλωτὸ στὴν κορυφή, πᾶνω στὸ ὁποῖο στηρίζεται τὸ «τουρκί, ὁ σκελετὸς τοῦ στεφανιοῦ. Τὸ τυλίγουμε μὲ πανὶ ἄσπρο, νὰ κἀνὴ φόντο, κι ἀπάνον καρφισώνουμε φωτογραφίες ἢ κάρτ-ποστάλ μὲ κοσμικὰ θέματα. Γύρω στὸ τουρκί βάνουνε λουλούδια.»³.

Ἀπὸ τὴν Αἰγιαλεία μαρτυρεῖται ὅτι οἱ νέοι (τὰ παιδιὰ) γυρίζουν στὸ χωριὸ «κρατοῦντες εἰκόνα τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Λαζάρου, ἐστηριγμένην ἐπὶ ἐνὸς καλαμένιον σταυροῦ, ὅστις φέρει εἰς τὴν κορυφὴν στέφανον ἀπὸ λουλούδια τῆς ἐποχῆς καὶ ψάλλοντες...»⁴.

Στὴ Νίσυρο τὰ παιδιὰ κρατοῦν τὴν καλαντήρα (ἀνθοστόλιστο ἄψιδωτὸ κατασκευασμα, τοῦ ὁποίου τὰ τόξα καὶ ἡ βάση ἔχουν σχῆμα σταυροῦ)⁵. «Οἱ πάντες φαιδροί, ζωηροὶ καὶ εὐθυμοὶ καὶ ἐναγωνίως ἀναμένονσι νὰ ξημερώσῃ τὸ Σάββατον τοῦ Λαζάρου, ὅπερ θεωρεῖται μεγαλύτερα καὶ ἐπισημότερα ἑορτὴ καὶ αὐτοῦ τοῦ Πάσχα καὶ καλεῖται πρώτη Λαμπρὴ. Ἀπᾶντες οἱ παῖδες θὰ φορέσωσι κομποροπή

1. Κλ. ἀρ. 2074, σσ. 66 - 67 (συλλ. Δεσφ. Καραύση, Βροντάδος Χίου 1953).

2. Κλ. ἀρ. 2194, σ. 392 (συλλ. Δημ. Λουκάτου, Ἰθάκη 1956).

3. Κλ. ἀρ. 2250, σσ. 34 - 35 (συλλ. Δημ. Λουκάτου, Παξοὶ 1957). Στὴν περιοχὴ τῆς Ἱεράπετρας τὰ παιδιὰ τὸ πρωτὸ τοῦ Σαββάτου τοῦ Λαζάρου γυρίζουν στὰ σπίτια. «Κρατοῦνε ἓνα κομμάτι βαγὶ στολισμένον μὲ ἄνθη καὶ τραγουδᾶνε τὸ Λάζαρο» ἢ «κρατοῦν ἓνα καλάμι στολισμένον μὲ ἄνθη, τὸ ὁποῖο ὀνομάζουν Λάζαρο» (Κλ. ἀρ. 3467, σσ. 89—90 καὶ 243 (συλλ. Γ. Αἰκατερινίδου, Κεντρὶ Ἱεράπετρας Κρήτης 1969).

4. Κλ. ἀρ. 1888, σ. 26 (συλλ. Χρ. Χρυσανθακοπούλου, Ἐλαιὼν Αἰγιαλείας Ἀχαΐας 1953).

5. Κλ. ἀρ. 2892, σσ. 583—584 (συλλ. Ἀννης Ἰ. Παπαμιχαήλ, Νίσυρος 1964)· βλ. καὶ Γεωργίου Ν. Καζαβή, Νισύρου Λαογραφικά, Νέα Ὑόρκη 1940, σσ. 84 - 85. Στὴν Καστοριά «οἱ μαθηταὶ ὅλων τῶν τάξεων τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, κρατώντας καλάθια ἀνθοστολισμένα καὶ ἔχοντας εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς γραμμῆς των ἓνα ξύλινο κοῦκον καρφωμένον εἰς ἓνα μακροῦλὸ ξύλο περιέρχονται τὰς οἰκίας τοῦ χωρίου τὴν ἡμέραν τῆς ἑορτῆς τοῦ Ἁγίου Λαζάρου» (Κλ. ἀρ. 2510, σσ. 8, 22-24 (συλλ. Σωτ. Παπαϊωάννου, Καστοριά (Λάγγα) 1962). Στὴν Κόνιτσα κατὰ τὸν ἀγερμὸ τοῦ Λαζάρου τὰ παιδιὰ κρατοῦν ἓνα ραβδί, πᾶνω στὸ ὁποῖο ἔχουν καρφωμένον ἓνα ξύλινο χελιδόνι (Κλ. ἀρ. 1908Γ (συλλ. Δημ. Οἰκονομίδου, Κάντισκο Κόνιτσας 1953).

ἐνδύματα κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην, φέροντες συνάμα ἐπὶ τοῦ στήθους εἰκονισμάτιόν τι ἢ κρατοῦντες εἰς τὰς χεῖρας σταυρόν:

Καλαντήρα πέρασε ἀπὸ τὴν Μαύρην Θάλασσαν,
ἐκατζε κ' ἐλάλησε καὶ πύργον ἐκοδόμησε.

“Ὅποιος δὲ μᾶς δι’ αὐθό,
μέσα ψύλλος καὶ κοργιὸς
καὶ μεάλως φοερός...”¹.

Στὴν Καλομοῖρα Καλαμπάκας στὸ «λαζαρινὸ καλᾶθι κάμουν καὶ ἓνα σταυρὸ ἀπὸ τὰ ἐπιτάφια λουλούδια (ἴτσια), πὸν τοποθετοῦν στὸν Ἐπιτάφιο τῇ Μεγάλῃ Παρασκευῇ...»².

Ἄλλοῦ «...τὸ Σάββατο τοῦ Λαζάρου τὰ παιδιὰ, ἐνιαχοῦ δὲ καὶ τὰ κορίτσια, ἰδίως παρὰ τοῖς Ἀλβανοῖς, ψάλλουν ἀπὸ πρωΐας τὸν Λάζαρον, ὃν εἰκονίζουσι διὰ μανδηλίου, ἐρυθρωποῦ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, τεταμένον ἐπὶ δύο καλαμίδων σταυροειδῶς δεδεμένων καὶ ὅπερ στολίζουσι δι’ ὀλίγων ἀνθέων περὶ τὰς ἄκρας, ἰδίως παπαρούνας, ὡς ἐρυθρᾶς»³.

Στὴν Ἡπειρὸ ὁ Λάζαρος ἔχει σὰν ἰδιαιτέρου γινώρισμα τὰ κουδούνια. Ἔτσι οἱ «λάζαροι» ἢ τὰ «λαζαρούδια» (τὰ παιδιὰ ποὺ λένε τὸ Λάζαρο) «...πρωτὶ-πρωτὶ τὴν Παρασκευὴν παίρνουν μιὰ τετραγώνη σανίδα μὲ τρυπες. Τὴν ἀνθόστολίζουν μὲ βῆμα καὶ κρεμῶνε ἀπὸ κάτω τέσσερα μεγάλα κυπριὰ καὶ φαίνονται κρεμασμένα κάτω ἀπὸ τὸ σανίδι. Ἐχουνε καὶ ἓνα ραβδί. Σὲ κάθε σπίτι, πὸν θὰ πᾶνε, ἀκουμποῦνε τὴ μιὰν ἄκρη τοῦ ραβδιοῦ κάτω καὶ τοποθετοῦνε τὴ σανίδα ἐπάνω. Τὴν κουνᾶνε ρυθμικὰ καὶ χτυποῦνε τὰ κυπριὰ καὶ συγχρόνως τραγουδοῦν»⁴.

«Εἰς τὸ Ἀργυρόκαστρον τὰ παιδιὰ μασκαρεύονται καὶ γυρίζουν στὰ σπίτια ἀρματωμένα μὲ γιαταγάνια καὶ χαντζάρια καὶ μὲ κουδούνια. Μπροστὰ πηγαίνει ὁ μπαῖραχτάρης (σημαιοφόρος) κατάφορτος ἀπὸ κουδούνια καὶ μὲ μιὰ μεγάλη πάλαι στὸ χέρι, ἀκολουθοῦν οἱ ἄλλοι κουμπουράδες καὶ κουδουνοφόροι, ἔπειτα ἡ νύφη κι ὁ γαμπρὸς καὶ τέλος ὁ γέρος κ' ἡ γριά. Ὅταν ἡ πομπὴ αὕτῃ (οἱ Λάζαροι) φθάνουν ἐμπρὸς στὰ σπίτια, ἀρχίζουν νὰ χτυποῦν τὰ κουδούνια δαιμονιωδῶς καὶ νὰ σαλεύουν ἀπειλητικὰ τὰ χαντζάρια τοὺς καὶ τὰ γιαταγάνια τοὺς. Ἐπειτα τραγουδοῦν τὸ Λάζαρο καὶ οἱ νοικοκυρὲς τοὺς δίνουνε αὐγά, ὀπωρικά κλπ.»⁵.

1. Κλ. ἀρ. 207, σ. 37 (συλλ. Γεωργ. Παπαδοπούλου, Νίσυρος 1891).

2. Κλ. ἀρ. 2385, σ. 95 (συλλ. Γεωργ. Γιαννοῦχου, Καλομοῖρα Καλαμπάκας 1961).

3. Κλ. ἀρ. 2268 σ. 829 (συλλ. Χ. Κορύλλου, Ἀχαῖα—Ἥλις 1926).

4. Κλ. ἀρ. 1422, σσ. 279—281 (συλλ. Μαρίας Λιουδάκη, Λοζέτσι Ἡπείρου 1940).

5. Κλ. ἀρ. 1571, σ. 201 (συλλ. Δ. Παπᾶ, Ζαγόριον 1940) «...κι ἓνα κουδουνάκι παίρνουν τὰ παιδιὰ» (Κλ. ἀρ. 1432, σ. 276 (συλλ. Μαρίας Λιουδάκη, Βραχώρι Ἡπείρου 1940)· βλ. ἐπίσης Κλ. ἀρ. 1570, σ. 559 κ.ἐξ. (συλλ. Μ. Οἰκονόμου, Νεγᾶδες 1939).

Τὰ παιδιά «κρατοῦν τὸν Ἀλάζαρο», ἦτοι μέγανον κοντόν, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔχουν καρφωμένα δύο τετράγωνα σανίδια παραλλήλως τὸ ἓν ἀπὸ τὸ ἄλλο καὶ εἰς ἀπόστασιν μισοῦ μέτρου, ἐξ αὐτῶν δὲ κρεμοῦν μεγάλα κουδούνια. Ἐπίσης στολίζουν αὐτὸν μὲ βάρια καὶ ἄλλα λουλούδια» (Ζαγόρι).

Ἄλλου ἀναφέρεται ὅτι τὸ Λάζαρο τραγουδοῦν ἀγόρια καὶ ὅτι «τὰ μεγαλύτερα ἐκ τούτων, ἐξωσχολικά συνήθως, φέρουν κύπρους καὶ κουδούνια, ἀνηρητημένους ἐπὶ ἐπιμήκους σανίδος, τὰ ὅποια μὲ τὸ τραγούδιμα τῶν καλάντων χτυποῦν ρυθμικά. Οἱ Ἰαζάροι, ὡς λέγονται, φέρουσι μεθ' ἑαυτῶν καὶ ράβδους, Ἰσκόπια, διὰ τὴν ἄμυναν κατὰ τῶν σκύλων...»¹.

«Τὰ λαζαρούδια βγαίνουν τὴν Παρασκευὴ τὸ πρωῒ, μεσάνυχτα. Ὁ κόσμος, ποὺ εἶναι στὸ κρεββάτι, ἔχει μιὰ μπουνιὰ φωμὶ κοντά του καί, μόλις ἀκούσῃ τὸ πρῶτο γκλάν τοῦ κυπριοῦ, τὴν τρώει, γιὰ νὰ μὴν τοὺς τσακίσῃ ὁ Λάζαρος, δηλ. νὰ μὴν ἀρρωστήσουν. Ὁ πρῶτος ἀπὸ τὸ σπῖτι, ποὺ θ' ἀκούσῃ τὸ γκλάν, ἔχει φωμὶ ἔτοιμο, ξυπνάει καὶ τοὺς ἄλλους ὁλους τοῦ σπιτιοῦ καὶ τρώνε κι αὐτοὶ ἀπὸ μιὰ μπουνιὰ, πρὶν ν' ἀκούσουν τὰ κυπριά, γιὰ νὰ μὴν τοὺς τσακίσῃ ὁ Λάζαρος.»².

Ὁ θίασος, ποὺ ἀποτελοῦν οἱ Λαζαρίνοι, φαίνεται ὅτι δρᾷ ἀπὸ τὶς παραμονὲς τοῦ Λαζάρου. Ἐτσι τὴν Παρασκευὴ «ἐνῶς τὸ ἀπόγευμα ὅλα τὰ κορίτσια τοῦ χωριοῦ πᾶρες-παρές γυρίζουν τὰ σπῖτια καὶ μαζεύουν φασόλια καὶ λάδι, τὰ ὅποια μαγειρεύουν μόνες τους καὶ τρώγουν ὅλες μαζί. Στὸ βειπρὸ αὐτὸ δὲν ἔχει δικαίωμα νὰ συμμετάσχη κανεὶς παρὰ μόνο νεαρὰ κορίτσια. Πρῶτοφ φᾶνε, βγαίνουν μπροστὰ στὴν ἐκκλησίαν καὶ χορεύουν. Λένε τὸ ἐξῆς τραγούδι: Ν-οὺ ἡλιους πάει στὴ μάνα του... Ὅπως εἶναι τώρα, μπαίνουν στὴν ἐκκλησίαν καὶ μπροστὰ στὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας τραγουδοῦν: Καλημέρα σου, Παναγιά... Φεύγουν ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν καί, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸ σπῖτι τοῦ παπᾶ, γυρίζουν ὅλα τὰ σπῖτια τοῦ χωριοῦ τραγουδώντας καὶ χορεύοντας...» (περ. Κοζάνης)³.

1. ΚΑ. ἀρ. 2027, σσ. 71—72 (συλλ. Γ. Εἰσταθίου, Δερβίζιανα Ἰωαννίνων 1953—54). Βλ. ἐπίσης Χρίστου Σούλη, Τὰ τραγούδια τοῦ Λαζάρου, Ἡπειρ. Χρον., ἔτος Β' (1927), σσ. 184—186, ΚΑ. ἀρ. 976, σσ. 65—68 (συλλ. Δημ. Λουκοπούλου, Σούλι 1933), ΚΑ. ἀρ. 1571, σ. 32 (συλλ. Δ. Παπᾶ, Ζαγόριον 1940), ΚΑ. ἀρ. 1971, σ. 59 (συλλ. Α. Τσέλιου, Κρυόβρυση Ἐλασσόνης 1953), ΚΑ. ἀρ. 2277B, σ. 129 (συλλ. Δημ. Οἰκονομίδου, Αὐλότοπος Σουλίου 1958), ΚΑ. ἀρ. 2739, σ. 87 (συλλ. Γ. Κολιοῦ, Ἀσσοσ Πρεβέζης 1963).

2. ΚΑ. ἀρ. 1422, σ. 285 (συλλ. Μαρίας Λιουδάκη, Λοζέτσι Ἡπείρου 1940).

3. ΚΑ. ἀρ. 2469, σσ. 8—10 (συλλ. Ἡλία Σώτηρα, Κῆπος Κοζάνης 1962). Στὴν Καισάρεια Κοζάνης πρὶν ἀπ' τοῦ Λαζάρου «καμμιά δεκαριά κορίτσια πααίναμε φασόλια, λάδι, ρύζι, ἄλετρι. Πήγαιναν τὴν Πέφτην σὲ ἓνα σπῖτι, ποὺ ἦτανε μιανῆς ἀπὸ τὶς δέκα κοπέλλες. Ἐκεῖ μὲ αὐτὰ φτείαναμε φαγητὰ καὶ πίτα καὶ τρώγαμι. Ἐμέναμε μέχρι τὴν Παρασκευὴ τὸ ἀπόγευμα, ποὺ ξεκινούσαμε γιὰ τὸ Λάζαρο» (ΚΑ. ἀρ. 2959, σ. 186 (συλλ. Ἀγγ. Δευτεραίου, Καισάρεια Κοζάνης 1965)).

«Στὰ μεγαλύτερα χωριά αἱ ομάδες τῶν κοριτσιῶν εἶναι μεγαλύτερες καὶ κάνουν σχεδὸν ὅλη τὴν ἡμέρα νὰ γυρίσουν τὰ σπίτια. Στὰ μικρὰ ὁμοῦ χωριά προλαβαίνουν μέχρι τὸ μεσημέρι τὸ γύρισμα τῶν σπιτιῶν. Κατόπιν ἐπιστρέφουν στὸ κονάκι. Ὅταν μπαίνουν, τραγουδοῦν διάφορα τραγούδια καὶ λένε: Πάω στὸ κονάκι, βρῖσκω στρωμένα τὰ παπλώματα. Ἐκεῖ μετροῦν τ' αὐγὰ καὶ κατόπιν γίνεται ἡ διανομὴ τῶν αὐγῶν, τὰ ὁποῖα συγκεντρώθηκαν. Ἡ διανομὴ βέβαια γίνεται ἀνάλογα τῆς ἡλικίας, αἱ μικρότερες παίρνουν λιγώτερα κ' οἱ μεγάλες περισσότερα. Τὰ αὐγὰ κατόπιν τὰ πᾶνε στὸ σπίτι καὶ γυρίζουν μὲ κονταλοπήρωνα γιὰ φαγητό.

Ἐκεῖ τοὺς ἔχουν μογειρέφει φασόλια¹, μπλιγούρι, πίττες, ἐπειδὴ εἶναι Σαρακοστή,² καὶ κάθονται καὶ τρῶνε ὅλα μαζί. Μετὰ τὸ φαγητὸ ἀρχίζουν πάλιν τὸ χορό. Κατὰ τὰς ἀπογευματινὰς ὥρας συγκεντρώνονται στὸ κεντρικὸ μέρος, στὴν πλατεία τοῦ χωριοῦ, ὅπου θὰ συγκεντρωθῶσι καὶ τὰ κορίτσια τῶν ἄλλων ομάδων καὶ θὰ ἀρχίσουν νὰ χορεύουν διάφορα λαζαριάτικα τραγούδια. Ἀφοῦ χορέψουν ἀρκετὴ ὥρα, θὰ διαλυθοῦν κ' ἡ κάθε ομάδα θὰ πάη στὸ κονάκι. Ἐκεῖ τὸ βράδυ ξανακάνουν φαγητὰ καὶ πίττες. Ἐν τῷ μεταξύ, ἀφοῦ φᾶνε, τὰ μικρότερα κορίτσια θὰ τὰ διώξουν καὶ θὰ μείνουν οἱ μεγάλες. Αὐτὲς κόβουν τότε πίττα 'φιλά' (κομμάτια) καὶ τὴν βάζουν μέσα σ' ἓνα ταψὶ καὶ ἀκολουθῶς ντύνουν δύο κορίτσια μασκαράδες, ἓνα γαμπρὸ καὶ μιὰ νύφη, καὶ ἀρχίζουν τὸ γύρισμα στὰ σπίτια τῶν κοριτσιῶν, ὅχι σὲ ὅλα. Ἐκεῖ τραγουδοῦν πάλιν διάφορα τραγούδια, ἀφίνουν ἀπὸ ἓνα φιλὶ πίττα καὶ ἡ νύφη φιλᾷ χέρια καὶ μαζεύει χρήματα. Αὐτὸ θὰ συνεχισθῇ, ἕως ὅταν γυρίσουν ὅλα τὰ σπίτια τῶν κοριτσιῶν καὶ κατόπιν ἐπιστρέφουν στὸ σπίτι νὰ φᾶνε.

Μὲ τὰ χρήματα, τὰ ὁποῖα ἔχουν μαζεύσει, ἀγοράζουν διάφορα εἶδη ἀπὸ τὸν μπακάλη καὶ τὰ μοιράζουν μεταξὺ τους. Ὅταν τὸ 'μπλίκι' (ὁμάδα) ἀπουσιάζη ἀπὸ τὸ κονάκι, ἀφίνουν ἓνα-δύο κορίτσια νὰ τὸ φυλάγουν, διότι φοβοῦνται μὴν τυχὸν πᾶνε κορίτσια ἄλλης ομάδος καὶ τὸ πατήσουν. Αὐτὸ τὸ μέτρο βέβαια τὸ παίρνουν καὶ αἱ ἄλλαι ομάδες. Παρ' ὅλα αὐτὰ ὁμοῦ πολλές φορές ἐπιχειρεῖται τὸ πάτημα τοῦ κονακιοῦ, ὅποτε κατόπιν τίς κοροϊδεύουν καὶ τίς πειράζουν, διότι μπόρεσαν νὰ μποῦν μέσα στὸ κονάκι τους. Τὸ Σάββατο βράδυ ἐξακολουθοῦν νὰ μένουν ὅλη τὴν νύκτα στὸ κονάκι. Ἐκεῖ θὰ φᾶνε, θὰ χορέψουν καὶ στὸ τέλος θὰ κοιμηθοῦν. Τὴν ἄλλη ἡμέρα

1. Στὴ Βερδικούσα Ἐλασσόνος χρησιμοποιοῦν τοῦ Λαζάρου βρασμένο καλαμπόκι (Κλ. ἀρ. 1979, σ. 18 (συλλ. Γ. Φάκας, 1954). Στὴν Ἀνάληψη δίνουν ἀπὸ τὸ βρασμένο καλαμπόκι στὸ Λάζαρο (Κλ. ἀρ. 1964, σ. 29 (συλλ. Ἀθαν. Κυριακοῦ, 1953).

2. Στὴν Κορώνη Πυλίας «ἀπὸ τὴν Πέμπτη τοῦ Λαζάρου δὲν τρῶνε λάδι τρεῖς ἡμέρες, Τετράδη, Πέμπτη καὶ Παρασκευή. Τὸ Σάββατο κάνουνε λειτουργία γιὰ τίς ψυχές...» Ὅταν λένε τὸ Λάζαρο, βαστᾶνε ἓνα σταυρὸ στολισμένο μὲ λουλούδια. Τὸ Σάββατο βγαίνουν οἱ νύφες καὶ τραγουδοῦσαν (Κλ. ἀρ. 1159Α, σ. 89 (συλλ. Γεωργίας Ταρσούλη, 1938).

τὸ πρῶτ' διαλύονται καὶ πάει ἡ κάθε μία στὸ σπίτι της εὐχαριστημένη καὶ χαρούμενη, διότι πῆγε στὸ 'Λάζαρη', ἔτσι τὴν ὀνομάζουν τὴν ἀνάστασιν τοῦ Λαζάρου»¹.

«Οἱ λαζαρίνες² γκιζιρούσαμε νύχτα στὰ σπίτια οὐλα, Παρασκευὴ βράδυ. "Ἡθιλα μαζονχτοῦμι σ' ἓνα κουρίτσ' κ' ἐκεῖ ἐβάναμι ρύζι, τὸν μετρούσαμε... τοὺ ἐβραζάμι κι τοὺ βάζαμι σὶ μιὰ μπακρατσούλα (ἀγγεῖο, δοχεῖο χάλκινο) γανουμένη. Τὴν ἔπαιρναμι κ' ἔπαιρναμι κι πιάτο κι ταψάκια κι πᾶννάμι σὲ κάθε σπίτι καὶ τραγουδαγάμι. Κ' ἡ νοικοκυρὰ ὕστερα θὰ μᾶς κιρνοῦσι... Τραγουδοῦσαμε καὶ λέγαμε...

N- "Αἰ μου, Λάζαρέ μ' κὶ καλὴ μέρα,

τώρα μέρα σου, τώρα κι ἀγῆ σου,

τώρα λάλησι πουλι κι ἀηδόني

κι ἀντικρίθ' κι τὸ χελιδόνι»³.

Ἀπὸ ἄλλου ἔχομε τὴ μαρτυρία ὅτι τὸ Σάββατο τοῦ Λαζάρου «γυναῖκες ποὺ ὀνομάζονται λαζαροῦδισσες παίρνουν ἓνα ξύλο ἢ τὸ κάνουν στεφάνι, τὸ στολίζουν μὲ λουλούδια καὶ φιάχνουν ἀπάνω σ' αὐτὸ ἓνα σταυρὸ λουλουδένιο. Αὐτὸ τὸ κρατεῖ μία καὶ γυρίζουν σ' ὅλα τὰ σπίτια λέγοντας:

Καλῶς σὰς βρῆκε ὁ Λάζαρος τὸν γέτοσ καὶ τοῦ χρόνον!

Ταυρὰ πολλή, ταυρὰ λιγὴ...»⁴

Στὴ Φιλιππούπολη ὑπῆρχαν οἱ «καληνίτσες»⁵. «Καληνίτσα (καλὴ νυφίτσα) καθ' ἄποποίησιν. Καληνίτσες καλοῦνται κοράσια τῶν ἀθιγγάνων Χριστιανῶν (ρωμιοκατοισβέλων), ἅπερ ἐνδεδυμένα ὡς νύμφαι καὶ ἐστεφανωμένα περιφέρονται ἀνὰ τὰς οἰκίας τὸ Σάββατο τοῦ Λαζάρου καὶ ὀρχοῦνται τῇ συνοδείᾳ ἁσμάτων, ἅπερ ἄδουσιν αἱ συνοδεύουσαι αὐτὰ ἀθιγγανίδες. Οὕτω προαγγέλλεται τὸ ἐρχόμενον Πάσχα μετὰ πολλῶν εὐχῶν»⁵.

1. Κλ. ἀρ. 2461, σσ. 107 - 108 (συλλ. Γεωργ. Γιαννάκη, Κοζάνη (Μηλιά) 1962).

2. «Γινόμασταν λαζαρίνες, φορούσαμε πουκαμίσεις» καὶ ρούχα παλιακά (Κλ. ἀρ. 918Α, σ. 54 (συλλ. Δημ. Λουκοπούλου, περιοχὴ Ἑλασσόνος 1934). «Γίνονται λαζαρίνες κορίτσια ἄνω τῶν δεκαπέντε ἐτῶν. Φοροῦν ρούχα παλιακά καναγκάρισια (παλιὰς ἐποχῆς), ὑποκάμισο ἄσπρο μακρὺ, κεντημένο στὸν ποδόγυρο καὶ στὰ μανίκια μὲ χρωματιστὲς κλωστές, φούστα καὶ ἐπάνω τὸ σαγιάν...» (Κλ. ἀρ. 1975, σ. 90 (συλλ. Ἀθην. Παπανικολάου, Λυκούδι Ἑλασσόνος 1953)· βλ. ἐπίσης Κλ. ἀρ. 2461, σ. 106 (συλλ. Γεωργ. Γιαννάκη, Μηλιά Κοζάνης 1962).

3. Κλ. ἀρ. 981Α, σσ. 54 - 57 (συλλ. Δημ. Λουκοπούλου, δ.π.).

4. Κλ. ἀρ. 2135, σ. 89 (συλλ. Μιχ. Σπανοῦ καὶ Δέσπ. Παιδάκη, Σχοινοχώριον Ἀργολίδος 1954).

5. Κλ. ἀρ. 965, σ. 123 (συλλ. Μ. Ἀποστολίδη, Φιλιππούπολις 1922). Βλ. καὶ Φ α ί δ ω - ν ο ς Κ ο υ κ ο υ λ έ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός, τόμ. Α' II, ἐν Ἀθήναις 1948, σ. 170

Ἀπὸ ἄλλοῦ ἀναφέρεται ὅτι «τὸ Σάββατον τοῦ Ἁγίου καὶ Δικαίου Λαζάρου παρθένοι, ἀνὰ τέσσαρες ἢ καὶ πλείοτεραι, εὐπρεπῶς καὶ ἐορτασίμως ἐνδεδυμένοι, περιέρχονται τὰς οἰκίας συγγενῶν καὶ γνωστῶν ἄδουσαι τὰ παρατιθέμενα δύο ἄσματα μεθ' ὧν καὶ τινα ἄλλα ἐρωτικῆς φύσεως...

Ἔνας καλὸς παλλήκαρος κὶ ὠμορφο παλληκάρι,
Ἐστολίσκε κι ἄρματώθηκε καὶ ἴπαι νά ῥαβωνιάσῃ¹.
Κὶ οὐδε τὸ ροῦχό τ' ἐντύσε, κὶ οὐδε ζουνάρι ζῶσκειν
Ζουνάρι, χρυσοζούναρο, χρυσοκομποδεμένο,
Στοὺς οὐρανούς τὸ ἔδιαζαν, ἔς τοὺς κάμπους τὸ τυλίγουν
Καὶ ἔς τοῦτα τὰ πλεξώματα, πλέγουν τὸν Ἄϊς-Γιάννη.
Καὶ σὺ Ἄϊς-Γιάννη μ' γλήγορε, βοήθα, ν' τὸ παλληκάρι
Ἀ ποῦσαι νηὸς καὶ γλήγορος κὶ ἀπὸν καλὸν ἀνθρώπων².

Τὸ χαρακτηριστικὸ στὴν πῦθ πάνω περίπτωσι εἶναι ὁ ἐρωτικὸς χαρακτήρας τῶν τραγουδιῶν, πού δηλώνει καὶ κάποια μορφή τῆς γιορτῆς.

Στὸ νοτιοδυτικὸ μέρος τοῦ Τυρνάβου, στὰ Εὐφτικά, παλιὰ «Κορίτσια ἢ νέες γυναῖκες ἀπ' αὐτὲς τοῖς Ρωμιογύφτισσες τὰ Σάββατα τοῦ Ἁγίου Λαζάρου ἐφκειαναν «Λάζαρον» δηλαδὴ ἓνα στανορειδὲς ξόλο, ἕως 10 ἑκατοστὰ ἐπὶ μᾶκρος καὶ ἕως 50 ἑκατ. ἐπὶ πλάτος, καὶ τὸ ἐντυναν μὲ κορούλλια... Οἱ γύφτισσες, οἱ «Λαζαρίτες», ὅπως τοῖς λένε, ἔχουν μαζί τους ἓνα ἢ δύο κοριτσάκια, στολισμένα μὲ καλὰ φορέματα γύφτικα καὶ αὐτὰ χορεύουν κατὰ τὸ τραγούδι...³.

Ἄλλοῦ ὁ «Λάζαρος» εἶναι ἓνα παιδί πού τὸ γυρίζουν στὰ σπίτια, γιὰ νὰ βρέξῃ: «Τῶν Βαγιῶν, πού κάνουν τὴ βάγια, εἶναι ἀρχοντολάζαρος. Τὸ Σάββατο τοῦ Λαζάρου εἶναι φτονχολάζαρος. Τὸ Σάββατο, ἂν δὲν βρέχῃ, παίρνουν ἓνα ἀρσενικὸ ὄργανο δέκα-δώδεκα χρονῶν καὶ τὸ ντύνουν μὲ πρασινάδα γύρω-γύρω καὶ ἓνας ἄλλος γυρίζει μὲ μαζί στὰ σπίτια»⁴.

Ἀπὸ τὸ Μανιάκι ἀναφέρεται ὅτι ... τοῦ Λαζάρου ῥεχότανε οἱ λαζάρισσες, φτωχὲς γυναῖκες μὲ Λάζαρο. Εἶχανε νιὰ βροχόμπολια, μαζώνανε λουλούδια καὶ τὰ μπουρ-

1. Ἀπὸ τὴν Ἰδα Πέλλης πληροφορούμαστε ὅτι οἱ κοπέλλες ἔβαζαν λουλούδια στὸ κεφάλι τῆς ἀρρεβωνιασμένης: «ἔβαζαν ὅλες λουλούδια στὸ κεφάλι καὶ ἔτσι τὸ κεφάλι τῆς ἦταν γεμᾶτο λουλούδια. Ἐκεῖ τὴν ἡμέρα τῶν Βαίων τὰ κορίτσια τραγουδοῦσαν τὴν ἀνάστασι τοῦ Λαζάρου...» (Κλ. ἀρ. 2394, σ. 329 (συλλ. Γ. Κ. Σπυριδάκη, Ἰδα Πέλλης 1961).

2. Μιλτ. Λουλουδοπούλου, ὁ. π., σσ. 194 - 195.

3. Ἀχ. λ. λ. Τζαρτζάνου, Θεσσαλικά τοῦ Τυρνάβου, Θεσσαλ. Χρον. Β' (1931), σσ. 74 - 75. «Χωριστὰ καθὼς μοῦ γράφει πηγαίνουν μικρὰ παιδιὰ μὲ τὸ ὁμοῖωμα τοῦ Λαζάρου καὶ τραγουδοῦν μόνο τὸ... ἦρθ' ὁ Λάζαρος...» (Ὁ.π.).

4. Κλ. ἀρ. 2392, σσ. 209 - 210 (συλλ. Στεφ. Ἡμέλλου, Θράκη (Ἀβδηρα) 1961).

λιάζανε σὲ κόκκινη κλωστή δυὸ-τρεῖς γύρους καὶ βαμπάκι, ὅλα φτοῦνα ἀπάνω στὴ μπόλια καρφωμένα καὶ σὲ καλάμι κορμασμένο κι ἀρχίζανε νὰ γυρίζουνε καθέσπιτα καὶ λέγανε σὰν καὶ τραγούδι, σὰν ψάλσιμο:

‘Κυρά, τὴ θυγατέρα σας τὴν πολυχαϊδεμένη
δὲν κάνει νὰ τὴν μαλώνουντε μάειδε νὰ τὴν χονγιάχτε,
παρὰ νὰ τὴν καθίζουτε ψηλὰ στὸ παρεθύρι,
νὰ κοσκινάη τὸ μάλαμα νὰ πέφτῃ τὸ γιογκάρι
καὶ τ’ ἀποκοσκινίδια της νὰ παίρνουν οἱ Λαζάροι’

καὶ τοὺς δάναμε τυρί, μυτζήθρα, ὅ,τι. Σούρνανε κι ἕναν ἄντρα κοντά, γιὰτ’ ἄμα ἀπαντιόντανε μ’ ἄλλο Λάζαρο σκοτωνόντανε. Κερδάγανε πολλὰ οἱ Λαζάρες. Τὸ ἄλλο Σαββάτο ἔβγαινε ἀπὸ τὸν τάφο ὁ Λάζαρος καὶ θάφτανε τὸ δικό τους Λάζαρο, πὺν σοῦρνανε, καὶ τοῦ λέγανε μοιρολόι: ‘Λάζαρος ἀποθαμένος καὶ μὲ τὰ κηριὰ ζωμένος...»¹.

Στὴν Κόνιτσα «τοῦ Λαζάρου κάνουν σταυρὸ κάθε γειτονιὰ χωριστά, ξύλινο, πέριξ τοποθετοῦν σύρμα καὶ κάνουν ἕνα στεφάνι, τὸ ὁποῖον στολίζουν μὲ ἄνθη, συνήθως μάρανθα»².

Ἀπὸ τὴ Χαλκιδικὴ ἔχομε τὴν ἑξῆς μαρτυρίαν: «Αἱ λαζαρίνες εἰς τὴν Ἐπανωμὴν εἶναι μία πανήγυρις, ἣτις γίνεται κατὰ τὴν ἐορτὴν τοῦ Λαζάρου, ἔξ ὧ καὶ τὸ ὄνομα, καὶ κατὰ τὴν ἐορτὴν τῶν Βατῶν. Εἶναι δὲ τὸ μόνον χωρίον τῆς Χαλκιδικῆς, εἰς τὸ ὁποῖον ὑπάρχει τὸ ἔθιμον τοῦτο, ὥς τὸ ὀνομάζει καὶ οὕτως. Ὁ σκοπὸς δὲ αὐτοῦ εἶναι νὰ στηλιτεύσῃ καὶ νὰ πατάξῃ τὴν κακίαν, διότι διὰ τοῦ ἐθίμου τούτου τραγωδοῦνται ἅπασαι αἱ κακαὶ πράξεις, αἵτινες λαμβάνουσι χώραν κατὰ τὴν περίοδον ἐκάστου ἔτους. Θὰ ἐκθέσω δὲ πῶς προετοιμάζεται καὶ πῶς τελεῖται ἡ πανήγυρις αὕτη ἢ τὸ ἔθιμον τοῦτο κατ’ ἔτος, ἵνα ἐκ τῶν πραγμάτων δευχθῇ ἡ σημασία αὐτοῦ. Εἶπον ὅτι τελεῖται κατὰ τὸ Σάββατον τοῦ Λαζάρου καὶ τὴν Κυριακὴν τῶν Βατῶν.

Κατὰ τὴν πρώτην ἡμέραν παρίστανται εἰς τὸ δρᾶμα κορασίδες ἀπὸ 13-17 ἐτῶν. Ἴδου δὲ πῶς προετοιμάζεται: Κατὰ τὰς προηγουμένας Κυριακὰς τῆς Μεγ. Τεσσαρακοστῆς αἱ ἐνήλικες νεάνιδες διαμοιράζονται εἰς δύο ὁμίλους ἀνὰ 20-25, διότι τὸ χωρίον ἔχει δύο συνοικίας τὴν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου καὶ τὴν τῆς Παναγίας, ὀνομαζομένας ἐκ τῶν ἐνυπαρχουσῶν δύο ἐκκλησιῶν, καὶ κατέρχονται εἰς τὰ χωράφια τῆς πεδιάδος καὶ συναθροίζουσι ἄγρια λάχανα, μὲ τὰ ὅποια κατασκευάζουσι μίαν-δύο πίτας. Ἐπειτα συνέρχονται εἰς τὴν εὐρυχωροτέραν οἰκίαν καὶ ἐκεῖ ἐκάστη φέρει ἐκ τῆς πατρικῆς τῆς οἰκίας ὅ,τι τρῶφιμα ἔχει, ἄλλη ἄρτον, ἄλλη ἄλευρον διὰ τὴν πίταν,

1. Κλ. ἀρ. 1508, σ. 39 (συλλ. Μαγδαληνῆς Τσάκωνα, Μανιάκι 1944).

2. Κλ. ἀρ. 670B, σ. 437 (συλλ. Σταύρου Μάνεση, Κόνιτσα 1952).

ἄλλη σησαμέλαιον, τοῦ ὁποίου ποιεῖται χρῆσιν τὸ χωρίον, ἄλλη ἐλαίας, ἄλλη φασόλια ἢ ρεβίθια καὶ ἄλλη ἄλλα, πάντοτε δὲ νηστήσιμα. Ἀφοῦ δὲ παρασκευάσωσι τὰ φαγητὰ διὰ τὸ εὐχάριστον γεῦμα, κάθηνται ἅπασαι ἐν κύκλῳ καὶ συντρώγουσιν, οὐδεὶς δὲ τῶν νέων δύναται νὰ παρακαθίσῃ, διότι αἱ θύραι εἶναι κεκλεισμέναι.

Κατὰ τὸ διάστημα τῆς συμφαγίας καταγίνονται συντάττονται ἄσματα, εἰ καὶ ἅπασαι εἶναι ἀγρόμματοι (γνωρίζω ταῦτα πρὸ 14 ἐτῶν). Καὶ αἱ κορασίδες δὲ ἐπίσης παρακολουθοῦσαι τὰ βήματα τῶν μεγαλυτέρων, προετοιμάζουσι καὶ αὐταὶ εἰς ἐτέραν συμφαγίαν, ἀλλ', ἐπειδὴ δὲν εἶναι ἱκαναὶ νὰ συντάξωσιν ἄσματα, ἔρχονται μετὰ τὸ γεῦμα των πλησίον εἰς τὰς μεγαλυτέρας, ἔνθα ὑπάρχουσιν, ἐννοεῖται, καὶ ἀδελφαὶ τινων καὶ ἔνθα μαθάνουσι καὶ αὐταὶ τὰ ἄσματα. Τὰ ἄσματα δὲ, τὰ ὁποῖα συντάττονται, ἔχουσι τὸ μέρος τῶν ἐντοπίων διαφορῶν ἁσμάτων τῶν διαφορῶν χορῶν τοῦ χωρίου των. Τὸ περιεχόμενον δὲ τῶν ἁσμάτων εἶναι τὸ νὰ στηλιτεύωσι τὰ ἄτομα, τὰ ὁποῖα ἔβλαψαν ὑλικῶς ἢ ἠθικῶς ὁλόκληρον τὴν κοινωνίαν τοῦ χωρίου ἢ οἰκογενεὶάν τινα ἢ καὶ μόνον ἄτομόν τι. Εἰς τὴν σύνταξιν δὲ ἐνασχολοῦνται ἅπασαι: ἡ μία λέγει τὸ ἐν, ἡ ἄλλη τὸ ἄλλο, ἄλλη τὸ συμπληροῦν, ἄλλη τὸ διορθῶναι. Ἐπαναλαμβάνουσι δὲ τὸ ἄσμα πάντοτε ἀπ' ἀρχῆς, ἵνα μὴ τὸ λησμονήσῃ. Ἀφοῦ λοιπὸν ποιήσωσι τόσα ἄσματα, ὅσα καὶ κακαὶ πράξεις ἔλαβον χώραν κατὰ τὸ διάστημα τοῦ ἔτους (4-5) καὶ ἐπαυμάνωσι πρὸς τὸ ἐγγύριον μέρος τῶν ἁσμάτων, ὡς προεῖπον, φθάσῃ δὲ τὸ Σάββατον τοῦ Λαζάρου, τότε γίνεται ἡ τελετή.

Αἱ κορασίδες, αἵτινες καὶ αὐταὶ ἐξεμάθησαν ὅπωςδὴποτε τὰ ἄσματα, ἐνδύονται κατὰ ταύτην τὴν ἡμέραν τὰ πασχαλιάτικα τῶν φορέματα καὶ μετὰ μεσημβρίαν τοῦ Σαββάτου περιφέρονται ἀπὸ οἰκίας εἰς οἰκίαν καὶ ἀπὸ τὴν αὐτὴν ἐρωτῶσι: Θέλετε νὰ σᾶς τραγωδήσωμεν; Ἀφοῦ δὲ ταῖς δοθῇ ἡ ἄδεια —καὶ πάντοτε καὶ παντοῦ, ἐνοεῖται, ταῖς δίδεται αὕτη—, ἀρχίζουν καὶ τραγωδοῦσι τὰ ἄσματα μετὰ τοῦ μέλους αὐτῶν καὶ συνάμα χορεύουσι καὶ τοὺς διαφοροὺς χοροὺς συμφώνως μὲ τὸ μέρος τοῦ ἁσματος. Ἄν δὲ οἰκίαι ἀπαιτήσωσι νὰ μὴ λεχθῇ ἄσμα τι προσβλητικὸν τῆς οἰκογενείας των, τοῦτο παρασσωπάται. Λέγουσι δὲ καὶ ἕτερα ἄσματα ἐπαινετικά τῆς οἰκογενείας, ἢ διὰ τοὺς κυρίους ἢ διὰ τὰ τέκνα αὐτῶν, ἀνάλογα πάντοτε. Πληρῶνονται δὲ αἱ κορασίδες ἀπὸ τὰς οἰκογενείας ἢ μὲ αὐτὰ ἢ μὲ μεταλλίκια. Πρὸς τὸ ἐσπέρας ἔρχονται εἰς τὴν ἀγορὰν καὶ ἐκεῖ ἐνώπιον τοῦ πλήθους τραγωδοῦσιν ἅπαντα καὶ ἀπέρχονται ἐκεῖθεν εἰς τὰς οἰκίας των.

Τὴν ἐπομένην ἡμέραν, τὴν Κυριακὴν τῶν Βαῖων, ἐπίσης μετὰ μεσημβρίαν, αἱ νεάνιδες, ὡσάντως ἐνδνόμεναι τὰ λαμπριάτικα τῶν φορέματα, μεταβαίνουν ἀπὸ οἰκίας εἰς οἰκίαν. Πρέπει ὁμως νὰ σημειώσω ὅτι αὐταὶ δὲν ἔρχονται εἰς πάσας τὰς οἰκίας, ἀλλὰ μόνον εἰς τὰς συγγενικὰς ἢ πολὺ φιλικὰς. Κατὰ τὴν ἡμέραν δὲ ταύτην αἱ ἀρραβωνιασμέναι νεάνιδες (οἱ ἀρραβῶνες ἐδῶ διαρκοῦσι καὶ τρία καὶ

τέσσερα ἔτη) λαμβάνουσιν ἀφορμὴν νὰ ἴδωσιν ἐκ τοῦ πλησίον τὴν οἰκίαν, εἰς ἣν μέλλουσι νὰ διέλθωσι τὰ λοιπὰ ἔτη τοῦ βίου αὐτῶν. Δὲν συγχωρεῖται δὲ καὶ θεωρεῖται ὡς ἀπᾶν εἰς τὴν ἠθικὴν τὸ νὰ ἔλθῃ ἡ νέα ἄλλην ἡμέραν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἀρραβωνιαστικοῦ αὐτῆς. Εἰς τὴν οἰκογένειαν ταύτην ἡ νύμφη φιλοδωρεῖται παρὰ τῆς πενθερᾶς της, τοῦ πενθεροῦ της διὰ φλωρίον καὶ ἐνίοτε παρὰ τοῦ ἀρραβωνιαστικοῦ της. Ἄν δὲ κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην ἡ νύμφη εἶναι λαζαρίνα καὶ δὲν μεταβῇ εἰς τὰ πεθερικά της, θεωρεῖται ὡς δυσαρέσκεια ἐκ μέρους τῆς οἰκογενείας αὐτῆς. Κατόπιν, ἀφοῦ τελειώσουν τὴν ἡμερησίαν ἀνὰ τὰς οἰκίας περίοδον, συνέρχονται εἰς τὴν ἀγοράν, ἔνθα τραγουδοῦσι καὶ χορεύουσι ἅπαντα τὰ τῆς ἡμέρας ἐκείνης τραγῳδία καὶ κατὰ τὴν δόσιν περίπτου τοῦ ἡλίου ἐπιστρέφουσιν εἰς τὰς οἰκίας των».¹

Παρόμοιες τελετουργίες βλέπομε νὰ τελοῦνται, ὅπως ἀναφέραμε καὶ παραπάνω, κατὰ τὴν ἡμέρα τῶν Βατῶν. Ἔτσι π.χ. στὸ Ναίμονα καὶ τ' ἄλλα χωριὰ τοῦ Μικροῦ Αἵμου «τὴν ἡμέρα τοῦ Βαγιοῦ τὰ κορίτσια πάγαιναν στὴν ἐκκλησιά, ἔπαιρναν βέργες ἀπ' τὸν παπᾶ κ' ὕστερα μαζεύονταν σὲ μιὰ πλατέα, στὸ ἀλάνι τοῦ χωριοῦ· ἔδεναν τὰ βέργια μὲ κόκκινη κλωστή, τὰ γυρνοῦσαν ὅπως κουλούρα, καὶ τὰ ἔκαναν στεφάνι μικρό. Κάθα μιὰ χώρια, τὸ κορίτσι στὸ χέρ'—βαί τὸ λέγαμε. —Ὑστερα τραγουδῶντας καὶ χορεύοντας πήγαιναν μισοὺς σ' ἓνα ρέμα (τὴ Μιχαλιά), ἔσκυφταν καὶ τὰ ἔπαιζαν. Τὰ ἔπαιζαν τὸ νερό. Ἐνὰ κορίτσι ἦταν πρόβδος καὶ τ' ἄλλα βῆαν στὴ σειρὰ πάαιναν καὶ τραγουδοῦσαν: Ἄντε μωρὲ Μαρούλα, κλπ. Ἀμα πήγαιναν στὸ ρέμα, ἔσκυβαν καὶ κουνούσαν τὰ χέρια μεσ' στὸ νερό κ' ἔλεγαν: «Ὅποιο βαί περὰς' μπροστά, κεῖνο θὰ γέν' σὺδέκνισσα». Ὑστερα τὰ ἔβλεπαν τὰ βέργια, ποῖο πήγαινε πρῶτο, κεῖνο τὸ κορίτσι γένδανε σὺδέκνισσα. Στὸ γυρισμὸ ἦτανε κεῖνο τὸ κορίτσ' μπροστά, ἔσερνε τὸ χορό, γένδανε πρόβδος. Γύριζαν καὶ πήγαιναν στὸ σπῆτι τοῦ κοριτσιοῦ αὐτοῦ, τῆς συντέκνισσας. Ἐκεῖ, τοῦ κοριτσιοῦ ἡ μάννα μαγέρενε καὶ τὰ φίλενε φασόλια, ἐλιές, μιλιγκούρια, τέτοια πράματα. Χορεύανε, ὕστερα γυρνοῦσαν, χόρευαν πιασμένα ἀπὸ τὰ χέρια ὅλα τὰ κορίτσια τοῦ χωριοῦ κ' οἱ γυναικες ἔπο κατόπι ἔβλεπαν. Στὸ δρόμο ποὺ γυρίζουν λένε καὶ τὸ τραγοῦδι τῆς Βέργιας:

«Ἐσύ, κυρὰ μ', μὲ μάλωσες, μὰ θὰ σὲ παραδώσω.

— Τὸ τί εἶδες, Βέργια μ' καὶ τὸ πῆς, τὸ τί θὰ μαρτυρήσης;

Τὸ τί εἶδιαν τὰ ματάκια μου, κεῖνο θὰ μαρτυρήσω κτλ.»²

Ἐπίσης στὸ Πύθιο Ἐλασσόνος οἱ κοπέλλες τὴν Κυριακὴ τῶν Βατῶν τραγουδοῦν τὸ Λάζαρο καὶ χορεύουν ἔξω ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν, ἀφοῦ προηγουμένως ἔχουν φτιάξει λουλουδένιο σταυρό, ποὺ τὸν πῆγαν στὴν ἐκκλησίαν μέσα σὲ «γκιούμι». Μά-

1. ΚΑ. ἀρ. 235, σ. 8 (συλλ. Τ. Θεοχαρίδης, Χαλκιδικὴ 1897).

2. Γ. Α. Μ. Ε. γ α, ΖΕΛ. 5, σ. 29 (= ἀνάτ. τεύχ. Γ', σ. 93).

λιστα ὁ σταυρὸς αὐτὸς παλιότερα παραχωνόταν στὴ γῆ τῇ μέρᾳ τοῦ Ἀγίου Θεοδώρου, γιὰ νὰ γίνουν σταυραδερφεῖς¹.

Ὁμοιότητα πρὸς τοὺς παραπάνω θιασικούς δμίλους καὶ τὰ δρώμενά τους φαίνεται νὰ ἔχη καὶ ἡ συγκρότηση τῶν ἀγοριῶν τοῦ δημοτικοῦ καὶ τοῦ γυμνασίου σὲ ομάδες μὲ ἀρχηγὸ ἢ κάθε μιὰ στὸ Φανάρι Καρδίτσας, προκειμένου νὰ συγκεντρώσουν ἀγριολούλουδα καὶ νὰ φκιαξοῦν «σταυρὸ» γιὰ τὸ στόλισμα τοῦ Ἐπιταφίου καὶ νὰ ψάλουν τὰ ἐγκώμια. Τὰ ἄνθη αὐτὰ συγκεντρώνονταν τῇ Μεγάλῃ Σαρακοστῇ καὶ φυλάγονταν σὲ ἀπόμερες σπηλιές μέχρι τὸ πρωὶ τῆς Μεγάλης Πέμπτης, ὅποτε ἡ κάθε ομάδα στόλιζε τὸ δικό της «σταυρὸ». Τῇ Μεγάλῃ Παρασκευῇ ὅλα τὰ μέλη κάθε ομάδας συμμετεῖχαν στὴν πανηγυρικὴ μεταφορὰ του στὴν ἐκκλησίᾳ κάτω ἀπὸ τὶς ἐπευφημίες τῶν κοριτσιῶν, ποὺ στόλιζαν τὸν Ἐπιτάφιο. Γινόταν δὲ μεγάλος συναγωνισμὸς γιὰ τὸ ποιά ομάδα θὰ ἐμφανίσει τὸν καλύτερο «σταυρὸ» καὶ οἱ νικητὲς ἦταν περήφανοι γιὰ τὴ νίκη τους².

Στὸ Κεράσοβο Γράμμου τῇ Μεγάλῃ Παρασκευῇ οἱ ομάδες τῶν παιδιῶν, ποὺ τραγουδοῦν τὸ «Σήμερα μαῦρος οὐρανὸς, σήμερα μαῦρη μέρα», συναγωνίζονται μετὰξὺ τους ποιά θὰ ἔχη τὸν καλύτερο σταυρὸ, ποὺ τὸν κρατᾷ κατὰ τὴν περιφορὰ ὁ ἀρχηγός: «*Αἰμυλλῶνται ποιά γειτονιά θὰ ἔχη τὸν καλύτερο σταυρὸ. Γράφουν τὰ σπῖτια τῆς γειτονιάς των μετὰ τὴν ἐκκλησίᾳ. Ὁ μεγαλύτερος, ὁ ἀρχηγός, κρατεῖ τὸν σταυρὸ καὶ οἱ ἄλλοι ἔχουν χελιδόνια.*»³.

Ὁμοιο σχεδὸν τελετουργικὸ πρὸς τὰ μνημονευθέντα παρατηροῦμε καὶ σὲ πολὺς ἄλλες ἐθιμικὲς πράξεις, ποὺ τελοῦνται κατὰ τὴ διάρκεια ἄλλων γιορτῶν. Ἔτσι γιὰ τὴν Γ' Κυριακῇ τῶν Νηστειῶν ἀναφέρεται: «*Τ'ς Σταυροπροσκύνησης κάνουμε πίττις ἀπὸν ρύζ', κάνουμε κι σουραϊλί (γλυκό). Αὐτὸ τὸ φτειάνουμε μὲ πέτουρα (φύλλα) καὶ καρύδια καὶ τοῦ περιχύνουμε μὲ μέλ' καὶ 'κείν' τῇ μέρᾳ παίζουν τὰ κοριττisia τοῦ σταυροῦ. Φτειάνουν σταυρὸ μὲ πασχαλοῦθρις (λουλούδια) καὶ τοὺν πᾶν στὴν ἐκκλησίᾳ. Τὰ κοριττisia ὕστερα χορεύουν σ' ἓνα σπῖτι. Ὄντας τρῶνε, λέν:*

Ἵσταῦρε, σταῦρε, βότανε (ἔχ'νε καὶ τὸ σταυρὸ)
καὶ χρυσὲ βασιλικέ,
δὲν μὲ πότισες

1. Βλ. παραπάνω, σ. 37.

2. Βλ. Ἐ φ η ς Ν ι κ ή τ α Ζ ο ῦ μ π ο υ, Τὰ ἄνθη τοῦ ἐπιτάφιο, Ἀθήνα 1980, σ. 7 κ.ἐξ.

3. ΚΛ. ἀρ. 670Β, σ. 437 (συλλ. Σταύρου Μάνεση, Κεράσοβο Γράμμου 1952).

καὶ μαράγκιασα,
δὲν μὲ πότισες
καὶ κυτρίνισα»¹.

γ. Πρωτομαγιάς, "Αι-Γιαννιοῦ.

Ἀπὸ τίς ὅμοιες πράξεις τῆς Πρωτομαγιάς καὶ τῆς γιορτῆς τοῦ "Αι Γιαννιοῦ τοῦ Ριγανᾶ (Γενέσιον Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, 24 Ἰουνίου) ἀναφέρομε ἐνδεικτικὰ τίς ἐξῆς:

Τὸ βράδυ τῆς παραμονῆς τῆς Πρωτομαγιάς νέοι καὶ νέες βγαίνουν στοὺς ἀγρούς καὶ μαζεύουν λουλούδια καὶ «κουκιές ἢ σκόρδα γιὰ τὸ μάτι... καὶ φτιάχνουν ἐν εἶδει σταυροῦ» στεφάνια, τὰ ὁποῖα κρεμοῦν στὰ ἀνώφλια τῶν σπιτιῶν². Τὴ μέρα τῆς Πρωτομαγιάς πετοῦν ἄνθινους σταυροὺς πάνω στὴ στέγη («καὶ βάζουμι κ' ἓνα σταυρὸ κι τὸν πιτάμι στὰ κιραμιδία»)³ ἢ τοὺς κρεμοῦν στὴν καπνοδόχο, στὸ ἀνώφλι τῶν σπιτιῶν καὶ τῶν στάβλων, στὰ ροῦχα τῶν παιδιῶν⁴.

Τὴν ἴδια μέρα, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀντικείμενην, γινόταν στὴν Ἠπειρὸ ἡ μιμικὴ παράσταση τοῦ «Ζαφείρη», ὁ ὁποῖος καλεῖται ἦταν σταυρόσχημο ξόανο νέου, ποὺ πρὶν τὸ ντύσουν τὰ κορίτσια μὲ κομμάτια ἀπὸ ὑφαντάτα, γιὰ νὰ ἀναπαράσῃ τὸν σταυρὸν καὶ τὸ θάνατον καὶ τὴν ἀνάστασιν τοῦ κυρίου καὶ τὴν ἐκκλησίαν νὰ λειτουργήσῃ. Ἐπειτα τῇ θέσῃ τοῦ ξύλινου εἰδωλοῦ πῆρε ἓνα παιδί, ποὺ ὑποκρινόταν τὸν πεθαμένο, τὸ στολίζαν τὰ κορίτσια μὲ ἄνθη καὶ κλαδιὰ καὶ τὸ θρηνοῦσαν. Στὸ τέλος «ἀνασταινόταν» καὶ τὸ παιγνίδι τοῦ «Ζαφείρη» τελείωνε μὲ χαρούμενα τραγούδια στὰ χωράφια⁵.

Τὰ κορίτσια τ' "Αι-Γιαννιοῦ «...τὸ βράδυ μαζεύονται στὶς γειτονιὲς καὶ τραγουδοῦν διάφορα τραγούδια. Παίρνουν καὶ τὰ ὄργανα καὶ ξεμερώνονται πολλὲς φορές... Κάνουν ἓνα σταυρὸ ξύλινο καθεμία γιὰ τὸ σπίτι της. Τὸν στολίζουν μὲ παπαροῦνες καὶ τὸν στήνουν στὴν κορυφὴ τοῦ σπιτιοῦ, γιὰ νὰ τὸ φυλάῃ ἀπὸ τὰ δαιμόνια. Πρέπει νὰ τὸν στήσῃ ἓνα παιδί τοῦ σπιτιοῦ. Ἄν δὲν ὑπάρχῃ, ἀπὸ ἄλλο σπίτι»⁶.

1. Κλ. ἀρ. 2767, σ. 66 (συλλ. Ἀννης Παπαμιχαήλ, Ἀθανάτη (Μελίβοια) Ἀγιάς Θεσσαλίας 1963).

2. Κλ. ἀρ. 2071, σ. 52 (συλλ. Γεωργ. Χειλά, Πιτυοὺς Χίου 1952).

3. Κλ. ἀρ. 2301, σ. 112 (συλλ. Δημ. Λουκάτου, Ρεντίνια Καρδίτσης 1959).

4. Κλ. ἀρ. 242, σ. 157 (συλλ. Ἐλευθ. Παπανικιάδου, Πόντος ("Ἀνω Ἀμισός) 1896).

5. Βλ. Γ. Α. Μέγα, Ἑλληνικαὶ ἐορταί..., δ. π. σσ. 189 - 190. Ἐκεῖ καθὼς καὶ στὶς σσ. 191, 204, 236 - 237 ἀναφέρονται καὶ ἄλλες ἀνάλογες παραστάσεις θανάτου—ἀναστάσεως (κορίτσια, Φουσκοδέντρι, Κάνναβος, Λειδινός).

6. Κλ. ἀρ. 670B, σσ. 442—443 (συλλ. Σταύρου Μάνεση, δ. π.).

«Τὰ Κλήδονα παίρνουν ἓνα λουλούδι, πὺν φντρώνει καὶ λέγεται "Αἱ Γιάννης, καθὼς καὶ κλώνους βασιλικό, τὰ κάμνουν σταυρό, τὸν κολυμποῦν στὴ βρύση καὶ τραγουδοῦν στὸ μεσοχώρι ἢ στὴν ἐκκλησία»¹.

Ἄλλοῦ «τὴν ἡμέρα τ' "Αἱ Γιαννιοῦ στολίζον ἓνα κορίτσι μὲ λουλούδια καὶ τραγουδοῦν στὶς βρύσες:

"Αἱ Γιάνν', κι ἄλλον Καλογιάννη,
ἐχασα γαϊτάνι μὲς' στὴν κρύα βρύση,
κι ἂν τὸ βρῆς, βρε Γιάννη, ἐμένα νὰ τὸ στείλῃς
μὲ πονλιά, μὲ ἀηδόνια, μ' ἄγρια χελιδόνια»².

Ἀπὸ τὴν περιοχὴ Ἑλασσόνος ἀναφέρεται: «Τὴν παραμονὴ τοῦ "Αἱ Γιαννιοῦ (24 Ἰουνίου) κορίτσια καὶ γυναῖκες ἐτοιμάζονται γιὰ τὸν κλήδονα. Ἀποβραδὺς συγκεντρώνονται, παίρνουν ἓνα κρεμαστὸ δοχεῖο (μπραγκάτσι) καὶ μὲ τραγούδια καὶ χαρὲς πηγαίνουν εἰς τὴν βρύση καὶ παίρνουν καθαρὸ νερό. Τὸ φέρουν εἰς ὠρισμένο μέρος. Ἐκεῖ ἀρχίζει τὸ στόλισμα. Κατασκευάζουν ἓνα σταυρό, στὶς τέσσερες ἄκρες τοῦ ὁποίου καρφώνουν ἓνα μῆλο, σύκο ἢ κοσμάκη καὶ ἀνὰ μίαν τούρταν. Τὰς δύο ἐπιφανείας τοῦ σταυροῦ καὶ τὴν ἐξωτερικὴν τοῦ δοχείου στολίζουν μὲ λουλούδια καὶ οἰκονομῶν μέσα διάφορα ἀντικείμενα. Περιφέρουν αὐτὸν ἔπειτα σὲ ὅλες τὰς βρύσες τοῦ χωριοῦ. Τὸν ἀφήνουν κατὰ γῆς καὶ ὅλες χαίρουν περὶ αὐτόν. Ἐπειτὰ τὴν χαλκιστὴν. Παίρνει κάθε μιὰ τὸ ἀντικείμενόν της, τὸ ὁποῖον ἔχει πιά τὴν δύναμιν νὰ τῆς δώσῃ γιὰ ἄνδρα ὁποῖον αὐτὴ θέλει».³

Ὅλες, ὅπως εἶδαμε, οἱ τελετουργικὲς πράξεις ἔχουν τὴ θιασικὴ πράξη τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀνάστασης, παράσταση δράματος μὲ τὴ συμμετοχὴ νέων ἀτόμων (13-17 ἐτῶν), περιέχουν δὲ τὸ σταυρό, τὸ σταυρὸ-φλάμπουρο ἢ τὴ σανίδα ἢ τὴ ράβδο ἢ τὸ καλάμι, κλάδους (βατσουნიᾶς, μυρτιάς κλπ.), μὲ πολυχρωμὲς κορδέλλες, (εἰρεσιώνη;), κλωστὲς-νήματα, ἀνταλλαγὴ νημάτων ἢ χρυσῶν ἀντικειμένων, νομισμάτων κλπ. σημαδιῶν, «σουμαδιῶν» ἢ χρῆσις ἐπίσης τοῦ μαντηλιοῦ ἢ μαντηλιοῦ κόκκινου κλπ. ὡς «σουμάδι», «ἀλλαξομάντηλο», ἀλλὰ καὶ γενικώτερα ἢ χρῆσις του στὶς παραπάνω τελετουργικὲς πράξεις νομίζω ὅτι σαφῶς μᾶς ὁδηγεῖ στὸν ἴδιον δρόμο (τὸ χαρτὶ μέσα στὸ μαντήλι, ἢ «ἀρεσά», μαντήλωμα συγγενῶν κλπ.) ὅπως καὶ ἡ σύνδεσθί του μὲ τὶς ἐορτὲς τῶν Βατῶν, Μ. Παρασκευῆς, Πάσχα κλπ.

Ἐνδείξεις, πού ὁδηγοῦν πρὸς τὴν ἴδια κατεύθυνση, νομίζομε ὅτι ἀποτελοῦν τὰ συντροφιάσματα, οἱ ἐταιρικὲς ὁμάδες, τὸ συντροφίασμα κατὰ γειτονιά, οἱ συνεστιάσεις,

1. Κλ. ἀρ. 1969, σ. 7 (συλλ. Ἰ. Κωσταρίκου, Σαραντάπορον Ἑλασσόνος 1953).

2. Κλ. ἀρ. 3515, σ. 258 (συλλ. Εἰρήνης Παπαμιχαήλ, περιοχὴ Ἀγρᾶφων 1970).

3. Κλ. ἀρ. 1971, σ. 41 (συλλ. Α. Τσέλιου, Κρυόβρυση Ἑλασσόνος 1953).

τά είδη τῶν τροφῶν (μπλιγούρι, καλαμπόκι κλπ.), τὸ φάγωμα μπουκιᾶς ψωμιοῦ κλπ. συνδεδεμένα ἢ συμφυρμένα μὲ τελετουργικὲς πράξεις γιὰ τὴν ἀνομβρία, τὸ χελιδόνισμα, οἱ μεταμφιέσεις κλπ. Ἰδιαίτερα σημειώνουμε τὴν θιασικὴ πράξη τοῦ γαμποῦ καὶ τῆς νύφης, ἰδίως τὴν ἐμφάνιση τῆς νύφης (καληνίτσας—καλῆς νυφίτσας) κλπ. καὶ τὴ λειτουργία δικαστηρίου, ὅπως κατὰ τὴ γιορτὴ τῆς ἀποκριᾶς. Ἀκόμη ἡ χρῆση ἐρωτικῶν ἀσμάτων, ἐπαινετικῶν καὶ σκωπτικῶν, ποὺ συνδέεται μὲ τὰ τελετουργικά, δηλώνει καὶ τὸν χαρακτήρα τους.

Τὸ στήσιμο ξύλινου σταυροῦ μὲ παπαροῦνες στὴν κορυφὴ τοῦ σπιτιοῦ ὡς ἀποτρεπτικὸ τῶν δαιμόνων σύμφωνα μὲ τὴν μεταγενέστερη ἐρμηνεία (δευτερογενὲς σύνδεση), ἀποσκοποῦσε ἀρχικά, νομίζουμε, στὴν εὐετηρία.

Στὴν ἴδια κατηγορία καὶ γιὰ τὸν αὐτὸ σκοπὸ ρίπτεται σταυρὸς στὰ κεραμίδια ἢ στὴν καπνοδόχο κλπ. καὶ στὸ αὐτὸ σκεπτικὸ κατατάσσουμε τὴν τοποθέτηση σταυροῦ στὰ κλήδονα τ' ἄη Γιαννιοῦ, ὅπου στὶς τέσσερες ἄκρες του ἔχουν τοποθετηθῇ μῆλα, κορδέλλες κλπ. Μάλιστα νομίζω ὅτι μπορούμε νὰ δώσουμε μιὰ προεκτατικὴ ἔννοια σύνδεσης μὲ τὸ φλάμπουρο τοῦ γάμου καὶ νὰ πλησιάσουμε κάποια ἀφετηρικὴ γνώση (ἀνύπαντρα κορίτσια ἢ ἀγόρια σὲ συγκεκριμένη μέρα ζητοῦν τὴν τύχη τους, οὐσιαστικὰ τὴν ἐνταξί τους, τὴν εἰσοδὸ τους στὴν κοινωνία καὶ λατρεία τοῦ γένους, τὴν ἀποδοχή τους ἀπὸ αὐτό).

Ἀπὸ τὰ πρὶν πάνω βλέπουμε ὅτι ἡ θιασικὴ τελετουργία τῆς ἀδελφοποιίας ὡς τελετουργικὸ (μορφή τελετουργίας) ἢ μέρος τῆς ἀσχοῦνται καὶ σὲ ἄλλους τόπους (ἐκτὸς δηλ. ἀπὸ ἐκεῖνους ποὺ τὴ συναντήσαμε σὲ πλήρη μορφή καὶ μὲ τὴν ἐπωνυμία τῆς) κατὰ τὶς ἴδιες ἡμέρες ἢ τὶς προεκτάσεις τους καὶ σπανιότερα σὲ ἄλλες ἡμέρες ἀπομακρυσμένες, ποὺ ἔχουν ὅμως ὅπωςδήποτε ἀμεση σχέση μὲ τὴν ἔννοια καὶ τὸ νόημα τῆς ἀσκήσεως τῶν πράξεων αὐτῶν, ἀλλὰ δὲν ἔχουν τὴν ἐπωνυμία ἀδελφοποίησης. Φαίνεται ὅτι πρόκειται γιὰ ὅμοια τελετουργικά, ποὺ ἀποβλέπουν στὸν ἴδιο σκοπὸ, τὰ ὁποῖα ὅμως ἔχουν ἀποκοπῇ καὶ δὲν διατήρησαν τὸ κλειστὸ μέρος τῆς τελετουργίας τῆς ἀδελφοποιίας καὶ τὸ στοιχεῖο τῆς ὀνομασίας τῆς, ὅπως κι αὐτὴ μὲ τὴ σειρά τῆς φαίνεται ὅτι ἔχει κρατήσῃ σὲ πολλὰ μέρη τμῆμα μόνον τοῦ τελετουργικοῦ καὶ ἔχει ἀναπτύξει τὸ σκοπὸ τῆς στὶς προεκτάσεις τῆς πρακτικῆς πλευρᾶς, στὴν ὑποχρέωση ποὺ δίνει ὁ δεσμὸς τῆς στενῆς συγγένειας.

Παρατηροῦμε σχεδὸν σὲ ὅλες τὶς ἀσκήσεις, ποὺ κινοῦνται ζωηρὰ ἢ ὑποτονικὰ καὶ σὲ ἐκεῖνες ποὺ ὑπῆρχαν στὸ λαό, στὶς λειτουργικὲς, τὶς λαυθάνουσες ἢ μνημονικὲς τὴν «ἐταιρία», τὸ συντρόφισμα καὶ μάλιστα μεταξὺ τῶν νέων, τῶν ἀνύπαντρων, ὅπως ἀκριβῶς καὶ στὴν ἀδελφοποιία, καὶ ὅτι τὸ κύριο μέρος τῶν θιασικῶν αὐτῶν ἀσκήσεων εἶναι ὁ θάνατος (σταύρωμα-ταφή) καὶ ἡ ἀνάστασις, μὲ τὰ ὁποῖα ὁδηγοῦ-

μαστε στὰ γνωστὰ (ἀναγέννηση, γονιμότητα, εὐετηρία), ὅπως ἄλλωστε ἔχομε σημειώσει.

Μέσα στὸ χρονοδιάγραμμα τῶν θιασικῶν αὐτῶν τελετῶν βλέπομε εἰδικώτερα ὅτι ἄλλες ἀπὸ αὐτὲς ἔχασαν ἢ ἀπέβαλαν μέρος ἀπὸ τὶς ἀσκούμενες πράξεις ἢ ὅτι τὰ στοιχεῖα τους τὰ βρίσκομε διάσπαρτα τοπικὰ καὶ χρονικὰ, δηλ. ἀσκοῦνταν κατὰ τόπους σὲ διαφορετικὰ χρονικὰ διαστήματα. Τὴν αἰτία τοῦ τελευταίου νομίζομε ὅτι πρέπει νὰ τὴν ἀναζητήσουμε στὸ ὅτι ὁ χρόνος τελέσεως τῶν δρωμένων τῆς ἴδιας τελετουργίας ἐκάλυπτε εὐρὺ χρονικὸ φάσμα (π.χ. σαράντα μέρες) καὶ ἴσως σὲ ἐποχὴ, ποὺ αὐτὰ δὲν γίνονταν κατανοητὰ καὶ —κυρίως— οἱ συνῴηκες τῆς ζωῆς δὲν ἀφηναν περιθώρια μακρόχρονης ἐνασχόλησης μὲ αὐτά, μεταφέρθηκαν σὲ μιὰ μέρα ἢ στίς γύρω ἀπὸ τὴν κύρια ἡμέρα καὶ ἐκράτησαν τὰ πλησιέστερα τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἢ τῶν πλησίων ἡμερῶν ἢ τὰ οὐσιωδέστερα στοιχεῖα κατὰ τὴν ἀντίληψη τῆς ἐποχῆς, ποὺ τὰ διαμόρφωσε ἢ υἱοθέτησε. Ἔτσι κατὰ τὶς ἀντίστοιχες ἡμέρες, ὅπως τῆς Σταυροπροσκυνήσεως, ὅπου τοποθετεῖται ἡ γιορτὴ καὶ ἀπὸ τὴν Ἑκκλησίαν, συναντοῦμε ἀνάμειξη καὶ ἐπικάλυψη ἀπὸ τὰ χριστιανικὰ στοιχεῖα τοῦ Λαζάρου, τῶν Βαΐων κλπ.

Διατηρήθηκαν ὅμως, ὅπως μᾶλλον νὰ παρατηρηθῇ καὶ ἀπὸ τοὺς πίνακες (βλ. κατωτέρω), στὸ χρόνο τους, στίς μέρες τους ἢ καλύπτεται στὰ ἴδια χρονικὰ πεδία καὶ πράξεις κινούμενες, ζωντανές, τὸ μέρος δηλ. τοῦ τελετουργικοῦ μὲ τὸ σκοπὸ καὶ τὴ λειτουργικότητά του, τὴν αἰτία καὶ τὴν ἀνάγκη, ποὺ κρατοῦσε ζωντανὴ τὴν ἀσκηση τῆς ἡμέρας ἐκείνης καὶ ἐναρμονισμένη μὲ τὶς κοινωνικοπολιτιστικὰς φόρμες τῆς ἐποχῆς ποὺ τὴν ἀσκεῖ, ἀφοῦ, ὅπως εἶναι γνωστὸ, ὁ λαὸς μὲ πολλὴ εὐελιξία προσαρμόζει τὰ στοιχεῖα, ἀφαιρώντας ὅσα δὲν τὸν ἐνδιαφέρουν ἢ δὲν ἀνταποκρίνονται στίς δικές του ἀντιλήψεις καὶ διατηρώντας μόνον τὴν οὐσίαν καὶ ἐκεῖνα ποὺ τὸν πληροῦν καὶ τὸν ἐκφράζουν. Ἔτσι π.χ. τὸ χρονικὸ διάστημα ἀπὸ τοῦ Ἀγίου Θεοδώρου μέχρι τῶν Βαΐων ἢ τὸ Πάσχα περιορίστηκε στὸ χρόνο μεταξὺ Σταυροπροσκυνήσεως καὶ Πάσχα μὲ ἀποδέσμευση τῆς γιορτῆς τοῦ Ἀγίου Θεοδώρου ἀπὸ τὸ ἄλλο τελετουργικόν, τὸ τελετουργικὸ τοῦ θανάτου-ταφῆς, τὸ ὁποῖο, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ρητὲς μαρτυρίες ποὺ ἔχομε ἀπὸ τὸ λαὸ ὅτι ἀσκοῦνταν κατὰ τὴ γιορτὴ αὐτὴ, προκύπτει σὲ πανελλήνια κλίμακα ἀπὸ τὸ βρασμένο σιτάρι-κόλλυβα τοῦ Ἀγίου Θεοδώρου, ποὺ ὑποδηλώνουν ἀναμφίβολα νεκρὸ-ταφή καὶ σύνδεση τοῦ τελετουργικοῦ μὲ νεκρικὴ, χθόνια, οἰκιακὴ λατρεία.

Ἐπίσης ἡ ἀποκοπὴ τοῦ τελετουργικοῦ θανάτου-ταφῆς ἀπὸ τὴ γιορτὴ τοῦ Ἀγίου Θεοδώρου καὶ ἡ σύμφυση ἢ μεταφορὰ του σὲ μεταγενέστερη γιορτὴ-τελετουργικὴ μορφή (π.χ. τοῦ Λαζάρου) λαμβάνει καὶ στὴν ἐννοια τοῦ Ψυχασάββατου, κατὰ τὸ ὁποῖο τὸ ἔθιμο τῶν κολλύβων δὲν καλύπτεται καὶ δικαιολογεῖται ἀπόλυτα ἀπὸ τὴν

Ἐκκλησία.¹ Τὸ τελετουργικὸ λοιπὸν αὐτὸ τῆς ταφῆς καὶ ἀναστάσεως μὲ ὅλες τὶς πράξεις, ποὺ ἐκτείνονταν σὲ σχετικὰ μακρὸ χρονικὸ διάστημα, ὅπως μᾶς δίνεται ἀτόφιο ἀπὸ τὸ λαὸ σὲ ἔθιμα ὅπως ἐκεῖνα τῆς Θεσσαλίας, κράτησε μὲ τὰ τελούμενα γενικά κατὰ τὴ γιορτὴ τοῦ Ἀγίου Θεοδώρου τὸ αἷτιο καὶ αἰτιατὸ τῶν ἀσκουμένων κατὰ τὴν ἡμέρα ἐκείνη, ποὺ εἶναι στὴ νεώτερη μορφή τὸ «συντρόφιασμα» καὶ ἡ μαντική γιὰ τὴν πρόβλεψη τοῦ γάμου, κράτησε δηλ. τὸ ζωτικὸ στοιχεῖο τοῦ κοινωνικοῦ γίνεσθαι, τὸ status, μὲ τὸ ὁποῖο ἰδίως ἡ γυναῖκα ἀποκοτοῦσε κοινωνικὴ θέση. Ἡ ρίζα ὅλων αὐτῶν, ὅπως ὑποδηλώνουν οἱ ἐθιμικὲς ἀσκήσεις τοῦ λαοῦ, πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ στὸν «ἱερὸ γάμο» ἢ κάποια μορφή του. Τοῦτο φαίνεται ἀπὸ τὸ ὅτι κάθε γενιά, φάρα τοῦ συνοικισμού, κάθε γειτονιά ἐτοίμαζε γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸ τὴ δική της νύφη, τὴν ὁμορφότερη καὶ τὴν καλύτερη. Ἡ ἀποψη αὕτη καὶ ἡ στροφή τῆς σκέψης πρὸς τὸν «ἱερὸ γάμο» νομίζομε ὅτι ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονὸς τῆς ὑπάρξεως μόνο νύφης καὶ ὄχι γαμπροῦ. Γαμπρὸς ἦταν ἐδῶ τὸ «θεῖο», «ἱερὸ» πρόσωπο, ἦταν ὁ «σταυρωμένος», ὁ «σταυρός», τὸ «ξύλο» ἢ τὸ λιθάρι (ἀνέβλητος, θεόδοτος, Θεόδωρος κλπ.) καὶ ἡ τελετουργία ἀπέβλεπε στὴ μύηση, τὴν εἰσαγωγή τῶν νέων στὰ κοινὰ (θρησκεία, κοινωνία), ἡ ὁποία, ἰδίως γιὰ τὰ κορίτσια, γίνετο κυρίως μὲ τὸ γάμο. Κατὰ τὴν προσαρμογὴ στὴ νέα ἐποχὴ, ποὺ τὴ δικαιοσύνη καὶ τὴ διατηρεῖ ἡ τελετουργία κράτησε τὸν κυριό σκοπὸ, τὸ γάμο, γιὰ τὸν ὁποῖο εἶναι γνωστὲς οἱ ἀντιλήψεις καὶ ἡ σημασία ποὺ ἀποδίδει καὶ ἀπέδιδε ὁ λαὸς σ' αὐτόν, κυρίως γιὰ τὴ γυναῖκα, ὅπως ἤδη ἔχομε τονίσει.

Ἔτσι ἡ μαγικοθρησκευτικὴ ἀσκηση γιὰ τὴν ἀπόκτηση δικαιώματος, γιὰ συμμετοχὴ, κατάντησε κυρίως μαντικὴ πράξη, ποὺ θὰ ἔδινε τὴ δυνατότητα τῆς γνώσης

1. «Τὸ διὰ κολλύβων θαῦμα τοῦ «Ἀγίου Θεοδώρου τοῦ Τήρωνος»... ἡ Ἐκκλησία «ἐς δεῦρο πράττει, πανηγυρίζουσα» οὐχὶ «κατὰ τὴν μεγάλην τῆς νηστείας ἡμέραν», καθ' ἣν ἐπετελέσθη τοῦτο, ἀλλὰ, συμφώνως τῷ νὰ κανόνι τῆς ἐν Λαοδικείᾳ Συνόδου, τῷ Σαββάτῳ τῆς α' ἑβδομάδος τῶν νηστειῶν... Μετὰ τὴν ὁπισθάμβωνον εὐχὴν τῆς ἐσπερινῆς θ. Λειτουργίας ἐψάλλετο κατὰ τὰ παλαιὰ Τυπικὰ ὁ ἱερέριος κανὼν τοῦ Ἀγίου Θεοδώρου καὶ ἡύλογοντο τὰ εἰς ἀνάμνησιν τοῦ θαύματος προτιθέμενα κολλύβια. Ἡ εὐλόγησις αὕτη τῶν κολλύβων μετετέθη ὑπὸ τοῦ ἐν χρήσει Τυπικοῦ εἰς τὸ τέλος τῆς θείας Λειτουργίας τοῦ Σαββάτου καὶ μάλιστα οὐχὶ εἰς τὴν ὑπὸ τῶν παλαιῶν Τυπικῶν προβλεπομένην διὰ τὰς τελετὰς οἰκείαν θέσιν... Ἡ κατὰ τὴν ἡμέραν αὐτὴν εὐλόγησις τῶν κολλύβων ἐγέννησεν εἰς τὸν λαόν, τῇ συνδρομῇ ἀμαθῶν κληρικῶν, τὴν ἐντύπωσιν τελετῆς εἰς μνήμην τῶν ἀποικομένων... Ἡ καινοφανὴς αὕτη ἐορτὴ, οὐδεμίαν σχέσιν ἔχουσα μετὰ τῆς ἐπιτελουμένης εἰς τὸ Σάββατον αὐτὸ μνείας τοῦ διὰ κολλύβων παραδόξου θαύματος τοῦ Ἀγίου Θεοδώρου, δέον ὅπως καταργηθῇ ἢ τοὐλάχιστον μετατεθῇ...» (Γεωργίου Μπεκατώρου, Τάξις Λατρείας (λ. Θεόδωρος), Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἑγκυκλοπαιδεία, τόμ. 6, Ἀθῆναι 1965, στ. 202 - 203).

τοῦ μέλλοντος στὸν τομέα αὐτό¹, ὁ ὁποῖος θὰ προεξοφλοῦσε τὴν εἴσοδο καὶ συμμετοχή. Δυὸ σημεῖα ἐνδεικτικὰ τῆς ἐνότητος καὶ συνοχῆς αὐτοῦ τοῦ τελετουργικοῦ εἶναι ἐκεῖνο τοῦ Ἀγίου Θεοδώρου, ὅπως ἔχει γενικὰ παραδοθῇ, καὶ τὸ ἄλλο τῆς Μεγάλης Πέμπτης, κατὰ τὸ ὁποῖο οἱ κοπέλλες περνοῦν τὰ στεφάνια στὸ σταυρὸ γιὰ νὰ παντρευτοῦν, ἔθιμο πλατιά διαδεδομένο στὸν ἐλληνικὸ χῶρο. Μάλιστα ὑπάρχει καὶ ἡ πίστη πῶς, ὅποια περάσει πρώτη τὸ στεφάνι, θὰ παντρευτῇ ὅπωςδὴποτε ἐκεῖνο τὸ χρόνο. Ἡ ἴδια δὲ ἐνέργεια ἐπιφέρει καὶ τὴν τεκνογονία. Οἱ πράξεις αὐτὲς στὴ σημερινὴ ἐποχὴ ἀσκοῦνται περισσότερο ἀπὸ τὰ κορίτσια, γιὰτὶ ἡ σύνδεση μὲ τὸ γάμο τῆς τελετουργίας αὐτῆς, τελετουργίας εἰσόδου καὶ μύησης, ἐκάλυπτε περισσότερο ἢ καὶ ἀποκλειστικὰ τὴ γυναικία, ἡ ὁποία τότε εἰσερχόταν στὴν κοινωνικὴ ζωὴ, στὰ κοινά.

Ἡ ἀδελφοποιία, ὅπως τὴν εἶδαμε μέσα ἀπὸ τὰ δεδομένα μας, φαίνεται νὰ στηρίζεται στὰ θεμέλια τῶν μυητικῶν τελετῶν τοῦ γένους καὶ τῆς φυλῆς², ποὺ μέσα ἀπὸ τὰ δρώμενα τῶν θιάσων τοῦ λαοῦ δείχνουν νὰ χναροδιαβαίνουν στίς μαγικὲς ἀδελφότητες, τίς μυητικὲς ἐταιρεῖες μὲ τὰ ἐμφανέστατα ὅμοια στοιχεῖα, συνδεδεμένες μὲ τὸ δρᾶμα τοῦ θνήσκοντος θεοῦ «Θεσμία», τίς ἐποχικὲς τελετουργίες³, τὸ ἐποχικὸ δρᾶμα καὶ ὅπωςδὴποτε μὲ τὴν ἰδιαιτερίαν.

Τὰ πρὶν πάνω καὶ τὴ σύνδεση αὐτῆς τῶν τελετουργιῶν βεβαιώνει καὶ ἡ ἀνάμειξη καὶ ἡ συνλεπτική⁴ ρόλος τῶν σταυραδερφῶν στὸ γάμο. Ἡ σύνδεση αὐτῆς θεωροῦμε βοηθὸ στὴν ἀνίχνευση τῆς ἀφετηρίας τοῦ θεσμοῦ καὶ ἡ δομικὴ λειτουργία του φαίνεται καλύπτεται μέσα ἀπὸ αὐτὸ τὸ ρόλο τῆς λειτουργίας τῶν σταυραδερφῶν στὸ γάμο, καὶ ἀπὸ τὴν ἀναγκαία προηγούμενη μύησή τους γιὰ τὴ συμμετοχὴ τους σ' αὐτόν. Ἔτσι πρὶν ἀπ' τὸ μυστήριό τοῦ γάμου οἱ μελλονύμφοι μὲ τοὺς «μπράτιμους» καὶ τίς «διρπουφτές» ὀρκίζονται μπροστὰ στὸν παπᾶ μὲ τὰ χέρια ὁ ἕνας πάνω στοῦ ἄλλου ὅτι θὰ θεωροῦνται πλέον ἀδέρφια καὶ θὰ διατηρήσουν σ' ὅλη τὴ ζωὴ τους ἀδελφικὴ ἀγάπη καὶ φιλία. Ἀπὸ τὴ στιγμή αὕτη γίνονται «ἀδελφοποιτοί»⁵. Πρέπει δὲ ἰδι-

1. Πρβλ. Ν. Γ. Πολίτου, Λαογραφικὰ σύμμεικτα, τόμ. Γ', ἐν Ἀθήναις 1931, σσ. 134, 138 κ.ἑξ.

2. T. B. L. Webster, Everyday Life in Classical Athens, London-New York 1969, σ. 78 κ.ἑξ.

3. J. E. Harrison, Themis. A Study of the Social Origins of Greek Religion, Cambridge 1912, σ. 320 κ.ἑξ. G. Thomson, Aeschylus and Athens, London 1946², σ. 132 κ.ἑξ.

4. Τὴν ὑπαρξὴ πολλῶν προσώπων - συλλειτουργῶν καὶ τὴν ἀνάμειξη τῶν τελετουργιῶν νομίζομε ὅτι δηλώνει καὶ ἡ παρουσία πολλῶν κουμπάρων - νονῶν στὸ γάμο καὶ τὴ βάφτιση στὰ Δωδεκάνησα καὶ τὴν Κύπρο. Παλιότερα στὸ γάμο τὰ πρόσωπα αὐτὰ ἦταν συνομήλικοι φίλοι καὶ φίλες τοῦ γαμπροῦ καὶ τῆς νύφης ἀντίστοιχα.

5. Βλ. παραπάνω, σ. 32 καὶ Ἀννης Ἰ. Παπαμιχαήλ - Κουτρούμπα, ὁ.π., σ. 170.

αίτερα νὰ σημειωθῇ ὅτι οἱ σταυραδερφοὶ ἔχουν τὴν ἴδια ἡλικία μὲ τὸ γαμπρό, ὅπως καὶ οἱ σταυραδερφές μὲ τὴ νύφη.

Ἄλλου «ἀπ' ἔξω ἀπὸ τὴν ἐκκλησία τὸ μικρὸ μπρατιμούλι ξεσκεπάζει τὴν νύφη κι αὐτὴ τὸ δίνει ἓνα μῆλο μὲ δῶρο καὶ τοῦ φιλάει τὸ χέρι. Κατόπιν γίνεται ἡ ἐξομολόγησις τῶν μπρατίμων, τοῦ γαμβροῦ καὶ τοῦ μικροῦ παιδιοῦ καὶ γίνεται ἡ ἀδελφοποιία».¹ «Μπρατίμοι ἢ ἀδελφοποιητοὶ καὶ βλάμηδες ἢ σταυραδέρφια εἶναι οἱ κοσμήτορες τοῦ γάμου καὶ ἐπιμελεῖται αὐτοῦ, οἵτινες καὶ περιζωννύονται μετὰ τοῦ γαμβροῦ κατὰ τὴν τέλεσιν τοῦ μυστηρίου ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ διὰ Ἁγίας Ζώνης, ὁπότε καὶ χρονολογεῖται ἡ προσωνυμία αὐτῆς»².

Φαίνεται λοιπὸν ὅτι τὸ τελετουργικὸ αὐτὸ ἦταν ἀναγκαῖο πρὶν ἀπὸ τὴν τελετὴ τῆς στέψεως. Ἐπρεπε νὰ ἔχη συντελεσθῇ ἢ εἶχε συντελεσθῇ ἡ συγγένεια, ὅπως φαίνεται, γιὰ νὰ γίνῃ ἡ στέψη. Ὁ σύνδεσμος ἦταν ὑποχρεωτικός, στάδιο ἀναπόφευκτο καὶ ἀναπόσπαστο γιὰ τὴν τέλεση τῆς ἱεουργίας τῆς στέψης, καὶ τὰ μέλη τοῦ θιάσου, οἱ τελεστές, ἔπρεπε νὰ εἶχαν μνηθῇ γιὰ νὰ πάρουν μέρος στὴν ἱεροτελεστείᾳ. Πρόκειται γιὰ σύνδεσμο, μύηση, σύναμψι ἀδελφικῆς συγγένειας (ἀδελφοποιία) μὲ ὅλα τὰ ἐπακόλουθα.

Ἡ ὑποχρεωτικὴ παρουσία καὶ ἡ σύνδεση τῶν σταυραδελφῶν μὲ τὸ γάμο πιθανότατα ἦταν πολὺ εὐρύτερη ἀπὸ ὅ, τι δείχνουν οἱ μαρτυρίες³ μας, ἀπὸ τίς ὁποῖες φαίνεται ὅτι τὸ ἔθιμο ἐκάλυπτε στὴ νωρύτερῃ ἐπαχὴ τὸν ἡπειρωτικὸ κυρίως γεωγραφικὸ χῶρο⁴ καὶ ὁ θεσμὸς λειτουργεῖ σχεδὸν ἀνελλιπῶς στὴν Ἠπειρο, Θεσσαλία καὶ Μακεδονία. Τὸ τελετουργικὸ ὅμως δὲν συντελεῖται παντοῦ καὶ μάλιστα ἡ παράλειψή του σὲ πολλὰ μέρη σημειώθηκε νωρίτερα, ἐνῶ διατηρήθηκαν ἡ ἀναγκαία παρουσία, τὸ ὄνομα καὶ τὰ καθήκοντα τῶν προσώπων αὐτῶν (βλάμηδες, μπράτιμοι, σταυραδερφοὶ κλπ.).

Ἡ παράλειψη καὶ ἀποκοπὴ αὐτῆς τῆς μορφῆς τοῦ τελετουργικοῦ φαίνεται νὰ ὀφείλεται στὸ ὅτι αὐτὸ δὲν ἐτελεῖτο τὴν ἴδια μέρα ἢ σὲ κοντινὲς μέρες πρὸς τὴν τελετουργίαν τῆς στέψεως, ὁπότε λησμονήθηκε ὁ σκοπὸς καὶ ἡ ἀναγκαιότητα ἐκείνης τῆς τελετουργίας, ποὺ δὲν λειτουργοῦσε πλέον ὡς μέρος τοῦ ὅλου τελετουργικοῦ, ἀλλὰ ἀποσπάσθηκε ἀπ' αὐτό. Ἔτσι ἀποσπασμένο κράτησε τὸ σκεπτικὸ ἐκείνης τῆς

1. Ἀννης Ἰ. Παπαμιχαήλ — Κουτρούμπα, β. π. σσ. 170—171.

2. Ο. π., σ. 170.

3. Ἡ ἀπουσία τους ἀπὸ τὸ νησιωτικὸ χῶρο καὶ τὴν Κύπρο ἴσως ὀφείλεται στὸ γεγονὸς ὅτι τὸ ὕλικὸ δὲν ἔχει συγκεντρωθῇ ἀκόμη καὶ τὸ ἔθιμο εἶναι νεκρὸ καὶ δὲν λειτουργεῖ πλέον.

4. Βλ. πρόχειρα Γ. Α. Μέγα, ΖΕΛ. 2, σ. 126 (= ἀνάτ. τευχ. Α', σ. 62), Ἀννης Ἰ. Παπαμιχαήλ — Κουτρούμπα, β. π., σσ. 169 κέξ., 266 - 267, 311.

ημέρας, τη συγγένεια, με αὐτοτελῆ τὴν τελετουργία τῆς σύνδεσης με τὸ γάμο, κράτησε τὸ περιεχόμενο, ποὺ ἐπιφέρει ἡ συγγένεια, τὸ πρακτικὸ τοῦ ὄρκου γιὰ ὑποστήριξη καὶ ἀλληλοβοήθεια κλπ. Μὲ τὴν ἀλλαγὴ τῶν κοινωνικοπολιτισμικῶν ὁρων ὁ θεσμὸς ἀπέκτησε σύμφωνα με τὶς ἀνάγκες τῆς ἐποχῆς τὴν ἀνάλογη προσαρμοστικότητα καὶ ἔβαλε τὴ δική του σφραγίδα με τὴν εὐελξία καὶ τὴν ἀναπλαστικὴ ἱκανότητα, ποὺ χαρακτηρίζει τὸ λαό, κυρίως δὲ με ἐπέκταση τοῦ πρακτικοῦ σκοποῦ (νὰ ἔχουμε δικούς μας ἀνθρώπους καὶ σὲ ἄλλο τόπο, ἀπόκρουση κάθε ἀπειλῆς γιὰ τοὺς ἴδιους καὶ τὴν περιουσία κλπ.) σὲ μιὰ διεργασία δυναμικὴ με ἀποδέσμευση καὶ ἀπόρριψη τοῦ μέρους, ποὺ ἡ ἀλλαγὴ τῆς κοινωνικῆς δομῆς δὲν θεωροῦσε ἀναγκαῖο καὶ δὲν λειτουργοῦσε, ἐπεὶδὴ ὁ σκοπός, ἡ κύρια λειτουργικότητα (εἰσαγωγὴ τῶν νέων στὰ κοινά, στὴ λατρεία) ἐκπληρωνόταν με τὸ θεσμὸ τοῦ γάμου. Τὰ τελούμενα ὁμως κοντὰ στὸ γάμο ἢ κατ' αὐτὸν δὲν ἦτο δυνατόν νὰ λησμονηθοῦν ἢ νὰ ἀφαιρεθοῦν, ἔστω καὶ ἂν ἡ λειτουργικότητα ὅλου τοῦ φάσματος δὲν εἶναι πρακτικὴ, ἔστω καὶ ἂν ὁ σκοπός τους δὲν εἶναι φανερός. Γιατὶ ὁ λαὸς πολὺ δύσκολα ἐγκαταλείπει πράξεις ποὺ εἶναι συνδεδεμένες, συνυφασμένες με τὸ βασικὸ κατὰ θεσμὸ, ὁ ὁποῖος εἶναι οὐσιώδης σταθμὸς τῆς ζωῆς, ἀπὸ φόβο μήπως συμβῇ κατὰ κακὸ στὸ νέο κλάδο, στὸ νέο ζευγάρι, ὅπως μπορεῖ νὰ παρατηρηθῇ σὲ πολλὰς ἐκδηλώσεις του.

Ἡ μορφή τοῦ τελετουργικοῦ (παραλλαγὴ τοῦ εἶναι ὁ θάνατος-ἀνάσταση, ὅπως εἶδαμε) καὶ ἡ ἀναγκαιότητα τῆς σύνδεσης με τὸ γάμο μᾶς ὁδηγοῦν, ὅπως ἤδη ἔχομε πεῖ, σὲ μυητικὴ τελετὴ γενιᾶς κατὰ τὴν ἐνηθίωση, σὲ φυλετικὴ τελετὴ, ποὺ θὰ ἐξασφάλιζε τὴν προνομία τῆς εἰσαγωγῆς καὶ συμμετοχῆς στὰ κοινά. Δηλ. σὲ ἓνα εἶδος τελετῆς ὅπως τὰ Ἀπατούρια ἢ τὰ Liberalia.

Συνοψίζοντας τὰ ἐπὶ μέρους στοιχεῖα μπορούμε νὰ ποῦμε πὼς ἡ τελετουργία τῆς ἀδελφοποιίας στοὺς Ἑλλήνες ἔχει τὶς ρίζες της, προέρχεται ἀπὸ τελετουργικὸ μύησης καὶ ὅτι οἱ σταυραδερφοὶ πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν στοὺς συντελετουργοὺς - συνασκητές, στοὺς συλλειτουργουμένους-μουούμενους, σὲ ἐκείνους ποὺ εἶχαν γεννηθῇ μέσα στὸν ἴδιο χρόνον, καὶ ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ πάρουν μέρος σὲ μιὰ ὀρισμένη τελετουργία, ἢ, καλύτερα, γιὰ τοὺς ὁποίους ὑπῆρχε κοινὴ τελετουργία. Ἐνισχυτικὸ αὐτῆς τῆς ἀπόψεως εἶναι τὸ ὅτι οἱ σταυραδερφοὶ εἶναι ἀνύπαντροι, ὅταν μυοῦνται, καὶ συνομήλικοι, ὅπως ἤδη ἔχει σημειωθῇ. Τὸ τελευταῖο μαρτυρεῖται ρητὰ στὸ γάμο (σταυραδέρφια, βλάμηδες-ἀδερφοπτέες, συνομήλικοι τοῦ γαμπροῦ καὶ τῆς νύφης) καὶ προκύπτει ἐπίσης ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ ἀπὸ τὴν ἀδελφοποίησιν στρατιωτικῶν γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν διαφορῶν κινδύνων¹.

1. Βλ. παραπάνω, σσ. 23 - 24.

Μιά τέτοια τελετουργία δημιουργεί συγγένεια, και μάλιστα ισχυρότερη από τη συγγένεια του αίματος (δεν αναγνωρίζονταν τα παιδιά, αν δεν αναγράφονταν στους πίνακες των φρατόρων), μās είναι δὲ γνωστὸ τὸ σκεπτικὸ ἀπὸ τὸ πρῶτο κίβλας στάδιο τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ παιδιοῦ, ἀφοῦ τὰ παιδιά, ποὺ βαφτίζονται ἀπὸ τὸν ἴδιο νουνό¹ ἢ στὴν ἴδια κολυμπήθρα, θεωροῦνται ἀδέρφια καὶ μάλιστα «καλαδέρφια»² καὶ λέγονται ἐπίσης «σταυραδέρφια». Γνωρίζομε ἄλλωστε ὅτι, γιὰ νὰ εἰσαχθῇ τὸ νεογέννητο καὶ νὰ γίνῃ μέλος τῆς γενιᾶς, τελοῦνται διάφορες ἐθιμικὲς πράξεις καὶ τελετουργίες³, ἐπεὶδὴ τὸ γεγονὸς τῆς σύζευξης καὶ γέννησης μόνο δὲν ἀρκεῖ γιὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴ νομικὴ προστασία τῆς ὁμάδας, τῆς φυλῆς⁴.

Ἀφοῦ λοιπὸν ἡ γέννηση δὲν προεξοφλοῦσε τὴν ἀποδοχὴ τοῦ γεννημένου ἐκ μέρους τῆς γενιᾶς καὶ χρειάζοταν ἡ τελετουργία εἰσαγωγῆς, ἐπόμενο ἦταν καὶ τὰ γεννημένα ἀπὸ τὴν ἴδια μάνα καὶ τὸν ἴδιο πατέρα νὰ μὴν ἀποκοτοῦν αὐτόματα, ἀπὸ τὸ γεγονὸς αὐτὸ καὶ μόνο, τὴ συγγένεια ἡ — τὸ λιγώτερο — νὰ μὴν εἶναι ἀρκετὴ αὐτὴ ἢ φάση. Ἡ ἀπόκτηση καὶ ὀλοκλήρωση τῆς συγγένειας γινόταν, ἀφοῦ ὑποστοῦν τὴν εἰδικὴ τελετουργία, ποὺ ὀρίζει ἡ φάρα, καὶ τελεστοῦν τὰ νόμιμα, τὰ ὁποῖα ἐπιφέρουν τὴν ἰδιότητα τῆς συγγένειας καὶ εἶναι ἀναγκαῖα γιὰ τὴ μύηση καὶ εἰσαγωγή.

Ἀνάμεσα στὰ μέσα καὶ τὸν τρόπο ἀσκήσεως τοῦ νομίμου τῆς εἰσαγωγῆς, τῆς τελετουργίας γιὰ τὴ μύηση καὶ ἀποδοχὴ τοῦ εἰσερχομένου, εἶναι, ὅπως εἶδαμε, καὶ ἡ χρῆση τοῦ σταυροῦ καὶ τοῦ σταυρώματος (ἀπ' ὅπου φαίνεται νὰ προέρχωνται καὶ οἱ ὀνομασίες «σταυραδερφός»-«σταυραδέρφια» κλπ.), ὅπως διαμορφώθηκε ἀπὸ τὸ λαὸ σύμφωνα μὲ τὶς κοινωνικοπολιτισμικὲς ἀλλαγὲς ἀπὸ πολὺ παλιά, ὅταν ἡ χρῆση αὐτὴ φαίνεται ὅτι ἦταν μεγάλη καὶ στηριζόταν σὲ πρακτικὸς καὶ ἀναγκαίους λόγους. Πρόκειται γιὰ ἐθιμικὴ πράξη, ποὺ παρ' ὅλες τὶς τροποποιήσεις καὶ προσαρμογὲς παρέμεινε βασικὰ ἡ ἴδια καὶ ἀποτελεῖ δημιουργήμα τῆς ἐποχῆς, κατὰ τὴν ὁποία ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου στηριζόταν στὴν παραγωγή τῆς γῆς καὶ τὴν ἰδιοκτησία, ποὺ ἐξασφαλιζόταν μὲ τὴν περίφραξή της μὲ «σταυρούς», μὲ τὴν «σταύρωση» καὶ τὸ «σταύρωμα».

Ὁ σταυρὸς δηλ. ἦταν ὄρθιος πάσσαλος, σκόλοψ, μακρὸ ξύλο (λατινικὸ *vallus*), μὲ τὸ ὁποῖο περιφράζονταν σπίτια, αὐλές, στρατόπεδα κλπ., ὅπως μαρτυρεῖται ἤδη ἀπὸ τὰ ὁμηρικὰ ἔπη:

1. Βλ. παραπάνω, σ. 11.

2. Ἔτσι λέγονται στὰ Δωδεκάνησα καὶ ἄλλοι.

3. Ἀννης Ἰ. Παπαμιχαήλ — Κουτρούμπα, δ.π., σ. 119 κἑξ.

4. Πρβλ. καὶ Marianne Beth, *Verwandschaft, Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, τόμ. VIII (1936/1937), σσ. 1655 - 1656.

«ἀμφὶ δὲ οἱ μεγάλην αὐλήν ποίησεν ἀνακτι

σταυροῖσιν πυκνοῖσιν» (Ω 452-453)·

«σταυροὺς δ' ἐκτὸς ἔλασσε διαμπερές ἐνθα καὶ ἐνθα,

πυκνοὺς καὶ θαμέας...» (Ξ 11-12)·

«τάφρον μὲν κύκλῳ περὶ τὸ ἱερόν καὶ τὸν νεὼν ἔσκαπτον, ἐκ δὲ τοῦ ὀρύγματος ἀνέβαλλον ἀντὶ τείχους τὸν χοῦν, καὶ σταυροὺς παρακαταπηγνύντες...» (Θουκ. 4, 90, 2)· «... ἐκ τε τῶν ἀκάτων ὄνενον ἀναδούμενοι τοὺς σταυροὺς καὶ ἀνέκλων... καὶ τέλος τοὺς πολλοὺς τῶν σταυρῶν ἀνείλινον οἱ Ἀθηναῖοι.» (Θουκ. 7, 25, 4-5)¹.

Σταύρωμα εἶναι τὸ περίφραγμα ἀπὸ πασσάλους (σταυρούς), τὸ χαράκωμα (λατ. vallum): «... ἀπελθόντες ἐς Νάξον ὄρια καὶ σταυρώματα περὶ τὸ στρατόπεδον ποιησάμενοι αὐτοῦ διεχέιμαζον» (Θουκ. 6, 74, 2)², ἐνῶ σταύρωσις εἶναι ἡ τοποθέτηση σταυρωμάτων ἢ χαρακωμάτων, ἡ περίφραξη μὲ πασσάλους: «χαλεπωτάτη δ' ἦν τῆς σταυρώσεως ἡ κρύφιος» (Θουκ. 7, 25, 5) καὶ σταυρῶ (ῶ) σημαίνει περιφράσσω μὲ πασσάλους, περιχαρακώνω: «ὅμως δ' αὖθις οἱ Συρακόσιοι ἐσταύρωσαν» (Θουκ. 7, 25, 6)³.

Ἡ ἐρμηνεία αὕτη τοῦ σταυροῦ δίνεται ἤδη ἀπὸ παλαιοῦς γραμματικούς: «σταυροὶ οἱ καταπεπηγότες σκόλοpes, χάρακες, καὶ πάντα τὰ ἐστῶτα ξύλα, ἀπὸ τοῦ ἐστά-
ναι» (Ἡσιόχιος s.v.). «Σταυρός: παρὰ τὸ σταῖς καὶ τὸ εὖρος ὅσον ὁ μήκος ἔχων καὶ πλάτος. Παρὰ δὲ τῷ ποιητῇ σταυροὶ λέγονται ὅρθαι καὶ ἀπωξυμμένα ξύλα, παρὰ τὴν στάειν, ἅπερ ἔξωθεν περιτίθενται ταῖς πέλαις πρὸς τὸ μὴ στενοχωρεῖσθαι τὰ ζῷα ἐν τοῖς συφεοῖς» (Ἐτυμ. Μέγα s.v.).

Ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ πρακτικὴ χρῆση τοῦ φύλακα τῆς ἰδιοκτησίας, τῆς τόσο ἀπαράιτητης στὴν ἐποχὴ ποὺ δημιουργήθηκε γιὰ ὅλες τὶς βιολογικὲς καὶ κοινωνικοπολιτισμικὲς ἐκφάνσεις τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων τῆς, ὁ σταυρὸς (καὶ μὲ τὸ πολὺ παλιὸ ἤδη σχῆμα τῶν δύο ξύλων, ποὺ τέμνονται μεταξύ τους) πῆρε ὅλες τὶς γνωστὲς συμβολικὲς σημασίες, ποὺ ἔφτασαν στὸ ἀποκορύφωμα στὴ χριστιανικὴ ἐποχὴ, ἡ ὁποία, ἀφομοιώνοντας ὅλα τὰ προηγούμενα στάδια καὶ συνδέοντας τὸ σταυρὸ μὲ τὴ σταύρωση τοῦ Χριστοῦ, τὸν κατέστησε τὸ μοναδικὸ σύμβολο σταύρωσης καὶ ἀνάστασης, θανάτου καὶ ζωῆς, ὅπως προβάλλει μέσα ἀπὸ τὴν Ἀγία Γραφή, τὰ ἐκκλησιαστικὰ κείμενα καὶ τὰ θεολογικὰ συγγράμματα.

Παραλείποντας τὶς δύο πρῶτες πηγές, ποὺ, ὅπως εἶναι γνωστὸ, βρίθουν ἀπὸ χωρία σχετικὰ μὲ τὴ δύναμη καὶ τὸ συμβολισμὸ τοῦ σταυροῦ, ὁ ὁποῖος θεωρεῖται

1. Βλ. καὶ τὴν ἀρχὴ τοῦ πρώτου ἐδαφίου, Ξεν. Ἀν. 5,2,21 καὶ Ἡροδ. 5,16,1 - 2.

2. Βλ. ἐπίσης 5,10,6 καὶ 6,64,5 καθὼς καὶ Ξεν. Ἑλλ. 3,2,3.

3. Ὅμοια σημασία ἔχουν καὶ τὰ σύνθετα περισταυρῶ, προσσταυρῶ, προσσταυρῶ (βλ. Θουκ. 2,75,1· 4,9,1· 6,75,1· Ξεν. Ἀν. 7,4,14 κ.ά.).

δύναμις θεοῦ¹, ἰσχὺς καὶ φύλαξ τῶν πιστῶν, τεῖχος καὶ φρουρός, ἰατρὸς νοσούντων, δαιμόνων ὀλετὴρ, ἀήττητον τρόπαιον, ὄπλον ἀκαταμάχητον, κλῖμαξ μεταξὺ οὐρανοῦ καὶ γῆς² κλπ.,³ ἀναφέρομε ἐνδεικτικὰ μερικὰ θεολογικὰ χωρία πάνω στὸ θέμα αὐτό, ποὺ δείχνουν ἐπιπλέον καὶ τὴν προσπάθεια συγκερασμοῦ τῆς χριστιανικῆς σκέψης μὲ προχριστιανικὲς θρησκευτικοφιλοσοφικὲς ἀντιλήψεις.

Ὁ Γρηγόριος Νύσσης στὸν Ἀλόγον πρὸς Εὐνόμιον γράφει: «καὶ πρὸς Κορινθίους λέγει (sc. Παῦλος) τὸν λόγον τοῦ σταυροῦ δύναμιν Θεοῦ τοῖς σωζομένοις εἶναι Ἐφεσίοις δὲ τὴν τὸ πᾶν διακρατοῦσάν τε καὶ συνέχουσαν δύναμιν, τῷ σχήματι τοῦ σταυροῦ καταγράφει, ἐν οἷς βούλεται αὐτοὺς ὑψωθέντας γινῶναι τὴν ὑπερβάλλουσαν δόξαν τῆς δυνάμεως ταύτης, ὕψος καὶ βάθος, καὶ πλάτος, καὶ μήκος κατονομαζών, ἐκάστου κεραίαν τῶν κατὰ τὸ σχῆμα τοῦ σταυροῦ θεωρουμένων, ἰδίους προσαγορεύων ὀνόμασιν· ὥς τὸ μὲν ἄνω μέρος, ὕψος εἰπεῖν· βάθος δέ, τὸ μετὰ τὴν συμβολὴν ὑποκείμενον· τὴν δὲ ἐγκάρσιον καθ' ἑκάτερον κεραίαν, τῷ τοῦ μήκους τε καὶ πλάτους ὀνόματι διασημαίνων· ὥς ἂν διὰ τούτου φανερωθεῖ τὸ μέγα μυστήριον, ὅτι καὶ τὰ οὐράνια καὶ τὰ καταχθόνια, καὶ πάντα τῶν ὀντων καὶ κέκρετα διακρατεῖται καὶ συνέχεται παρὰ τοῦ τὴν ἀπόρρητον καὶ μεγάλην ταύτης δύναμιν ἐν τῷ τύπῳ τοῦ σταυροῦ παραδείξαντος»⁴.

Ὁ ἴδιος συγγραφέας στὸ λόγο του Πρὸς τοὺς Βραδύναγτας εἰς τὸ βαπτισμῶν γράφει: «Οἱ πένητες καὶ ἐνδεεῖς, σπενύσατε πρὸς τὴν διανομὴν τῶν βασιλικῶν χαρισμάτων· τὰ πρόβατα, πρὸς τὴν σφραγίδα καὶ τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ τὸ τῶν κακῶν ἀλεξιτήριον»⁵.

Στὸν Α' λόγο του Ἐἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα ὁ ἴδιος συγγραφέας γράφει: «Ἀνάβλεψον γὰρ εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ τὰ κάτω βάθῃ τῷ λογισμῷ κατανόησον, ἔκτεινον ἐπὶ τὰ πλάγια καὶ τὰ ἄκρα τῆς τοῦ παντός συστάσεως τὴν διάνοιαν, καὶ λόγισαι τίς ἐστὶν ἡ ταῦτα συνέχουσα δύναμις, οἷόν τις σύνδεσμος τοῦ παντός γινομένη. Καὶ ὅφει ὥς

1. Βλ. π.χ. Παύλου, Α' Κορινθ. 1,17-18: «Οὐ γὰρ ἀπέστειλέν με Χριστὸς βαπτίζειν ἀλλὰ εὐαγγελίζεσθαι, οὐκ ἐν σοφίᾳ λόγου, ἵνα μὴ κενωθῇ ὁ σταυρὸς τοῦ Χριστοῦ. Ὁ λόγος γὰρ ὁ τοῦ σταυροῦ τοῖς μὲν ἀπολλυμένοις μωρία ἐστίν, τοῖς δὲ σωζομένοις ἡμῖν δύναμις θεοῦ ἐστίν».

2. Προεικόνιση τῆς ὑψώσεως αὐτῆς τῆς κλῖμακος - σταυροῦ θεωρεῖται ἡ ὑψωση τοῦ ὄφους ἀπὸ τὸ Μωυσῆ στὴν ἔρημο: «Καὶ οὐδεὶς ἀναβέβηκεν εἰς τὸν οὐρανὸν εἰ μὴ ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς, ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ καθὼς Μωϋσῆς ὕψωσεν τὸν ὄφιν ἐν τῇ ἐρήμῳ, οὕτως ὕψωθῆναι δεῖ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν μὴ ἀπόληται, ἀλλ' ἔχῃ ζωὴν αἰώνιον». (Ἰωάν. 3, 13 - 14)· «Καὶ ἐποίησε Μωϋσῆς ὄφιν χαλκοῦν καὶ ἔστησεν αὐτὸν ἐπὶ σημείου, καὶ ἐγένετο ὅταν ἔδανεν ὄφιν ἄνθρωπον, καὶ ἐπέβλεψεν ἐπὶ τὸν ὄφιν τὸν χαλκοῦν καὶ ἔζη.» (Ἀριθμ. 21,9).

3. Βλ. Ἀννης Ἰ. Παπαμιχαήλ - Κουτρούμπα, δ. π., σσ. 112 - 113.

4. Migne, PG. 45,696B - C.

5. Migne, PG. 46,417B.

αὐτομάτως ἐν τῇ διανοίᾳ ἢ περὶ τῆς θείας δυνάμεως ἔννοια τὸ σχῆμα τοῦ σταυροῦ ἐγκαρδίσσεται, ἐκ τῶν ὑψηλοτέρων ἐπὶ τὰ βάθη καθήκον, καὶ ἐπὶ τὰ πέρατα τῶν ἄκρων ἐγκαρσίως παρατεινόμενον»¹.

Ὁ φιλόσοφος καὶ μάρτυρας Ἰουστίνος συσχετίζει τὸν Τίμαιο τοῦ Πλάτωνος² μὲ τις Γραφές καὶ σημειώνει: «Καὶ τὸ ἐν τῷ παρὰ Πλάτωνι Τιμαίῳ φυσιολογούμενον περὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ, ὅτε λέγει· "Ἐχίασεν αὐτὸν ἐν τῷ παντί", παρὰ Μωϋσέως λαβὼν ὁμοίως εἶπεν. "Ἐν γὰρ ταῖς Μωϋσέως γραφαῖς ἀναγέγραπται, ὡς κατ' ἐκεῖνον τῷ καιρῷ, ὅτε ἐξῆλθον ἀπὸ Αἰγύπτου οἱ Ἰσραηλίται καὶ γεγονάσιν ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἀπήντησαν αὐτοῖς ἰοβόλα θηρία, ἔχιδναί τε καὶ ἀσπίδες καὶ ὄφεων πᾶν γένος, ὃ ἐθανάτου τὸν λαόν· καί... λαβεῖν τὸν Μωϋσέα χαλκὸν καὶ ποιῆσαι τύπον σταυροῦ καὶ τοῦτον στήσαι ἐπὶ τῇ ἁγίᾳ σκηνῇ... "Αναγνὼς Πλάτων, καὶ μὴ ἀκριβῶς ἐπιστάμενος μὴδὲ νοήσας τύπον εἶναι σταυροῦ, ἀλλὰ χλίσμα νοήσας, τὴν μετὰ τὸν πρῶτον Θεὸν δύναμιν κεχιάσθαι ἐν τῷ παντί εἶπε»³.

Στὴν Κατήχησιν τοῦ Κυρίλλου Ἱεροσολύμων (ΙΓ' λς') διαβάζομε: «Ἐνεφνεύθη τοίνυν τὸ ξύλον τῆς ζωῆς ἐν τῇ γῇ, ἵνα ἀπαλάσῃ τῆς εὐλογίας ἢ καταραθεῖσα γῇ, καὶ ἵνα λυθῶσιν οἱ νεκροί. Μὴ τοίνυν ἐπαιστυνῶμεν ὁμολογῆσαι ἐσταυρωμένον. Ἐπὶ μετώπον μετὰ παρθενίας δακτύλοις ἢ σφραγίδι, καὶ ἐπὶ πάντων, ὁ σταυρὸς γινέσθαι· ἐπὶ ἁγίων βιβρωσκόμενον, καὶ ἐπὶ ποτηρίῳ πινομένων ἐν εἰσόδῳ, ἐν ἐξόδῳ, πρὸ τοῦ ὕπνου· κοιταζόμενοι, καὶ διακρίνομενοι· ὁδεύουσι, καὶ ἡρεμοῦσι. Μεγά τὸ φυλακτήριον· δωρεὰν διὰ τοὺς πένητας· χάρις καμάτων διὰ τοὺς ἀσθενεῖς· ἐπειδὴ καὶ παρὰ Θεοῦ ἡ χάρις· σημεῖον πιστῶν καὶ φόβος δαιμόνων».⁴

Στὸ Θ' κεφάλαιο τῶν "Ἐκλογῶν εἰς τὸν Ἰεζεκιήλ" τοῦ Ὠριγένους γράφεται: «Τρίτος δέ τις φάσκων, τῶν καὶ εἰς τὸν Χριστὸν πεπιστευκότων, ἔλεγε τὰ ἀρχαῖα στοιχεῖα ἐμφερὲς ἔχειν τὸ Θεῷ τῷ τοῦ σταυροῦ χαρακτήρι, καὶ προφητεύεσθαι περὶ τοῦ γενομένου ἐν χριστιανοῖς ἐπὶ τοῦ μετώπου σημεῖον· ὅπερ ποιοῦσιν οἱ πεπιστευκότες πάντες οὐτινοσοῦν προκαταρχόμενοι πράγματος, καὶ μάλιστα ἡ εὐχῶν ἢ ἁγίων ἀναγνώσμάτων».⁵

Στὸ δεύτερο βιβλίο τῶν "Ἐπιστολῶν" τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου (ἐπιστ. μθ') διαβάζομε: «Σταυροὺς δὲν ἰστώσι (sc. οἱ αἵρετικοί) κατὰ τὰς λεωφόρους, εἰ δεῖ προσκυνεῖν; Οὐ κωλυτέον».⁶

1. Migne, PG. 46, 624 B.

2. Πλάτ. Τιμ. 36B.

3. Ἰουστ. Ἀπολογ. Ι, 60, 1—3. Πρβλ. Εἰρην. Adv. haer. V, 18, 3 καὶ Hugo Rahner, Griechische Mythen in christlicher Deutung, Zürich 1966 (1957), σ. 58 κ.εξ.

4. Migne, PG. 33, 816A.

5. Migne, PG. 13, 801.

6. Migne, PG. 99, 1260A.

“Ομοιες σκέψεις βρίσκουμε και σε λατίνους θεολόγους: «*Cruces etiam nec colimus nec optamus. vos sane, qui ligneos deos consecratis, cruces ligneas ut deorum vestrorum partes forsitan adoratis. nam et signa ipsa et cantabra et vexilla castrorum quid aliud quam inauratae cruces sunt et ornatae? tropaea vestra victricia non tantum simplicis crucis faciem, verum et adfixi hominis imitantur. signum sane crucis naturaliter visimus in navi, cum velis tumentibus vehitur, cum expansis palmulis labitur; et cum erigitur iugum, crucis signum est, et cum homo porrectis manibus deum pura mente veneratur. ita signo crucis aut ratio naturalis innititur aut vestra religio formatur.*»¹

«*Sacra sua perditus carnifex (pro nefas) per lignum semper renovari disposuit, ut quia sciebat fore ut ligno crucis adfixa vita hominis perpetuae immortalitatis compagine stingeretur, perituros homines ex ligni imitatione deciperet*»².

«*Ad omnem progressum atque promotum, ad omnem aditum et exitum, ad calciatum, ad lavacra, ad mensas, ad limina, ad cubilia, ad sedilia, quaecumque nos conversatio exercet, frontem crucis signaculo terimus.*»³

‘Αλλά ο σταυρός, και με τις μορφές που συναντιέται σήμερα, δεν είναι μόνο χριστιανικό σύμβολο, το οποίο βρίσκεται κανείς σε όλα τα μήκη και πλάτη της γης και σε όλα σχεδόν τα ανθρώπινα δημιουργήματα⁴, αλλά το συναντούμε από πολύ παλιά εποχή και ως θρησκευτικό σύμβολο σε πολλούς λαούς⁵: Αιγυπτίους, Χαλδαίους, ‘Ασσυρίους, Βαβυλωνίους, ‘Ελληνες, ‘Ετρούσκους, Ρωμαίους, ‘Ινδούς, Πολυνήσιους, Θιβητιανούς και άλλους ‘Ασιάτες, Μεξικανούς, Περουβιανούς κ.ά.

‘Η τόσο πλατειά τοπικά και χρονικά διάδοση και συμβολικομαγική και θρησκευτική χρήση του σταυρού αποτελεί επίσης ένδειξη ότι η αφετηρία του παγκόσμιου αυτού συμβόλου δεν μπορεί παρά να είναι κάτι κοινό και αναγκαίο για τη ζωή κάθε ανθρώπου, όπως είναι η ιδιοκτησία. Το πόσο δε η λατρεία και η ιδιοκτησία ήταν συνυφασμένα και αλληλένδετα το βλέπομε σε πολλά σημεία του βίου των αρχαίων ‘Ελλήνων.

1. Min. Fel. Oct. 29,8.

2. Firm. Mat. De errore prof. relig. 27,1.

3. Tert. De cor. mil. (Migne PL 2,80A).

4. Βλ. ‘Αννης ‘Ι. Παπαμιχαήλ — Κουτρούμπα, δ.π., σσ. 105 - 113.

5. Βλ. Ernst von Bunsen, Das Symbol des Kreuzes bei allen Nationen, Berlin 1876, σ. 11, Louis Bréhier, L'art chrétien, son développement iconographique des origines à nos jours, Paris 1928², σ. 31.

Ἐδῶ ἐμεῖς θὰ ὑπενθυμίσουμε μόνο τὴ γνωστὴ ἐρώτηση-ὄρο γιὰ νὰ ἐκλεγῇ κα-
νεῖς ἄρχοντας στὴν Ἀθήνα, δηλ. ἂν εἶχε Δία Ἑρκεῖο καὶ Ἀπόλλωνα Πατρῶο καὶ
οἰκογενειακοὺς τάφους. Ἄν εἶχε θεὸ προστάτη τοῦ φράχτη, τοῦ περίβολου, ποὺ τρι-
γύριζε τὸ σπίτι καὶ τὴν ιδιοκτησίαν του, πρὸς τιμὴ τοῦ ὁποῖου ἀργότερα στήνόνταν βω-
μὸς στὴ μέση τῆς αὐλῆς, καὶ πατρῶο, ποὺ ἀντιπροσωπεύονταν ἀπὸ τὴν πέτρινη στή-
λη, ἡ ὁποία ἦταν στημένη μπροστὰ στὴν πόρτα τοῦ σπιτιοῦ. Μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο βε-
βαιώνονταν ὅτι ὁ ἄρχοντας ἦταν Ἀθηναῖος πολίτης, ἀφοῦ εἶχε δικό του σπίτι καὶ γῆ,
σὲ μιὰ ἐποχὴ, ποὺ τὰ δημοτολόγια ἦταν ἄγνωστα. Οἱ πολλοὶ δὲν εἶχαν ἔγγειο ιδιο-
κτησία, ἐπομένως δὲν εἶχαν εὐγενεῖς προγόνους¹ καὶ δὲν κατάγονταν ἀπὸ τὸ γέ-
νος τῶν ἰδρυτῶν προγόνων τῆς πόλης, ἐφόσον δὲν εἶχαν ιδιοκτησία.

Ὅποιος λοιπὸν ἐπρόκειτο νὰ εἰσέλθῃ στὰ κοινὰ καὶ τὴ λατρεία, ἔπρεπε νὰ ἔχῃ
κάτι ἀπὸ τὴν ἔγγειο ιδιοκτησία, τὴν περιουσία, νὰ ἔχῃ τὸ «σημεῖο», τὸ σύμβολο
τῆς, ποὺ τοῦ ἐξασφάλιζε τὴν εἴσοδο καὶ τὴ συμμετοχὴ του στὰ προνόμια. Τὸ «ση-
μεῖον» αὐτὸ πρέπει νὰ τὸ ἀναζητήσωμε στὸ «σταυρό», πάσσαλο, κλάδο δέντρου ἢ
πέτρα, τὸ φλάμπουρο, ἡ ἀναγκαιότητα τῆς χρήσεως τοῦ ὁποῖου ἔφερε τελικὰ καὶ τὴ
θεοποίησίν του.

Πρὸς ἐπιβοήθησιν αὐτῆς τῆς σκέψεως ὑπενθυμίζουμε ὅτι, γιὰ νὰ ἐγγραφοῦν τὰ
παῖδια στὰ ἄρχεῖα τῶν «φρατέρων» στὴν Ἀθήνα κατὰ τὰ Ἀπατούρια, ἔπρεπε νὰ
προέρχωνται ἀπὸ «ἐγγυητὴν» μητέρα, πράγμα ποὺ φέρνει στὸ νοῦ μας τοὺς τρόπους
συνάψεως τοῦ γάμου τῆς «ἐγγυήσεως» καὶ τῆς «ἐπιδικασίας». Καὶ οἱ δύο στηρίζον-
ται στὴν «οὐσίαν» (περιουσία)² καὶ οἱ προεκτάσεις τους φαίνονται στὴ νεώτερη κοι-
νωνικὴ δομῇ, π.χ. στὸ θέμα προίκα κλπ. Πιστεύουμε δηλ. ὅτι ὁ θεσμὸς τῆς προίκα
πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ ἐκεῖ, στὸ ἔθιμο αὐτό, καὶ ὅχι στὶς ἐρμηνεῖς ποὺ δίδονται.

Ἄλλωστε ἡ ἔννοια αὐτὴ περιέχεται στὴν ἴδια τὴ λέξη «ἐγγυήσεις», ποὺ νομίζουμε
ὅτι προέρχεται ἀπὸ τὴν πρόθεση ἐν καὶ τὸ γῆς, εἴτε αὐτὸ σημαίνει τὸ ἀλέτρι ἢ μέ-
ρος του εἴτε μέτρον γῆς ἢ καὶ αὐτὴ τὴ γῆ³, καὶ σχετίζεται ἄμεσα μὲ τὴν ιδιοκτησία.

Ἡ σύνδεση τοῦ τελετουργικοῦ τοῦ γάμου μὲ ἐκεῖνο τῆς ἐνήβωσης ἔφερε εὐκο-
λα τὴν ἀνάμιξη καὶ ἐνοποίησίν τους καθὼς καὶ τὴ σύγχυση μεταξὺ τους σὲ σημεῖο,

1. Βλ. Martin P. Nilsson, Ἑλληνικὴ λαϊκὴ θρησκεία, μτφ. Ἰ. Θ. Κακριδῆ, Ἀθήνα 1953, σ. 80.

2. Βλ. Ἀννης Ἰ. Παπαμιχαήλ — Κουτρούμπα, δ.π., σ. 238.

3. Ἰγῆς: Καὶ μέτρον τι γῆς, καὶ μέρος ἀρότρου καὶ τοῦ μὲν μέμνηται Ὀμηρος ἐν
συνθέσει, πεντηκοντόννον, πενήκοντα γῶν, ὃ ἐστι πενήκοντα πλέθρων· γῆ γὰρ μέτρον γῆς.
αἱ δὲ πενήκοντα ζευγῶν. Τὸ δὲ ἀρότρον Ἡσίοδος· (Ἐτυμ. Μέγα s.v.). «Ἰγῆ μέτρον πλέθρων»
γῆς τὸ κατώτατον μέρος τοῦ ἰστοβοέως ἐν τῷ ἀρότρῳ· αὐτόννον δὲ τὸ μὴ σύνθετον, ἀλλ' ἐξ
ἐνὸς ξύλου. δηλοῖ δὲ καὶ μέτρον γῆς διγῶν καὶ πεντηκοντόννον καὶ αὐτὴν τὴν γῆν. ἔτι δὲ καὶ ἡ
τῶν ἀστραγάλων σύνθεσις (Ἡσύχ. s.v. γῆς).

πού νά μή μπορῇ πολλές φορές νά διακριθῇ ἡ ἀρχική τους ὕψη, πράγμα πού ὠδήγησε τελικά στήν κατάργηση τοῦ δευτέρου τελετουργικοῦ.

Στό ἴδιο σκεπτικό φαίνεται νά στηρίζεται ἡ χρήση τοῦ θυρεοῦ - scutum γιά τήν εἰσαγωγή τῶν νέων στά κοινά, ὅταν κατὰ τὰ ρωμαϊκά Liberalia¹ φοροῦσαν γιά πρώτη φορά τήν toga virilis ἢ libera καί μετέβαιναν μέ συνοδεία στήν ἀγορά· οἱ χορηγίες καί δωρεές, πού συνώδευαν τή δημοσία αὐτή ἐμφάνιση-εἰσαγωγή, ὑποδηλώνουν ἐπίσης τήν ὑπαρξή ιδιοκτησίας: «*Deductus in Forum tiro² populo congiarium, militi donativum proposuit indictaque decursione praetorianis scutum sua manu praetulit;*» (Suet. Nero 7, 2).

1. «*Restat, ut inveniam, quare toga libera detur*
Lucifero pueris, candide Bacche, tuo:
sive quod ipse puer semper iuvenisque videris
et media est aetas inter utrumque tibi,
seu, quia tu pater es, patres sua pignora natos,
commendant curae numinibusque tuis
sive, quod es Liber, vestis quoque libera per te
sumitur et vitae liberioris tueri,
an quia, cum colerent praesi studioque agros,
et faceret patrio rure senator opus,
et caperet fasces a curia consul oratio,
nec crimen duras esset habere manus,
rusticus ad ludos populus veniebat in Urbem,
sed dis, non studiis ille dabatur honor:
luce sua ludos uvae commentar habebat,
quos cum taedifera nunc habet ille dea
ergo, ut tironem celebrare frequentia posset
visa dies dandae non aliena togae!
mite caput, pater huc placataque cornua vertas
et des ingenio vela secunda meo!» (Ovid. Fast. 3,771 κέ).

2. Πρβλ.: «*Quinas hic capiti mercedes execat, atque*
quanto perditior quisque est tanto acrius urget;
nomina sectatur modo sumpta veste virili
sub patribus duris tironum» H o r. Sat. 1,2,14 κ.έξ.

Ἔχομε ἐδῶ τήν ἔννοια τοῦ tirocinium fori, πού ἐσήμαινε α) τὸ χρονικὸ διάστημα στὴ ζωὴ τοῦ ρωμαίου πολίτη μεταξὺ τῆς ὑποδοχῆς τῆς toga virilis καί τῆς εἰσόδου του στὴ στρατιωτικὴ ἢ δημοσία ζωὴ καί β) τὴν ἀρχὴ αὐτῆς τῆς περιόδου, τὴ μέρα ὅπου ὁ νέος Ρωμαῖος, ντυμένος μέ τήν toga pura ἢ virilis libera τοῦ ρωμαίου πολίτη καί μέ τήν πανηγυρικὴ συνοδεία γονέων, συγγενῶν καί φίλων τῆς οἰκογένειας, ὠδηγεῖτο στὸ Forum καί τὸ tabularium (γραμματεῖον), τὸ οἰκῆμα τῶν tribuni, γιά νά γραφτῇ ἀπ' αὐτοὺς μέ πλήρες ὄνομα στοὺς καταλόγους τῆς φυλῆς (tribus), ὅποτε ἐπαίρνε καί τὸ ὄνομα τοῦ γένους. Πρόκειται δηλ. γιά τὸ «ἐγγράφειν ἐς ἐφήβους», ὅποτε ὁ νέος εἰσερχόταν στὴν περίοδο τῆς ζωῆς, πού λεγόταν iuventus. Ἐπιστάγραμμα τῆς τελετῆς ἦταν ἡ πανηγυρικὴ θυσία στὸ Καπιτώλιο πρὸς τιμὴν τῶν θεῶν τῆς πολιτείας. Ὅλα δὲ αὐτὰ γίνονταν, ἀφοῦ εἶχε προηγηθῇ μιὰ σπιτικὴ γιορτὴ σὲ στενὸν οἰκογενειακὸ κύκλο, κατὰ τὴν ὁποία ἀφιερωνόταν ἡ bulla στοὺς lares (βλ. J o h a n n e s R e g n e r, Tirocinium fori, RE. VIA, στ.1450 - 1453).

Τὴ σκέψη γιὰ τὴ θεοποίηση τοῦ σταυροῦ-πασσάλου μὲ βάση τὴν πρακτικὴ πλευρὰ τῆς διαφύλαξης τῆς ιδιοκτησίας, ποὺ ἀποτελεῖ σπουδαιότατο ἄξιοι περι-
στροφῆς πλείστων ἀνθρωπίνων ἐκδηλώσεων καὶ συμπλέκεται ὕστερα ἀναπόσπαστα
μὲ τὴ λατρευτικὴ ὄψη τῶν σχετικῶν ἐνεργειῶν, νομίζομε ὅτι διακρίνομε σταθερὰ —
παρ' ὅλες τὶς προσαρμογές, ποὺ ἐπέβαλαν οἱ κοινωνικοπολιτισμικὲς ἀλλαγές — στίς
ἐθιμικὲς πράξεις τοῦ γάμου, οἱ ὁποῖες ἔχουν συμπεριλάβει καὶ ἀφομοιώσει καὶ τὶς
τελετὲς ἐνήβωσης, καθὼς καὶ στὴ διαφύλαξη τῶν συνόρων-ὁρίων καὶ τὶς λαϊκὲς ἀν-
τιλήψεις γύρω ἀπὸ αὐτά. Ὑπενθυμίζομε ὅτι κατὰ τὴ λαϊκὴ πίστη, ὅποιος «ἔεστραλι-
κώνει» (βγάζει τὰ σύνορα) δὲν ξεψυχᾷ. Ἐπικουρικὲς πρὸς τὴν πλευρὰ αὐτὴ εἶναι οἱ
ἐθιμικὲς πράξεις τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ νεογέννητου, ποὺ φανερώνουν καὶ τὴ μορφή τοῦ
τελετουργικοῦ (εἰσόδος-μύηση).

Ὅτι ἦταν ἀναγκαία ἡ «κτῆσις», ἡ περιουσία, γιὰ τὴν εἰσδοχή, ἀποδοχή, τὴν
εἰσδοδὸν στὰ κοινὰ καὶ τὴ λατρεία κατὰ τὴν τελετὴ τῆς ἐνήβωσης προκειμένου γιὰ τοὺς
νέους κυρίως καὶ κατὰ τὴν τελετουργία τοῦ γάμου προκειμένου γιὰ τὶς νέες, ὅπου με-
ταφέρθηκαν ἀργότερα, ὅπως εἶπαμε, καὶ τὰ τοπικὰ τῆς πρώτης γιορτῆς, φαίνεται
ἀπὸ πολλὰς νεώτερες ἐθιμικὲς πράξεις, ποὺ θὰ δοῦμε παρακάτω. Κατὰ τὴν τελετὴ
εἰσαγωγῆς τῆς ἐνήβωσης, ποὺ, ὅπως δείχνουν τὰ δεδομένα, γινόταν μὲ ὀρισιμένη
ἐποχὴ τοῦ χρόνου καὶ κατὰ τὴν ὁποία οἱ εἰσάγοντες-μυαμένοι μαζί φαίνεται ὅτι
ἦταν τὰ ἀδέρφια, τὰ σταυραδέρφια, καθένας ἔπρεπε νὰ εἶχε τὸ δικό του σταυρο-
πάσσαλο, τὸ θεὸ τοῦ γένους, τὸ τεκμήριό γιὰ τὴν εἰσαγωγή του, τὸ «σημεῖον» του,
τὸ θυρεό, ποὺ κατὰ τὴ νεώτερη ἐποχὴ πῆρε τὴ μορφή τοῦ φλάμπουρου καὶ τῆς προϊ-
κας. Φαίνεται δὲ ὅτι ἡ τελετουργία αὐτὴ περιεῖχε κάποτε τὴ σταύρωση, ποὺ ἔπρεπε
νὰ τελεστῇ γιὰ νὰ ἐπέλθῃ ἡ μύηση τῶν μελῶν, ὅπως συμπεραίνεται πάλι ἀπὸ τὰ νεώ-
τερα ἔθιμα, ποὺ ἐξετάσαμε.

Ἔτσι ἡ ἐγγύηση² ἢ τὸ δῶρο, ὅπως καὶ ἡ προίκα, δηλ. ἡ ιδιοκτησία καὶ ἡ
περιουσία παρουσιάζονται ὡς ἀπαραίτητοι ὅροι γιὰ τὰ τελειώματα, τὴ συμφωνία
τοῦ γάμου, στὸν ὁποῖο διατηρήθηκαν πολλὰς πράξεις τοῦ παλίου τελετουργικοῦ.

Ἡ ἐγγύηση αὐτή, τὸ ἐνέχυρο, ὁ ἀρρεβώνας λέγεται στὴν Κρήτη καὶ ἀμανέτι:
«ἡ κωπελλιὰ εἶναι δική σας καὶ φέρετέ μας ἀμανέτι (: φέρετέ μας ἀρραβῶνα)³.

Στὴν Εὐβοία «πρὸς ἀποφυγὴν ἀνακαλέσεως τῆς συμφωνίας βάζουν» σὲ δεύτερο
χέρι ἓνα σημαντικὸν χρηματικὸν ποσόν. Ὅποιος ἀνακαλέσει ἢ ἀθετήσῃ τὴν συμφω-

1. Σὲ διαφορετικὸ μᾶλλον χρόνο γιὰ τὰ ἀγόρια καὶ γιὰ τὰ κορίτσια, ἀφοῦ ἡ εἰσαγωγή
τῶν τελευταίων στὰ κοινὰ φαίνεται ὅτι συνδέθηκε ἀπὸ παλιὰ μὲ τὸ γάμο.

2. Βλ. καὶ Ν. Γ. Πολίτου, Γαμήλια σύμβολα, Α.Σ. τόμ. Β', ἐν Ἀθήναις 1975²,
σ. 267 κ.εξ. καὶ Τοῦ Ἰδίου, Ὁ δακτύλιος τοῦ ἀρραβῶνος, Α.Σ. τόμ. Α', ἐν Ἀθήναις 1920,
σσ. 102 - 104.

3. Κλ. ἀρ. 1413, σ. 6 (συλλ. Γεωργ. Ἀναγνωστοπούλου, Μονοφάτσι Κρήτης (1925).

νίαν ἢ τὸν λόγον πὺν ἔδωσε, χάνει τὰ χρήματα, τὰ ὁποῖα κερδίζει τὸ ἄλλο μέρος σὰν ἠθικὴν ἀποζημίωσιν»¹. Πρόκειται ἐδῶ γιὰ τὴ νεώτερη προέκταση, ὅπου ἡ ἀναγκαία χρηματικὴ προσφορά ἀντικατέστησε τὴν ἰδιοκτησίαν, τὸ «σημεῖο» κλπ.

«Ἐκεῖνο τὸ βράδυ, πὺν θὰ πάη ὁ προξενητὴς καὶ συμφωνήσουν, θὰ δώσουν ἓνα λόγο. Θὰ τοῦ δώσουν ἓνα μαντήλ' μὲ γλυκὰ μέσα. Αὐτὸς θὰ πάη στοῦ κοριτσιοῦ τὸ σπῖτι καὶ θὰ πῇ τοῦ μπαμπᾶ τ'ς 'ὀρίστε τὸν λόγο τὸν πῆρα' καὶ θὰ τοῦ δώση τὸ μαντήλι»². Γιὰ τὸ συμβολισμό καὶ τὴ σημασία τοῦ μαντηλιοῦ ἔχομε ἤδη διατυπώσει τὴ γνώμη μας³.

Στὴ Μεθώνη «ὅταν τελειώνανε τὰ προξενιά, πήγαινε ὁ πατέρας ἢ ὁ ἀδερφὸς τοῦ γαμπροῦ καὶ ἔβανε σημάδι τῆς νύφης, δηλαδὴ ἔβανε τῆς νύφης ἓνα δακτυλίδι, πὺν τὸ λέγανε σημάδι. Ὁ γαμπρὸς δὲν πήγαινε. Ἀργότερα θὰ κάνανε καὶ τοὺς ἀνοιχτοὺς ἀρραβῶνες, πὺν θὰ πήγαινε ὁ γαμπρὸς πρώτη φορὰ στὸ σπῖτι τῆς νύφης νὰ τὴν ἰδῇ...»⁴.

Στὴ Μακεδονία «... πηγαίνουν προξενητάδες νὰ δώσουν τὰ μαντήλια τὸ κορίτσι, θὰ δώση τὰ φλουριὰ γαμπρός... ὅταν φέξῃ τὸ πρωί, θὰ φορέσῃ τὸ κορίτσι τὰ φλουριὰ καὶ θὰ πᾶν' στὸ σιργιάνι... σνδεμένη (ἀρραβωνιαστικιά), σνδεμένος (ἀρραβωνιαστικός). Ὑστερα ἔρχεται μιὰ Πασκάδα, τῆς πηγαίνει πάλι ξανά φλουριὰ ὁ γαμπρὸς, ζαχαρώδη, πιταπίτσια, σκουφοῦνι, τριαντάφυλλα καὶ. καὶ ρεβίθια, τὰ ὁποῖα (ρεβίθια) τὸ κορίτσι τὰ φένει καὶ τὰ μοράζει στὰ κορίτσια καὶ τσὶ γυναικες, αἵτινες τῆς εὔχονται: Νὰ ζήσης μὲ τὸ γαμπρό σου!»⁵

Ἀπὸ τὴν περιοχὴ Σιντικῆς ἔχομε τὶς ἑξῆς μαρτυρίες: «Τότε ἡ οἰκογένεια (ἀφοῦ ὁ προξενητὴς ἐπιστρέψῃ στὸ γαμβρὸ καὶ φέρῃ τὴν καλὴν εἶδῃσιν) τοῦ παιδιοῦ στέλνουν μὲ τὸν προξενητὴ ἓνα ψωμὶ γιὰ σημάδι, ἓνα ζευγὸς κάλτσες, ἓνα μαντήλι, μιὰ λίρα, δυὸ-τρεῖς γαρύφαλλα, τὸ δακτυλίδι δεμένο μὲ μιὰ κόκκινη κορδέλλα. Ὅλα αὐτὰ τὰ ράβουν σ' ἓνα ἄσπρο μαντήλι». Μάλιστα γίνεται καὶ ἀλλαγὴ τοῦ σημαδιοῦ αὐτοῦ: «Πρὸ τοῦ ἐπισήμου ἀρραβῶνος γίνεται μιὰ τελετὴ, ἡ ἀλλαγὴ τοῦ σημαδιοῦ. Δηλ. ἀνταλλαγὴ αὐτῶν τῶν ἀνωτέρω εἰδῶν. Μαζεύονται ὅλοι στῆς νύφης τὸ σπῖτι πλὴν τοῦ γαμβροῦ καί, ἀφοῦ κερᾶσουν, οἱ γονεῖς παίρνουν τὰ σημάδια καὶ τὰ τρίβουν στὰ γένεια τοὺς καὶ εὔχονται 'νὰ ζήσουν, νὰ γεράσουν καὶ ν' ἀσπρομαλλιάσουν'..»⁶

1. Κλ. ἀρ. 1893, σ. 4 (συλλ. Χαρ. Λάμπρου, Κεντρικὴ Εὐβοία 1953).

2. Κλ. ἀρ. 2392, σ. 111 (συλλ. Στεφ. Ἡμέλλου, Θράκη (Ἀθήνα) 1961).

3. Ἀ ν ν η ς Ἰ. Παπαμιχαήλ — Κουτρούμπα, Τέχνη καὶ ζωή ..., σσ. 119, 169, 174, 178, 185κξξ, 188, 200, 219κξξ, 263κξξ, 279, 304, 310κξξ.

4. Κλ. ἀρ. 1378B, σ. 117 (συλλ. Γεωργίας Ταρσούλη, Μεθώνη Πυλίας 1939).

5. Κλ. ἀρ. 454, σ. 59 (συλλ. Ἰ. Δουλᾶκη, Μακεδονία 1915)..

6. Κλ. ἀρ. 2048, σ. 11 (συλλ. Ἑμμ. Μαργαρώνη, Ἄνω Ποροία Σιντικῆς Σεργῶν [1954]).

«Κατὰ τὸ τάξιμον ἢ λόγον στὸ σπίτι τῆς νύφης πηγαίνουν τρεῖς ἢ πέντε, φέροντες ὡς σημάδ' μανδηλάκι ἢ κάλτσες καί, ἂν εἶναι πλούσιοι, καὶ φλουρί, τὸ ὁποῖον παραδίδεται ὑπὸ τοῦ γεροντοτέρου εἰς τὴν νύφη, ἢ ὁποῖα τοῦ φιλεῖ τὸ χέρι...»¹.

Ἄλλου «μετὰ τὰ πιάσματα ὁ μελλόνυμφος τὴν ἐπομένην εἰς πίστωσιν τῆς συμφωνίας ἀποστέλλει διὰ τοῦ πιὸ στενοῦ συγγενοῦς του (ἀδελφῆς ἢ μητέρας) τὰ γλυκὰ (δίσκον μὲ γλυκὰ) καὶ ποτόν, τυλιγμένα σὲ μεταξωτὸ χρωματιστὸ μαντήλι»².

«Πίστωσις τῆς συμφωνίας γίνεται διὰ τῆς παροχῆς δώρων, ἅτινα ὁ μελλόνυμφος ἀποστέλλει εἰς τὴν ἐκλεκτὴν του. Ταῦτα εἶναι φόρεμα, παπούτσια, σταυρὸς ἢ φλουρί»³.

Στὴν περιοχὴ Ἑορδαίας «ὁ προξενητὴς εἰς τὸ ἴδιον κἀνίστρον, μὲ τὸ ὁποῖον μετέφερε τὰ δῶρα τῆς νύφης εἰς τὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ, παίρνει τὰ δῶρα τοῦ γαμβροῦ (τρὶα μαντήλια κεφαλῆς, διάφορα κοσμήματα καὶ ἓνα λευκὸν μανδηλίον) καὶ τὰ φέρει εἰς τὴν οἰκίαν τῆς νύφης, ὅπου κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον παραλαμβάνονται ἀπὸ τὴν μητέρα τῆς νύφης»⁴. «Ἄν ὁ γαμπρὸς καὶ ἡ νύφη δὲν εἶχαν ἔτοιμη ἀρραβῶνα, ἐδίναμε 'σημάδ', δηλαδὴ ἓνα μεταλλίκι, ἓνα γόδαϊ»⁵.

«Ὡς πίστωσιν τῆς συμφωνίας (τοῦ ἀρραβῶνα) στέλνει ὁ γαμβρὸς μὲ τὸν προξενητὴ πρῶτα μιὰ λίρα καὶ ἓνα μανδηλί, ἂν ἔχει τὴ δυνατότητα· ἂν ὄχι, στέλνει ἓνα ματσόλι καὶ ἓνα κατσόλι. Ἡ νύφη στέλνει κι αὐτὴ μιὰ λίρα καὶ ἓνα μανδηλί, ἂν δύναται· διαφορετικὰ στέλνει μικρότερο δῶρο, ἓνα μανδηλί καὶ ἓνα ζευγὸς κάλτσες»⁶.

Στὴ Χίο, ὅταν γινόταν ἀποδεκτὴ ἡ προίτια, «ἐντῶναν τὴ νύφη τσαὶ πῆ(γ)αιναν μὲ τὰ τουμπιὰ· (στὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ καὶ ὁδὸν) οἱ γειτόνοι ἔρραιναν σιτάρι (εἶναι γιὰ νὰ ἀποκτήσουν ἀπογόνους), στραάλια τσαὶ κερνοῦσαν ρακί»⁷.

Στὸ Λυκούδι Ἑλασσόνος «ὁ προξενητὴς κερναίει τὴ νύφη (νόμισμα), ἐνῶ αὐτὴ φιλεῖ τὸ χέρι. Πρόχειρη συμφωνία, ἀλλὰ μυστική. Τὰ ἐπίσημα γίνονται τὸ Σαββατόβραδο...»⁸.

Στὴ Λέσβο «ἂν ποῦν τὸ ναὶ ἀπὸ τὸ μέρος τοῦ γαβροῦ, θὰ βγάλ' ἡ προξενήτρα νὰ δώσ' τὴ μητέρα τοῦ γαβροῦ ἓνα μαντήλ' μεταξωτὸ κι ἓνα δαχτυλίδι. Τελείωσε ὁ

1. Κλ. ἀρ. 2050, σ. 1 (συλλ. Εὐαγγ. Νικολάου, Χορτερὸν Σιντικῆς Σεργῶν [1954]).

2. Κλ. ἀρ. 2008, σ. 70 (συλλ. Εὐστ. Γουρζῆ, Κατούνα καὶ Καρυῶται Λευκάδος 1953).

3. Κλ. ἀρ. 1979, σ. 1 (συλλ. Γ. Φάκας, Βερδικοῦσσα Ἑλασσόνος 1952).

4. Κλ. ἀρ. 2502, σσ. 28 — 29 (συλλ. Χρ. Ἀγερίδου, χωρία περιοχῆς Ἑορδαίας Κοζάνης (Κόμανος) 1962).

5. Κλ. ἀρ. 3358, σ. 42 (συλλ. Ἀγγ. Δευτεραίου, Σισάνιον Κοζάνης 1968).

6. Κλ. ἀρ. 2045, σ. 1 (συλλ. Γρηγ. Μπίτσικα, Καμαρωτὸν Σιντικῆς Σεργῶν [1954]).

7. Κλ. ἀρ. 2456, σ. 301 (συλλ. Ἀννης Παπαμιχαήλ, Πυργὶ Χίου 1962).

8. Κλ. ἀρ. 1975, σ. 34 (συλλ. Ἀθαν. Παπανικολάου, Λυκούδι Ἑλασσόνος 1953).

λόγος. Εὐχιδῶντι τότες: ὦρες καλές! Καὶ τσ' μεγάλες τσ' χαρές! Καλορρίζ' κα! Νὰ τὰ χαίρεστι!»¹.

Ἀπὸ τὸ Βελβενδὸ ἔχομε τὴ μαρτυρία: «Οἱ προξενητάδες ἐκανόνιζαν τὰ οἰκονομικά... Ὅταν ἐκλείνε ἡ συμφωνία, ἐγίνετο προσωρινὴ ἀλλαγὴ δακτυλιδίων καὶ ὁ ἐπίσημος ἀρραβὼν ἐγίνετο μετὰ ὀκτὼ ἡμέρας. Τὰ δακτυλίδια τὰ ἐτοποθετοῦσαν σ' ἓνα μεταξωτὸ μαντήλι καὶ τὸ κρεμοῦσαν στὸν τοῖχο. Αὐτὸ ἦτο τὸ σημάδι τοῦ ἀρραβῶνος. Τὴν ἀλλαγὴ τῶν δακτυλιδίων τὴν ἔκανε πάντα ὁ μπαμπὰς τοῦ γαμβροῦ. Ἐν συνεχείᾳ ὁ πεθερὸς κ' ἡ πεθερὰ ἐδώριζαν εἰς τὴν νύμφη φλωριὰ κωνσταντινᾶτα (χρυσᾶ), σκονλαρίκια, πεντόλιρα καὶ ναπολεόνια».²

Ἐπίσης στὴν περιοχὴ Κοζάνης «ἀφοῦ συμφωνήσουν ἀμφότερα τὰ μέρη εἰς αὐτὸ τὸ ζήτημα (τῆς προικὸς), οἱ γονεῖς τοῦ νέου μαζί μὲ ἄλλα συγγενικὰ πρόσωπα πηγαίνουν εἰς τὸ σπίτι τῆς νέας διὰ ν' ἀνταλλάξουν δῶρα, ἥτοι ἓνα φλουρὶ κι ἓνα δαχτυλίδι μὲ κόκκινη κλωστή...»³.

Ἀπὸ τὴν Ἰδα Πέλλης μαρτυρεῖται ὅτι «ὁ γαμπρὸς μαζί μὲ τὰ δῶρα (ἀρραβῶνα) θὰ στείλῃ στὴ νύφη καὶ δακτυλίδι καὶ ἓνα λουλούδι, δεμένο μὲ κόκκινη κλωστή. Ἀπὸ τὸ λουλούδι κρέμεται καὶ ἓνα φλουρὶ. Αὐτὰ θὰ τὰ φορέσῃ ἡ νύφη τὴν ἐπομένη Κυριακῇ»⁴.

Ἀπὸ τὴν Κρήτη παραδίδεται τὸ ἑξῆς: «Ὁ πατὴρ ἢ ἄλλος τις τῶν συγγενῶν τοῦ νέου μεταβαίνει εἰς τὴν οἰκίαν τῆς νεανίδος καὶ προτείνει... μέχρις ὅτου ἐπέλθῃ τελεία ἐκατέρωθεν παραδοχὴ τῶν προτάσεων καὶ ὅρων καὶ ληφθῇ ἀπόφασις περὶ τῆς μνηστείας, ὁπότε λέγεται ἑκοπή ἢ κλωστή». Αὐτοὶ ἑκοπτον διὰ μαχαίριον νῆμα εἰς τὸ μέσον, ἥτοι ἐτελειῶναν τὰ προξενεῖα...»⁵. Ἡ σημασία τῶν νημάτων κλπ. μᾶς εἶναι γνωστὴ⁶.

Στὸ Μανιάκι, ἅμα συμφωνήσουν καὶ πετύχῃ ἡ προξενεῖα, «πηγαίνουν οἱ πιὸ δικοὶ κι ἀπ' τὴς δυὸ οἰκογένειες καὶ γίνεται 'τ' ἀλλαξομάντηλο'. Ὁ πεθερὸς δίνει ἓνα κατοστάρικο τῆς νύφης κι αὐτὴ πάλι δίνει στὸν πεθερὸ ἓνα μετωξωτὸ μαντήλι (καλαματιανό). Αὐτὸ γίνεται τρεῖς φορὲς σειρὰ. Ἐπειτα φιλεῖ ἡ νύφη τὸ χέρι τοῦ πεθε-

1. Κλ. ἀρ. 1146Γ, σ. 112 (συλλ. Δημ. Λουκάτου, Ἀγιάσος Λέσβου 1940).

2. Κλ. ἀρ. 2460, σ. 16 (συλλ. Νικ. Παπαευαγγέλου, Κοζάνη (Βελβενδὸς) 1962).

3. Κλ. ἀρ. 2502, σ. 27 (συλλ. Χρ. Ἀγερίδου, περιοχὴ Ἑορδαίας (Βλάστη) Κοζάνης 1962).

4. Κλ. ἀρ. 2394, σσ. 327 — 328 (συλλ. Γ. Κ. Σπυριδάκη, Ἰδα Πέλλης 1961).

5. Κλ. ἀρ. 95, σ. 4 (συλλ. Γ. Σαρηδάκη, Ἀποκόρωνος Κρήτης 1914).

6. Ἀ ν ν η ς Ἰ. Παπαμιχαήλ — Κουτρούμπα, Τέχνη καὶ ζωή..., σσ. 174, 221, 224 κ.ε.ξ., 262 κ.δ.

ροῦ, ἐνῶ οἱ ἄλλοι χτυποῦν τὰ τραπέζια, ὅπου σὲ λίγο στρώνονται ὅλοι νὰ φαῖνε καὶ νὰ πιοῦνε...»¹.

Στὸ Βογατσικὸ Καστοριῶς «γιὰ νὰ γίνουν τὰ 'τελειώματα', πρέπει ν' ἀλλαχθῇ στὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ τὸ 'νισιανί' δηλ. ἓνας ἀπὸ τὴ νύφη, χωρὶς νὰ εἶναι ὁρφανός, παραδίδει στὸ πρόσωπο πού 'ναι ἀπὸ τὸ γαμβρὸ ἓνα μεγάλο μεταξωτὸ μαντήλι μὲ διάφορα χρώματα. "Ένας δὲ ἀπὸ τὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ παραδίδει στὸ πρόσωπο ἓκ μέρους τῆς νύφης ἓνα δακτυλίδι, "δαχλίδ"... Τὴν ἴδια ὥρα ἀπὸ τὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ τέσσερις-πέντε πηγαίνουν στὸ σπίτι τῆς νύφης καὶ παίρνουν δέκα-δεκαπέντε τρίχες ἀπὸ τὴ δεξιὰ μεριὰ τοῦ κεφαλιοῦ τοῦ γαμβροῦ καθὼς κι ἀπὸ τὴν ἴδια μεριὰ τῆς νύφης καὶ ἐνωμένες τὶς βάζουν σὲ ἓνα μεγάλο μαντήλι, "καλημκεριά" τὸ λένε, κ' ἡ μάνα τοῦ γαμβροῦ τὶς βάζει στὸν πάτο στὸ σεντούκι, γιὰ νὰ μὴ τὲς βρῇ κανεὶς κι ἀποδέσῃ τὰ νύγαμβρα...»².

Στὴν περιοχὴ Διδυμοτείχου «μεταβαίνουν στὸ σπίτι τοῦ κοριτσιοῦ οἱ προξενητάδες καί, ἀφοῦ γίνῃ ἡ σχετικὴ συζήτησις καὶ γίνῃ δεκτὴ ἡ πρότασις ὑπὸ τῶν γονέων τῆς κόρης, τότε τὴν ἰδίαν στιγμὴν ἡ μέλλουσα νύμφη δίδει ὡς σημεῖον παραδοχῆς ἓνα μανδῆλι λευκόν, περιέχον λίγο σιτάρι, ἓνα κομμάτι ψωμί καὶ ἓνα κλωνάρι βασιλικό. Οἱ προξενητάδες φέρουν μαζί τὸν ἓνα μανδῆλι ἓκ μέρους τοῦ ὑποψηφίου γαμβροῦ λευκόν, περιέχον σιτάρι, ψωμί, βασιλικὸ καὶ ἓνα χρυσὸν νόμισμα διὰ τὴν νύμφην. Τὰ μανδῆλια αὐτὰ ἀλλάσσουν ὁ πατὴρ τῆς νύφης μὲ τὸν πρῶτον προξενητὴν λέγοντες: Νὰ ζήσουν! "Ομόνοια καὶ ἀγάπη! Μετὰ ταῦτα φέρει ἡ ὑποψηφία νύμφη τὸ τραπέζι τοῦ φαγητοῦ, ἐνθα συζητεῖται τὸ χρηματικὸν ποσόν, τὸ ὁποῖον ὁ γαμβρὸς θὰ δώσῃ εἰς τὸν πατέρα τῆς κόρης, δεδομένου ὅτι κάθε γαμβρὸς ἀπαραιτήτως θὰ μετρήσῃ εἰς τὸν πατέρα τῆς κόρης ἓνα χρηματικὸν ποσόν διὰ νὰ μνηστευθῇ τὴν κόρην του...»³.

«Τὸ "σουμάδι" (σημάδι) εἶναι ἡ μανδῆλα... Ἦταν κόκκινη καὶ πάνω της ἦταν ραμμένο ἓνα πεντόλιρο ἢ τριακοσάρι μὲ κόκκινη κλωστή. Οἱ τῆς νύφης ἔβαζαν στὰ γόνατα τῶν προξενητῶν ἀπὸ ἓνα μαντήλι γιὰ τὸν ἑαυτὸ τους καὶ σ' ἓνα «μποξά» (μπόγο) ἔβαζαν ἓνα "τσεβρέ" (καρέ) καὶ ἓνα μαντήλι γιὰ τὸ γαμπρό, μιὰ μαντήλα γιὰ τὴ μάνα τοῦ γαμπροῦ, "βαλὰ" (μεγάλῃ μαντήλα, πού δένουν τὸ κεφάλι τους οἱ ἄνδρες, ὅταν ἐργάζονται) γιὰ τὸν πεθερὸ τῆς νύφης καὶ ἀπὸ ἓνα μαντήλι γιὰ τοὺς ὑπόλοιπους στενοὺς συγγενεῖς τοῦ γαμπροῦ... Οἱ προξενητὲς γυροῦσαν στὸ σπίτι τοῦ γαμπροῦ καὶ ἔδιναν τὸ μαντήλι σ' αὐτὸν λέγοντάς του "πάρε τὸ σουμάδι σ'"»⁴.

1. Κλ. ἀρ. 1474, σ. 43 (συλλ. Μαγδ. Τσάκωνα, Μανιάκι 1938).

2. Κλ. ἀρ. 2011, σσ. 1 - 2 (συλλ. Καλλ. Βαῖνᾶ, Βαγατσικὸν Καστοριῶς 1952).

3. Κλ. ἀρ. 1499, σ. 19 (συλλ. Ἰω. Ξανθάκη, Κερωτὴ Διδυμοτείχου 1922).

4. Κλ. ἀρ. 2445, σσ. 11 - 12 (συλλ. Στεφ. Χριστοφίδου, Μεσιανὴ Κοζάνης (πρόσφ. ἐκ. Κουβουκλίων Μ. Ἀσίας) 1962).

Στή Μεθώνη «ἀφοῦ ἔβαναν τὸ 'σημάδι' κι ὕστερα, θὰ γινόταν ἡ ἀνοιχτὴ ἀρ-
ραβώνα...»¹.

«Τὴν ἐπομένῃν τὸ ἑσπέρας, μετὰ τὸ τάξιμο, οἱ δυὸ προξενητάδες καὶ εἰς στε-
νὸς συγγενῆς τοῦ γαμβροῦ μεταβαίνουνσιν εἰς τὴν οἰκίαν τῆς νέας. Ἐνώπιον τούτων
φέρεται σινὶ (χαμηλόστρωτον τραπέζιον) ἐπὶ τοῦ ὁποίου τίθεται: «ἐντεσίδια (βραχιό-
νια) σκουλαρίκια χρυσᾶ, ἓνα κατοστάρι (φλωρίον ἀξίας 100 γρσ.) εἰς μαχμουδιές,
νόμισμα) καὶ εἰς σταυρὸς ἀσημένιος» δῶρα πάντα ταῦτα τοῦ γαμβροῦ πρὸς τὴν νύμ-
φην. Ἐκ μέρους ταύτης, ὡς ἀρραβών, δίδονται λευκὸν κεντητὸν μανδήλιον «μὲ τρυ-
πταῖς» κατὰ τὴν φράειν τοῦ τόπου. Τὸ μανδήλιον τοῦτο εἶνε τι πολύτιμον καὶ τιμαλ-
φές κειμήλιον διὰ τὸν γαμβρόν, δι' ὃ καὶ ἐπιμελῶς φυλάσσεται. Πολλὰ γαμήλια ἔ-
σματα ἀναφέρουσι περὶ αὐτοῦ ἐπικυροῦντα τὴν μεγάλην ἀξίαν τὴν ὁποία ἀποδίδου-
σιν εἰς αὐτό.

Ἀκοῦς, ἀκοῦς Κύριε γαμβρέ, τὸ τί σοῦ λέει ἡ μάνα σου
μὴ φᾶς· μὴ πιῆς πολὺ κρασί καὶ πέσης καὶ ἴποκοιμηθῆς
καὶ διάβουν οἱ ἀρματωλοὶ σοῦ πάρουν τὸ μανδήλι
τὴν πρώτη ἀρραβώνα σου.

Στὸ σεφέρει πάει ὁ νηὸς κι ὁ κηρύττικος

Γύρισε, ξεγύρισε τὸν Τάναβον

Κί ἔσκυψε νὰ πιῇ νερὸ σὲ κροῦβουσι

Ἐπῆρε τὸ μανδήλι τοῦ ἡ ἀρραβώνα τούτῳ².

Ἀπὸ τὴν περιοχή Διδυμοτείχου μαρτυρεῖται: «Κεῖνος πὺν θέλει ν' ἀρραβωνια-
σθῇ, θὰ προβιδῶσῃ δυὸ συγγενεῖς, θὰ πᾶν ἡσυχᾶ στὸ κορίτσι, πὺν γυρεύει, θὰ
ποῦν τὴν μάνα τῆς, τὸ μπαμπᾶ τῆς. Ὁ μπαμπᾶς τὸν θὰ τσοῖ πῇ τσοῖ προξενητάδες
αὔριο τὸ βράδν νὰ ἔρθῃτε νὰ ποῦμι τὸ κορίτσι, θὰ χορατένωμ' οὔλοι. Πᾶν τ' ἄλλο
βράδν οἱ προξενητάδες, ἔχουν μιὰ μπαρμπούλα³ ἔπο τὸ γαμπρό. Σ' τ' ἐκεῖνη τῇ
μπαρμπούλα θὰ ἔχουν μιὰ δαγκωνιά ψωμί, κανένα-δυὸ μπομπούλια κριθάρι, βασιλικὸ
κι ἄλλας κᾶνα-δυὸ μπομπούλια κι μιὰ θελιά χάντρα κ' ἓνα φλουρί. Ἀδτὰ θὰ τὰ ᾄχῃ ὁ
πρῶτος προξενητής, τοῦ γαμπροῦ προξενητής. Ὁ μπαμπᾶς τσῇ κόρης θέλησε δώδε-
κα πούλια, τὰ μέτρησ' ὁ προξενητής, ὕστερα τὰ πῆρε ὁ μπαμπᾶς κεῖνα, ὕστερ' ὁ προ-
ξενητής μέτα κι τσῇ νυφούδας μπαμπᾶς συνάλλαξαν τὰ σημάδια». Τὰ ἴδια βάζει καὶ
ἡ νύφη στὴ μπαρμπούλα, ἐκτὸς ἀπὸ τῇ χάντρα καὶ τὸ φλουρί⁴.

1. Κλ. ἀρ. 1378B, σ. 119 (συλλ. Γεωργίας Ταρσούλη, Μεθώνης Πυλίας 1931).

2. Μιλτ. Λουλουδοπούλου, Ἀνέκδοτος συλλογὴ ἠθῶν, ἔθιμων... Καρυῶν
(ἐπαρχίας Καβαλλῆ), ἐν Βάρνῃ 1903, σσ. 172-173.

3. Ἡ λέξη προέρχεται ἴσως ἀπ' τὸ λατινικὸν *barbula* καὶ σημαίνει τὴν πετσέτα τοῦ φαγη-
τοῦ, λόγῳ τῆς χρήσεως τῆς.

4. Κλ. ἀρ. 1500, σσ. 38 - 42 (συλλ. Ἰω. Ξανθάκη, Καρωτὴ Διδυμοτείχου 1922).

Στὴν περιοχή Ὁρестиάδος «στέλνουν προξενιό... ἀφοῦ δεχθῇ καὶ ἐκεῖνο, ἀρχίζουν τὸν ἀρραβῶνα. Ἡ νύφη δίνει σ' ἓνα ἀπὸ τοὺς προξενητάδες μιὰ φούντα βασιλικὸ μὲ φλουρί καὶ ἓνα μαντήλι καὶ ὁ προξενητὴς τὰ πηγαίνει στὸ σπίτι τοῦ γαμπροῦ. Αὐτὰ εἶναι τὰ σημάδια τῆς νύφης. Τότε ἐτοιμάζουν καὶ τὰ σημάδια τοῦ γαμπροῦ καὶ τὰ πηγαίνουν στὴ νύφη. Μαζεύονται ὅλοι οἱ συγγενεῖς τοῦ γαμπροῦ καὶ ἡ μάνα του βάζει μέσα σὲ μιὰ πεισέτα κουφέτα καὶ κάθε ἓνας ἀπὸ τοὺς καλεσμένους ρίχνει μέσα στὴν πετσέτα ὅ,τι θέλει, δαχτυλίδι, φλουρί, ντούπλα. Ἐνα φλουρί, λίρες καὶ ἓνα δαχτυλίδι τὰ δένουν πάνω στὴ φούντα τὸ βασιλικὸ μὲ κόκκινο σχοινὶ καὶ ἓνα κόκκινο μαντήλι, τὰ δίνουν στὸν προξενητὴ καὶ μόνος του τὰ πηγαίνει στὸ σπίτι τῆς νύφης. Μόλις πάει, στρώνουν ἐπάνω ἓνα σινὶ μὲ μιὰ μεσάλα, τοποθετοῦν πάνω στὴ μεσάλα ἓνα φελὶ ψωμί καὶ ἀπλώνουν ἐπάνω τὸ σημάδι τῆς νύφης, ποὺ ἔστειλε ὁ γαμπρός. Ἀνάβουν τὴν καντήλα γιὰ τὸ καλὸ, ὅπως λένε»¹.

Ἀπὸ τὴν περιοχή Κοζάνης μαρτυρεῖται: «Ὅταν αἱ συζητήσεις κατέληγον εἰς συμφωνίαν, ἔπρεπε νὰ δώσουν τὸν λόγον τους καὶ ὁ λόγος ἦταν ἡ ἀνταλλαγὴ ἐνὸς μαντηλιοῦ ἀπ' αὐτὰ τὰ μάλλινα τὰ χρωματιστὰ, τὰ ἀπὸ τὰ ἐφοροῦσαν αἱ γυναῖκες. Ἀπὸ τὴν στιγμή αὐτὴ ἡ «προξενιά» ἦταν τελειωμένη. Μῆσα σὲ μικρὸ διάστημα καὶ σὲ κάποια μεγάλη θερησκευτικὴ ἑορτῇ, ὅπως εἶναι τὸ Πάσχα, τὰ Χριστούγεννα... ἐγινόταν ἡ μετὰ τὴν προξενιά... ἔχον ἐτοιμάσει τὰ «σημάδια» τοῦ ἀρραβῶνος... Τὰ σημάδια τὰ ἐτοποθετοῦσαν σὲ ἓνα δίσκο. Αὐτὰ ἦταν ἓνα δερμάτι βασιλικὸς, φλωριά γιὰ τὴ νύφη, ἓνα μαντήλι χρωματιστὸ μάλλινο τῆς κεφαλῆς καὶ χρήματα...»².

«Σὰν τέλειωσεν ἡ προξενιά, ὁ γαμπρός μὲ τοὺς γονεῖς καὶ τοὺς στενοὺς συγγενεῖς του πηγαῖνανε μιὰ βραδυὰ νὰ «δώσουνε λόγο» νὰ λογοστέσουνε ὅπως λένε καὶ ν' ἀφήσουνε «σημάδι» χρυσὸ πρᾶμα, συνήθως δαχτυλίδι, οἰκογενειακὸ κειμήλιο ἢ ἄλλο χρυσαφικὸ ἢ καὶ χρήματα... Ὁ πεθερὸς τότε ἢ καὶ ὁ γαμπρός δίδει τὸ «σημάδι» καὶ ἡ κοπελιὰ φιλώντας τὸ χέρι του τὸ παίρνει καὶ ἡ λογόστειση εἶναι τελειωμένη...»³.

«Τὴν ἐπιοῦσαν οἱ γείτονες ἐπισκέπτονται ὅπως συγκαρῶσι τὸν γαμβρόν καὶ τοὺς οἰκεῖνους του, ἴδωσι δὲ συγχρόνως καὶ τὸ σταλὲν παρὰ τῆς νύμφης μανδύλιον ἐρχόμενοι μὲ ῥεῖα μὲ χαρά ν' ἀσπρίσιν νὰ γεράσιν. Καλορρίζικα καὶ ὡς τ' ἄλλα (ἐὰν ὑπάρχωσιν) στερεωμένα, χρῶνια πολλά, νὰ ζήσιν». Ἡ μνηστεία διαρκεῖ 1-3 μῆνας συνήθως. Αἱ μεμνηστευμένοι ἔφερον, μέχρι πρὸ ὀλίγων ἐτῶν, κάλυμμα κωνοειδές,

1. Κλ. ἀρ. 2374, σ. 117 (συλλ. Ἑλένης Κεφαλίδου, Ζώνη Ὁρестиάδος 1959).

2. Κλ. ἀρ. 2461, σσ. 35-36 (συλλ. Γ. Γιαννάκη, Κοζάνη (Μηλιά) 1962).

3. Μαρίας Λιουδάκη, Ὁ γάμος στὴν Κρήτη τώρα καὶ παλιὰ, Ἑπετ. Κρητ. Σπουδών, Γ' (1940), σσ. 346-348.

τσουτσούλ' καλούμενον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐρρίπτετο ποικιλόχρους πέπλος (σκέπη) καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἕτερον μανδήλιον (μικροτέρα σκέπη) λευκὸν ἠπλωμένον ἐπὶ τῆς ράχews, ἐπ' αὐτῶν δὲ λευκὸν τρίχαπτο μὲ διάφορα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἀργυρεᾶ νομίσματα καὶ ἄλλα τεχνητὰ στολίδια. Πρὸς τούτοις ἔφερον περιδέραιον ἀργυροῦν καὶ βραχιόνια»¹.

Τὸ παραπάνω κάλυμμα ἀποτελεῖ ἔνδειξη μυσέως, ὅπως μᾶς εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τῆ λατρείας, τὸ γάμο καὶ τὴν τελευτῇ. Ἦταν τὸ μέσο μυσέως.

Στὴ συνέχεια γιὰ τὴν καλύτερη κατανόηση τοῦ ὀλικοῦ φάσματος σημειώνομε ξεχωριστὰ τὰ σχετικὰ μὲ τὴν προικοδότηση καὶ τὰ ὅμοιά της, ποὺ ὁδηγοῦν στὴν ἴδια συνισταμένη, ἔστω καὶ ἂν ὁ θεσμὸς τῆς προίκας, ἀνάλογα μὲ τὸ περιβάλλον καὶ τὶς κοινωνικοπολιτισμικὲς καὶ θρησκευτικὲς μεταβολές, ἔχει προσλάβει κατὰ διάφορα χρονικὰ διαστήματα μιὰ διαφοροποιημένη καὶ ὠμὴ ὄψη, ἡ ὁποία πάλι πρόσφατα μὲ τὴν ἀλλαγὴ τῶν συνθηκῶν ζωῆς, πολιτισμοῦ καὶ κοινωνικῆς δομῆς ἔχει χάσει σὲ πολλὰς κοινωνίες τὸν παλιὸ βαθμὸ ἐπίδρασής της στὸ θεσμὸ τοῦ γάμου. Ὁ τελευταῖος εἶχε ἀντικαταστήσει καὶ ἐνσωματώσει τὸ τελετουργικὸ τῆς μυσέως, τῆς ἐνήβωσης, μὲ τὸ ὁποῖο οἱ νέοι εἰσάγονταν στὰ κοινὰ καὶ τῇ λατρείᾳ, γιὰ τὰ ὁποῖα προϋπόθεση εἰσαγωγῆς ἦταν ἡ «κτησίς», ἡ ἰδιοκτησία. Σήμερα τὰ δεδομένα ἔχουν πλέον ἀλλάξει, ἀλλὰ μέσα ἀπὸ τὶς σχετικὰ ἀντιλήψεις καὶ πράξεις διακρίνονται τὰ ἀρχικὰ μονοπάτια καὶ ἀκούγονται οἱ ἀπηχήσεις παλιότερων ἐποχῶν.

Ἔτσι λέγεται π.χ. ὅτι «οἱ γονεῖς εἶναι ὑποχρεωμένοι ἕως τὴν ἡμέραν τοῦ γάμου νὰ τὰ ἔχουν ἔτοιμα (τὰ προικιά), ἄλλως ἀπεβάλλεται ὁ γάμος».²

Ἄλλοι, «ἀφοῦ συμφωνήσωσιν ἐν τῇ οἰκίᾳ τῆς νύμφης εἰς τὰς οἰκονομικὰς ἀπαιτήσεις τοῦ γάμου, πίνουσιν ἀλληλοσπασζόμενοι προσφερόμενόν τι, εὐχόμενοι Ὑστερωμένα! Νὰ μᾶς ζήσουν!».³

Στὴν περιοχὴ Δωδώνης, ἀφοῦ συμφωνήσουν τὴν προίκα, «δίνουν λόγον ... καὶ κανονίζουν ποιά μέρα θὰ συναντηθοῦν οἱ συμπεθέροι νὰ δώσουν χέρια. Μιὰ μέρα, ποὺ ἔχουν συμφωνήσει, ἀνταμώνονται οἱ δυὸ συμπεθέροι, τὰ κουβεντιάξουν καί, ἀφοῦ μείνουν σύμφωνοι, δίδουν τὰ χέρια καὶ ἡ δουλειὰ εἶναι τελειωμένη. Ὅλα τὰ συμπεφωνημένα εἶναι προφορικά».⁴

Στὴ Μεθώνη, «ἅμα αποφάσιζαν νὰ τελειώσουν τὸ συμπεθεριό, ἐρχόνταν σὲ

1. Μιλτ. Λουλουδοπούλου, ὁ.π., σ. 173.

2. Κλ. ἀρ. 2494, σ. 13 (συλλ. Θεολόγου Χασιώτου, Ὁμαλὴ Βοῖου Κοζάνης (πρόσφ. Πόντου) 1962).

3. Κλ. ἀρ. 100, σσ. 1 - 2 (συλλ. Γεωργ. Δ. Σακελλαρίου, Δίβριτσα 1914).

4. Κλ. ἀρ. 2030, σ. 61 (συλλ. Γεωργ. Κοντοστέργιου, Μικρὰ Γότιστα Ἡπείρου 1953).

συμφωνία για την προίκα, τί θα έδιναν της νύφης, είτε μετρητά, είτε κτήματα, είτε ζώα: αρνιά, κατσίκια, αν ήταν χωρικοί»¹.

Στη Μήλο, «... πρὶ καθίσουσιν νὰ φᾶνε οἱ συμπεθέροι, θὰ πᾶνε σὲ ἰδιαίτερη κάμερα (τὴ σάλα) καὶ λένε τί θὰ δώσῃ τὸ κορίτσι στὸ γαμπρό. Λέει ὁ πατέρας της: Τσῆ δίνουμε ἓνα χωράφι στὸ τάδε μέρος, ἓνα ἀμπέλι κλπ. ... Στὸ διάστημα τοῦ ἀρρεβώνα, ἅμα θέλῃ, ὁ γαμπρὸς κάνει στὴν ἀγαπητικιά του δῶρο ἓνα σταυρουλάκι»².

Ἄλλοι «διὰ τὸν καθορισμὸν τῆς προικὸς γίνεται συνάντηση σὲ συγγενικὸ οπίτι τῆς νύφης τόσον τῶν συγγενῶν τῆς νύφης ὅσον καὶ τοῦ γαμπροῦ. Σ' αὐτὴ ὁ πατέρας τῆς νύφης ἐνώπιον πάντων ὁμολογεῖ τὴν προίκα, ποὺ θὰ δώσ' στὴν κόρη του, ἐπιλέγοντας: 'αὐτὴ εἶν' ἡ προίκα π' δίνω στ' κοπέλλα μ', κι ἂν μένετε σύμφωνοι, ἄς δώσωμε τὰ χέρια'. Πάντοτε σχεδὸν μετὰ ταῦτα δίνουν τὰ χέρια κι ἔτσι τὸ συνοικέσιο 'σάζει' ὀριστικὰ πλὴν ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων...»³.

Στὴν περιοχή Καστοριάς «τὴν Παρασκευὴ γινόταν ἡ 'μικρὴ ἀρρεβώνα' (ἀνεπίσημη) καὶ τότε ὁ παπᾶς πηγαίνει τὸ 'χαρτί' (τὸ προικοσύμφωνο), ποὺ τοῦ δίνουν οἱ γονεῖς τῆς νύφης, στὸ γαμπρό. Ὁ γαμπρὸς καλεῖ τότε τοὺς γείτονες καὶ φίλους, νὰ δεχθοῦν τὸ χαρτί. Τὸ ἴδιο γινόταν καὶ στὸ σπῖτι τῆς νύφης γιὰ νὰ 'προυβουδῆσ'νι' τὸ χαρτί. Δηλ. ξεκινοῦνε συνοδεία ἀπὸ τὸ σπῖτι τῆς νύφης μὲ μιὰ 'μαλάθα' (κάνιστρο), ὅπου ὑπῆρχαν πέντε ἢ ἑπτὰ ἢ ἐννιά μεγάλα δαχτυλιέρα σοντζάνια. Ἡ μαλάθα ἦταν σκεπασμένη μὲ βλαχιώτικο μαντήλι. Μέσα ἦταν ἀκόμα τὸ δαχτυλίδι δεμένο μὲ ἄσπρη κορδέλλα καὶ μιὰ ἢ τρεῖς 'μπότσες' μὲ κορσί. Ἡ συνοδεία περνοῦσε ἀπὸ τὸ μισονχώρ' (κέντρο τοῦ χωριοῦ)...»⁴.

Στὴ Μεθώνη, «ὅταν τελείωναν τὶς διαπραγματεύσεις, ἔκαναν καὶ τὴν 'ἀρεσὰ' καὶ τὴν ἔστελναν στὸ σπῖτι τοῦ γαμπροῦ. Ἐγραφαν σ' ἓνα χαρτί τὴν προίκα, ποὺ ἔδιναν στὴν νύφη, τὸ ρουχισμό της, τὰ χρήματα ποὺ τῆς ἔταζαν, καὶ τὴν ἔδεναν μὲ μιὰ μεταξωτὴ κορδέλλα, τὴν τύλιγαν μέσα σὲ μιὰ μισσήνα (μεγάλο μεταξωτὸ μαντήλι καλαματιανό) καὶ τὴν ἔδιναν τοῦ προξενητῆ καὶ τὴν πῆγαινε στοῦ γαμπροῦ τὸ σπῖτι. Τὸ μαντήλι ἀνῆκε στὸν προξενητῆ»⁵.

«Ὅταν τελείωναν τὶς διαπραγματεύσεις, ἔκαναν καὶ τὴν 'ἀρισὰ' καὶ τὴν ἔστελναν στὸ σπῖτι τοῦ γαμπροῦ. Ἐγραφαν σ' ἓνα χαρτί τὴν προίκα, ποὺ ἔδιναν τῆς νύ-

1. Κλ. ἀρ. 1378B, σ. 117 (συλλ. Γεωργίας Ταρσούλη, Μεθώνη Πυλίας 1939).

2. Κλ. ἀρ. 2304, σσ. 235 - 237 (συλλ. Γ. Κ. Σπυριδάκη, Μήλος (Πέρα Τριοβασάλος) 1959).

3. Κλ. ἀρ. 2005, σ. 298 (συλλ. Νικ. Μόσολα, περιοχή Βονίτσης Αιτωλίας 1952).

4. Κλ. ἀρ. 3806, σσ. 152 - 153 (συλλ. Αἰκατερίνης Πολυμέρου, Κωσταράζι Καστοριάς 1975).

5. Κλ. ἀρ. 1378B, σ. 118 (συλλ. Γεωργίας Ταρσούλη, δ.π.).

φης: τὸ ρουχισμό της, τὰ κτήματα, τὰ μετρητά, ὅλα. Τὴν ἔδεναν μὲ μιὰ μεταξωτὴ κορδέλλα καὶ τὴν τύλιγαν μέσα σὲ μιὰ μεσσήνα (μεγάλο μεταξωτὸ μαντήλι) καὶ τὴν ἔδιναν στὸν προξενητὴ καὶ τὴν πῆγαινε στὸ σπίτι τοῦ γαμπροῦ. Τὸ μαντήλι τὸ κράταγε ὁ προξενητὴς γιὰ χάρη δική του καὶ στὸ σπίτι τοῦ γαμπροῦ τοῦ βάνανε ἄλλη χάρη»¹.

«Ἡ ἀρεσὰ εἶναι ἓνα χαρτὶ σὰν ἐκεῖνο, ποὺ κάνουνε τὰ συμβόλαια, καὶ ἐκεῖ γράφει... τὰ χρήματα καὶ τὰ κτήματα. Τὴν ἀρεσὰ τὴ διαβάζουμε στὴν ἀρρεβῶνα. Ἄμα διαβάσουμε τὴν ἀρεσά, τὴ δένουμε μὲ μιὰ κορδέλλα κόκκινη καὶ τήνε βάζουμε ἐπάνω σὲ μιὰ μπόλια κεντιστή, ποὺ τὴ στρώνουμε ἐπάνω σὲ μιὰ καρέκλα μ' ἓνα ματζέτο δίπλα. Περιοῦνε πιά ἀπ' ἐμπρὸς οὔλοι οἱ καλεστικοὶ καὶ οἱ συγγενεῖς καὶ ρίχνουνε ὅ,τι θέλουνε...»².

Ἀπὸ τὸ Ξηρόμερο ἔχομε τὴν ἐξῆς πληροφορία γιὰ τὸ προικοσύμφωνο: «... τοῦ προικοσυμφώνου, ποὺ ἐδῶ τὸ ὀνομάζουμε 'νότα' ἢ 'κόπια'. Ὅταν τελειώσῃ τὸ συνοικέσιο, θὰ ὀρισθῇ καὶ ἡ ἡμέρα, κατὰ τὴν ὁποία οἱ συγγενεῖς τῆς νύφης θὰ φέρουν τὴ νότα στὸ σπίτι τοῦ γαμπροῦ. Συνήθως φέρουν τὴ νότα Σάββατο βράδυ. Τὴν ἔχουν τυλιγμένη σὲ μαντήλι μεταξωτὸ μαζὶ μὲ ἀσημένιο νόμισμα καὶ ρόζι...»³.

Στὴ Λῆμνο ἡ ἄμα συμφωνοῦσαν στὴν προίκα, συμφωνοῦσαν καὶ γιὰ τὸ τραπέζι. Ἀποφνεῖς ἔχ' με τὰ σάξματα... "Ἡθέλεν νὰ ἔχ' σ' ἓνα πιατὰ μὲλ' κι ἓνα φλωρί μὲς στὸ μὲλ', νὰ πάρ' ὁ γαμπρὸς μὲ τὸ δαχτυλίδι τ' μελι καὶ νὰ κάν' στανερὸ στὴν πόρτα. Προμηνοῦσε τὸ καλὸ... "Ἐπειτα εἶχανε καὶ νι (νὺν) ἀπ' τ' ἀλέτρι κ' ἓνα ρόδ' καὶ μπαίνοντας ὁ γαμπρὸς νὰ πατήσ' ἀπάν', νὰ γέν' σίδερο ὁ γαμπρὸς καὶ γεμᾶτο τὸ σπίτ' σὰν τὸ ρόδ'. "Ἐπειτα ὁ γαμπρὸς θὰ νὰ νέχ' ἓνα φλωρί, νὰ πάη νὰ ρίξ' μὲς στὴν ποδιά τῆς νύφης... Ἡ νύφ' θὰ νὰ σηκωθῇ νὰ βάλ' μετάνοια, νὰ φιλήσ' τ' παπᾶ τὸ χέρ', νὰ πάρ' τὴν ἀρραβῶνα. "Ἐπειτα θὰ νὰ βγάλ'νε τὸ ἀνεθίβολο νὰ τὸ διαβάσ'νε, νὰ διαβάσ'νε τὴ βροῖκα... Ὑστερα θὰ νὰ φωνάξ'νε τ'ς μάρτυρες νὰ πογράψ'νε ὅ,τι συμφωνήσαν...»⁴.

Ἀπὸ τὴν Εὐβοία μαρτυρεῖται ὅτι συγκεντρώνονται οἱ συμπεθέροι «νὰ μιλήσουν τὴν προίκα καὶ νὰ δώσουν καὶ ἀρραβῶνα ... Δίδουν τὸ δακτυλίδι καὶ παίρνουν δακτυλίδι. Ἐνα ἀγόρι, τοῦ ὁποίου ζοῦν οἱ γονεῖς, περνᾷ τὰ δακτυλίδια καὶ στοὺς δύο στὸ δεξιὸ χέρι παράμεσον δάκτυλον. Ὁ γαμπρὸς μαζὶ μὲ τὸ δαχτυλίδι δίδει καὶ λεπτὰ πρὸς τὴ νύμφη. Αὕτη ἀσπάζεται τὸ χέρι τοῦ γαμπροῦ, τοῦ πενθεροῦ καὶ τῆς πενθερᾶς

1. Κλ. ἀρ. 1378Α, σ. 118 (συλλ. Γεωργίας Ταρσούλη, Μεθώνη Πυλίας 1939).

2. Κλ. ἀρ. 1159Β, σ. 130 (συλλ. Γεωργίας Ταρσούλη, Κορώνη 1938).

3. Κλ. ἀρ. 2293, σ. 44 (συλλ. Γερασ. Παπατρέχα, Ξηρόμερο Ἀκαρνανίας 1957).

4. Κλ. ἀρ. 1160Α, σ. 21 (συλλ. Γ. Μέγα, Λῆμνος (Βάρος) 1938).

κι αρχίζει το ονομαζόμενο μαντήλωμα. Δηλ. προσφέρει σ' όλους τους προσκεκλημένους του γαμβρού από ένα μεταξωτό μαντηλάκι...»¹.

Σχετικά με τα επίσημα άρρεβωνιάσματα από τη Λήμνο υπάρχει η εξής μαρτυρία: «Όταν εισέλθουν εις το σπίτι της νύμφης με τα σ'νιά, καλείται ο ιερέας, οστις έχει έτοιμο το προικοσύμφωνο δεμένο σταυροειδώς με μιὰ κόκκινη κλωστή, το οποίο αναγιγνώσκει ευκρινώς και μεγαλοφώνως, το ξαναδένει και το δίδει στον γαμβρόν...»².

Ή προίκα αποτελούσε και σε πολλά μέρη εξακολουθεί ακόμη να αποτελεί μέτρο σύγκρισης και αξίας της κόρης³. «Μιὰ καλή προίκα εκατόν πενήντα λίρες, δευτέρας τάξης εξήντα λίρες (1 λίρα 25: δραχμές). Άλλά το στάρ' είχε 25 λεπτά και του καλαμπόκ' 15 λεπτά, του πετρέλαιο 4 δραχμές ή οκτώ... κασμίρι σεβιότ 2 δραχμές την πήχ'»⁴.

Την αντίληψη αυτή για την προίκα συναντούμε στην Κάρπαθο με ιδιότυπη μορφή. Προίκα και «γαμβρίκιον» μαζί έπαιρνε ο γαμπρός, αν ήταν από ανώτερη τάξη (καλύτερο σόι) από έ, τι ή νύφη. Άντιθετα, αν ή νύφη καταγόταν από ανώτερη τάξη, ο γαμπρός έδινε στη νύφη «νυμφήκιον ή νυμφίκιον»: «... εάν μὲν ο μελλοννυμφος εἴη ανωτέρας τάξεως εκτός της προικος της νέας λαμβάνει γαμβρίκιον (προγαμιαία δωρεά της μελλοννύμφου) αν δε το εναντίον, δίδει νυμφήκιον (προγαμιαία δωρεά του μελλοννύμφου) αμφοτέρα δέ ταυτα συνιστάμενα εις πτεήματα ή χρήματα επέχονσι τόπον προγαμιαίας δωρεάς οτε κληνονσι τα συμβάσματα (υλλά συμβόλα) και συνιστάται τα γαμικά συμβόλαια, προσκαλοῦνται πάντες οι συγγενείς εξ εκατέρων των οικογενειών «νά 'ρτη ή γεννειά» είτα οι συγγενείς της νέας, της μητρος αυτής προπορευομένης και φερούσης την μπότσαν εις την οικίαν του νέου εν ή εἴηε συνηθροισμένοι οι συγγενείς αυτού, όπου συγχαίρουν και συγχαίρου(ν)ται γίνονται γνωσταί αί την προίκα και τον γάμον αφορῶσαι συμβάσεις, οτε πολλοι πυροβολισμοι επαναλαμβάνονται επανειλημμένως, κερνοῦσι τον οἶνον της μπότσας και συγχαίρουσι τοίς γονεῦσι και τοίς μνηστοίς καλοροίζικα τα συ(μ)βάσματά σας κι από τα στεφανώματα...»⁵.

Άπό το έθιμο αυτό της Καρπάθου γίνεται φανερό το νόημα της προίκας: «νά 'ρτη ή γεννειά» και έτσι γίνονται οι συμβάσεις για τον γάμο και την προίκα: αυτό είναι το σημείον καταγραφής των νέων και αποδοχής των γενών.

1. Κλ. άρ. 2038, σσ. 44 - 45 (συλλ. Άννας Τζανή, Αύλωνάριον Εύβοίας 1954).

2. Κλ. άρ. 2143, σ. 102 (συλλ. Παπαγγελή Μιχέλη, Αήμνος [1954]).

3. Βλ. ένδεικτικῶς Κλ. άρ. 2135, σ. 5 (συλλ. Μιχαήλ Σπανού και Δέσποινας Παιδάκη, Σχοινοχώριον Άργολίδος 1954): «...συνίσταται δέ (sc. ή προίκα) κυρίως σε κτήματα, έλιές, πρόβατα και είδη ρουχισμού (ρουχα, προικιά) και σε χρήματα. Ή κόρη άπαραιτήτως θα πάρη προίκα, όποια δέ παίρνει περισσότερα, είναι δηλ. πιο πολύφερνη, είναι και ή καλύτερη, άνεξαρτήτως από τα ψυχικά ή πνευματικά χαρίσματα».

4. Κλ. άρ. 2301, σ. 305 (συλλ. Δημ. Λουκάτου, Σμόκοβον Καρδίτσης 1959).

5. Έ μ μ . Μ α ν ω λ α κ ά κ η , Καρπαθιακά, έν Άθήναις 1896, σσ. 117 - 118.

Στὴ Μάνη ὄχι μόνο ἦταν ἄγνωστη ἡ προίκα ἀπὸ τὸ μέρος τῆς γυναίκας, ἀλλὰ καὶ ἀντίθετα ὁ γαμπρὸς ἔπρεπε νὰ προσφέρῃ δῶρα καὶ χρήματα στὴ νύφη: «Γίνεται τέλος ἡ συνάντηση (μεταξὺ συγγενῶν τῆς νύφης καὶ τοῦ γαμπροῦ) καὶ ἀρχίζει ἡ συζήτηση τί θὰ δώσῃ ὁ γαμπρὸς, γιατί στὴ Μάνη μέχρι τοῦ 1880 ἡ προίκα ἦτο ἄγνωστη, ὁ γαμπρὸς ὤφειλε νὰ προσφέρῃ διάφορα δῶρα στὴ νύφη καὶ στοὺς δικούς της. Αὐτὰ ἦσαν ἀνάλογα μὲ τὴν ὁμορφιά της, τὴν προκοπὴ της καὶ τὴ δύναμη τῆς γενιᾶς της. Συνήθως ὁ γαμπρὸς προσέφερε τρία ὡς πέντε κριάρια γιὰ τὸ γάμο, τρία φορτώματα ψωμί, ἓνα ρονχοβέλεσο τῆς νύφης (μάλλινο φόρεμα), ἓνα ξενυγάρι παπούτσια καὶ ἑκατὸ κολωνάτα (τάλληρα ἀσημένια). Ὅταν ἔκλεινε ἡ συμφωνία γιὰ τὰ δῶρα, ἔδιναν τὰ χέρια καὶ ἐθεωρεῖτο τελειωμένο τὸ συνοικέσιο...»¹

Πολλὲς λαϊκὲς ὀνομασίες γιὰ τὸ προικοσύμφωνο δείχνουν τὴν κατεύθυνση καὶ ὑποδηλώνουν τὸ σκοπὸ τοῦ θεσμοῦ τῆς προίκας. Ἔτσι ἔχομε τίς ὀνομασίες ἀγκλαβή², ἀγλαβή³, ἀκλαβή⁴, ἀναγκλαβή⁵, ἀνεγκλαβή⁶, ἀνιγκλαβή⁷, ἐγγλαβή⁸, ἐγκλαβή⁹,

1. Κλ. ἀρ. 1485, σ. 32 (συλλ. Στ. Τζουμλέα, Μάνη 1943).

2. Γ ε ω ρ γ . Ν . Κ α ζ α β ῆ , Νίσυρος Λακωνικῆς, Νέα Ὑόρκη 1940, σ. 169: «Προικοσύμφωνον ὅπερ γίνεται ἐν τῇ οἰκίᾳ τῆς νύφης παναγορικώτατα 8 ἡμέρας πρὸ τοῦ γάμου ἐνώπιον τοῦ ἀρχιερατικοῦ ἐπιτρόπου καὶ τῶν γονέων καὶ πολλῶν οἰκείων καὶ φίλων». Κλ. ἀρ. 307, σ. 19, 55 (συλλ. Γεωργ. Παπαδοπούλου, Νίσυρος 1891), Κλ. ἀρ. 393, σ. 17 (συλλ. Ν. Βενέτου, Σαμοθράκη 1887), Κλ. ἀρ. 430, σ. 6 (συλλ. Ἄγ. Δασμαντάρα, Καστελλόριζον 1915), Κλ. ἀρ. 864, σ. 10 (συλλ. Μιχ. Γ. Πετρίδης, Καστελλόριζον [1922]), Κλ. ἀρ. 887, σ. 269 (συλλ. Μιχ. Καλαβροῦ, Κάλυμνος 1894), Κλ. ἀρ. 898, σ. 2 (συλλ. Γεωργ. Ἐαρινοῦ, Σύμη, Νίσυρος 1895), Κλ. ἀρ. 932, σ. 8 (συλλ. Κλεοβ. Κοκολάτου, Θράκη 1889), Κλ. ἀρ. 1463, σ. 2 (συλλ. Ν. Ἀνδριώτης, Σαμοθράκη 1928).

3. «Ἀγλαβή: χαρτί, προικοσύμφωνο» (Κλ. ἀρ. 2152, σ. 43 (συλλ. Ἐμμ. Σαρέλλη, Πλαγιά Λέσβου 1955)).

4. «Ἀκλαβή: προικοσύμφωνο» (Κλ. ἀρ. 184 = 932, σ. 4 (συλλ. Κλεοβ. Κοκολάτου, δ.π.).

5. Κλ. ἀρ. 947, σ. 1β (συλλ. Ν.Ε. Φιλιππίδης, Στενὴ Τήνου [1922]), Κλ. ἀρ. 948, σ. 13 (συλλ. Ἰ. Βογιατζίδης, Στενὴ Τήνου 1919).

6. Κλ. ἀρ. 898, σ. 2 (συλλ. Γεωργ. Ἐαρινοῦ, Σύμη, Νίσυρος 1895).

7. «Ἀνιγκλαβή: εἰς παλαιὰ χειρόγραφα λέγεται ἐκλαβή» (Κλ. ἀρ. 455, σ. 89 (συλλ. Γεωργ. Παπαδοπούλου, Σάμος 1908)).

8. «Ἐγγλαβή (ἡ): γαμήλιος λέξις, ἡ πρᾶξις ἡ ἀπὸ τὸ ἐγγραφον τῆς προικοδοτήσεως τῶν γονέων πρὸς τὰς θυγατέρας τῆς προικώσας περιουσίας κινητῶν καὶ ἀκινήτων... ἐκ τοῦ ἐκλαμβάνω» (Κλ. ἀρ. 751, σ. 43 (συλλ. Θεοδ. Κωνσταντινίδης, Ρόδος 1920)).

9. Κλ. ἀρ. 1132, σ. 37 (συλλ. Μαρίας Λιουδάκη, Βιθυνία (Σιγὴ) 1937). Στὴ Σύμη λέγεται ἡ φράση «αὐτὸς εἶναι παλαιγκλαβή», ποὺ σημαίνει ὅτι κάποιος εἶναι ζωντανὸ ἀρχεῖο, μητρῶο καὶ γνωρίζει τὰ περιουσιακὰ στοιχεῖα, τὰ γέννη καὶ διάφορες σχετικὲς ἱστορίες. Πρβλ. καὶ Σωτηρ. Καρανικόλα, Παρωνύμια καὶ σκωπτικὰ ὀνόματα ἐν Σύμῃ, Δωδεκ. Ἀρχ., 5 (1958), σ. 113.

ἀνεθίβολο¹, ἀρεσά², ἀρεσκιά³, ξεστίχι⁴ ἢ ξεστοίχι⁵, χαρτί⁶.

Ὁ ὅρος ἀγκλαβή, ἀγλαβή κλπ. προέρχεται πιθανώτατα ἀπὸ τὸν ὄρο ἐγκλαβή, ἐγγλαβή κλπ. μὲ προληπτική ἀφομοίωση. Ὁ ὅρος ἐγκλαβή μαρτυρεῖται ἐπιγραφικῶς ἤδη ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ὡς διαλεκτικὸς τύπος τοῦ ἐκλαβή, τὸ ὁποῖο σημαίνει τὸ συμφωνηθὲν ἢ ληφθὲν ποσό. Ἀπὸ τῆ σημασία αὕτη εἶναι εὐκόλη ἡ μετάβαση στὸ συμφωνητικὸ γιὰ τὴν προίκια, ποὺ περιελάμβανε τὰ συμφωνηθέντα χρηματικὰ ποσὰ καὶ κτήματα. Ἐπομένως εἶναι εὐνόητο ὅτι ἡ παραγωγή τοῦ ἀγκλαβή ἀπὸ τὸ λατινικὸ accolo, ποὺ ἐπιχειρεῖ ὁ Γ. Καζαβῆς⁷, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ὀρθή⁸.

1. Κλ. ἀρ. 1160, σσ. 7 - 8, 8α-β (συλλ. Γ. Μέγα, Αἰμνος (Βάρος) 1938), Κλ. ἀρ. 1160Δ, σσ. 4, 71, 128 (συλλ. Γ. Μέγα, Αἰμνος (Σβέρδια) 1938).

2. Κλ. ἀρ. 1159Α, σ. 154 (συλλ. Γεωργίας Ταρσούλη, Κορώνη Πυλίας 1938), Κλ. ἀρ. 1159Β, σ. 130 (συλλ. τῆς ἰδίας ἀπ' τὸν ἴδιο τόπο, 1938), Κλ. ἀρ. 1378Β, σσ. 138, 157 (συλλ. τῆς ἰδίας, Μεθώνη Πυλίας 1939).

3. Κλ. ἀρ. 687, σ. 9 (συλλ. Σπ. Μαρινάτου, Κεφαλληνία 1918).

4. «Ξεστίχι: ἐνυπόγραφος συμφώνησις τῆς τῇ-μελλούσης μνηστῆ δοθησομένης παρὰ τῶν γονέων καὶ κηδεμόνων προικός, κομιζομένη τῶν κατὰ τὴν μέλλοντα μνηστῆρα παρὰ τοῦ προξεντοῦ» (δελτ. Ἱστορ. Λεξ.)· «ἐνυπόγραφος συμφωνία τῆς προικός» τὸ λεγόμενον «ξεστοίχι» (†Κ. Γ. Οἰκονόμου, Γαμήλια ἔθιμα ἐν Σιάτῳ, Μακεδονικά, τόμ. Α' (1940), σ. 265)† «ξεστίχι, ἡ συμφωνία ὡς πρὸς τὴν δοθησομένην προίκια εἰς τὴν προξυπασθεῖσαν νύκτα» (Ἱστορ. Λεξ., ἀρ. 559, σ. 22 (συλλ. Ἰω. Πούλου, Πρέβεζα 1933)).

5. «Ξεστοίχι: ἰδιωτικὸν προικοσύμφωνον... αὐτὸ καταγράφετο εἰς τοὺς κώδικας τῆς Μητροπόλεως» (Κλ. ἀρ. 1100Α, σ. 16 (συλλ. Μαρίας Ἰωαννίδου, Καστοριά 1937), Κλ. ἀρ. 1101Α, σ. 36 (συλλ. Ἰ. Μπακάλη, Καστοριά 1937)). Σχετικοὶ πρὸς τὰ παραπάνω εἶναι οἱ ὅροι: «στ'χῶ-ξιστ'χῶ: Ὁ προσλαμβανόμενος νὰ φυλάττῃ ποιμνία ἀποκαλεῖται στιχτός. Ἡ ἐνέργεια τῆς προσλήψεως ἐκφράζεται μὲ τὸ ρῆμα στ'χῶ καὶ ἡ λήξις μὲ τὸ ρῆμα ξιστ'χῶ» (Ἱστορ. Λεξ., ἀρ. 650, σ. 105 (Χαλκιδική)· «ξιστ'χῶ: λύω τὴν συμφωνίαν νὰ ὑπηρετήσω τινὰ ἐπὶ μισθῷ δι' ὠρισμένον χρονικὸν διάστημα» (στὸ ἴδιο χφ., σ. 248)· «Διὰ τὸν χρεωκοπήσαντα λέγουν 'αὐτὸς πάει, ξεστίχ'σι'»· «Ὅταν κινδυνεύῃ τις λόγῳ ἐλλείψεως καλῆς ὑγείας, συνηθίζεται ἡ φράσις 'αὐτὸς ἀγλήγορα θὰ ξιστ'χίσῃ» (στὸ ἴδιο χφ., σ. 105)· «ξεστοιχειῶνω τὸ βιός: ἀπαλάσσω τὸ θησαυρὸ τῶν στοιχείων» (δελτία Ἱστορ. Λεξ. (Μύκονος)· «ξέστιχο (τό): παρᾶξενον, ἰδιότροπον· κ' ἔχει ἓνα ὄνομα ξέστιχο καὶ δὲ βοροῦ νὰ δὲ θυμηθῶ» (Ἱστορ. Λεξ. ἀρ. 592, σ. 225 (Πελοπόννησος, Μάνη)· «ξέστοιχο· διότι δὲν ἔχει φράχτην (τοῖχον), ὅπως συνήθως ἔχουν ὅλα τὰ κτήματα» (στὸ ἴδιο χφ., σ. 44)).

6. «Χαρτί: προικοσύμφωνον» (Κλ. ἀρ. 2177, σ. 5 (συλλ. Ἀ. Λεονταρίτου, Ἀνδραβίδα Ἡλείας 1955), Κλ. ἀρ. 2009, σσ. 16 - 17 (συλλ. Μιλτ. Κακλαμάνη, Ἐγκλουβή Λευκάδος 1955), Κλ. ἀρ. 2302, σ. 310 (συλλ. Δημ. Οἰκονομίδου, Χουλιαράδες Ἰωαννίνων 1959)).

7. «Ἡ λέξις εἶναι ξένη λείψανον τῶν Ἱπποτῶν, γίνεται ἐκ τοῦ λατινικοῦ ρήματος accolo σημαίνοντος παροικῶ, προσοικῶ, συμφωνῶ τινί, ἐξ οὗ καὶ ὄνομα accola δηλ. παροικία συμφωνία γραπτὴ καὶ κατ' ἀποκοπὴν τοῦ ο καὶ προσθέσει τῆς καταλήξεως «βη» κατὰ παραφθορὰν «ἀγκλαβή» (Γεωργ. Ν. Καζαβῆς, δ.π., σ. 169).

8. Ἐὰν ἔπρεπε νὰ ἀναζητήσωμε ξένη προέλευση τοῦ ὄρου καὶ ἐφόσον ἡ σχέση του πρὸς τὰ

Ὁ ὅρος ἀνεθίβολο προέρχεται πιθανῶς ἀπὸ τὸ οὐδέτερο τοῦ ἐπιθέτου ἀναμφίβολον, ὕστερα ἀπὸ ἀνομοίωση καὶ ἄλλα φθογγικά πάθη, καὶ σημαίνει τὸ βέβαιον, τὸ ἀκαταμάχητον τεκμήριον, τὸ συμφωνητικόν, τὸ ὁποῖο βεβαιώνει τὴν προίκα καὶ τὴν κατοχή-ιδιοκτησία.

Ἡ ὀνομασία ἀρεσά-ἀρεσκιά, πού συσχετίζεται προφανῶς πρὸς τὰ ἀρέσκεια-ἀρέσκω-ἀρεστός, χαρακτηρίζει εὐστοχα τὴν ἀποδοχὴ τῶν προσφερομένων, ἢ ὅποια συνεπάγεται τὸ κλείσιμο τῆς συμφωνίας. Ὑστερα ἡ λέξις δηλώνει τὴν ἴδια τὴ συμφωνία καὶ τὸ σχετικὸ χαρτί-συμφωνητικόν.

Ἀρκετὰ δύσκολη φαίνεται ἡ ἐρμηνεία τῶν ὅρων ξεστίχι ἢ ξεστοίχι πρὸς δῆλωση τοῦ προικοσυμφώνου, ἀλλὰ νομίζω ὅτι πάλι στὸν ἴδιον δρόμον ὀδηγούμεσθε. Οἱ λέξεις προέρχονται ἀπὸ τὴν πρόθεση ἐκ καὶ τὰ στίχος (σειρά, γραμμὴ) ἢ στοῖχος (σειρά, ἀράδα καὶ ἰδιαίτερα σειρά πασσάλων). Χαρακτηριστικὰ εἶναι καὶ τὰ σχετικὰ ῥήματα στιχίζω (ἀραδιάζω) καὶ στοιχέω-ω καὶ στοιχίζω (μπήγω πασσάλους στὴ σειρά γιὰ τὴ στερέωση διχτυοῦ ἢ φράχτη). Σύμφωνα μὲ τὴ συνηθισμένη σημασία τῆς προθέσεως ἐκ στὰ σύνθετα οἱ ὅροι ξεστίχι-ξεστοίχι πρέπει νὰ σημαίνουν εἴτε τὸ ἓνα (τὸν πάσσαλον ἢ τὸ σύμβολόν του), πού ἀποσπάρθηκε ἀπὸ τὴν ἀράδα, τὴν περίφραξη, εἴτε τὴν πλήρη καὶ τέλεια περίφραξη καὶ ἐξασφάλισή τοῦ κτήματος, τῆς περιουσίας καὶ στὴν τελευταία αὕτη περίπτωση ὁ πάσσαλος ἢ τὸ σύμβολόν του καίθουν καθοριστικὸ ρόλο. Ὁ κάτοχός του ἢ ἐκεῖνος στὸν ὅποιο αὐτὸς περιέρχεται εἶναι κάτοχος καὶ κύριος τῆς ιδιοκτησίας, ἢ ὅποια φράζεται μὲ αὐτόν. Ὑστερα καὶ ἡ συμφωνία καὶ τὸ χαρτί, πού ἐξασφαλίζει ἐπίσης τὴν παραχωρούμενη ὡς προικῶν περιουσία, ὀνομάστηκε ξεστ(ο)ίχι. Ἡ ἄλλη δυνατὴ ἐρμηνεία τοῦ ὅρου ξεστ(ο)ίχι ἀπὸ τὴν ἐκ στίχον ἢ κατὰ στίχον (πβ. κατὰστιχο) ἀπαρίθμηση τῶν προικῶν ἀντικειμένων στὸ συμφωνητικὸ εἶναι ἐπίσης πιθανή.

Οἱ παραπάνω σκέψεις ἐνισχύονται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι προίκα μὲ διάφορες μορφές ἔδιναν καὶ οἱ ἄντρες ἢ ἀνάλογα μὲ τὴν ἐπικράτηση τοῦ θεοῦ-βασιλέως ἢ τῆς θεᾶς-βασιλίσσας (ἀνδροκρατία ἢ γυναικοκρατία) στὶς διάφορες κοινωνίες προχωρεῖ καὶ τὸ ἔθιμον τῆς προικοδότησης.

Ἔτσι «παλαιότερον τὰ ἄρρενα ἐπροικίζοντο. Ἡ συνήθεια αὕτη βαίνει βαθμιαίως ἐξαλειφόμενη, διατηρουμένου μικροῦ δώρου...»¹.

Ἀπὸ καὶ λαβὴ δὲν φαίνεται πιθανή, θὰ μπορούσε κανεὶς μὲ ἀρκετὸ δισταγμὸ νὰ ὑποθέσῃ ὅτι ἡ λέξις ἴσως προέρχεται ἀπὸ τὸ ἄνκ καὶ τὸ λαβή. Στὴν περίπτωσιν αὕτη ἀγκλαβή ἐσήμαινε λήψη τοῦ ἄνκ, τοῦ αἰγυπτιακοῦ σταυροῦ - σημείου ζωῆς, πού θὰ ἀντιπροσώπευε καὶ διδόμενη περιουσία, ἢ ὅποια ἐξασφάλιζε ζωὴ στὸν κάτοχόν της καὶ ἦταν κάτι ἀνάλογο πρὸς τὸ ξεστ(ο)ίχι.

1. ΚΛ. ἀρ. 2051, σ. 3 (συλλ. Νικ. Παπᾶ, Σχιστόλιθος Σιντικῆς Σερρών (πρόσφ. ἐκ Πόντου) 1954).

«Κάθε πατέρας στο χωριό είναι υποχρεωμένος να χτίση σὲ κάθε σεργιανό του παιδί σπίτι καί, όταν τὸ παντρεύῃ, θὰ τοῦ τὸ δώκῃ»¹.

«Όταν παντρεύονταν τὰ ἀγόρια, τότε ὁ πατέρας τοὺς ἔδιδε γιὰ προίκα κάποιον κτήμα, ἂν ἤθελε...»².

«Τὰ ἄρρενα θὰ κληρονομήσουν τὸ σπίτι καὶ τὴν ἀπομένουσα μετὰ τὴν προίκισιν τῶν κοριτσιῶν κτηματικὴν περιουσίαν...»³.

Στὴν Κρήτη «κάθε παλληκάρι, γιὰ νὰ παντρευτῇ, πρέπει νὰ ᾽χῃ χτίσει τὰ σπίτια του»⁴.

Ἄλλοῦ «τ' ἀγόρια, όταν παντρευτοῦνε, ἐκτὸς τοῦ σπιτιοῦ, ποὺ πρέπει ἀπαραιτήτως νὰ ᾽χουνε, τοὺς δίδουν ὠρισμένα χωράφια γι' ἀμπέλια καὶ κήπους»⁵.

«Τὰ ἄρρενα τέκνα παίρνουν ἐκτὸς τῆς κτηματικῆς περιουσίας καὶ τὸ πατρικὸν τοὺς σπίτι καί, ἐν περιπτώσει καὶ εἶναι πολλὰ τ' ἀγόρια μιᾶς οἰκογενείας, υποχρεοῦνται οἱ γονεῖς, ἂν εὐποροῦν, νὰ φτιάσουν καὶ νὰ δώσουν σ' ὅλα ἀπὸ ἓνα σπίτι»⁶.

«Ἄμα χωρὶς τὸ παιδί του καὶ τὸ παντρεύῃ, τὸν δὲν ἔτε χωράφ' εἴτ' ἀμπέλι, μαγαζί, ἀκίνητο...»⁷.

Ἄλλοῦ «τὸ ἄρρεν τέκνον παίρνει ἀπὸ τὸν πατέρα προικοδωρεάν, τὸ δὲ θῆλυ προίκα...»⁸ ἢ «ὁ γυῖός παίρνει τὸ ἀνάλογον μερίδιον»⁹ ἢ περιέχεται «μέρος τῆς πατρικῆς περιουσίας εἰς τοὺς υἱούς»¹⁰.

Ἀπὸ τῆς Θήρας πληροφοροῦμεθα ὅτι «ὁ πρῶτος υἱὸς παίρνει ἀπὸ τὸν πατέρα του ὡς προίκα τὸ πατρογονικὸν σπίτι, διὰ τὸ διατινίσσεται τ' ὄνομα τῆς οἰκογενείας. Κ' οἱ ἐπόμενοι υἱοὶ προικίζονται μὲ κτήματα γιὰ τὴν εὐχὴ τῶν γονέων των»¹¹.

Στὸν Ἅγιο Λουκά Καρυστίας «προικίζονται καὶ τὰ ἄρρενα τέκνα μὲ σπίτι καὶ μὲ χωράφια, ἀλλὰ μὲ μικρότερη προίκα τῶν θηλέων»¹².

1. Κλ. ἀρ. 1159B, σ. 85 (συλλ. Γεωργίας Ταρσούλη, Βασιλίτσι Πυλίας 1938).

2. Κλ. ἀρ. 1132, σ. 37 (συλλ. Μαρίας Λιουδάκη, Σιγὴ Βιθυνίας 1937).

3. Κλ. ἀρ. 2005, σσ. 70 - 71 (συλλ. Νικ. Μόσολα, περιοχὴ Βονίτσης Αἰτωλ/νίας 1952).

4. Κλ. ἀρ. 1161A, σ. 137 (συλλ. Μαρίας Λιουδάκη, Ἰναχώριον (Τοπόλια) 1938).

5. Κλ. ἀρ. 2272, σ. 44 (συλλ. Χαράλ. Σπανοῦ, Ἰκαρία 1955).

6. Κλ. ἀρ. 1888, σ. 7 (συλλ. Νικ. Κολέτσου, ἐπαρχία Χαλκίδος 1953).

7. Κλ. ἀρ. 1104, σ. 22 (συλλ. Γ. Μέγα, Μεσημβρία 1937).

8. Κλ. ἀρ. 2079, σσ. 3 - 4 (συλλ. Ἰ. Βενιέρη, Γλινᾶδον Νάξου 1953).

9. Κλ. ἀρ. 1888, σ. 2 (συλλ. Χρ. Χρυσανθακοπούλου, Ἐλαιῶν Αἰγιαλείας Ἀχαΐας 1953).

10. Κλ. ἀρ. 2061, σ. 7 (συλλ. Παναγιώτας Σταθοπούλου, Θερμοπηγὴ (Πούλιοβα) Σεργῶν (πρόσφ. Ἰμέρας Γεωργίας Καυκάσου) 1954).

11. Κλ. ἀρ. 2081, σ. 35 (συλλ. Ἐλευθ. Ζάννου, Θήρα [1954]).

12. Κλ. ἀρ. 1892, σ. 3 (συλλ. Εὐαγγ. Παπαϊωάννου, Ἅγιος Λουκάς Καρυστίας Εὐβοίας 1953).

«Από την εποχή ἀκόμη τοῦ Ἰακώβ ἀντὶ νὰ ἔχη ἡ νύφη προῖκα καὶ νὰ τὴν δίδῃ εἰς τὸ γαμπρὸ ἔπρεπε νὰ ἔχη τοιαύτην ὁ γαμπρὸς καὶ νὰ τὴν δόσῃ εἰς τὴν νύφη»¹.

«Συνήθως συζοῦν οἱ γονεῖς μετὰ τῶν νεονύμφων καὶ ὁ πατὴρ ὑποχρεοῦται νὰ ἐξασφαλίσῃ τὸ προικίον τῆς νύμφης δι' ἐνὸς κτήματος (ἀντιπροῖκ)»².

Ἀλλοῦ ὁ γαμπρὸς παίρνει εἰκόνα ἀπὸ τὸ πατρικὸ σπίτι: «Ἡ πρώτη δουλειὰ εἶναι ἡ εἰκόνα, ποὺ θὰ πάρῃ ἀπὸ τὸ σπίτι τοῦ πατέρα του»³.

«Ὁ γαμβρὸς παίρνει ἀπὸ τὸ σπίτι του μιὰ εἰκόνα, ἓνα σκρινὶ (κομὸ) γιὰ τὰ ρούχα του, κι ἂν εἶναι πλούσιος, παίρνει καὶ ἀμπέλια ἢ χωράφια. Εἰς τὴν πρωτεύουσα τῆς Θήρας ... τὸ πατρικὸ σπίτι τὸ δίδουν στὸν πρῶτο γνιό, σ' ἄλλα χωριὰ ὅμως τὸ παίρνει ἡ κόρη»⁴.

Στὰ Ψαρά «τὰ ἄρρενα τέκνα παίρνουν, ἐὰν ἔχουν, χωράφια, ὅ,τι θέλει ὁ πατέρας, καθὼς καὶ ἀπὸ τὰ πρόβατα»⁵.

Τὸ ὅτι ἡ κατοχὴ ἢ ἀπόκτηση ἰδιοκτησίας⁶ εἶναι ἀπαράβατος κανὼνας γιὰ τὴν εἰσαγωγὴν στὴ γενιά, τὰ κοινά, τὴ λατρεία, δηλώνεται κι ἀπὸ τὴν ὀνομασίαν ἐμπασιδίων⁷, ποὺ δίνεται στὴν προγαμιαία δωρεὰ καὶ ἡ ὁποία φαίνεται ὅτι δὲν σχετίζεται μόνον πρὸς τὰ ἐμβαλῶ-ἐμπατέω (πρὸς, μπατίλια), ἀλλὰ περισσότερο ἴσως πρὸς τὰ ἐμπασις (ἐγκτήση, πρόσκτηση σὲ ξένῃ περιόχῃ πρὸς πᾶσις, πάρομαι), ἐμπαμα (ἰδιοκτησία, ἐμπαμῶν (κατέχω, κληρονομῶ)). Ἡ σημασία τῆς ἐθιμικῆς αὐτῆς πράξης (δωρεὰ, ἀπόκτηση-κατοχὴ ἰδιοκτησίας) παρουσιάζεται ὅμοια στὶς εἰσαγωγικὰς πράξεις τῆς γέννησης⁸ καὶ τοῦ γάμου κατὰ τὴν εἰσδο τοῦ νέου παιδιοῦ καὶ τοῦ γαμπροῦ-νύφης στὶς γενιές (ἐμβατίκια, ἀνοικτίκια, γαμπρίκια κλπ.)⁹.

1. Ἀ. Γ. Σγουρίτσα, Τὸ ἀγγιλίκι τοῦ Κουκουναῖ πρὸς τὴν Ξιακουστή, Σπαρτ. Χρον. ἔτ. Α' (1937 - 1938), ἀρ. 9, σσ. 9, 14.

2. Κλ. ἀρ. 2177, σ. 4 (συλλ. Ἀ. Λεονταρίτου, Ἀνδραβίδα Ἡλείας 1955).

3. Κλ. ἀρ. 2758, σ. 309 (συλλ. Γ. Κ. Σπυριδάκη, Κίμωλος 1963).

4. Κλ. ἀρ. 1959, σ. 7 (συλλ. Ἐμμ. Σορώτου, Οἶα Θήρας 1953).

5. Κλ. ἀρ. 2075, σ. 6 (συλλ. Δημ. Σπανοῦ, Ψαρά 1952).

6. Ἐστὶ σχετικὰ μὲ τὴ νύφη μαρτυρεῖται ὅτι «ἄλλοτε ὁ γαμπρὸς τῆς ἔγραφε ὡς ἑορτσάτικο» (προγαμιαία δωρεὰ) π.χ. ἓνα ἀμπέλι ἢ ὅ,τι ἄλλο», ὅπως δὴποτε δηλ. γῆ ἢ κάτι ποὺ συνδέεται μὲ τὴ γῆ ἢ τὴν καλλιέργειά της (Κλ. ἀρ. 1153, σ. 32 (συλλ. Μαρίας Ἰωαννίδου, Ἀράχοβα 1938).

7. «Ἐμπασιδίων: προγαμιαία δωρεὰ... Τάττει καὶ ὁ γαμπρὸς τῆς νύμφης ἐμπασιδίων τὰ σπίτια τὰ γονικά του» (Κλ. ἀρ. 363, σ. 3 (συλλ. Κ.Ν.Κανελλάκη, Χίος 1887).

8. Βλ. Ἀννης Ἰ. Παπαμιχαήλ — Κουτρούμπα, Τέχνη καὶ ζωή, δ.π., σσ. 128 κ.ἐξ., 239 - 240.

9. Ὁ. π., σσ. 239 κ.ἐξ.

«Υπῆρχε συνθήθεια, όταν νυμφευότανε κάποιος, τὴ στιγμὴ, ποὺ οἱ 'καλεστοὶ' τὸν ἔφεραν στὸ σπίτι τῆς νύμφης, νὰ τοῦ χαρίζουν οἱ γονεῖς του κάτι τι ἀκίνητο· ἕνα δέντρο: σκυιά, ἐλιά, ἀμυγδαλιά, ὁ,τιδήποτε. Αὐτὸ τὸ ζητοῦσαν οἱ 'καλεστοί'. Σταματοῦσαν στὴν πόρτα κι ἔλεγαν στὸν πατέρα: "Ἰντα χαρίζεις τοῦ γιου σου; — Χαρίζω του τὸ τάδε δέντρο στὸν τάδε τόπο. Αὐτὰ τὰ δῶρα λέγονταν μπατίκια (μπατίκια ἔδιδαν καὶ στὸ νεοφώτιστο παιδὶ καὶ στοὺς χειροτονουμένους ἱερωμένους¹...)). Τότε ἔδιδαν κι οἱ γονεῖς τῆς νύμφης μπατίκια στὴν κόρη τους. Μπατίκια ἔδιδαν κάποτε στοὺς νεονύμφους κι ὁ παπποῦς κι ἡ γιαγιά καὶ ὁ ἄτεκνος νουνός. Τὰ δένδρα αὐτά, ποὺ δίδονταν γιὰ μπατίκια, δὲν ἔμπαιναν στὸ λογαριασμό, όταν στὸ μέλλον θὰ γίνονταν τὰ διανεμητήρια τῆς πατρικῆς περιουσίας, κι οὔτε μπορούσαν οἱ γονεῖς νὰ τὰ πάρουν πίσω. Τὸ χωράφι, ποὺ βρίσκονταν αὐτὰ τὰ δένδρα, μπορούσε νὰ τὸ πάρη κατὰ τὴ διανομὴ ἄλλο παιδὶ ἢ μπορούσαν νὰ τὸ πουλήσουν σὲ ἄλλο νοικοκύρη. Δὲν εἶχαν ὅμως τὸ δικαίωμα νὰ πουλήσουν τὸ δένδρο, ποὺ εἶχε δοθῇ γιὰ μπατίκιον. (Καὶ σήμερο ἀκόμη ὑπάρχει αὐτὸ τὸ ἔθιμο, ἀλλὰ σπανιώτερον καὶ σὲ οἰκογένειες, ποὺ κρατοῦν ἀκόμη πολὺ τὰ παλιά). Τὰ δένδρα αὐτά, ἐπειδὴ εἰς ἄλλον ἀνήκει τὸ χωράφι, λέγονται 'ἀσχωματάρικα' ἢ 'σηχωματάρικα'. Τὰ 'σηχωματάρικα' δένδρα τότε μόνον περιήρχονταν στὴν κατοχὴ κείνου, ποὺ εἶχε τὸ χωράφι, ὅταν τὸ σπύρτε ὁ ἄνεμος καὶ ἔμεινε μόνον ἕνα μέτρο κορμὸς πάνω ἀπὸ τὴ γῆ. Τὸ καινούριο δένδρο, ποὺ θὰ 'βγαине, ἀνῆκε στὸν κάτοχο τοῦ ἀγροῦ»².

«Ὅταν πάνε οἱ 'καλεστοὶ' τοῦ γαμπροῦ νὰ πάρουνε τὴ νύφη, στένονται ἔξω ἀπὸ τὴν πόρτα καὶ λένε στοὺς γονεῖς τῆς νύμφης: Μπατίκια γιὰ τὴ νύφη. Ποῦ θὰ τσῆ δώσης τὴν καρά, τὴ μηλιά ἢ τὴν ἀμυγδαλιά; Οἱ γονεῖς τῆς νύμφης δίδουν ἕνα δέντρο κάπου.

1. Ἀνάλογη λειτουργικότητα φαίνεται νὰ ἔχη τὸ 'ἐμβατίκι' - 'μπατίκι' ποὺ ἔδιναν οἱ ἱερεῖς κατὰ τὴν ἐναρξὴ τῆς ἱερατείας τους ἢ στὴν ἀρχὴ καθε χρόνου καὶ τὸ ὁποῖο κατόπιν κατέληξε νὰ ἐμφανίζεται σὰν εἶδος μισθώσεως τῆς θέσης: 'Εμβατίκι: ποσὸν τι χρηματικὸν διδόμενον εἰς τοὺς ἀρχιερεῖς ἢ εἰς τὸ ταμεῖον τῆς ἐκκλησίας ὑπὸ τῶν ἱερέων ἀναλαμβανόντων τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἱερατικῶν των καθηκόντων ἢν τινι ἐκκλησίᾳ» (Κλ. ἀρ. 214, σ. 112 (συλλ. 'Ι. Ἀγακίδου, Ζουπάκιον Σισανίου 1895). «Δικαίωμα ἀρχιερέως, διδόμενον αὐτῷ παρὰ τοῦ λαμβάνοντος ἐφημερίαν ἢν τινι ἐνορίᾳ ἱερέως» (Κλ. ἀρ. 294, σ. 7 (συλλ. Ἀπ. Οἰκονομίδου, Μάδυτος 1893). «Μπατίκι: τὰ ἐτήσια χρήματα, ἅπερ δίδουν οἱ ἱερεῖς τῷ ἀρχιερεῖ, ἐξ οὗ ἐξαρτῶνται, ἵνα λάβωσι τὸ μπατικοχάρτι αὐτῶν, ἥτοι τὴν ἄδειαν ἐκτελέσεως τῶν ἱερῶν αὐτῶν καθηκόντων ἢν τινι ναῷ» (Κλ. ἀρ. 300, σσ. 12, 66 (συλλ. Π. Μακρῆ, Βιθυνία 1894). «Μπατίκια: Μία φορὰ τὸ χρόνο ὁ παπᾶς ἔδινε στὸ δεσπότη τὸ βατίκ' (μετὰ τῆς Παναγίας), μικρὰ πράματα. Ἡ χρονιά τοῦ παπᾶ τελείωνε τῆς Παναγίας» (Κλ. ἀρ. 1160Α, σ. 112 (συλλ. Γ. Α. Μέγα, Λῆμνος (Βάρος) 1938). α' Ἐμπατίξ' (τὸ) ἐμβαίνω... Στὴν ἐκκλησιαστικὴ γλῶσσα εἶναι τὰ δικαιώματα τῶν δεσποτάδων, ποὺ εἰσέπρατταν ἀπὸ τοὺς παπάδες στὶς 14 Αὐγούστου παραμονὴ τῆς Παναγίας». (Πολ. Παπαχριστοδούλου, Γλωσσάριο ἀπὸ τὴ Σαρανταεκκλησιώτικη γλῶσσα, Θρακικά, τόμ. Α' (1928), σ. 474).

2. Κλ. ἀρ. 1105, σσ. 126 - 127 (συλλ. Μαρίας Λιουδάκη, Ἀνατολ. Κρήτη 1937).

“Αμα δώσουν τὰ μπατίκια, μπαίνουν οἱ καλεστάδες, τσί κερνοῦνε καὶ παίρνουνε τὴ νύφη γιὰ τὴν ἐκκλησιά. Μπατίκια δίδουνε καὶ στοὺ γαμπροὺ οἱ γονεῖς του, ὅταν πᾶνε τὴ νύφη στεφανωμένη στοῦ γαμπροῦ τὸ σπῖτι....»¹.

Ἀκόμη καὶ ἡ ἐνέργεια τοῦ πεθεροῦ, ποὺ «ἔδιδε καπάρο (χρήματα) εἰς τὴν νύμφην καὶ εἰς τὴν πενθεράν, διὰ νὰ ἐτοιμασθῇ ἡ νύφη γρήγορα»,² στὴν ἴδια αἰτία πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ, ὅπως καὶ τὰ «χαρίσματα»: «Μετὰ τὴν τέλεση τοῦ μυστηρίου ὅλοι, συγγενεῖς καὶ καλεσταί, ἑκατεβαίνουν στοὺ χάρισμα. Τὴν ὥρα ποὺ ἑφίλουν στεφάνι, χαρίζουν καθέννας ὅ,τι θέλει. Συνήθως οἱ γονεῖς καὶ οἱ πλούσιοι συγγενεῖς χαρίζουν στὴν νύφη κοσάρια, μαμονδιέδες, πεντόλιρες κλπ. καὶ οἱ ἄλλοι ἑκατεστοὶ ἑχαρίζαν στοὺ γαμπροὺ κόκκινα κλαδωτὰ μαντήλια καὶ στὴ νύφη ρασάκια (κεφαλοπάνια μάλλινα λεπτὰ)...»³.

Ἡ σύνδεση τῆς ιδιοκτησίας ὑπὸ οἰαδήποτε μορφή μετὰ τὴν εἰσαγωγή καὶ διαχείριση τῶν κοινῶν καὶ τὴν ἀσκήση ἐξουσίας τῶν νέων φαίνεται καὶ ἀπὸ τὰ ἀκόλουθα: «Εἰς τὴν Κάρπαθον ἔχουν παλαιὰν συνήθειαν νὰ προικίζουσιν οἱ γονεῖς τὰ πρωτοπαῖδια μόνον μετὰ ὅλα τὰ γονικά των ὑπάρχοντα, ὁ ἀφέντης τὸν πρωτογονιὸν καὶ ἡ μάννα τὴν πρωτοκόρην καὶ τοὺς λέον κανακάρες (παιδιά) καὶ τοὺς πανδρεύουν κονακάρεν μετὰ κανακαρεῶν καὶ γι' αὐτό, γιὰ τὰ ταπεινά των τὰ κανακαρλίκια (τὰ πλούτη), τὰ πανδρεύουν μικρά, τὸν υἱὸν ἀπὸ δέκα ἕως εἰκοσι χρόνων καὶ τὴν κόρην ἀπὸ δέκα ἕως δώδεκα: καὶ ὅταν τὰ πανδρεύουσιν, αὐτὰ τὰ κανακαρόπουλα (ἀγορεύοντα) τὰ ψηφίζουν καὶ τὰ βάλλουν προῖστοὺς καὶ κοιτάς νὰ κῆνουν τὸν κόσμον. Ὡς ποὺ νὰ περάσουν λοιπὸν δεκαπέντε-εἰκοσι χρόνια, γιὰ νὰ μάθουν καὶ νὰ βάλλουν εἰς τὸ κεφάλι των γνώσι, κάμνουσι καὶ αὐτοὶ παιδιὰ καὶ τὰ παντρεύουσι καὶ αὐτοὶ τὸ ἴδιον μικρά, τὰ προικίζουν, τὰ ψηφίζουν προῖστοὺς καὶ πρωτοέρους καὶ ἔτσι ἐξακολουθεῖ ἡ γνώση ἡ καρπάθικη νὰ πηγαίη ἀπὸ λωλὸν εἰς λωλὸν»⁴.

Ὁ σταυρὸς-πάσσαλος ἀπὸ τὴν πρακτικὴν χρῆσιν του γιὰ τὴν περίφραξιν καὶ φύλαξιν τῆς ιδιοκτησίας, ὅρου ἀναγκαίου γιὰ τὴν εἰσαγωγὴν στὴν ὁμάδα καὶ τὰ κοινά, κατέληξε νὰ ἀντιπροσωπεύῃ τὴν ἴδιαν τὴν ιδιοκτησίαν, ἔγινε τὸ σύμβολόν της, τὸ ὁποῖον κατὰ τὴν πρωτόγονον σκέψιν ταυτίζεται μετὰ τὸ πρᾶγμα ποὺ ἀντιπροσωπεύει, καὶ θεοποιήθηκε, ὅπως ἤδη ἔχομε τονίσει. Ὅτι ὁ σταυρὸς-πάσσαλος εἶναι τὸ «σημεῖον», ἡ ταυτότητα τῆς ιδιοκτησίας, ποὺ εἶναι ἀναγκαῖα γιὰ τὴν εἰσαγωγὴν στὰ κοινὰ καὶ ὅτι ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀναγκαιότητα δημιουργήθηκαν ὅλες οἱ ἐννοίαι καὶ ἔτσι κατέληξε νὰ

1. Κλ. ἀρ. 1380Α, σ. 107 (συλλ. Μαρίας Λιουδάκη, Λασιθί (Τζερμιᾶδον 1939).

2. Κλ. ἀρ. 2418, σ. 188 (συλλ. Ἀναστ. Κοπανᾶ, Περιβόλια Ὀλυμπίας Ἠλείας 1962).

3. Κλ. ἀρ. 1105, σσ. 127 - 128 (συλλ. Μαρίας Λιουδάκη, Ἀνατολ. Κρήτη 1937).

4. Κλ. ἀρ. 224, σ. 13 (συλλ. Ἑμμ. Μανωλακάκη, Κάρπαθος 1890).

ἀποτελεῖ τὸ ἄλφα καὶ τὸ ὠμέγα τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου φαίνεται καὶ ἀπὸ τὴν τοποθέτησή του¹ ὡς σημάδι κυριότητος στοὺς ἀγρούς².

Ἔτσι «γιά σημάδι στήν ἓνα καλάμ' μ' ἓνα πανάκ' ἄσπρο (σημάδ') ἢ φκειάν' κούκους, δηλαδή στήν τρεῖς-τέσσερες πέτρες τῇ μιᾷ πάν' στήν ἄλλ'»³. «... ἐπὶ δένδρων (σημάδια) κρεμοῦν κλώνους πικροδάφνης»⁴. «...ἢ μπηγάνε στή γῆς παῖβνια (παλούκια)»⁵. «...Ἄν δὲν ἔχη χῶμα, οἱ τεχνῖτες παραίνοῦν πᾶ' σὲ μιὰ πέτρα καὶ κάνουν σταυροὺς (νυσάνια) σημάδι... Σταυροὺς βάνουν καὶ στίς ἐλιές ἀπάνω. Τὰ περισσότερα τῆς Ἐκκλησιᾶς καὶ τοῦ Μισοκομείου ἔχουνε σταυροί»⁶.

Ὀρισμένα σημάδια, πάσσαλοι, κλάδοι, καλάμι μὲ πανάκι κλπ. ὁδηγοῦν νομίζομε στήν εἰρεσιώνη καὶ τὸ φλάμπουρο καὶ ἡ σύνδεση τῶν συμβόλων αὐτῶν εἶναι φανερή.

«Στὰ γραμπάνια (ἄφιχα) καὶ στὰ κακόβωλα χωράφια δὲ βάνουνε σταλίκια, κάνουνε σταυροὺς πάνω στοὺς βράχους, ποὺ βρίσκονται στὰ σύνορα. Ἐπῆγε κι ἐχάλασι τοῖ σταυροὺς καὶ μοῦ πῆρε μιὰν ἄσκελιὰ χωράφι»⁷. «... παίρουν μάρτυρες, πηγαίνουν καὶ τὰ σταλικιώνουν. Στὴν εὐθεῖα αὐτῇ βάνουν τὰ σταλίκια ἢ κάνουν 'σταυρούς'. Στὰ 'σόχωρα', στὰ καλόβωλα χωράφια καὶ στοὺς λάκκους σταλίκια. Καρφώνουν στὴ γῇ μιὰ-δυνὸ μακρουλὲς ἐπίπεδες πέτρες κι αὐτὲς δείχνουν τὰ σύνορα.

Στὰ γραμπάνια καὶ στὰ κακόβωλα σταυροὺς δηλ. σὲ βράχους, ποὺ βρίσκονται στὰ σύνορα, χαράσσουν κι ἀπὸ ἓνα σταυροῦ⁸ «βαστάος ἢ βαστοθς: λίθος ἐμπεπηγμένος εἰς τὴν γῇν ἢ θάμνος ἀειθαλής, χρησιμεύοντες εἰς ἔνδειξιν τῶν ὁρίων ἀφράκτου ἀγροῦ»⁹.

«Τὰ χωράφια μοιράζονται μὲ δυνὸ τρεῶν¹⁰ ἢ βάζομε ἀκίνητα ὄρια (βράχους, ρεματιές) ἢ κινητά, τὰ στραλίκια, δηλ. ἓνα μεγάλο μακρουλὸ πλακωτὸ λίθο. Γύρω ἀπὸ τὸ στραλίκι βάζομε τέσσερις μικρότερους λίθους σταυρωτά, ἀφ' ἑνὸς μὲν γιὰ νὰ στερεώνεται τὸ στραλίκι κι ἀφ' ἑτέρου γιὰ νὰ εἶναι μάρτυρες καὶ λέγονται κι ὅλα μάρτυρες»¹⁰.

1. Δ η μ . Σ . Λ ο υ κ ᾶ τ ο υ , Ἀγροτικά σήματα βοσκοπαγορεύσεων στὸν ἐλληνικὸ χῶρο, Λαογρ., τόμ. ΛΑ' (1976 - 1978), σ. 23 (περιοχὴ Θεσσαλίας, Ἡπείρου).

2. Σὰν σημάδι κυριότητος καὶ ἰδιοκτησίας νομίζομε ὅτι τοποθετεῖται ὁ σταυρός, τουλάχιστο ἀρχικά, καὶ ἐπάνω σ' ὅλα τὰ ἀντικείμενα.

3. Κλ. ἀρ. 1160Α, σ. 114 (συλλ. Γ. Α. Μέγα, Λῆμνος (Βάρος) 1938).

4. Κλ. ἀρ. 2038, σ. 20 (συλλ. Ἀννας Τζανῆ, Αὐλωνάριον Εὐβοίας 1954).

5. Κλ. ἀρ. 1446Α, σ. 332 (συλλ. Δημ. Λουκάτου, Τελώνια Λέσβου 1940).

6. Κλ. ἀρ. 1446Γ, σ. 118 (συλλ. Δημ. Λουκάτου, Λέσβος (Ἀγιάσος) 1940).

7. Κλ. ἀρ. 1416, σ. 14 (συλλ. Μαρίας Λιουδάκη, Λατσίδα 1938).

8. Κλ. ἀρ. 1105, σ. 140 (συλλ. Μαρίας Λιουδάκη, Ἀνατολ. Κρήτη 1937).

9. Κλ. ἀρ. 751, σ. 24 (συλλ. Θεοδ. Νεστορίδης, Ρόδος [1925]).

10. Κλ. ἀρ. 1161Β, σ. 124 (συλλ. Μαρίας Λιουδάκη, Ἰναχώριον (Ἐλος) 1938).

«Σύνορα: επιμήκεις λίθοι χωμένοι εἰς τὸ ἔδαφος, ἀφήνοντες ἐπιφάνειαν εἰς ἄνω μέρος πρὸς διαχωρισμόν»¹. «Ροστάσι (ὄροστάσι): ὄριον, λίθος ἐπιμήκης, τοποθετούμενος εἰς τὰ ἄκρα τῆς διαχωριστικῆς δυὸ ἀγρῶν αὐλακος»².

«Βάζουν "σύνορα" στὰ χωράφια, μιὰ τίκλα (πλάκα) μὲ σταυρὸ πάνω (ὅπως τὰ βυζαντινὰ σταυράτα), ἢ σημαδεύουν τὸ σταυρὸ πάνω σὲ μιὰ ριζωμιὰ πέτρα»³.

Γενικώτερα πέτρες, πάσσαλοι ἢ δέντρα εἶναι σημεῖα κυριότητος⁴. Ἀκόμη πάσσαλοι, καλάμια, χλωροὶ κλάδοι πεύκου, δάφνης, σχοίνου, μυρτιᾶς χρησιμοποιοῦνται ὡς σύμβολα ἀπαγορεύσεως νομῆς σὲ κάθε εἶδους ἀγρούς. Αὐτὰ τὰ κρεμοῦν ἢ τὰ μπηγνουν στὸ ἔδαφος: «Εἰς οἰονδήποτε χειρσότοπον ἢ καλαμιὰν ἂν γίνῃ κοντρούλι ἢ στηθῇ καλάμι, σημαίνει τὴν ἀπαγόρευσιν τῆς βοσκῆς»⁵. «Ὅταν θέλῃ τις νὰ ἐμποδίσῃ τὴν βόσκησιν εἰς τὸν ἀγρόν του, βάνει καλάμια ἢ στήνει τουρλιά», δηλ. πέτρες μιὰ ἐπὶ τῆς ἄλλης ὡς δεῖγμα ἀπαγορεύσεως»⁶.

«Τὰ ζῶα βόσκουν ἐλεύθερα σὲ θερισμένα χωράφια κλπ., ἐκτὸς ἐὰν ἀπαγορεύεται, δηλ. ἂν βάλῃ σημάδια ἀπαγορευτικά ὁ ἰδιοκτήτης. Τέτοια σημάδια π.χ. εἶναι χλωρὰ πεῦκα στὶς τέσσερες γωνιῆς τοῦ χωματιστοῦ ἢ κοντρέλια κόκκινα ἀπάνω σὲ ξύλα. Τέτοια κόκκινα κονρέλια βάζουν, ὅταν εἶναι ἀλλοτρίωσιμα τὰ χωράφια, δηλ. τοὺς

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

1. Κλ. ἀρ. 2055, σ. 8 (συλλ. Κων. Γεωργίου, Καρυδοχώριον Ἀχλαδοχωρίου Σερρῶν [1954]).

2. Κλ. ἀρ. 1543, σ. 58 (συλλ. Γ. Τριανταφύλλου, Ὁξυλίθος Κύμης 1931).

3. Δ η μ η τ ρ ί ο υ Σ. Λ ο υ κ ά τ ο υ, Ἀγροτικά σήματα βοσκοαπαγορεύσεων στὸν ἑλληνικὸ χῶρο, Λαογρ., τόμ. ΛΑ' (1976 - 1978), σ. 23.

4. Βλ. ἐνδεικτικὰ Κλ. ἀρ. 2063, σ. 6 (συλλ. Καλλιόπης Ἀγγελίδου - Κ. Πουλακιδάκου, Βυρώνεια Σιντικῆς Σερρῶν 1954), Κλ. ἀρ. 2418, σσ. 136 - 137 (συλλ. Ἀναστ. Κοπανᾶ, Περιβόλια Ὀλυμπίας Ἡλείας 1962(;)): «Πολλάκις τὰ ἀδελφομοῖρια χωρίζονται μὲ σύνερα (σύνορα). Ταῦτα δύνανται νὰ εἶναι ἢ κόντρες (μόνιμες, φυσικὲς ἀμετακίνητες πέτρες, δένδρα ἢ μπηχτές πέτρες, δηλ. ἀνοίγουν λάκκους, ἐντὸς τῶν ὁποίων χώνουν ἓνα μέρος ἐπιμήκων λίθων), Κλ. ἀρ. 2293, σ. 29 (συλλ. Γερασ. Παπατρέχα, Ξηρόμερο Ἀκαρνανίας 1957), Κλ. ἀρ. 1446Α, σ. 332 (συλλ. Δημ. Λουκάτου, Τελώνια Λέσβου 1940): «Βάζανε συνέρια (σύνορα). Εἴχανε τ' ἀομάκια καὶ χωρίζανε τὰ κτήματα ἢ στήνανε κοῦκκοι (πέτρες ἢ μιὰ πάνω στὴν ἄλλη) ἢ μπηγανε στὴ γῆς παιβάνια (παλούκια). Ἄν εἴχανε δέντρα ἐκεῖ, βαρούσανε μπαλταδιές πᾶ' στὰ δέντρα καὶ τὰ σημαδεύανε», Κλ. ἀρ. 1446Γ, σ. 118 (συλλ. Δημ. Λουκάτου, Ἀγιάσος Λέσβου 1940): «Πᾶ' στὰ δέντρα τραβούσαμε χαράκια, τσέτ'λις μὲ τ' ἀξινάρ' γιὰ νὰ γνωρίζουμε».

5. Κλ. ἀρ. 2175, σ. 1 (συλλ. Γεωργ. Δροσποπούλου, Κεραμιδιά καὶ χωρία τῶς Δήμου Πηνειῶν Ἡλείας 1955)· βλ. καὶ Δ η μ. Σ. Λ ο υ κ ά τ ο υ, ὁ. π., σ. 25 (Παλιὰ Κεφαλονιάς)· στὴ Σκόρο τὰ σημάδια εἶναι καλάμι ἢ σχοῖνος ἢ ὅ,τι δένδρο ὑπάρχει ἐκεῖ κοντὰ (Ὁ.π.).

6. Κλ. ἀρ. 2418, σ. 110 (συλλ. Ἀναστ. Κοπανᾶ, Περιβόλια Ὀλυμπίας Ἡλείας 1962(;))· βλ. ἐπίσης Κλ. ἀρ. 2175, σ. 1 (συλλ. Γεωργ. Δροσποπούλου, ὁ.π.).

έχουν ρίξει δηλητήριο για τις ακρίδες»¹. 'Επίσης βάζουν και κλάρες από κουμαριές ή ρεικιές².

«'Αν κανείς θέλη νά έμποδίση τὸ κτῆμα του, κρεμᾷ σημάδια, δηλ. κλαριά δάφνης ἢ σχοίνου στὰ δένδρα τοῦ κτήματός του ἢ τὰ καρφώνει στὴ γῆ κι αὐτὸ φανερώνει τὴν ἀπαγόρευσιν ξένων ζώων»³.

«Μετὰ τὸν θερισμὸν ἢ τὸν τρυγητὸν σχεδὸν οἱ ἄγροϊ καὶ αἱ ἄμπελοι εἶναι ἐλευθερά πρὸς νομήν. Κατὰ τὰς ἄλλας ἐποχὰς ὁ ἰδιοκτήτης καρφώνει κλάδον σκοίνου ἢ μυρτιάς ἐπὶ τοῦ ἄγρου καὶ τοῦτο εἶναι σημεῖον ἀπαγορεύσεως ἐλευθέρως νομῆς»⁴. 'Αλλοῦ μπήγουν κλαριά ἐλιάς ἢ σχοίνου⁵.

'Η ἀπαγόρευσις κατεδεικνύετο δι' εἰδικοῦ σήματος, καὶ ὡς τοιοῦτο ἐχρησιμοποιεῖτο μία σειρὰ ἀπὸ θηλιές, φτιαγμένες μὲ θάμνους, μὲ ἄχρo βρίζας κατὰ προτίμησιν»⁶.

«Τὴν ἀνοιξη, τὶς χωραφιές (βοσκοτόπους) τὶς «σαμακώνουν», δηλ. μπήγουν κλαριά ἢ ἄσβεστώνουν τὶς πέτρες. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἀπαγορεύεται σ' ἄλλον νὰ βοσκῇ στὸ «σαμακωμένο»... Τὸ σαμακώνω, ἀπὸ τὸ σαμάκι, φυτό, πῆρε ἐπέκταση καὶ στὶς πέτρες»⁷.

'Αλλοῦ ἔβαζαν ἓνα ὄρθιο ξύλο (μικρὸ πασσάλo) ἢ κλωνάρι, πού ἔκοβαν ἀπὸ τὰ κλωνιὰ δέντρων, στὶς τέσσερες ἄκρες καὶ στὴ μέση τῆς χέρσας γῆς τοῦ χωραφιοῦ. Στὴν κορυφὴ τοῦ πασσάλου ἔδεναν λίγη βρίζα ἢ ἕρπo χόρτο. Στὰ λιβάδια καὶ σὲ μεγάλους βοσκοτόπους τὴ βρίζα μὴ τὴν ἔδεναν στοὺς θάμνους καὶ στὰ κλαριά τῶν δέντρων⁸. 'Ακόμη δένουν «σάλμα» σὲ κλωνάρια ἀπὸ διαφόρους θάμνους ἢ μπήγουν στὴ γῆ ξυλαράκια καὶ δένουν ἐπάνω τους τὰ κλωνιά τοῦ σάλματος⁹ ἢ στάχυα¹⁰ ἢ ἄχυρα¹¹ ψηλά, «ὥστε νὰ σχηματίζεται σταυρός»¹².

1. Κλ. ἀρ. 1475, σσ. 45 - 46 (συλλ. Μαρίας 'Ιωαννίδου, 'Αγία 'Αννα Εὐβοίας 1941)· βλ. καὶ Δημ. Σ. Λουκάτου, ὁ.π., σ. 25.

2. Δημ. Σ. Λουκάτου, ὁ.π., σ. 24 (Νότιο Πήλιο).

3. Κλ. ἀρ. 2038, σ. 4 (συλλ. 'Αννας Τζανῆ, Αὐλωνάριον Εὐβοίας 1954).

4. Κλ. ἀρ. 2040, σ. 1 (συλλ. Νικ. Κωστῆ, 'Ανδρωνιᾶνοι Καρυστίας Εὐβοίας [1954]).

5. Δημ. Σ. Λουκάτου, ὁ.π., σ. 25 (Σκίαθος).

6. "Ο. π., σ. 23 ("Ηπειρος).

7. "Ο. π., σ. 22 (ὄρεινὴ Ναυπακτία).

8. "Ο. π., σ. 24 (Αἰανὴ Κοζάνης).

9. "Ο. π. (Κουκούλι Ζαγορίου).

10. "Ο. π. (Κάτω Πεδινὰ Ζαγορίου).

11. "Ο. π. (περιοχὴ Κατερίνης καὶ Λιβάδι Λαρίσης).

12. "Ο. π., σ. 25 (περιοχὴ Πατρῶν): «Μπήγουν ξύλο στὸ χωράφι καὶ δένουν στάχυα πάνω ἀπὸ τὴ μέση, ἔτσι ὥστε νὰ σχηματίζεται σταυρός».

Ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ πληροφορία γιὰ τὸ «σημάδεμα» καὶ τὴν ἐξασφάλιση ψαροτόπων: «Ὅταν οἱ ψαράδες ἀνακάλυπταν καλοὺς ψαρότοπους, τοποθετοῦσαν ἕνα μικρὸ κλαδεμένο δέντρο σὲ μιὰ σχισμὴ τοῦ βράχου, μπροστὰ σὲ μάρτυρες. Κι ἀπὸ κείνη τὴ στιγμή εἶχαν τὴν ἀποκλειστικὴ ἐκμετάλλευσή τῆς περιοχῆς, ὅσο τὸ σημάδι βρισκόταν στὴ θέση του... Σὲ πολλὰ ἀπ' αὐτὰ τὰ "δέντρα" ἔχτιζαν τὶς φωλιές τους τὰ θαλασσοπούλια».¹

Καταλήγοντας νομίζομε ὅτι σ' αὐτὰ τὰ χνάρια, ποὺ κινήθηκε τὸ θέμα, πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ ἡ ἐρμηνεία τοῦ ἐθίμου τῆς ἀδελφοποιίας, τὸ ὁποῖο πρέπει νὰ δοῦμε ἀπὸ αὐτὴ τὴν ὀπτική γωνία καὶ κάτω ἀπ' αὐτὸ τὸ πρίσμα, ὅπως καὶ τὰ θέματα τοῦ φλάμπουρου καὶ τῆς προίκας, τὰ ὁποῖα ἐνυφαίνονται στὴν ἴδια ἐνότητα, ἀποτελοῦν μέρη τελετουργικοῦ ποὺ ἀφοροῦσε τὴν εἰσαγωγὴ τῶν νέων στὰ κοινά, κάτι ἀνάλογο ἴσως μὲ τὶς τελετὲς τῶν φρατόρων (φράτορες-«σταυροπατέρας», «σταυρομάν» κλπ.). Ἡ ἀδελφοποιία συνδέεται, ὅπως εἶδαμε παραπάνω, μὲ γνωστὲς τελετουργίες ἢ καλύτερα τὸ ἔθιμο τῆς ἀδελφοποιίας εἶναι μορφή τελετουργίας, ποὺ συναντᾶται σὲ ἄλλα τελετουργικὰ ἢ μᾶλλον πρόκειται γιὰ ὅμοιες τελετουργικὲς πράξεις (Ἀγίων Θεοδώρων, Λαζάρου, Βαθὴν κλπ.), οἱ ὁποῖες ἔχασαν ἕνα μέρος τους, διαφοροποιήθηκαν καὶ ἀναπτύχθηκαν σύμφωνα μὲ τὶς ἀνάγκες, τὶς ὁποῖες υἱοθετοῦσε καὶ ἐπέβαλλε ἐκαστὸτε ἡ κοινωνικοπολιτισμικὴ δομὴ, μέσα στὴν ὁποία διαμορφώθηκαν.

Οἱ διαφοροποιήσεις καὶ τὰ διάσπαρτα τοπικῶς καὶ χρονικῶς στοιχεῖα νομίζομε ὅτι πρέπει νὰ ἀποδοθοῦν στὸ ὅτι οἱ τελετουργίες ἐλάμβαναν χώρα σὲ διαφορετικὰ χρονικὰ διαστήματα, δηλ. ἐκάλυπταν εὐρὺ χρονικὸ φάσμα, ὅπως ἤδη ἔχομε τονίσει. Ὑπόκειται τελετουργικὸ εἰσαγωγῆς τῶν νέων στὰ κοινά (θρησκεία-λατρεία, κοινωνία), ποὺ φαίνεται νὰ ὀδεύη στὶς μυητικὲς τελετὲς τῆς φυλῆς, τῆς γενιᾶς, μυητικῶν ἐταιριῶν κλπ., ποὺ ἦταν συνυφασμένες μὲ τὴν κατοχὴ ἰδιοκτησίας, ἡ ὁποία ἦταν τόσο ἀπαραίτητη γιὰ τὴ βιολογικὴ καὶ κοινωνικοπολιτισμικὴ πλευρὰ τῆς ζωῆς. Ἄν εἶχε κανεὶς Δία Ἐρκεῖο καὶ Ἀπόλλωνα Πατρῶο καὶ οἰκογενειακοὺς τάφους, αὐτὰ ἦταν τὰ στοιχεῖα τοῦ δημοτολογίου του.

Ἡ ἰδιοκτησία, ποὺ ἐκινεῖτο μέσα στὰ πλαίσια τοῦ γένους καὶ τῆς λατρείας του, ἀποτελοῦσε κατὰ κάποιον τρόπο τὸ κτηματολόγιο καὶ δημοτολόγιο συγχρόνως καὶ ἐξασφάλιζε στοὺς κατόχους ἐλευθερία κινήσεων καὶ ὅλα τὰ δικαιώματα (κοινωνικὰ καὶ λατρευτικὰ) καθὼς καὶ τὰ ἀπαιτούμενα γιὰ τὶς βιολογικὲς τοὺς ἀνάγκες. Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο δηλαδὴ ἐξασφάλιζαν στὴν ἔντονα ἀγροτικὴ κοινωνία τὰ πάντα (εὐετηρία-καλὴ παραγωγὴ, χθονία λατρεία (γῆς, προγόνων κλπ.). Ἡ προστασία-

1. Ὁ.π., σ. 23, σημ. 1.

φύλαξη της ιδιοκτησίας γινόταν με την περίφραξη, με το σταυρό, το «σταύρωμα», «σταύρωση». Από την πρακτική αυτή χρήση του φύλακα της τόσο αναγκαιότητας, όπως αναφέραμε, ιδιοκτησίας ο σταυρός έλαβε όλες τις γνωστές συμβολικές σημασίες και έφτασε στο αποκορύφωμά του κατά τη χριστιανική εποχή.

Οι νέοι, οι μούμενοι, για να εισαχθούν στη λατρεία, στην κοινωνία, έπρεπε να έχουν το «σημείο» της έγγραφου ιδιοκτησίας, το σταυρό, το φλάμπουρο για το γαμπρό και την προίκα για τη νύφη· ή, έφ' όσον δεν υπήρχε φλάμπουρο, την προίκα και για το γαμπρό ή και τα δύο μαζί (κατοχή ιδιοκτησίας-προίκα και φλάμπουρο-«σημείο»). Το «σημείο», ο σταυρός και τα συνυφασμένα με αυτό το σκεπτικό της εισαγωγής «σημεία» (μαντήλι, κόκκινη κλωστή-νήματα, δαχτυλίδι, φλουρί-νομίσματα κλπ.), αλλά και τα νεώτερα αποχρωσμένα και με άλλο σκεπτικό συνυφασμένα αντικείμενα (π.χ. κασκόλ), χαρακτηριστικά της εποχής που τα έδημιούργησε, οδηγούν στον ίδιο δρόμο.

Έτσι η ιδιοκτησία οιασδήποτε μορφής ή τα σύμβολά της συνδέονται με την εισαγωγή των νέων στο γένος και τη διαχείριση των κοινών και την άσκηση εξουσίας. Ο δὲ πάσσαλος-σταυρός, όπως έχουμε τονεί, από την πρακτική χρήση του για την περίφραξη και φύλαξη της ιδιοκτησίας, έφ' όσον αναγκαίο για την εισαγωγή των νέων στην ομάδα και τα κοινά, κατέληξε να αντιπροσωπεύει την ίδια την ιδιοκτησία, έγινε το σύμβολό της, θεοποιήθηκε και τοποθετείται ως φύλακας, αλλά και ως σημάδι κυριότητας στους άγρους.

Η αδελφοποιία φαίνεται ότι έδράζεται αρχικά σε αναγκαίο θεσμό, προϋπόθεση για τη λειτουργία της κοινωνικής ομάδας, της φυλής και του γένους, ύστερα δὲ εξελίχθηκε σε ελεύθερο θεσμό λόγω της αλλαγής των θρησκευτικο-λατρευτικών και κοινωνικών δομών και έλαβε το χαρακτήρα συμπαραστάσεως και αντιμετώπισης δυσκόλων καταστάσεων, από οιαδήποτε αιτία κι αν προέρχονταν, δὲν προκύπτει δὲ ότι αποτελεί προϊόν πρωτόγονης σκέψης.

Ο θεσμός αυτός πιστεύουμε ότι δὲν υποχώρησε ραγδαία, αλλά σταδιακά υποχώρησαν μερικές μορφές του λόγω του ότι δὲν ήταν αναγκαίες και κατανοητές και αναφάνηκαν διάφορες πτυχές ή φασματικές προοπτικές του άλλες ανάλογα με τη δομή της κοινωνίας, τις προτεραιότητες που εκείνη θέτει και τη διάσταση που δίνει στη ζωή, πράγματα που κάνουν το έθιμο να φαίνεται διαφορετικό. Αναπτύχθηκαν, όπως ήταν επόμενο, και προεκτατικές ή δευτερογενείς έννοιες, όποτε κατόπιν αυτές έγιναν κύριες, όταν οι κύριες δὲν μπορούσαν να λειτουργήσουν εξ αιτίας αλλαγών της κοινωνικοπολιτισμικής ζωής και ή ανάγκη συμπλήρωσης ώδηγοῦσε στην ανάπτυξη πλευρικών κλάδων.

ΠΙΝΑΚΕΣ · ΧΑΡΤΕΣ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ ΠΙΝΑΚΩΝ

- Ἄρ. χειρ. = Ἀριθμὸς χειρογράφου Κέντρου Ἑρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.
- Ι.Α. ἢ Ἱστορ. Λεξικό = Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, χειρόγραφο, ὃν συνοδεύεται ἀπὸ ἀριθμό, ἄλλως δελτία τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ.
- Ε.Ζ. = Ἐφ' ης Νικ. Ζούμπου, Τὰ ἄνθη τοῦ ἐπιτάφιου, Ἀθήνα 1980.
- ΕΛΑ = ΕΚΕΕΛ = Ἐπετηρὶς τοῦ Κέντρου Ἑρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας.
- Λαμπρ. = Ἰω. Λαμπρίδου, Ζαγοριακά, Ἀθῆναι 1870.
- Μ. Λουλ. = Μιλτ. Λουλουδοπούλου, Ἀνέκδοτος συλλογὴ ἠθῶν, ἐθίμων, δημῶδων ᾠμάτων, προλήψεων, δεισιδαιμονιῶν, παροιμιῶν, αἰνιγμάτων κλπ. Καρυῶν (ἐπαρχίας Καβαλῆ), ἐν Βάρῃ 1903.
- Γ. Μέγας = Γ. Α. Μέγα, Ἑλληνικαὶ ἐσφάται καὶ εἶματα τῆς λαϊκῆς λατρείας, Ἀθῆναι 1956.
- Γ. Μέγας ΖΕΛ = Γ. Α. Μέγα, Ζητήματα Ἑλληνικῆς Λαογραφίας.
- Ποντ. Φύλ. = Ποντιακὰ Φύλλα.
- Εἰρ. Σπαν. = Εἰρήνης Σπανδωνίδη, Τραγούδια τῆς Ἀγόριανης (Παρνασοῦ), Ἀθήνα 1939.
- Ἀχ. Τζάρτζαν. = Ἀχιλλ. Τζαρτζάνου, Θεσσαλικά τοῦ Τιρνάβου, Θεσσαλ. Χρον. Β' (1931).
- Χατζηγ. = Ἀλεξ. Κ. Χατζηγάκη, Παραδόσεις τ' Ἀσπροποτάμου, Τρίκκαλα 1948.
- Χρηστοβ. = Χρήστου Χρηστοβασίλη, Κι ὅποιον εὗρη ὁ θάνατος, εἰς Κωνστ. Φ. Σκόκου, Τὸ Ἑλληνικὸν Διήγημα, ἐν Ἀθήναις 1920.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΠΙΝΑΚΑΣ Α'

Οι εξέταζόμενες περιπτώσεις αδελφοποιίας

Όνομασία	Αριθ. και φύλο συμμετεχόντων	Χώρος-χρόνος Τρόπος συνάψεως του δεσμού (Έκκληση Ζώνη)	Σκοπός	Τόπος	Έτος 'Αρ. χειρ.- έντυπο
Σταύρος-σταυραδερφός-σταυραδερφή- βλαμίδες				Θεσσαλία	1915 669
Σταύρος (σταυραδελφός)				Καταφύγι Κοζάνης	
Σταύρης (άδελφός του αδελφοποιητού)				'Ανασελίτσα, Λάκκα	'Ιστορ. Δεξ. » (= I.A.)
Μπαρτίμια, παραγάμπρια, παράνυ- φοι, παράνυφες				Γιαννωτά 'Ελασσόνος	1952 1981
Σταυραδέρφια	2 άνδρες			Αίινος	
'Αδερφοπτός, παράνυφος, βλάμης				'Αν. Θράκης	1882 897 Α
Σταυραδέρφια	2 άνδρες			'Ηπειρος	318
Σταυραδελφοί-σταυραδέρφια	»			Αίινος	1905 486
Σταυραδέρφια ή αδέλφια στο Εύαγ- γέλιο	»			»	1880 498
'Αδελφοπτός, σταυραδέρφι				Πύθιον	
Σταυραδέρφια, μπράζερηδες, σταυρο- κοινάδα				'Ελασσόνος	1952 1977
Σταυραδερφός-βλάμης-μπράτιμος				Μαράσια 'Ανδρ)λεως	288
				Κεραμιδιά 'Ηλείας	1955 2175
				'Ηπειρος	756

Αλλάζουν τα πνεύματά τους
Με λεπτελεσσία
'Αλλάζουν τα πνεύματά τους

ΑΘΗΝΑ

Σταυραδέφρια ή μπράτσιοι

"Ανδρες και 1 κορίτσι Έγκλησία

"Ωμαίνονταν στο Εύαγγέλιο κι ό παπάς
δίσταζε εύχη στο κεφάλι τους

Λυκούδι

1953

1975

Σταυραδέφρια, μπράτσηδες, βιάμης

Ελασσόνος
Σκυλλουντία

1954

2125

'Αθροωπτός-φίλος

Με έκκλησιαστική τελετή

Ηλείας

1954

300

Σταυραδέφρια-φίλοι

Βιθυνία

1938

1160Γ

Σταυραδέφρια-μπράτσηδες

6 άνδρες και 1 γυναίκα
άνυπαντροι

Τηρώσανε τις φλέβες τους, μάζευσαν
αίμα και τώ έπιναν όλοι ή βύζαινε
ό ένας τώ άλλου τώ φλέβα

Αμοιβαία Περιβόλια
ύποστήριξη

1962

2418

Σταυραδέφρια: στενοί φίλοι

Μπράτσης - σταυραδεφρός

Πάρος

1940

630 Ι.Α.

Μπράτσιοι, διρπουφτές

"Ανδρες-γυναίκες και
μελλόνυμφοι

Γορτυνία

1917

125

Σταυραδέφρια

2 ή περισσότεροι Μονή του Αγίου
άνδρες

Πρώ τώ μνημόνιού τώ γάμου όρκίζον-
ταν μπράτση στον παπά, βάζοντας τώ
χέρι ή τους πλάτες στού άλλου

Πεντάλοφος

1962

2493

Βιάμης (παράνυμφος)

'Αρναία

1950

650 Ι.Α.

Σταυραδέφρια

Αιδηψός

874 Ι.Α.

Σταυροκουνάδοι-άδελφοχτοί

Βαλτεσσίνιχον

1976

1100 Ι.Α.

Βιάμης

Κρήτης

1938

1161 Δ.

'Αδερφοποιοί

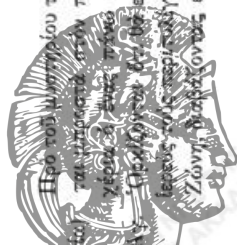
"Ένωσαν τώ αίμα τους κόβοντας τώ μικρό
δάχτυλο τώ δεξιού χεριού

Καλαμπάκα

Θεσσαλίας

541 Ι.Α.

περ. Σερρών

Σταυροφόρες	Γυναίκες	Εναντίον το αίμα τους και ό παπάς τους διάβαζε εύχη	(πρόσφ. Πόντου- Καυκάσου) 1955 Γιδάζ	2061
Σταυραδερφές			Ήλιαθας 1970	920 Ι.Λ.
Αδερφοποιτές-άδερφοποιτοί ή βλαμίδες	Ομάδα κοριτσιών με 1 άγόρι ή ομάδα άγοριών με 1 κορίτσι	Μπατών κάτω από πετραχίλι, όρκίζον- ται με το δεξί χέρι στο Εύαγγέλιο, ό παπάς διαβάζει εύχη, φιλιούνται μεταξύ τους	Ρουμλούκι Μακαδονίας 1975 (Ίστ. Λεξ.)	1068 Ι.Λ.
Σταυραδερφοί ή βλάμηδες-σταυραδερφή	Ομάδα άνδρών με 1 κορίτσι	Εκκλησία ή Εκκλησία	Καλέντζι Ίωννίνων 1961	2382
Αδελφοποιτοί Βλάμηδες-σταυραδερφή	Κυρίες στρατιωτικοί » »	Εκκλησία ή Εκκλησία	Δούκισσα, Βονίτσης Δοφάλειας Αιτωλίας 1952 Στενότερος Ζαγορά σύνδεσμος Μαργησίας Ξηρόμερο Ακαρνανίας 1957	2005 303 2293
Σταυραδέρφια	Ομάδα άνδρών με 2 κορίτσια	Ο παπάς τους έβρινε με τη ζώνη της Παναγίας και τους ώρκιζε, κόβαν τά χέρια τους και έγλυφαν το αίμα	Αγ. Άννα Εύβοίας 1939	1355
Μπράτσιοι ή βλάμηδες	Δύο άνδρες	Ο παπάς τους ζώνει με ζώνη και διαβάζει εύχη	Κρυόβρυση Έλασσόνος 1953	1971

'Αδελφοποιητός Σταυραδέφεια	2 άνδρες Με θρησκ. τελ.	"Α-ιον "Ορος	'Αλληλοβοήθεια στὸν κίνδυνο ἢ τὸν πόλεμο Θρησκευτική τελετή, σταύρωμα με τὴν ἀγία ζώνη	Λακωνία	446
'Αδερφοφοι ἢ ἀδερφοχτοί	2 άνδρες		Με ἱερότελεσσία ἢ κόβοντας τὴ βραχιόνιο φλέβα-ἢ τὸν καρπὸ, τρέβοντας τὴς πλη- γὴς καὶ ἀδελφώνοντα» τὰ αἵματα	Χαλιδιχά	1920 321γ I.A.
'Αδέφφια			"Ανοίξαν τὴς φλέβες καὶ ἔκωναν τὰ αἵματα ἢ ἀπαικίζαν λίγο αἷμα ἀπ' τὸ μικρὸ δά- χτυλο	Βιάννος Κρήτης	1925 749
'Αδελφοποίηση			Χαράζανε τὴν ἄκρη τοῦ δαχτύλου καὶ ρουφάσανε τὸ αἷμα	'Αν. Κρήτη	1937 1105
Σταυραδελφότης-ἀδελφοποιία			Με εὐχὴ τοῦ πατὸς καὶ περίωση	ὑποστήριξη Μεσοχώρι Πυλίας	1939 1378Γ
Μπραζέρηδες			Με θρησκευτική τελετή καὶ εὐχὴ τοῦ ἱε- ρέως ἢ με ἀπαικίζαν ἀναλλαγὴ τὸν χιτώ- νον τοῦ	Ζαχόρι 'Ηπείρου	1870 Δαμπρ.
'Αδερφοχτοί		"Ανδρες καὶ γυναῖκες	'Ορκίζονται φιλίαν, ἐνῶ ὁ ἱερεὺς διαβάζει εὐχὴ	Φινγαλία	1901 ΔΙΕΕ
»		12 άνδρες καὶ 1 Μαρία 'Εκκλησία	Σχηματίζουν κύκλο με τὴ Μαρία στὴ μέση, ὁ πατὴρ τοὺς ἔκωνε με μιὰ κορδέλλα καὶ διαβάζει τὴς εὐχὴς τῆς βάφτισης	Καλάβρυτα	1924 1096
'Αδελφοποιοὶ ἢ βλαμνηδες-βλάμιοσα (σταυραδερφὴ)	2-3 ἢ παραπάνω 15,20,30 άνδρες καὶ 1 κόρη	'Εκκλ. ἐξοχική 'Εκκλησία	Πηγαίνουν ὀπλισμένοι καὶ ὠρμίζονταν 'Ορκίζονταν μπροστὰ στὴν εἰκόνα τοῦ 'Α- γίου με ὑψωμένο τὸ χέρι, ἐπακολουθοῦσε γλῆφι με σφαχτά, χορὸ τραγουδοῦ	'Αν. Κρήτη	1937 1105
				»	»
				'Αρχοβα	1938 1153 B

* Αδερφοποιτοί

5, 10 ἄνδρες καὶ
1 κορίτσι

Ἑκκλησία

Ἡ πατὴς τοὺς ἔξωνε μετὰ τὴν ἁγία ζώνη
καὶ διάβαζε τὰ δώδεκα εὐαγγέλια πάνω
ἀπ' τὸ κεφάλι τοῦ

Ἀμοιβαία
ὑπεράσπιση
μέχρι θανάτου. Σαρατζῆς

Πυλίας 1938

1159 Α

* Αδερφοχοιτοί-σταυραδεροφί

Πολλοὶ ἄνδρες καὶ
1 κοπέλλα

Ἑκκλησία

Ἡ πατὴς τοὺς διάβαζε εὐχές, ὅστερα
φιλοῦνταν ἔξω ἀπ' τὴν ἐκκλησία

Ἀντιμετώπιση τοῦ

Ἰνυχώριον
κατακτητῆ ("Ἐλός")
Κρήτης

1938

1161 Β

* Αδερφοποιτοί

Παιδιά (ἀνύπαντρα)
καὶ 1 κόρη

Ἑκκλησία

Τοὺς ἐκρίβωνε ἡ πατὴς (καὶ ὠρκεῖσθονταν)

Καπλάνι
Πυλίας

1939

1378 Α

»

12 παιδιά ἀνύπαντρα
καὶ 1 κόρη

Ἡ πατὴς καὶ ἡ μητέρα ἀδελφοί

Τζαζί
Πυλίας

1939

1378 Α

* Αδελφωσά

Ἄνδρες (βοσκοί)

Ἡ πατὴς τὸν πατέρα καὶ διαβάζε εὐχή,
ὠρκεῖσθονταν

Νὰ μὴν περὶ
ράζη ὁ ἕνας
τὸν ἄλλο

Ἀγ. Γεώργιος
Λασιθίου

1381

* Αδερφοποιτοί

4 παιδιά καὶ 1 κο-
πέλλα ἢ 4 κοπέλλες
καὶ 1 παιδί (ἀγόρι)

Ἡ πατὴς διαβάζει ὁ πατὴς, τοὺς ποτίζει κρα-
σί καὶ φιλοῦν τὸ εὐαγγέλιο

Λοζέται

Ἡ πατὴς 1940

1432

Βιάνμηδες

2 ή περισσότεροι
άνδρες και 1 κορίτσι 'Εκκλησία

Ό παππας τους διάβαζε εύχη, ενώ τὸ κο-
ρίτσι κρατούσε τὸ ἄμφιο

Σύσφιγξη
τῆς φιλίας 'Ασπροπόταμος 1948 Χατζήγ.

»

2 ἄνδρες

»

Μάκωναν τὸν ἀντιβραχίονα, ἔνωσαν τὴς
πληγὰς κι ἔθεναν τ' ἀντιβράχια, ἔπιαναν
τὸ ἄμφιο τοῦ παπᾶ, ἐπαναλαμβάνοντας
τὰ λόγια τῆς εὐχῆς· ἀκολουθοῦσε συμ-
πόσιο μὲ ἀρνὶ ψητό, κοκορέσει ποτὶ τὸς
Τίς κάνει ὁ παπᾶς μύθριμες

Κορίτσια

'Εκκλησία

»
»
»
Δίβρη Ριζῶν
Δελβίνου

1951 1665A

Σταυραδέφια ἢ ἀδέφια στὸ
Εὐαγγέλιο

5 παιδιὰ και 1 κορίτσι. 'Εκκλησία
Τὸ παπᾶς τοὺς ἔκωνε μὲ τὴ ζώνη του και
τοὺς διάβαζε κατὰ ἀπὸ τὸ Εὐαγγέλιο

* Ἀδελφοποιητοὶ ἢ μπράτιμοι

Μπράτιμοι

" Ἄνδρες

'Εκκλησία

Ό παπᾶς τοὺς διαβάζει, τοὺς δίνει μὲ
ζῶναρι και τοὺς γυρίζει 3 φορὲς γύρω
ἀπ' τὴν ἐκκλησία

Μὲ ἔργο ἐνώπιον τοῦ ἱερέως και τοῦ Εὐ-
σηγέλιου

" Ἄνδρες - γυναῖκες

Κόντσα

1953 1908A

Βιάνμηδες - ἀδερφοκτῆς

Βιάνμηδες (ἀδερφοκτῆς)

" Ἄνδρες (γυναῖκες)

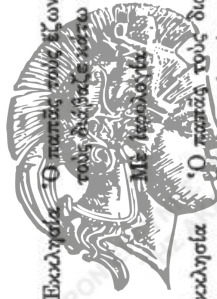
'Εκκλησία

Ό παπᾶς διαβάζει εύχη, ὀρκίζονται μὲ
τὸ δεξι χέρι στὸ Εὐαγγέλιο

'Αμοιβαία
φιλία και
πίστη

Μικρὰ Γό-
τιττα 'Ηπείρου

2030

Βλέμηντες στὸ γάμο	2-3 φίλοι νεονύμφων	Φερσιζούν γιὰ τὴν τάξη τοῦ γάμου καὶ περριτέκονται στοὺς νεονύμφους	Μικρὰ Γό- τυστα Ἡπέφρου	1953	2030
Σταυραδέλφια	Πολλοὶ	Ὁ πατὴς τοὺς δίνει γύρω-γύρω μὲ ἓνα ζωνάρι	Γεράνια	1953	1966
»		Ἐδίδουν τὰ χέρια καὶ ὑπόσχονταν νὰ μὴν περριζέξῃ ὁ ἓνας τὸν ἄλλο	Ἑλασσάνος	1963	2764
Ἀδελφοποιτοὶ	Ἄνδρες καὶ 1 κορίτσι	Ἐκκλησίαι ἐσπερ. τῆς Λαμπρῆς	Ἀμοργός	1956 Γ. Μέγας	
Βλέμηντες - σταυραδελφοὶ	4-5 ἄνδρες ἢ γυναῖκες	Ἐκκλησία	Ἀθήνα	1954	2006
Ἀδελφοποιτοὶ - βλέμηντες	Ἄνδρες καὶ 1 κορίτσι	Ἐκκλησία	Περιοχὴ Βονίτης	1957	2293
Βλαμιάδες	12 σερνικοὶ καὶ 1 θῆλυκὸ	Ἐκκλησία	Ξηρόμερον Αἰτωλίας	1959	2302

'Αδελφοποιτοι	'Ανδ 2	'Εκκλησία	Ο Ιερεις εδιδάβαζε τὴν εὐχὴ τῆς ἀδελφοποιίας	Κύθηρα	1959	2327
Σταυραδέλφια	Πολλοι	'Εκκλησία	Ο παπῆς τοὺς δένει ὅλους γύρω-γύρω μὲ ἓνα ζωνάρι	Γεράνια		
»	2 (ἄνδρες)		'Αλλάζουνε τὰ πουκάμισά τους	'Ελασσόνος	1953	1966
'Αδερφοποιτοί-βιιάμηδες	2 νέοι	Σπίτι	Κρατῶν με μαχαίρι τὴς ἐσωτερικῆς φλέβης τοῦ δεξιοῦ βραχίονα καὶ ἐνώνουν τὸ αἷμα τους σὲ ἀστὴρ λεκάνη, τοὺς φιλοῦν οἱ γονεῖς τους, ἀνταλλάσσουν ὅπλα, τὸ πρῶτό αἷμα φυλάγεται σὲ μαντίλι στὴν εἰκόνα τοῦ 'Αγ. Γεωργίου.	Αἶνος 'Αν. Θράκης	1883	1309 I.A.
»	6 νέοι	»	Κάθονταν γύρω στὸ τραπέζι καὶ τραγουδοῦσαν ἐπιθανάτιο τραγούδι περιστρέφοντας τὰ πόδια ἀναμιμένα κάρβουνα, καὶ ἀπὸ ὁποῖο εἶχαν βάλει τὴ γεμισμένη σποδιά, μέχρι τὴν ἐκπυρσοκρότησή	»	»	»
Βιάμηδες	2 ἀγόρια		Πᾶνε στὸν παπᾶ καὶ τοὺς διαβάζει εὐχὴ, ἀλλάζουν δῶρα μπροστά του καὶ τὸν πληρώνουν	'Αηλούπο- Σαμὼνίβα	1905	Χρηστοβ.
'Αδελφές	Κορίτσια μέχρι 18 ἐτῶν καὶ 1 ἀγόρι	'Εκκλησία 'Αγ. Θεοδώρου	Τὰ διαβάζει ὁ παπῆς· μετὰ φιλάνουν σταυρὸ στολισμένο μὲ ἀγριολούλουδα (Λάζαρο), τὸν ὅποιο θάφτουν στοὺς	στήριξη Σουλίου	1958	2277A

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ἀφ' αὐτοῦ καὶ ξεθιάφτου ὕστερα ἀπὸ
40 μέρες, δηλ. τοῦ Ἁγίου Λαζάρου

«Συντροφια-
σμα»

Βλάμις

Ἁδικοποιτὶ τὸς-ῆ

Ἁδικοποιτοῖ-σταυραδερεφές

Ἁνδρες-γυναῖκες

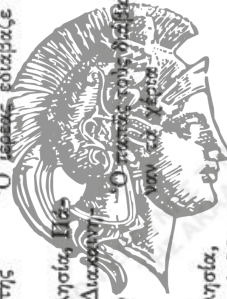
Ἑκκλησία τῇ
δεύτερῃ Ἁντί-
στασι, τ' Ἁντί-
λαμπρα ἢ τῆς
Ἁγάτης

Βλάμηδες

3-4 ἀγόρια καὶ
1 κορίτσι

Ἁ ἱερέας ἐδιάβαζε εὐχὴ

Ἑκκλησία, Ἁγία
σχα, Διαβόλου
σίμου

Ἁ παλαιότερος ἐδιάβαζε εὐχὴ καὶ μετὰ ἐδι-
ων τὰ χέρια

Βλάμηδες-ἀδελφοποιτὸς-σταυραδερεφὴ Κοπέλλες καὶ
παιδιά

Ἑκκλησία,
Λαμπρή, Μεγ.
Πάσχα

Πρόνονταν ὅλοι χέρι-χέρι καὶ ὁ παπᾶς
διαβάζοντας εὐχές τοὺς ἔφερνε γύρω
ἀπ' τὸ ἀναλόγιο καὶ ὕστερα τοὺς χόριζε
μέτ' Ἁ Εὐαγγέλιο

Ἁδικοποιτοῖ

Ἁνδρες-γυναῖκες Ἁγ. Γιωργίου Φαῖνῆται σταυρωτὰ

Ἁμούριον 1953 1974
Ἁλασσόνος 1953 2036
Τρίστενον 1953 2036
Ζαγορίου 1939 1570

Ἁκαρία 1955 2272

Ἁσος 1963 2739
Πρεβεζῆς

Ἁ 1940 1944
Μανάκι
Μεσσηνίας

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Κορίτσια (8-12 ετών) και κυρίες	Τη νύχτα τοῦ Σαββάτου τοῦ Ἁγ. Θεοδώρου ἀπὸ ἐκείνα πού συνεισέφεραν, διασκεδάζουν μὲ βιολιά χωρὶς τὴν παρουσία ἀνδρῶν κατὰ τὸν ὀργανισμὸ (Ντοῦφεσ)	Συγκινητῶνονται κατὰ ὁμάδες σὲ στίπια, τρῶνε καὶ πίνουν	
Νέοι - νέες	Κατὰ τὸν ἑσπερινὸ (παραμονὴ) Ἁγ. Θεοδώρου	Πηγαίνουν στὴν ἐκκλησία βρασιμένο καλαμπόκι, πού μετὰ τὸν ἑσπερινὸ τὸ πετοῦν πρὸς τὰ πάνω λέγοντας ἄρσενικά παιδιὰ καὶ θηλυκὰ ἄρνια. Νέοι καὶ νέες προσπαθοῦν νὰ πιάσουν καλαμπόκι ἀπὸ τρεῖς κοπέλλες ἐλεύθερες ἀμφιθαλεῖς μὲ τὸ ὄνομα Μαρία, πού τὸ βάζουν στὸ προσκέφαλό τους, μὲ ἐπίκληση στὸν Ἅγ. Θόδωρο Ἐκκλησιάζονται καὶ οἱ κοπέλλες περιμένουν νὰ πῶσουν στερειὰ γιὰ νὰ τὰ βάλουν στὸ μαξιλάρι. Ὁ παπᾶς σκορπίζει σιτάρι στὸ πάτωμα τῆς ἐκκλησίας καὶ οἱ νέοι καὶ νέες τὸ μαζεύουν γιὰ	Μακαδονία 1940 1439
Κοπέλλες	»	»	Ἀναρράχη Κοζάνης 1962 2502
Νέοι-νέες	»	»	Νησίον Πελλῆς 1961 2394

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

να βάλουν 3 σπειριά στο προσ-
κεφάλι ή παίρνουν 3 σπειριά
από το παχνί

‘Αργά τὸ βράδυ Συνεθροίζονται καὶ πηγαίνουν
τῆς παραμονῆς τῆς παρὰ τὴν σιτάρει, καὶ
νῆς τοῦ ‘Αι τοῦ ἁγίου Θεοδώρου
λοῦνται τὸν ‘Αγιο Θεόδωρο,
ἀφ’ οὗ ἐνα προσεπικὸ τοῦ
ἀντικείμενο, δρεπάνι καὶ δέμα.

Παραμονὴ ‘Αγ. Μαζεύουν σιτάρει ἀπὸ 3 πρώτο-
θεοδώρου στέφανες, τὸ πᾶνε στὸν ἐ-
βράδυ σπερινῶ, παίρνουν μετὰ 3-4
σπειριά καί, μύλις βασιλεύει
ὁ ἥλιος, τὰ σπέρνουν σὲ σταυ-
ροδρόμῳ. Φεύγουν καὶ βρι-
σκουν τὸ χοιτάρει ‘γουργο-
γάνη’, πᾶνω στὸ ὅποιον δέ-
νουν κόκκινη κοδέλλα.

4 βράδια, ἀπὸ Παίρνουν σιτάρει ἀπὸ Γιαννοῦ
τὴν παραμονὴ πρωτοστέφανη καὶ τὸ σού-
τοῦ ‘Αγ. Θεο ρουπο παγαίνουν στὴ βρύση,
δύρου κάθονται γύρω-γύρω καὶ ἕνα
παιδί ἀμφιβαλὲς ρωτᾷται ὅλες
τὶ σπέρνουν καὶ αὐτὲς ἀπαν-
τοῦν μὲ στίχους καὶ σπέρνουν
Τὸ δεύτερο βράδυ γίνεται ἡ
ἰδια σπορά σὲ ριζμυδιὸ λιθάρι,
τὸ τρίτο στὸ κλῆμα (χωρὶς

Δαμασκηνέα
Βαβυλὸν Κοζάνης 1962 2442

Νὰ δοῦν “Αγιος Λουκάς
ποὶν θὰ Καρυστίας 1953 1892
πάρουν Εὐβοίας

Γαλτσάδες
Εὐβοίας 1949 1612

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

παιδί). Τὸ τέταρτο βράδι
στήνουν γερφίρι μὲ τὸν κόπανο
σὲ χαντάκι γιὰ νὰ μαντέψουν
ἀν θὰ χηρέψουν

Κι ἄλλων σιτάρει ἀπὸ τὰ κόλ-
λυβα, τὸ σπέρουν πάνω σὲ ἓνα
φούρνο, βάζουν γύρω κορδέλλα
κόκκινη καὶ κάθε μία ἀποθέ-
τει τὸ δρεπάν μὲ ἐπίκληση
στὸν Ἅγιο Θόδωρο

Ρίχνουν 3 σφῆρες ἀπ' τὰ κόλλυβα
(σιτάρει καὶ καλαμπόκι), ποὺ
τοὺς μοιράζουν, πάνω στὰ
κεραμίδια τῆς ἐκκλησίας
καὶ προσπαθοῦν νὰ πιάσουν
στειριὰ μὲ τὸ στόμα

Μοιράζουν μετὰ τὴν ἐκκλησία
κόλλυβα, ψωμί καὶ φρούτα,
ἐνῶ οἱ νεοπαντρεμένες ἀντα-
λάσσουν μὲ τὴ μάνα τους δώ-
ρα, γλυκίσματα, μαντήλια καὶ
καρφίτσες

Ὅσες ἐθοδούριζαν (νήτευσαν)
μοιράζαν στὴν ἐκκλησία κόλ-
λυβα, μαῦρο κρασί μὲ πιπέρη
ἢ φέτες κοκοκυθιοῦ ψημένου.
Στὴν Ἀργυρούπολη οἱ συγγε-
νεῖς μαζεύονταν στὸ σπίτι
ἐκείνης ποὺ ἐθοδούριζε καὶ
ἔτρωγαν σούπα μὲ φασό-
λια καὶ περιμέζι (κόκκινα
σουβλα). Ἄν ἡ ἑοδαρι-
ζουσα ἦταν ἀρρεβωνια-
σμένη, τὸ τραπέζι ἔκανε ἡ
μελλοντικὴ πεθερὰ τῆς.

Κορίτσια

Βράδι παραμυ-
νῆς Ἁγ. Θεο-
δώρου

Νέοι-νέες

Παραμονὴ Ἁγ.
Θεοδώρου

Γυναῖκες

Πρωὴ Ἁγίου
Θεοδώρου

Γυναῖκες

Τετάρτη μετὰ
τοῦ Ἁγ. Θεο-
δώρου

(Βούρβουρα
Κυνουρίας)

(Πολίτης)
Λ.Σ.

Νὰ δοῦν
ποῖν θὰ
πάρουν

Βαρελαῖοι Στου-
πακὸν Εὐβοίας

1953

4042

Γιὰ τὸ
καλὸ

Σωσάνδρα
Πέλλης

1961

2394

Γιὰ τὴν
ὕψια

Λουτράκι
Πέλλης

1961

2394

Πόντος (Σούρ-
μενα, Ἀργυρού-
πολη)

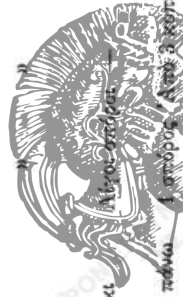
1938-40

Ποντ.
Φύλλα

ΠΙΝΑΚΑΣ Β'

«Μαντική» χρήση των κολλύβων του Αγίου Θεοδώρου (άπο την έκκλησία)

Είδος	Όροι-συνθήκες Χρήστες(τελεστές)	Τρόπος χρήσης	Ποσότητα	Προέλευση	Τοποθέτηση και συνοδευτ. πράξ.	Βράδυ	Για να δούν ποιόν θα πάρουν	Λέρος	1958	2279
Σιτάρι	«Κόλλυβα του κα-Κορίτσια κοθιάντου»	Μέσα σε κόκκινο πανί	9 κοινά	—	Στό προσέφαλο ναί	Βράδυ	Για να δούν ποιόν θα πάρουν	Λέρος	1958	2279
»	Κλειμμένα	»	9 σπείρα	—	Προσέφαλο, ναί σταυρώνουν	»	»	»	»	»
»	«Κόλλυβα για τους κακοθανάτους»	»	»	»	Προσέφαλο, ναί τρεις φορές	»	»	»	»	»
»	Κοπανισμένο, βρασμένο	»	»	»	Στό προσέφαλο	»	»	»	»	»
Καλαμπόκι	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Καλαμπόκι, σιτάρι	Πάνω στο κόλ- Κορίτσια λυβο φυλτζανά με λάδι και κερ	Ρίψη προς τα πάνω	1 σπόρος	Από 3 κοπέλλες	»	»	»	»	»	»
Σιτάρι	»	Ρίψη καλαμποκιού στα κεραμίδια	»	Μαζες αμφιβαλ.	»	»	»	»	»	»
»	Κλειμμένα	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΑΝ

[illegible]

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΠΙΝΑΚΑΣ Βΐη

Εδέσματα του Αγίου Θεοδώρου - «Θοδωρίσματα»

Χρόνος	Είδος φαγητού	Τρόπος	Σκοπός	Τόπος	Έτος	*Αριθμός χειρ.-έντυπο
Τετάρτη πρὸ τοῦ Ἁγίου Θεο- δώρου μετὰ τὴν λειτουργίαν	Σούπα μὲ φασόλια καὶ πετιμέζι ἀπὸ κόκκινα σούρβα	Γευμάτιζαν στὸ σπίτι τῆς γυναι- κας καὶ ἀποδορίζε»	Τὰ πετιμέζια στὴν ἐκκλησία	Ἀργυρούπολις Πόντου	1961	Ποντ. Φύλ. Γ' 2394
Τετάρτη τῆς Καθαροβιομάδας	Ψωμί κομμένο καὶ φασόλια βρα- σμένα	Τὰ πετιμέζια στὸ σπίτι τῆς γυναι- κας καὶ ἀποδορίζε»		»		
»	»	Ψωμί μὲ 4-5 σκόρδα ἐπάνω	»	»	»	»
Παραμονὴ Ἁγίου Θεοδώρου	Βρασιμένο νερούλι σιτάρι	Μετὰ τὴν λειτουργίαν τὴν περνοῦν στὰ κέρατα τῶν βοδῶν καὶ τὴν σπάζουν.	»	Θράκη (Κυψέλη)	1961	2392
»	»	Τρώγουν	»	Μήλος	1960	2399
»	Χορτόσουπες	Μετὰ τὴν λειτουργίαν τὴν περνοῦν στὰ κέρατα τῶν βοδῶν καὶ τὴν σπάζουν.	»	»	»	»
»	Μπουγάτσκα (κουλούρα)	Ἐνα κομμάτι δίνει ὁ νοικοκύρης στὰ ζῶα καὶ ἄλλο τρώγεται στὸ τρα- πέζι	»	Θράκη (Κυψέλη)	1961	2392

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΠΙΝΑΚΑΣ Β'ν

Ἀλλες χρήσεις τῶν μεταφερομένων στήν ἐκκλησία κολλύβων τοῦ Ἀγίου Θεοδώρου

Εἶδος	Χρόνος	Χῶρος ἐνεργείας	Τελειῶται	Τρόπος	Εὐχὴ-σκοπὸς	Τόπος	Ἔτος Ἀριθ. χειρ.-ἐντυπο
Σιτάρι ἢ καλαμπόκι ψημένο (ἀρμενοκύλλο-βα)	Τετάρτη πρὸ τοῦ Ἀγ. Θεοδώρου μετὰ τὴν Προηγιασμένη	Ἐξω ἀπὸ τὴν ἐκκλησία	Ἐκκλησία	Ἐξω ἀπὸ τὴν ἐκκλησία	Ἐκκλησία	Πόντος Ποντ. Φύλλ. Γ'	
Καλαμπόκι, σιτάρι	Παραμονὴ Ἀγ. Θεοδώρου μετὰ τὸν ἑσπερινὸν			Νέοι καὶ νέες	Τὰ ρίχνουν στὰ κεραμίδια τῆς ἐκκλησίας καὶ προσπαθοῦν νὰ τὰ πιᾶ-σιν μετὰ τὸ στόμα καλὸ	Σωσάνδρα Πέλλης Ἀρσισα Πέλλης	1961 2394
Καλαμπόκι	Παραμονὴ μετὰ τὸν ἑσπερινὸν			Νάρθηκας τῆς ἐκκλησίας	Τὰ ρίχνουν στὰ κεραμ. τῆς ἐκκλ. ἄρσενικὰ παιδιὰ	Πέλλης	1961 2394
Καλαμπόκι-σιτάρι	Ἀνήμερα τοῦ Ἀγ. Θεοδώρου			Ἐξω ἀπὸ τὴν ἐκκλησία	Τὰ ρίχνουν πρὸς τὰ πάντα καὶ θηλ. ἀρνιά	δαίνας Κοζάνης	1962 2502
Σιτάρι	Τὸ Ψυχασάββατο τοῦ Ἀγ. Θεοδώρου μετὰ τὴν λειτουργίαν			Ἐξω ἀπὸ τὴν ἐκκλησία	Τὰ δένουν κομπο-λόι πάνω στὰ δέντρα	Τελόνια Λέσβου Λουτράκι	1940 1446Α
»	»	»	»	Ἐξω ἀπὸ τὴν ἐκκλησία	Τὰ μοιράζονται	Πέλλης	1961 2394

Ἄλλες οἰκογένειες τοῦ χωριοῦ

» » »

ΑΘΕΝΑ

ΑΘΕΝΑ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΠΙΝΑΚΑΣ Β'

Ἀντικατάσταση τῶν κολλύβων τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου

Ἰσοκατάστατο

Σιτάρει ἀπὸ τὰ παχνιά

Ποσότητα

3 σπειριά

Ἔτος

Δαυιδουκίου Κωνσταντίνου

Χρόνος

1962

Ἀριθμ. χειρογράφου

2442

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΠΙΝΑΚΑΣ Β'Ι

Συννοδευτικά τῶν κολλυβίων τοῦ Ἀγίου Θεοδώρου

Εἶδος	Χρόνος	Τελεστές	Χώρος ἐνεργείας	Τρόπος	Σκοπὸς	Τόπος	Ἔτος	Ἀριθ. χειρ.-ἐντυπο
Μαῦρο κρασί ἀνακατεμένο μὲ μαῦρο πιπέρι ἢ φέτες κολοκυθιοῦ ψημένες	Τετάρτη πρὸ τοῦ Ἀγ. Θεοδώρου μετὰ τῇ λειτουργίᾳ.	Γυναῖκες τοῦ «θεοδώριον»	Ἐξω ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν	Τὰ μοιράζον		Πόντος	Ποντ. Φυλ. Γ'	
Τυρί	Παραμονὴ Ἀγ. Θεοδώρου	Ὅλοι						
Ἑλιές	»	»	»	»	»	Κρυόβρυση	1971	
Τσίπουρο	»	»	»	»	»	Ἐλασσόνος	1953	
Ψωμάκια	»	Γυναῖκες	Τὸ φέρνουν ἀναμμένο καὶ ἀνάβουν τὴν καντήλα στὸ εἰκονοστάσι—καίνε μερικὰς τρίχες καὶ θε ζώου			Νησίον	1961	2394
Κερί	»	»	»	»	»	Πέλλης		
Ψωμί	Ἀνήμερα Ἀγ. Θεοδώρου	Νύσπαντρες καὶ ἄλλοι	Τὰ μοιράζον			Γιὰ ὕγεια Λουτράκι Πέλλης	1961	2394
Φρούτα	»	»	»	»	»	Γιὰ ὕγεια	»	»
Δῶρο (καρφίτσες, καντήλια γλυκίσματα)	»	Νύσπαντρες	Τὰ προσφέρουν στὴ μάνα τους			»	»	»

ΑΘΗΝΩΝ

ΠΙΝΑΚΑΣ Βvii

$\Sigma(\tau) \dot{\phi}^2$ και $k_0^2 \mu \pi \chi_i \tau \dot{\phi}^2 \oplus A_{\nu i} \Theta \varepsilon \delta \rho \rho \nu (\mu \pi \nu \tau \varepsilon(\alpha)$

Είδος	Όροι	Πρόελευση	Τελευταίος Χρόνος Χώρος ταπαθέτησης και συνοδευτικά Έπαιδη Σκοπός	Τόπος	Έτος 'Αρχηφ.
Σιτάρι, καλαμπάκι	Βρασιμένο μαζί με την πρώτη μπουκιλά	Από σπίνια που οι νοικοκυρές δεν είναι δυνατόν να φάωμους τεροπαντρεμένες	Από Κορίτσια Βράδων Σαβ. προσέφεραν μαζί με τη μπουκιλά, να μπουκιλά, έβγαζαν νερό και δρεπάνι πάρουν	Για να δούν Ζυγοστάσι	2459
Σιτάρι	Όμιδο	Από τρετς Θεοδώραδες πρωτοστρέφανους	» » Προσέφεραν » »	Έπταγ'όρι Καστοριάς	1958 2310

ΑΘΗΝΩΝ

ΠΡΩΤΑΚΑΣ Γ'

Λαζαριστικές θιασικές πράξεις

Τελεστές Χρόνος Τελούμενο Σκοπός Χρόνος Τελούμενο Σκοπός Τύπος Έτος 'Αρ. χειρ.-έντυπο

Κορίτσια Σάββατο Χορεύουν στην 'Αρχηγός Σάββατο Ντύνουν πέτρα Λάζαρος Σάββατο Εξοφλούν τὸ
μεγάλα τοῦ Φτω- πλατεία καὶ στὰ κά- Φτωχολά- μακρουλὴ μὲ
χολάζαρου ἐκλέγουν λαντα ζαρου ρούχα, τὴν
Λαζαρίνα τὸ
καλύτερο

Βερδικούσσα
'Ελασσόνος 1952 1979

Κορίτσια Κυριακὴ Μαζεύουν ξύλα Συμμετογὴ Παρα
πάνω ἀπὸ τοῦ Φτω- στὸ βουνό, στὸ γλέντι σκευὴ
16 ἐτῶν χολάζαρου ὅπου ἡ μεγα- καὶ τὰ κά-(παραιμονὴ πρωτολαζα-
λύττερη (πρω- λαντα τοῦ Λαζῆ ρίνας, τὸ βρά-
τολαζαρίνα) ζει καὶ τὸ
ὀρίζει τίς λα- βράδου γλεν-
ζαρίνες τῶν στὸ σπί-
τι τῆς

Μικρὸν 'Ε- 1953 1965
λευθεροχώ-
ριον 'Ελασ-
σόνος

Κυριακὴ Φέρνουν
τῶν Βατ- βάνια στὴν
ων ἐκκλησί-
α, χορεύουν
γλέντι, πι-
ασμένες
χέρι-χέρι,
«ἐξπροβοδούν»
τὸ Λάζαρο

Παιδιά, Κυριακὴ Κατὰ τὴν ἀνα- Εὔχονται Σάββατο
μεγάλες πρὸ τοῦ τολὴ τοῦ φίλου τὸν Λά- τοῦ Λαζῆ-
κοπέλλες, Λαζῆρου μαζεύονται σὲ ζαρο ρου
γυναικες ὕψωμα, τρα
γούδου, χο-

'Αγόρια-κορίτσια Ἐξπρο-
Κυριακὴ μαζεύονται στὸ
τοῦ Βατ- ἴδιο ὕψωμα
τὸ δαίλι μὲ μαν-
τρήλια, στὸ κε-

Σαμαρίνα 1970 3515
'Ηπείρου

ρέουν στήν
πλατεῖα, πε-
τούν στις στέ-
γες ἀνθισμένα
κλαδιά βαταινιάς

Κορίτσια Ὅταν πῆλ- Οἱ ἄριμες κοι- Για νὰ
μέχρι 15 σιάζουν οἱ νοινιά γί- ποὺν τὰ
ἐτών ἡμέρες νονται ὁ συντρό- κάλαντα
τοῦ Λα- φισσεῖ καὶ ἀν-
ζάρου ταλάσσουν ὁ-
μώχρωμο
νῆμα

Κορίτσια Κυριακὴ Χορεύουν στὸ
πρὸ τῶν βουνιλάκι
Βαίων κρατώντας
'τσάκνα', ποὺ
παλιότερα τὰ
φόρτωναν σὲ
ὄρφανὸ κορί-
τσάκι, τὸ ὁποῖο

πλήρωναν

Κοριτάκια Παρα- Πήγανιναν στὰ Λέγανε τὸ
σκευὲ τοῦ σπίντα βαστών- Λάζαρο
Λαζάρου τας κορινιάκι
πρωτὶ με λουλούδια
καὶ πάνω σταυ-
ρὸ ξυλέρνιο

Κορίτσια Παρα- Κάνουν με κόκ-

λαμπόκι καὶ
αὐγὰ

Ἡ συμφωνία-
συντροφισμα
λύεται με ἐπι-
στροφὴ τοῦ
νήματος

Κυριακὴ Οἱ γυναικες
τῶν Βαίων χορεύουν στὸν
αἰλόγυρο τῆς
ἐκκλησίας

Παρασκευὴ Τοποθετοῦν

Σαββάτο Γυρίζουν με τὸ

φάλι, τραγου-
δοῦν λυπητερά,
ἐνὼ τὰ μικρὰ
παιδιὰ δένουν
σχονιά στις
βαταινιές καὶ
χορεύουν

Παραμονὴ Μαΐεσσουν ἔνθη,
τοῦ Λα- κυρίως παπα-
ζάρου ροῦνες, καὶ στο-
λίζουν τὰ καλα-
θάκια τους, λένε
τὰ κάλαντα

Πύθιον 1952 1977
'Ελασσόνος

'Αγόριανη 1939 Εἰρ. Σπαν.
Παρανασοῦ

περ. Σεπτεῶν 1965 2946

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

(ἀνὰ δύο) σκευὴ (πα- κινά πανιά
ραμμένη) τὸ «Λάζαρη»
τοῦ Λα- σάν «παυδὸ πλο»,
ζάρου τὸν προσκυ-
νοῦν, τὸν φω-
τίζουν, τὸν ραν-
τίζουν ἢ τὸν
ποτίζουν στὴ
βρύση

Δένουν δυὸ μὲ- Στήνουν
γάλα ξύλα σὲ τὸ Λάζα-
σχῆμα σταυ- ρο στὴς
ροῦ, ἐκλώνουν αὐλὲς τῶν
τῆς ἄκρας μὲ σπιτιῶν
σπάγγο (στε- καί τῆς
φάνι) καὶ στο- ἐκκλησίας
λίζουν μὲ δεν-
δρολίβανο ἀνά-
βοντας στὴν
κορυφὴ φανα-
ράκι

Παραμονὴ Ἑκατη στε- Κατασκευά- Μεγάλη Ἀνάβανε τὸ
τοῦ Λα- φάνι ἀπὸ βεργί ζαν τὸ Ἑβδομάδα λύγτο κάθε
ζάρου βαρελιοῦ μὲ «Λάζαρο» βράδυ
σταυρὸ μέσα
στολισμένο μὲ
δεντρολίβανο
πάνω σὲ κον-
τάρι ποὺ μπή-
γανε στὴ γῆ
καὶ χρεμοῦσαν
λύγνο μὲ λάδι

Λάζαρου «Λάζαρη» τὰ
πρῶτ
σπίτια καὶ τρα-
γοῦδον

Θήρα

[1954]

2081

Θήρα

1965 2957

(=ΕΛΛ)

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

Σύββατο Έστηναν δίο Έστηναν Σύββατο Χόρευαν, τρα-
 γού Λα- ψήλ'ά κατάρτιαν τὸ «Λά- τοῦ Λαζά- γουδοῦσαν, ξ-
 ζάρου σταιρωτὰ στο- ζαρο» ρου μετὰ λεγαν τὰ κά-
 πρωτ' λισμένα μέ λου- τή λειτουρ-λάντα γύρω
 λούδια μυρι- γία ἀπὸ τὸ «Λά-
 στικά καὶ δεν- ζαρο»
 δρολίβανα
 μπροστὰ στὴν
 πόρτα τῆς ἐκ-
 κλησιᾶς

Παιδιά Τοῦ Λα- Δένουν μακρὺ Παίζουν
 (μαθητὲς) ζάρου σχρονὶ σὲ κον- τὸ «Ίψήθυ»
 τάρη (Λάζαρο),
 στὴ βάση τοῦ
 ὁποίου μπαίνουν
 τὰ καπέλλα

Παιδιά Παρα- Κάνουν καλα- Κάνουν τὸ
 σκευὴ τοῦ μένου σταιρωτὸ «Λάζαρο»
 Λαζάρου καὶ τὸν στολί-
 τὸ βράδν ζουν μὲ «κολα-
 ῖνες» (ἀριμα-
 θιᾶς)

Παπᾶς- Παπᾶς ἐπλε- Ἔχαναν τὰ
 γονεῖς κε κλαδίσκον «λαζαράκια»
 φοίνικος κι' ἐ- γιὰ νὰ τὰ
 πάνω ἔφρικανγε κρατοῦν

Δευτὴρος Κρεμοῦσαν ἀπὸ
 τῆς λαμ- τὸ «Λάζαρο» τὸν
 πῆρε Ἰούδα

Θήρα 1943 1484

Θήρα [1954] 2081

Λατσίδα 1937 4131
 Κρήτης

Μῆλος 1960 2339

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

σταυρό ή οι τὰ παιδιὰ
γονεῖς κατα- στὰ κάλαντα
σκεύαζαν ξύλινο

Μάννες
-άγρια

Κατασκευάζουν
σταυρό με κα-
λάμι και τόν
στολίζουν με
λουλούδια

Μετά τὰ Τὸ ἀγόρι κάνει
κάλαντα λάκκο στὸ χω-
ράφι καὶ θάβει
τὸ σταυρὸ

Πλάκας	1959	2304
Μήλου		

Παράδειγμα

Κάνουν σταυρό Για να
μέ καλέμι και τραγουδή-
τὸν στολίζουν σουν τὸ
μέ μανταλίδες Λάζαρο
καὶ παπαρούνες στὰ στήτια
Στολίζουν μὰ Λένε τὸ
κουτάκι μὲ Λάζαρο
ξύλο ορεζόντιο
καὶ τὴ ντύνουν

Κίμωνας	1903	2758
---------	------	------

Παιδική

Στολίζουν μιά Λένη τὸ
κουτάλα μὲ Λάζαρο
ξύλο ὀριζόντιο
καὶ τῇ νῦνουν
σὰν μωρό.

Βροντάδος 1953 2074
Xίου

Παιδί

Σάββατο Κρατοῦν στὰν- Λένε τὰ κά-
τουῦ Λα- ρὸ ξύλινο στο- λαντὰ
ζάρου λισμένο μὲ ἄν-

	1956	2194
'I06x7		

στηρίζουν πά- κάουν τδ
νω σέ κοντάρι «Λάζαρο»
σκελετδ στεφ-
νιού (τουρκι!)
στολισμένου με
λουλούδια και

Παζολ	1957	2250
-------	------	------

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

μέτρο φόντο
από πανί, πάνο
στό όποιο καρ-
φισώνουν φω-
τογραφίες

Παιδιά Σάββατο Περιφέρουν βελί Τραγου-
του Λα- στολισμένο με δανε το
ζάρου άνη ή καλάμι Λάζαρο
πρωι στολισμένο με

άνη («Λά-
ζαρο»)

Νέοι Κρατούν καλα- Τραδου-
(παιδιά) μένο σταυρό δούν το
μέ την εικόνα Λάζαρο
της 'Αναστάσεως

του Λαζάρου
και στεφάνι
λουλουδιών

Παιδιά 'Ανήμερα "Έχοντας μπρο-
(μαθητές) του Λα- στά ξύλινο
ζάρου κοῦκο καρφω-
μένο σε κοντά-

ρι και κρατών-
τας άμβυστόλι-
στα καλάθια
γυρίζουν στά
σπίτια

Παιδιά Γυρίζουν στά
σπίτια κρα-
τώντας ραβδί
μέ καρφωμένο
ξύλινο χελιδόνη

Κεντρ. Ίε- 1969 3467
ράπετρας

'Ελαιών 1953 1888
Αιγυλαίως

Λάγγα 1962 2510
Καστοριῶς

Κόνια 1953 1908Γ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

Παιδιά Σάββατο Γυρίζουν στα Τραγουδοῦν
 του Λα- σπία με εἶκο-
 ζάρου νόλα στὸ σπῆ-
 πρωτ θος ἡ κρατῶν-
 (πρώτη τας σταυρὸ
 Λαμπρή)

(Παιδιά)
 Στὸ λαζαρινὸ
 καλὰθι χάνουν
 καὶ σταυρὸ ἀπ’
 τὰ ἐπιτάφια
 ἄνθη (ῖται)

Ἀγόρια ἢ Ἀνήμερα Κρατοῦν τὸ Ψάλλον
 κορίτσια τοῦ Λα- «Λάζαρο», τὸ Λάζαρο
 ζάρου μαντῆλι (κόκ-
 πρωτ κινο) πάνω σὲ
 σταυροειδεῖς
 καλαμίδες,
 στολισμένον με
 ἄνθη

Παιδιά Παρα- Περιέρχονται Τραγουδοῦν
 (Λάζαροι σκευὴ (πα- τὰ σπία
 ἢ λαζα- ραμονῇ) με βαγιοστόλι-
 ρούδια) του Λα- σπῆ τετράγωνη
 ζάρου σανίδα με 4
 πρωτ κυπριὰ στιρι-
 γμένη σὲ ραβδί

Παιδιά Κρατοῦν τὸ Τραγουδοῦν
 «Λάζαρο», με- τὸ Λάζαρο
 γάλο κοντάρι
 με 2 τετράγω-
 να σανίδια, ἀπ’
 ὅπου κρεμοῦν

Παρασκευή Ὁποῦς ἄκού
 Λαζάρου σπῆ τὸ γλάν
 πρωτ τοῦ κυπριου
 τρώει μιὰ μπου-
 κιὰ φομιου γιά
 νὰ μὴν τὸν σα-
 κίσῃ ὁ Λάζαρος

ΑΘΗΝΩΝ

Νίσυρος 1891 207

Καλομοῖρα 1961 2385
 Καλαμπάκας

Αγάτα-Ἥ 1926 2268
 λας

Λοζέτσι 1940 1422
 Ἡπείρου

Ζαγόριον 1940 1571

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

Ἀγόρια
(ἐξωσχολικά)

κουνούνια καὶ
λουλούδια
Κρατοὺν ἐπι- Τραγου-
μήκη σανίδα δοῦν τὰ
μέ κύπρους κάλαντα
καὶ κουνούνια,
ποῦ χτυποῦν
ρυθμικά, καὶ
ραβδία (σκότια)

Παιδιά

Γυρίζουν τὰ Τραγουδοῦν
σπίτια μασκα- τὸ Λάζαρο
ρεμένα κι ἀρμα-
τωμένα με̐ για-
ταγάνια, χαν-
τζάρια καὶ κου-
δούνια. Προη-
γεῖται ὁ μπαϊ-
ραχτάρης κι'
ἀκολουθοῦν νύ-
φη-γαμπρός
καὶ γέρος-γριά

Κορίτσια Παρα-
σκευή
(παραμονή)
τοῦ Λα-
ζάρου

Γυρίζουν πα- Κοινὸ δεῖ- Παρα-
ρέες-παρέες πνο νεα- σκευὴ τοῦ Χορεύουν
τοῦ Λα- σπία, ρῶν κορι- Λαζάρου ἑκκλησιὰ καὶ
μαζεύουν φα- τσιῶν λένε τραγούδι
σόλια καὶ λάδι, γιὰ τὸν ἥλιο

Κορίτσια Πέμπτη
(ὁμάδες)
τοῦ Λα-
ζάρου

Καίμια δεκα- Κοινὸ Παρασκευὴ Πήγαναι νὰ
ριὰ πήγαναι φαγητὸ τοῦ Λαζάρ- τραγουδήσουν
φασόλια, λάδι, ρύζι, ἀλεύρι, γευμα

Σάββατο Γυρίζουν ὅλα τὰ
τοῦ Λα- σπία τοῦ χω-
ζάρου ριοῦ τραγουδών-
τας καὶ χορεύ-
οντας

Δερεβίτζανα 1953 2027
Ἰωαννίνων -5½

Ἀργυρόκαστρο Μέγας
Β. Ἡπείρου ΖΕΛ

Κῆπος 1962 2469
Κοζάνης

Καισάρεια 1965 2959
Κοζάνης

στο σπίτι μια-
νής, φορειαναν
φαγητά και πίτα
Τετάρτη Νηστεία λαδιού
μέχρι και
Παρασκευή
του Λα-
ζάρου

Κορίτσια Παραμονή, Γυρίζουν τὰ
(ὀμάδες) ἀνήμερα σπίντα λέγοντας
τοῦ Λα- τὸ Λάζαρο,
ζάρου ἐπιστρέφουν
στὸ κονάκι
τους, μοιράζουν
τὰ αὐγά και τὰ
πᾶνε στὸ σπίτι
τους ἐπιστρέ-
φοντας με κου-
ταλοπήρουν

» Παραμονή, Ἐπιχειρεῖται
ἀνήμερα τὸ πάτημα τοῦ
τοῦ Λα- κονακίου ἄλλης
ζάρου ὀμάδας (μπλι-
κιού) κι ἐξου-
δετέρωση ἐνός-

Βαστῆνε σται- Λένε Σάββατο
ρὸ στολισμένο τὸ Λά-τοῦ Λαζάρου
με λουλούδια ζαρο ρου-
δοῦσαν

Τρῶνε στὸ κο-
νάκι μαζί φα-
σόλια, μπλι-
γούρι, πίντες,
χορεύουν ἐκεῖ
και τὸ ἀπό-
γευμα ὅλες οἱ
ὀμάδες στήν
πλατεία τοῦ
χωριού, ὅπου
τραγουδοῦν
λαζαριάτικα
τραγουδία

Ἄφου φῆνε και
διώξουν τὰ μι-
κρότερα κορίτσια
ἀπὸ τὸ κονάκι,
παίρνουν ὄλιὰ
πίττα σὲ τῷψι,
πῶσαν δύο κο-
ρίτσια κασα-
ρίδες ἑκάστη,
ταῖ τρὸς και πε-
ρίεργονταί τὰ
σπίντα τὸν κο-
νὰ τῶν με τρα-
γούδια και μα-
ζεύουν χρήματα
τρώνε, χορεύουν
κοιμοῦνται στὸ
κονάκι

Κυριακή Διελύονται οἱ
τῶν Βαΐτων
ὀμάδες και
ἐπιστρέφουν
στὰ σπίντα
τους εὐχαρι-
στημένους,

Κορώνη
Πυλίας 1938 1159Α

(Κῆπος
Κοζάνης 1962 2469)
Μηλιά
Κοζάνης 1962 2461

Μηλιά
Κοζάνης 1962 2461

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

δυο κοριτσιών
που βρίσκουν
για να το φυ-
λάνε

Κορίτσια Παραμονή Φορούσαν που-
τού Λα- λαχαρί- μωνή του
ζάρου ρούχα παλιανά νες Λαζάρου
(Παρα- σκευή
βράδυ)

έπειδή πήγαν
στο Λαζάρη»

Μαζεύονταν στο Τραγουδοστά-
το Λαζάρη

σπίτι ενός κό-
ριτσιού, ξβρα-
ζαν ρύζι και
τό έπαιρναν
σε μπακαρά-
τσούλα κα-
θώς και πιάτο
και ταψί και
γούριζαν στα
σπίτια

Κορίτσια
έκτο των
15 ετών

» Φορούν ρούχα Γίνονται
«αναχαγάρισια», λαζαρίνες
πουκάμισο γαρ-
νισμένο με
χρωματιστές
κλωστές, φού-
στα και σαγιά

Γυναικες Σάββατο Παίρνουν ξύλο Λένε το
λαζαρού- του Λα- ή στεφάνι, το Λαζάρη
δισσεζ ζάρου - στολίζουν με
λουλούδια και
λουλουδένιο
σταυρό και γυ-
ρίζουν τα σπί-
τια τραγουδών-
τας

Περιοχή
Έλασσόνος 1984 918Α

Λυκούδι
Έλασσόνος 1953 1975

Σχολοχώρι
Αργολίδος 1954 2135

Φτωγὲς γυναικὲς (λαζάρισσες)	Γύριζαν στὰ σπίτια μὲ μπόλια στολισμένη μὲ λουλούδια καὶ βαμμένα δεμένα μὲ κόκκινη κλω- στή, κρεμασμένη σὲ κα- λάμι	Τραγουδοῦσαν	Ἔφεραν μαζί τους κι ἕνα ἄντρο	Σάββατο τοῦ Λαζάρου	Ἐθάρταν τὸ «Λά- ζαρο» τοῦ ἑσπε- ραν καὶ τὸν μοι- ρολογοῦσαν	Μανιάκι 1944 1508
Κορίτσια Κυριακὲς Χωρισμένα σὲ 2 ὁμίλους (λαζαρίνες) πρὸ τοῦ (ῥοσὲ καὶ οἱ ἐκκλησιάζει) Λαζάρου ἀπὸ 20-25 άτομα μαζί- ονται στὸ μεγαλύτερο σπίτι, φκεῖνουν 1-2 πίττες καὶ ἄλλα φαγητά, τρῶνε καὶ συνθέτουν ᾄσματα, ποὺ στηλιτεύουν τὴ κακὲς πράξεις	Σάββατο τοῦ Λαζάρου ἀπὸ- γευμα	Οἱ κορασίδες (18-17 ἐτῶν) καλοντυμένες τραγουδοῦν ἐν ᾄσμα- τι σὰ σπίτια τοῦ χω- ριοῦ καὶ τὸ βράδυ τὰ ἐπαναλαμβάνουν στὴν ἀγορὰ	Κυριακὴ τῶν Βατίων ἀπόγευμα	Οἱ νέες (ἄνω τῶν 17 ἐτῶν) περι- έρχονται τὰ συγ- γενικά ἢ φιλικὰ σπίτια (καὶ τοῦ ἀρεβωνιαστικοῦ), τραγουδοῦν τὰ ἴδια τραγούδια, ποὺ τὰ ἐπαναλαμ- βάνουν ἔπειτα στὴν ἀγορὰ	Ἐπανομή Χαλκιδικῆς 1897 235	
Κορίτσια Κυριακὴ τῶν Βατίων	Ἐφκεῖαν σὲ μιὰ πλα- τεῖα τὸ «βάν», στεφάνι ἀπὸ τὴς βέργες τῆς ἐκ- κλησίας δεμένο μὲ κόκ- κινη κλωστή, ποὺ τὸ ῥιχναν τραγουδώντας καὶ χορεύοντας στὸ ρέμα καὶ γύριζαν πάλι τραγουδών- τας καὶ χορεύοντας	Ἀνάδειξη Κυριακὴ τῆς συντέ- βας	Στὰ σπίτια τῶν συγ- γενικῶν καὶ φίλων φασόλια, ἔλεις, μπιγ- κούρια, χορεύαν καὶ τραγουδοῦσαν	Ναίμυνας καὶ χωριὰ Μέγας ΖΕΛ Μικροῦ Αἴμου Γ		
Κορίτσια »	Φκεῖνουν λουλουδεῖο σταυρό, τὸν βάζουν σὲ γκιούμι καὶ τὸν πάνε στὴν ἐκκλησιά, μετὰ δὲ τὴν ἀπόλυση χορεύουν	(Ἄργου Θεοδώρου)	(Παράχωναν τὸ πᾶν λουδεῖο σταυρό καὶ γίνονταν παρατρα- δεφές)	Πύθιον 1963 2766 Ἐλασσόνο		

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

και τραγουδούν το Λά-
ζαρο

Τοῦ Λα- Κάθε γειτονιά κάνει
ζάρου σταυρό ξύλινο και γύρω
βάζει συρμάτινο στεφάνι
στολισμένο με ἄνθη, συ-
νήθως μάραντα

Κορίτσια Τοῦ Λα- Σεχώνουν σταυρό («Λά- Σεθάφτου»
ζάρου) στολισμένο με τὸ «Λάζαρο»
ἀγριολοιούδα, πού είχαν
παραχώσει στους ἀγρούς
τὴ μέρα τοῦ Ἁγίου Θεο-
δώρου (πρὶν 40 μέρες)

(14) $\iota\alpha\sigma\iota\chi\acute{\epsilon}\varsigma$ $\pi\rho\acute{\alpha}\xi\epsilon\iota\varsigma$ $\delta\lambda\omega\omega\gamma$ $\acute{\alpha}\nu\omicron\iota\xi\acute{\iota}\tau\iota\chi\omega\gamma$ $\acute{\epsilon}\omicron\rho\tau\tilde{\omega}\nu$

АОННН

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

μέ παπαρτούνες
καὶ ἕνα παιδί τοῦ
σπιτιοῦ τοῦς
στήνει στὴν
κορυφή τοῦ
σπιτιοῦ

Κεράσσοβο
Γράμμου 1952 670 Β

Νέοι καὶ
νέες Παρμιονή
Πρωτομα-
γιάς βράδυ Μαζεύουν λου-
λούδια, κουκιές
ἢ σκόρδα, φτιά-
νουν ἕν εἶδει
σταυροῦ στεφάνια,
ποὺ κρεμοῦν

Πιτσιὺς
Χίου 1952 2071

Πρωτομαγιά Πετοῦν ἀνθινο
σταυρὸ στὰ
κεραμίδια

Ρεντίνα
Καρδίτσας 1959 2301

Πρωτομαγιά Κρεμοῦν ἀνθι-
νους σταυροὺς
στὴν καπνοδό-
χο, στὸ ἀνώ-
φλι σπιτιῶν καὶ
στάβλων, στὰ
ροῦχα τῶν παι-
διῶν

Ἄνω Ἀμι-
σὸς Πόντου 1896 242

Κορίτσια Τὰ κλήδονα Κάνουν σταυρὸ
(Πρωτομαγιά) μετ' Ἀι Γιάννη
καὶ βασιλικό,

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

τὸν κολυμποῦν
στὴ βρύση καὶ
τραγουδοῦν στὸ
μεσοχώρι ἢ τὴν
ἐκκλησιά

Κορίτσια Πρωτομαγιά
(ἢ ἄνοιξη)
Τοῖσι στυλο-
πόλεμοι ξό-
νο νέου, τὸ πῆ-
γανον στήν
ἐκκλησία, τὸ
ἐντυναν μὲ πα-
νιά

Πρω-
τομαγιά τὸν πεθαμένο, Παῖ-
ζουν (ἢ ἄνοι-
ξιν) τὸ στολίζουν τὸ «Ζα-
ξιν» μὲ ἄνθη καὶ
φύλλα

(Κορίτσια) Ἄγιον Γιαννίου Στολίζουν ἕνα Χαμένο
κορίτσι μὲ λου- γαϊτάνι
λούδια καὶ τρα-
γουδοῦν στίς
βρύσες

Σαραντάπο-
ρον Ἑλαιο-
στόνος

1953

1969

Ἡπειρος (1956) Γ. Μέγας

Περὶ τῆς Ἀγρί-
φας

3515

Χάρτης Α 'Αδελφοποιία

ΑΝΑ ΤΟ ΕΘΝΟΝ

Χάρτης Αα
'Αδελφοποιία

Χάρτης Β

Θιασικὲς πράξεις τῆς γιορτῆς τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου

Θιασικὲς πράξεις τῆς γιορτῆς τοῦ
Ἁγίου Θεοδώρου: ■

Χάρτης Βα

Θιασινές πρόξεις τῆς γῆς τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου

Μαντική χρήση τῶν κολλύβων τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου

Μαντική Χρήση τῶν
κολλήβων τοῦ ἁγίου Θεοδοίου
(ἀπὸ τὴν ἐκκλησία): 6

Χάρτης Βία

Μαντική χρήση τῶν κολλήβων τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου

Χάρτης ΒΠ

Σπορά σιταριού Ἁγίου Θεοδώρου

Σπορά σιταριού
Ἁγίου Θεοδώρου: x

Χάρτης ΒΠΙ

Ἑδέσματα τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου - «θεοδώρισματος»

Ἑδέσματα τοῦ Ἁγίου
Θεοδώρου - "θεοδώρισματος": □ Θ □

Χάρτης Βίλα

Εδέσματα τοῦ Ἀγίου Θεοδώρου - (βοδωρίσματος)

Χάρτης ΒΙ

Ἄλλες χρήσεις τῶν μεταφερομένων στὴν ἐκκλησία καλλύβων
τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου

Ἄλλες χρήσεις τῶν
καλλύβων τοῦ Ἁγίου
Θεοδώρου:

Χάρτης Βν

Ἀντικατάσταση τῶν κολλύβων τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου

Χάρτης ΒVI

Συνοδευτικά τῶν κολλύβων τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου

Συνοδευτικά τῶν κολλύβων
τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου :

Χάρτης Β' VIa
 Συνδυεστικά τῶν κολλύβων τοῦ Ἀγίου Θεοδώρου

Χάρτης ΒVII

Σιτάρι καὶ καλαμπόκι τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου (μαντεία)

Σιτάρι καὶ καλαμπόκι
τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου
(μαντεία): ○

Χάρτης Γα
Λαζαρικὲς θιασικὲς πράξεις

Χάρτης Γβ

Λαζαρκιές-θιασινές πράξεις

Χάρτης Δ

Θιασικὲς πράξεις ἄλλων ἀνοιξιάτικων ἐορτῶν

Θιασικὲς πράξεις ἄλλων
ἀνοιξιάτικων ἐορτῶν: †

Χάρτης Δα

Θιασικὲς πράξεις ἄλλων ἀνοικιστικῶν ἑορτῶν

RÉSUMÉ

La croix dans les différents domaines du droit populaire hellénique

par Anna Papamichael - Koutroubas

Le droit coutumier ou populaire est considéré, en général, comme le produit et l'essence de l'expérience historique du peuple et une source importante de renseignements sur le droit écrit ou officiel. Il exprime les perceptions principales du peuple en matière de règlement des relations et des problèmes et constitue, d'une certaine manière, la composante de la volonté collective de la société créatrice.

Plusieurs dispositions du droit populaire puisent dans des croyances, et des perceptions bien ancrées dans le cœur du peuple dont les origines se perdent dans les ténèbres de la préhistoire et de l'incoscient. Pour cela, son interprétation aujourd'hui se présente extrêmement difficile comme pour la majorité des manifestations de la vie populaire et culturelle.

Dans la présente étude, je m'efforcerai d'interpréter certains aspects du droit coutumier hellénique qui se caractérisent par la forte présence du signe de la croix, qui à notre avis, est un symbole-clé pour suivre la trace, la découverte de plusieurs manifestations de la vie du peuple.

La présence de la croix, (vive dans plusieurs manifestations de la vie humaine) sous ses diverses formes (objet, référence orale, signe de la croix) est fréquente dans plusieurs sujets du droit coutumier ou populaire hellénique en revêtant une forme qui semblerait toucher aux origines ou à la force motrice de son existence et de son développement. Sa présence nous procure un faible rayon conducteur ou le fil de la découverte de la naissance du droit en lui-même. On suivra l'apparition du signe de la croix dans les différents domaines du droit populaire.

A. Droit familial.

La présence de la croix aux événements de la naissance, du mariage et des fiançailles, a été commentée dans notre livre «Art et vie. Représentations sur les bâtiments de l'île de Symi», Volume A, «Le signe de la croix», Athènes 1980, pages 114-273, qui traitait de cette même présence dans la vie sociale

de notre peuple. Dans cet ouvrage on examinera la présence et la signification de la croix dans les domaines essentiels du droit familial populaire, la cérémonie de fraternisation et les contrats de mariage.

a. La cérémonie de la fraternisation.

La fonction de la croix semble être déterminante et essentielle pour l'établissement de ce lien.

1. En général.

La fraternisation, dont les origines semblent remonter au fond de la pré-histoire, est considérée comme une institution universelle, fondée sur des croyances, en des forces surnaturelles existances dans le corps humain (p.e. orenda, mana, «thymos») ou hors de celui-ci (dieux, daimons, âmes des ancêtres, esprits). Le rituel de la cérémonie de fraternisation se fait de diverses façons (mélange ou autre utilisation du sang, échange d'armes, d'habits ou de présents, serment, rituel, ecclésiastique). Durant cette cérémonie on invoque la présence des forces surnaturelles, qui constitue le maillon à l'aide duquel s'unissent les initiés d'un lien de parenté surnaturel. Par conséquent, tous ces procédés et rituels avaient comme but d'établir ce lien de parenté surnaturelle ou magique, qui, selon les conclusions de diverses études ethnologiques, constitue le seul lien de parenté acceptable par les hommes primitifs.

Selon la théorie de G. Davy, la fraternisation établie par le mélange du sang est le précurseur du contrat libre, fait, qui découle clairement des témoignages des auteurs anciens et de l'étude des termes plus récents du Droit Romain (obligatio, nexus, jusjurandum, sponsio).

Selon la théorie de M. Thurnwald, deux conditions sont nécessaires au développement de l'institution de la fraternisation: d'un côté une grande indépendance de la part de l'individu, accompagnée d'insecurité, et de l'autre côté une pensée primitive, sur laquelle repose le mélange du sang et autres rituels similaires. Quand ses préalables ou conditions disparaissent, l'institution se dégrade. Cette dégradation est visible en retrassant son sillage historique qui commence de l'antiquité, traverse le moyen âge théocratique et mystique jusqu'aux temps récents, durant lesquels la fraternisation fleurit sur les territoires grecs occupés par les Turcs et parmi les étrangers. Après la libération de la Grèce l'application de lois, la prolifération de l'enseignement et le change-

ment des structures, l'institution se dégrade progressivement. Son interdiction imposée par l'État et l'Église contribue aussi à son marasme.

Il semblerait que la coutume de la fraternisation artificielle était déjà présentée dans l'espace géographique Grec et celui d'Asie Mineure, depuis le temps d'Homère.

La dégradation de sa présence était le résultat des changements socio-culturels et nous pensons que la fraternisation a continuée à exister dans les populations agricoles et bergères jusqu'au 20ème siècle. On voudrait souligner que les diverses structures socio-culturelles qui caractérisent une époque et contribuent au développement des formes ne peuvent pas être limitées par des notions très vastes et des grands traits-cadres comme p.e. l'indépendance de l'individu, ou la manière de pensée primitive etc. parce que cela constituerait le point de vue d'un chercheur provenant d'une structure socio-culturelle différente. Celles-ci sont des notions pluridimensionnelles et de multiples profils qui ont une multitude de fondements psychiques, religieux et culturels.

On doit examiner ce phénomène sous cet angle et nous pensons que du point de vue socio-culturel, compte tenu de l'époque de son apparition, il constitue le produit d'une pensée précise et organisatrice. On retrouve les noyaux de cette pensée dans les phénomènes socio-culturels de nos sociétés.

2. Noms relatifs à l'institution.

La présence de la croix est apparente dans le vocabulaire, aux noms propres indiquant les initiés de la fraternisation et les membres de leurs familles. Dans ce cas, la croix fournit aux initiés et à leurs frères un nom, ou phénomène très fréquent et constitue le premier composant de leurs noms.

1. La croix et l'appellation des initiés.

1. Les initiés de la fraternisation et leurs frères.

Le nom «stávros» en remontant l'accent d'une syllabe du mot croix «stavros», signifie l'initié, tandis que le nom «stavris» est utilisé pour désigner les frères des jeunes gens qui s'unissent par un lien de fraternisation.

Le nom de la croix est plus fréquemment utilisé comme le premier composant des noms des initiés ou de leurs familles.

Ainsi les initiés sont appelés «*stavradélphia*», «*stavrádelphi*», «*stavradelphi*» (frères de croix), «*stavrocouniadoé*» (beaufrères de croix), tandis que les femmes initiées «*stavrádelphes*» ou «*stavradelphés*» (soeurs de croix).

Le terme de «*stavradelphi*» ou «*stavrádelphi*» signifie aussi la fille qui a joué un rôle de protagoniste (préponderant) et dont la présence était indispensable à la fraternisation entre hommes. Les parents de la fille sont appelés «*stavropatéras*» et «*stavromitéra*».

On emploie le même nom de *stavropatéras* ou *stavromána* pour les parents des fraternisés, ainsi que pour leurs familles (*stavradelfos*, *stavradelfi*, *stavrocouniados*, *stavrocouniáda* etc).

II. La croix comme préfixe des appellations de la fraternisation artificielle.

Noms des fraternisés et de leurs familles.

Le fils de la ou du fraternisé s'appelle *stavroyiós* tandis que les oncles et les tantes du fraternisé *stavrobarbas* et *stavrothiá*.

Les *brátma* (cousins) et les «*dirponitès*» du mariage surnomment les parents des jeunes mariés *stavropatéra* et *stavromána*. De la même façon sont surnommés par les jeunes mariés les parents du «*vlámi*» (homme d'honneur).

3. La présence, réelle, intellectuelle et le signe de la croix au sein de l'institution.

La croix existe dans la fraternisation artificielle comme objet et comme opération, action — «*crucification*» — de faire le signe de la croix en corrélation avec l'instant pendant lequel se déroule le rituel et s'établit le lien.

On rencontre la croix autant qu'acte durant la crucification par le prêtre des fraternisés avec la sainte ceinture à l'église.

4. Motifs d'emploi de la croix.

Les différentes formes et modes du rituel de la fraternisation artificielle ainsi que l'instant exact auquel elle se déroule, dessinent les grands traits de l'institution et nous permettent d'établir la relation entre la croix et l'institution de la fraternisation sous deux aspects: la forme de l'usage—acte et la forme de son utilisation pour surnommer les initiés et leurs parents.

Porteurs - créateurs. Les origines des porteurs. Justification de l'institution.

Pendant l'occupation turque, l'institution a servi à renforcer les liens entre les individus de la fraternisation artificielle qui après devinrent «hommes du fusil». Aux temps les plus anciens, elle constitue une cérémonie d'admission au sein du genre et d'initiation au culte.

Nombre de participants au rituel et leurs genres.

À l'origine, les fraternisants, pouvaient être de sex masculin ou féminin. Mais, aux temps les plus récents, les hommes principalement étaient impliqués à cette institution. Cependant, le personnage principal, l'initiateur, appartenait au sex opposé. Ainsi une fille était présente à une cérémonie entre hommes et un garçon à une cérémonie entre femmes

Le rituel de la formation de liens par l'intermédiaire de la fraternisation. Formes de rituel.

Les formes de rituel ou la formation de liens par l'intermédiaire de la fraternisation se présente ainsi:

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

a. *Mélange de sang.*

De cette façon, soit il y a mélange de sang des fraternisants par l'ouverture des veines du bras, soit les fraternisants goûtent au sang de l'autre. Ainsi s'établit un lien qu'on considèrerait plus résistant que celui, qui unit les frères naturels.

b. *Forme religieuse ou ecclésiastique.*

C'est une forme rituelle très commune qui a lieu à l'église avec la participation du prêtre, qui donne la bénédiction appropriée ou, sans lui, à l'aide de l'évangile.

À l'époque, quand le sentiment religieux était beaucoup plus intense, on considèrerait que la forme religieuse unissait les fraternisants d'un lien plus fort que celui qui unit les frères naturels. Il existe une grande variété de formes de fraternisation.

c. *Procédé magique - symbolique.*

Bien que des éléments symboliques ou magiques interviennent dans toutes les formes de fraternisation, dans le cas où elle s'accomplit par l'intermédiaire

ΑΘΗΝΩΝ

d'échange de vêtements, spécialement de chemises, d'armes ou de cadeaux on qualifie la fraternisation de symbolique-magique. Il s'agit là d'une formation de liens solides et amicaux entre «étrangers» comme en Grèce du temps d'Homère.

d. *Par l'intermédiaire des armes.*

Les fraternisants allaient à l'église armés pour prêter serment. 'A l'époque l'emploi des armes était sanglant et parfois mortel.

e. *Procédés plus simples - procédés mixtes.*

Il y a des façons plus simples pour procéder à la fraternisation. Souvent, les formes mentionnées ou certains de leurs éléments s'entrelacent et se présentent mélangées en donnant naissance à des procédés de fraternisation artificielle mixtes.

On doit enfin signaler que dans certaines régions la fraternisation a abouti à une sorte de contrat ou d'accord. De plus, le rituel de la fraternisation constitue un rite de passage et d'initiation au système social et culturel de la tribu.

II. *Périodes pendant lesquelles a lieu la fraternisation.*

Bien qu'il semble qu'une attention spéciale n'ait pas été portée sur les périodes où la fraternisation se déroulait, ils existent cependant dans plusieurs cas des témoignages, selon lesquels la cérémonie-initiation se déroulait durant la Saint Théodore, Lazare, et la fête des Rameaux, les fêtes de Pâques, la Saint-George, la Saint Jean et le 1er mai.

Dans ce cas on enregistre soit l'utilisation directe de la croix ornée de fleurs ou le signe de la croix, soit la présence indirecte de la croix par l'intermédiaire p.e. du rituel des messes du Jeudi Saint, qui provient de l'utilisation directe de la croix. Ainsi, la fraternisation semble étroitement associée à la croix et à la crucifixion: les éléments du rituel nous conduisent directement aux rituels secrets des cérémonies de la mort et de la résurrection (renaissance), propres aux cultes qu'on rencontre dans l'Est du bassin Méditerranéen: Dieu mourant et Grande Déesse: Adonis, Attis, Dionyssos, Osiris, Tamur, Baal, Marduk, Rea - Cybèle, Aphrodite, Isis, Astarte etc. et aux rituels du mariage sacré, de la tribu - genre, et de l'initiation - admission des jeunes à la vie en commun.

Dans cette étude on examine un ensemble d'éléments très riche en informations concernant les fêtes et leurs rituels, le mariage, les fiançailles et le dot qu'on essayera de commenter, interpréter et associer, selon notre avis, au rôle conducteur de la croix, qui comprend la croix en tant gardien-symbole de la propriété ainsi qu'initiateur-élément d'admission au sein du genre-tribu et de la vie en commun.

Pour conclure, nous pensons qu'on doit rechercher l'interprétation de la coutume de la fraternisation artificielle, qui doit être examinée sous cet angle et cet aspect, ainsi que des sujets du dot et des bannières qui s'entrelacent et sont parties constitutives d'un rituel qui concerne l'admission des jeunes dans la vie communautaire, quelque chose d'analogue au clan «stavropateras», «stavromana».

La fraternisation artificielle est liée, comme nous avons déjà mentionné, à des rituels connus ou, pour mieux le dire, la coutume de la fraternisation est une forme de rituel qu'on rencontre dans d'autres rituels ou plutôt il s'agit d'actes rituels semblables (Saint-Théodore, Lazare, Dimanche des Rameaux) qui ont perdu une partie de leurs identités, se sont différenciés et se sont développés selon les besoins adoptés et imposés chaque fois par la structure socio-culturelle qui les a créés.

Nous pensons que les différenciations et la dissémination dans l'espace et dans le temps doivent être attribuées au fait que les rituels apparaissent à des périodes différentes, c'est à dire qu'ils revêtissent une vaste période de temps. Un rite de passage des jeunes dans la vie en commun (religion - culte, société) sous-entend un rite qui semble conduire aux festivités d'initiation de la tribu, aux sociétés d'initiation du clan etc., qui s'entrelacent avec la propriété tant nécessaire pour l'aspect biologique et socio-culturel de la vie. La présence de Zeus Herkeios (Dieu protecteur et gardien du foyer) et d'Apolon, dieu titulaire de la famille, ainsi que des tombes familiales constituent des éléments nécessaires à leur rôle au sein de la municipalité.

La propriété dans le cadre du genre et de son culte, constitue un cadastre et une liste municipale, assure la liberté d'action des propriétaires, protège leur droits sociaux et culturels et les approvisionne. De cette façon, au sein de cette société agricole, ils s'assuraient de la bonne saison pour les fruits-bonne récolte et du culte (de la terre et des ancêtres).

La garde et la protection de la propriété se faisait avec l'utilisation de la cloture de la croix et du signe de la croix. En plus de son utilisation comme

gardien de la propriété, si essentielle pour l'individu, la croix revêt différents caractères symboliques et atteint son apogée aux temps du christianisme.

Les jeunes initiés pour adhérer au culte, au sein de la société, doivent avoir le «signe» de la propriété foncière, la croix. De même la bannière pour la mariée.

Au cas où il n'aurait pas de bannière le mari doit avoir un dot. Il se peut qu'une combinaison soit nécessaire (propriété foncière-dot, étendard-signes). Le «signe», la croix et les «signes» (fichu, fil rouge, fil de coton, bague, florin, pièces en or etc.) qui s'entrelacent avec cette conception du rite de l'initiation ainsi que les objets plus récents et d'une conception différente (écharpe), propres à leur époque d'origine, nous mènent aux mêmes conclusions.

En plus, n'importe quelle propriété ou son symbole est étroitement liée à l'admission des jeunes au sein du genre ainsi qu'avec leur participation dans la communauté et l'exercice du pouvoir. Ainsi le poteau - croix, dont l'utilité pratique consistait au cloisonnement et à la garde de la propriété, et qui constituait un élément essentiel pour l'admission au sein du groupe et de la société, est devenu le représentant et le symbole de la propriété. Par la suite, le poteau-croix a été défilé et a été employé comme marque de propriété des champs.

La fraternisation semble fondée sur une institution nécessaire au le fonctionnement du groupe social, de la tribu et du genre. Par la suite, elle a évolué vers une institution libre à cause de la modification des structures sociales et religieuses ainsi que des structures du culte, en revêtant un caractère de soutien et de confrontation des situations difficiles de provenance multiple. On ne peut conclure qu'il s'agit là d'un produit de la pensée primitive.

Nous pensons que, cette disparition n'a pas été immédiate mais que certaines formes ont perdu progressivement du terrain puisque elles n'étaient plus nécessaires et compréhensibles. A leurs places, d'autres formes ou variations ont émergé selon les structures sociales, les priorités de la société et la dimension donnée à la vie quotidienne, aspects, qui font la coutume paraître différente.

Il paraît évident que des extensions ou des concepts secondaires se soient développés et ont pris ensuite la place des formes essentielles quand les dernières ne pouvaient plus accomplir leurs fonctions à cause des changements de la vie socio-culturelle. Le besoin de compléter les formes initiales a eu comme résultat le développement de branches latérales.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ἀρ.: ἀριθμός.

ΔΙΕΕ: Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος.

ΕΚΕΕΛ: Ἐπετηρὶς τοῦ Κέντρου Ἑρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (πρῶην ΕΛΑ).

ΕΛΑ: Ἐπετηρὶς τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου (κατόπιν ΕΚΕΕΛ).

Ἐπετ. Κρητ. Σπουδῶν: Ἐπετηρὶς Κρητικῶν Σπουδῶν.

ἔτ.: ἔτος.

ΖΕΛ: Ζητήματα Ἑλληνικῆς Λαογραφίας· βλ. Γ. Α. Μέγα.

Θεσσαλ. Χρον.: Θεσσαλικά Χρονικά.

Ἱστορ. Λεξ.: Ἱστορικὸν Λεξικόν: Κέντρον Συντάξεως τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, χειρόγραφα (ἡ δεξιὰ).

ΚΛ: Κέντρον Ἑρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, χειρόγραφα.

Λαογρ. Λαογραφία.

ΛΣ: Λαογραφικά Σύμμεικτα: Ν. Γ. Πολίτου, Λαογραφικά Σύμμεικτα, τόμ. Α', ἐν Ἀθήναις 1920, σσ. 304, τόμ. Β', ἐν Ἀθήναις 1975², σσ. 471, τόμ. Γ', ἐν Ἀθήναις 1931, σσ. 393.

PG: Patrologia Graeca· βλ. Migne.

R.E.: Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft (Pauly - Wissowa - Kroll).

στ.(ήλ.): στήλη.

Σπαρτ. Χρον.: Σπαρτιατικά Χρονικά.

τόμ.: τόμος.

Φιλ. Συλλ. Κων/λεως: Φιλολογικὸς Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως.

χφ.: χειρόγραφο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ἀνδριώτης Νικολάου*, Τὰ σύνθετα τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος τῆς Ἱμβρου, Ἀρχεῖον τοῦ Θρακικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ, τόμος 20, περίοδος Β' ἐν Ἀθήναις 1955, σσ. 225-270.
- Ἀραβαντινοῦ Π.*, Συλλογὴ δημοδῶν ᾠμάτων τῆς Ἡπείρου, ἐν Ἀθήναις 1880, σσ. 384.
- Βέη, Νικολ. Α.*, Ἀρκαδικὰ γλωσσικὰ μνημεῖα/Δημῶδη ᾠσματα Φιγαλίας μεθ' ὑπομνημάτων, ΔΙΕΕ, τόμος 6, τεύχ. 22 (1903), σσ. 209-276.
- Beth M. (arienne)*, Verwandtschaft, Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens, τόμ. VIII, Berlin und Leipzig 1936-1937, στ. 1652-1659.
- Βλαστοῦ Πέτρον*, Συνώνυμα καὶ συγγενικά, Τέχνες καὶ σύνεργα, Ἀθήνα 1976²/σσ. 663.
- Bréhier Louis*, L'art chrétien, Son développement iconographique des origines à nos jours, Paris 1928², σσ. 456.
- Bunsen Ernst von*, Das Symbol des Kreuzes bei allen Nationen, Berlin 1876, σσ. 236.
- Γεωργοπαπαδάκου*, Ἀναστασίου Μιχ., Ἡ ἀδελφοποίησις ἐν τῇ Μάνῃ, Λαογραφία, τόμος ΙΓ' (1951), σσ. 28-32.
- Ζούμπου, Ἐφης Νικήτα*, Τὰ ἄνθη τοῦ ἐπιτάφιου ἔθους παραδοχὸν ἔθιμο τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς, Ἀθήνα 1980, σσ. 16.
- Harmon, J. E.*, Themis. A Study of the Social Origins of Greek Religion, Cambridge 1912 (2nd edition London 1963), σσ. 559.
- Ἡμέλλου, Στεφ. Α.*, Λαογραφικὴ ἀποστολὴ εἰς Ὀρεσσὶν καὶ Ἀνάφην (3 Ἰουλ. - 1 Αὐγ. 1965), ΕΚΕ-ΕΛ, τόμος ΙΗ'-ΙΘ' (1965-1966), σσ. 225-289.
- Καζαβῆ, Γεωργίου Ν.*, Νισύρου Λαογραφικά, Νέα Ὑόρκη 1940, σσ. 211.
- Καρανικόλα, Σωτηρίου Ἀλ.*, Παρωνύμια καὶ σκωπτικὰ ὀνόματα ἐν Σύμῃ (Τὰ παραβόγια), Δωδεκανησιακὸν Ἀρχεῖον, τόμ. 3 (1958), σσ. 134-176.
- Κουκουλέ Φαίδωνος*, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός, τόμος Α' ΙΙ, ἐν Ἀθήναις 1948, σσ. 291.
- Κυριακίδου, Στίλπ. Π.*, Ἀδελφοποίησις (καὶ ἀδελφοποιήσεις), Μ.Ε.Ε., τόμος 1, σσ. 569-570.
- Λαμπρίδου Ἰωάννου*, Ζαγοριακά, ἐν Ἀθήναις 1870, σσ. 342.
- Λιοντάκη Μαρίας*, Ὁ γάμος στὴν Κρήτη τώρα καὶ παλιὰ, Ἐπετηρίς Κρητικῶν Σπουδῶν, τόμ. Ι' (1940), σσ. 327-411.
- Λουκάτου, Δημ. Σ.*, Ἀγροτικὰ σήματα βοσκοπαγορεύσεως στὸν ἐλληνικὸ χῶρο, Λαογραφία, τόμος ΛΑ' (1976-1978), σσ. 15-28.
- Λουκοπούλου Δημ.*, Ποιμενικά τῆς Ρούμελης, ἐν Ἀθήναις 1930, σσ. 288.
- Λουλουδοπούλου Μιλτ.*, Ἀνέκδοτος συλλογὴ ῥῶδν, ἐθίμων, δημοδῶν ᾠμάτων, προλήψεων, δεισιδαιμονιῶν, παροιμιῶν, αἰνιγμάτων κτλ. Καρυῶν (ἐπαρχίας Καβακλῆ), ἐν Βάρνῃ 1903, σσ. 208.
- Μανωλακάκη Ἐμμ.*, Καρπαθιακά, ἐν Ἀθήναις 1896, σσ. 304.
- Μέγα, Γ. Α.*, Ἑλληνικαὶ ἑορταὶ καὶ ἔθιμα τῆς λαϊκῆς λατρείας, Ἀθήναι 1956, σσ. 255.
- Μέγα, Γ. Α.*, ΖΕΛ=Ζητήματα Ἑλληνικῆς Λαογραφίας 1: ΕΛΑ 1 (1939), σσ. 99-149 (=Ἀνὰτ. τεύχος Α', σσ. 1-53) 2: ΕΛΑ 2 (1940) σσ. 118-205 (=Ἀνὰτ. τεύχος Α', σσ. 54-144) 3:

ΕΛΑ 3-4 (1941-1942), σσ. 77-195 (= 'Ανάτ. τεύχος Β', σσ. 1-124)· 4: ΕΛΑ 5-6 (1943-1944), σσ. 86-144 (= 'Ανάτ. τεύχος Γ', σσ. 1-64)· 5: ΕΛΑ 5 (1945-1949), σσ. 3-100 (= 'Ανάτ. τεύχος Γ', σσ. 65-170).

Μελανοφρύδη, Π. Η., Λαϊκὸν Ποντιακὸν ἑορτολόγιον, Ποντιακὰ Φύλλα, ἔτος Γ' 1938-1940), τεύχος 25, σσ. 1-48.

Migne, PG=Migne, J. - P., Patrologiae cursus completus, Series Graeca prior, Patrologiae Graecae tomus XLV (45) καὶ tomus XLVI (46), Parisiis 1863.

Μιχαηλίδου - Νουάρου Γεωργίου, Δίκαιον καὶ κοινωνικὴ συνείδησις, 'Αθήναι 1972, σσ. 349.

Μπεκατώρου Γεωργίου, Τάξις Ἱερατείας, Ὁρησκευτικὴ καὶ Ἡθικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια, τόμος 6, 'Αθήναι 1965, στ. 202-203 (s.v. Θεόδωρος).

Nilsson, Martin P., Ἑλληνικὴ λαϊκὴ θρησκεία, μετάφραση Ἰ. Θ. Κακριδῆ, 'Αθήνα 1953, σσ. 144 + 14 πίνακες.

Οἰκονόμου, Κ. Γ., Γαμήλια ἔθιμα ἐν Σιατίστῃ, Μακεδονικά, τόμος Α' (1940) σσ. 264-276.

Παπαμichaήλ - Κουτρούμπα, Ἄννης Ἰ., Τέχνη καὶ ζωή, Αἱ ἐπὶ τῶν οἰκοδομημάτων τῆς Σύμης ἀπεικονίσεις, τόμος Α', Τὸ σταυρόσχημον ἢ σταυροειδές, 'Αθήναι 1980, σσ. 320· τόμος Α' 2, Τὸ σταυρόσχημον ἢ σταυροειδές, 'Αθήναι 1981, σσ. 321-464.

Παπαχριστοδούλου Πολ., Γλωσσάριον ἀπὸ τῆ Σαρακατσανικῆς γλῶσσας, Θρακικά, τόμος Α' (1928), σσ. 223-237 καὶ 461-474.

Pauly - Wissowa: Paulys Real - Encyclopaedie der classischen Altertumswissenschaft, Neue Bearbeitung, begonnen von Georg Wissowa, unter Mitwirkung zahlreicher Fachge-nossen, Stuttgart 1894 κ.ά.

Πετροπούλου, Δημ. Α., Λαογραφικὰ Σκοπεύον - Πάρεας (Ἀνατολικῆς Θράκης), Ἀρχεῖον Θρακικοῦ Ὁθασκου, τόμος Η' (1941-42), σσ. 135-192.

Πολίτων, Ν. Γ., Μελέται περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς γλώσσας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, Παραδόσεις, ἐν 'Αθήναις 1904, μέρ. Α', σσ. 628, μέρ. Β', σσ. 631-1348 + πίν. ζ'.

Πολίτων, Ν. Γ., Μαγικαὶ τελεταὶ πρὸς πρόκλησιν μαντικῶν ὁνείρων περὶ γάμου, Λαογραφικὰ Σύμμεικτα, τόμ. Γ', ἐν 'Αθήναις 1931, σσ. 105-147.

Πολίτων, Ν. Γ., Γαμήλια σύμβολα, Λαογραφικὰ Σύμμεικτα, τόμος Β', ἐν 'Αθήναις 19752, σσ. 260-320.

Πολίτων, Ν. Γ., Ὁ δακτύλιος τοῦ ἀρραβῶνος, Λαογραφικὰ Σύμμεικτα, τόμος Α', ἐν 'Αθήναις 1920, σσ. 102-104.

Πουλάκη Δ., Λεξικὸν ἰδιῶν τῆς Σικίνου καὶ τινων ἄλλων τόπων, Ζωγράφειος Ἀγών Β', ἐν Κωνσταντινουπόλει 1896, σσ. 15.

Rahner Hugo, Griechische Mythen in christlicher Deutung, Zürich 1956³ (1945), σσ. 499 + 12 πίνακες.

Regner Johannes, Tirocinium fori, R. E., Zweite Reihe, τόμ. VI Α', Stuttgart 1937, στ. 1450-1453.

Σγουρίτσα Ἀγ., Τὸ ἀγρῆλῃ (sic) τοῦ Κουκουναῖ πρὸς τὴν Ξακουστή, Σπαρτιατικὰ Χρονικά, ἔτος 1-Α' (1937-1938), ἀρ. φύλλου 9, σσ. 9 καὶ 14.

Σούλη, Χρίστου Ἰ., Τὰ τραγούδια τοῦ Λαζάρου, Ἡπειρωτικὰ Χρονικά, ἔτος Β' (1927), σσ. 182-200.

Σπανδωνίδη Εἰρήνης, Τραγούδια τῆς Ἀγόριανης (Παρναφοῦ), 'Αθήνα 1939, σσ. 438.

Τσαρτζάνου Ἀχιλλ., Θεσσαλικά τοῦ Τυρνάβου, Θεσσαλικά Χρονικά, τόμ. Β' (1931), σσ. 5-112.

Τζιάτζιου, Εὐαγ. Στ., Τραγούδια τῶν Σαρακατσαναίων, ἐν 'Αθήναις 1928, σσ. 112.

Thomson George, Aeschylus and Athens. A study in the social origins of Drama, London 1946³ σσ. 478.

Webster, T. B. L., Everyday Life in Classical Athens, London-New York 1969, σσ. 192.

Χασιώτη, Γ. Χρ., Συλλογή τῶν κατὰ τὴν Ἑπειρον δημοτικῶν ᾠσμάτων, ἐν Ἀθήναις 1866, σσ. 247.

Χατζηγάκη, Ἀλεξ. Κ., Παραδόσεις τ' Ἀσπροποτάμου, Τρίκαλα 1948, σσ. 168.

Φραγκάκι, Εὐαγγελίας Κ., Συμβολή στὰ λαογραφικά τῆς Κρήτης, Ἀθήνα 1949, σσ. 188 + δ'.

Χρηστοβασίλη, Χρήστον Κ., Κι ὅποιον εὖρη ὁ θάνατος, εἰς Κωνστ. Φ. Σκόκου, Τὸ Ἑλληνικὸν Διήγημα, τόμ. Α', ἐν Ἀθήναις 1928² (1920), σσ. 201-208.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ

α. Κυριώτερες έννοιες

ἀγάπη 12, 28

Ἀγάπη 37

ἀγγελιο 69· βλ. καὶ μπακρατσούλα

Ἀγίας Βαρβάρας εἰκόνημα 55

Ἀγία Γραφή 84

Ἀγία ζώνη 22, 25, 81

ἀγιασμός 63

Ἄγιοι - Ἄγιος 42, 58 κ.ά.

ἄγιοι γεωργικοί 58

Ἄγιος Ἀνδρέας 56

Ἄγιος Βασίλης 59

Ἄγιος Γεώργιος - Γιώργης 18, 21, 34, 35, 36, 38, 71

Ἄγιοι Θεόδωροι 41, 44, 46, 48, 49, 50, 51,

52, 53, 54, 55, 57, 111

Ἄγιοι Θεόδωροι γεωργοί 56

Ἄγιος Θεόδωρος - Ἄι Θόδωρος 35, 36, 37, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 53, 55, 56, 57, 59, 74, 78, 79, 80

Ἄγιος Θεόδωρος ὁ Τήρων 79

Ἄγιος Ἰωάννης - Ἄι Γιάννης 49, 75, 76, 77

Ἄγιος Λάζαρος 15

Ἀγίου θάνατος 43

Ἀγίου Θεοδώρου κόλλυβα 41, 55

Ἀγίου Λαζάρου Σάββατο 65

Ἀγίων Θεοδώρων σιτάρι 44

Ἀγίων Θεοδώρων τελετουργικὲς πράξεις 111· βλ. καὶ τελετουργίες

ἀγλαβή 101, 102

ἀγκλαβή 101, 102, 103

ἀγόρι - ἀγόρια 17, 18, 30, 60, 64, 67, 74, 77, 90, 99, 104

agri 89

ἀγριοπούλουδα 15, 74

ἀγρός - ἀγροί 62, 75, 108, 109, 110, 112

ἀγροῦ κάτοχος 106

Ἀδάμ 41

ἀδελφᾶτο 19

ἀδελφῇ-ές-ἀδερφή-ές 9, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 18, 19, 21, 23, 25, 26, 29, 31, 43, 92

ἀδέλφια - ἀδέρφια - ἀδελφοί - ρφοί 9, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 18, 37, 80, 90, 91

ἀδελφοί ἑτεροθαλεῖς 11

ἀδελφοί θετοί 15

ἀδελφομοίρια 109

ἀδελφοποιήσεως ἔθιμο 39

ἀδελφοποίηση - ις 11, 15, 19, 20, 23, 25, 33, 34, 36, 37, 77

ἀδελφοποιία 4, 5, 6, 7, 8, 11, 12, 13, 14, 15, 23, 34, 36, 39, 40, 42, 59, 77, 80,

81, 82, 111, 112

ἀδελφοποιίας τελετουργικὸ 34

ἀδελφοποιητοί - ἀδελφοποιητὸς 7, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 21, 23, 24, 25,

26, 27, 29, 31, 33, 37, 38, 39, 80, 81

ἀδελφοποιούμενοι 4, 19, 20, 22

ἀδελφοποιτὲς - ἀδερφοποιτὲς 11, 17

ἀδελφωσιὰ 14, 18, 23

ἀδέρφια τσ' ἐκκλησιᾶς - τσῆ κοιλιᾶς 21

ἀδερφότητες 80

«ἀδερφοκτὲς» 38

ἀδερφοσύνη 29

ἀδερφοφτὸς - ἀδερφοφτὸς 11, 20, 26

ἀδερφοχτοσύνη 17, 24

ἀδερφουπ'τὸς 39

Ἀδώνια 42, 43

Ἀδωνις 41

ἀηδόνι - ια 63, 69, 76

Ἀθηναιοῖδες 37

Ἀθηναῖοι 84

ἀθίγγανοι Χριστιανοί (ρωμαιοκατσίβελοι) 69

Ἁι Γιάννης Ριγανᾶς 75

Ἁι Γιαννίου (24 Ἰουνίου) 76

Αἰγύπτιοι 87

αἰδεσις 19

αἷμα 4, 5, 6, 7, 15, 18, 19, 20, 21, 23, 24, 26, 30, 34

αἱματηρὸς 19, 20

αἵματος συγγένεια 83

ἀκίνητο 104, 106

ἀκλαβή 101· βλ. καὶ ἀγλαβή, ἀγκλαβή

ἀκολουθία ἐκκλησιαστικὴ 7, 22

ἄκρες τέσσερες 110

ἀκριδες 110

ἀλάνι τοῦ χωριοῦ 73

Ἀλβανοὶ 7, 9

ἀλεξιτήριον κακῶν 85

ἀλέτρι 99

ἀλισμαρὶ (δενδρολίβανο) 63

ἀλλαγές - μεταβολές 83, 90, 97

ἀλλοδαποὶ ἀνέπηλοι 76, 94

ἀλλοχοβοήθεια 82

ἀλωνίζω 53

ἀμανέτι 90

ἀμίλητο νερό 58

ἀμοιβή χρηματικὴ 62

ἀμπέλι - ἀμπελοι 98, 104, 105, 110

ἀμυγδαλιά 106

ἀμφιθαλεῖς 20

ἄμφο 22, 28

ἀναγέννηση 77

ἀναγκαβή 101

ἀνάγκες βιολογικὲς 111

ἀναγνώσματα 86

ἀναδρομὴ ἱστορικοκοινωνικὴ 8

Ἀνάληψη 68

ἀναμφίβολον 103

ἀνασταίνομαι 75

ἀνάσταση 15, 37, 40, 41, 58, 75, 77, 79, 84

ἀνάσταση μετὰ σαράντα μέρες 40

ἀνάσταση τοῦ Λαζάρου 40, 65

ἄνδρες 82, 20

ἀνδροκρατία 103

ἀνεγκλαβή 101· βλ. καὶ ἀγκλαβή

ἀνεθίβολο 102, 103

ἀνεμίζω 12

ἀνεξαρτησία 6, 8

Ἀνθεστήρια 38

ἄνθη 41, 65, 74, 75

ἀνθοστολίζω 66

ἀνθοστόλιστο ἀψιδωτὸ κατασκευάσμα 65

ἄνθρωπος νεκρὸς 36

ἄνθρωπος πρωτόγονος 4

ἀνιγκλαβή 101· βλ. καὶ ἀγλαβή, ἀγκλαβή

ἄνοιγμα οὐρανῶν 53, 58

ἀνοικτίκια 105

ἄνοιξη 43, 110

ἀνομβρία 77

ἀνταλλαγή 6

ἀνταλλαγή δώρων 4

ἀνταλλαγή ἐνδυμάτων - ρούχων 4, 19

ἀνταλλαγή ὕπλων 4

ἀντιβασάνιο 55

ἀντιβραχίον 34

ἀντίθερο 57

ἀντικείμενα χρυσᾶ 76

Ἀντίλαμπρα 37

ἀντιπροίκι 105

ἄντρας 54, 55

ἀντρειώνουν τὰ σιτάρια 56

ἀνύπαντρα κορίτσια 53

ἀνύπαντρα παιδιά 53

ἀνύπαντρες 59

ἀνώφλι - ια τῶν σπιτιῶν 75

ἄξινάρ' 109

ἀπαγόρευσις ξένων ζώων 110

ἀπαιτήσεις οἰκονομικαὶ 97

Ἀπατούρια 82, 88

ἀπελευθέρωση 8

ἀποκορύφωμα 84

ἀποκριὰς γιορτὴ 77

Ἀπόλλων Πατρῶος 88, 111

Ἀπολογία 86

ἀραβόσιτος 45

ἀραβόσιτος βρασμένος 58

ἀραδιάζω 103

*Αραδος 48

ἄρεσά - ἄρισά 76, 98, 99, 102

ἀρέσκεια - ἀρεσκιὰ 102, 103

ἀρέσκειω 103

ἀρεστὸς 103

ἀριθμὸς 18

ἀρμάκεια 109

ἀρματωλοὶ 95

ἀρμενοκόλλυβα 57

ἀρνὶ τοῦ φούρνου 33

ἀρνὶ ψητὸ 34

ἀρνια 98

ἀρνια θηλυκά 45, 49, 56, 58

ἄροτρο 88

ἀρραβών - ἀρραβώνα(ς) 91, 92, 93, 95, 96

ἀρραβώνα ἀνοικτὴ 95

ἀρραβωνιάζομαι 95

ἀρραβωνιασμένη νέα 57

ἀρρεβωνιαστικὴς 73

ἀρρεβώνα(ς) 99· βλ. καὶ ἀρραβώνα(ς)

ἀρρεβωνιάσματα 100

ἀρρεβωνιασμένη-ες 59, 70

ἄρρενα τέκνα 104

ἀρριβώνα 98· βλ. καὶ ἀρραβώνα

ἀρρώστια (εὐλογιὰ) 55

ἀρσενικά παιδιὰ 45, 56

ἄρτος 71, 86

ἄρτος εἰδικὸς γιὰ τὰ ζῶα 58

ἀρχαιότητα 6

ἀρχεῖο 101

ἀρχηγὸς 74

*Αρχιδευτέρα 57

ἀρχιερεὺς - εἷς 106

ἀρχιχρονιά 58

ἀσβεστώνω τίς πέτρες 110

ἀσήμε 53

ἀσημικὸ 58

ἀσθενεῖς 86

*Ασιάτες 87

«ἀσκηματάρικα» 106

ἄσματα 69, 72

ἄσματα γαμήλια 95

ἄσματα ἐπαινετικά 77

ἄσματα ἐρωτικά 77

ἄσματα σκωπτικά 77

ἀσπίδες 86

*Ασσύριοι 87

*Αστάρτη 41

ἀστικὸ δίκαιο 5

ἀστραγάλων σύνθεσις 88

ἀσφάλεια ἀτόμου 7

ἄτομο - α 5, 7, 18, 26

*Αττία 42

*Αττις (ὁ) 41, 42, 43

αὐγὰ κόκκινα 33, 60, 68, 72

αὐγὴ 54, 69

Αὐγουστὸς 14 : 106

αὐλά, δύο ἀγρῶν 109

αὐλὴ - εἰς 43, 72, 84, 88

αὐλοῦρος ἐκκλησία 62

αὐτοθυσία 23

αὐτὸς 107

*Αφροδίτη 41

ἄχυρα 110

ἄχυρο βρίζας 110

Βάαλ - Βῆλος 41

Βαβυλώνιοι 87

Bacchus 89

βαγγέλια 60· βλ. καὶ Εὐαγγέλιο

βάγια 60, 66, 73

Βάγια (ῆ) - Βαία 62

βάγιο - βαγι - βάι 65, 73

Βαίων ἑορτὴ - ἡμέρα 59, 70, 71, 72, 73, 76

Βαίων - Βαγιοῦ Κυριακὴ 71, 72, 73

Βαίων τελετουργικὲς πράξεις 111

βαμπάκι 71

βαπτίζω 85

βάπτισμα - ιση 7, 22, 41, 85

barbula 95

βαρέλια 63

- βάρκα 63
 βασιλεύει ὁ ἥλιος 51
 βασιλιάς 80
 βασιλικός 74, 94, 95, 96
 βασιλικός με κόκκινη κλωστή 96
 βασιλικός φούντα 96
 βαστάος - βαστός 108
 βατσινιά 61
 βατσουνιά 76
 βάφτιση 7, 80
 βαφτίζομαι 83
 βελάμης 9· βλ. καὶ βλάμης
 βελόνι 55
 βεργί 63
 βιολιτζήδες 41
 βιολογικές εκφάνσεις ζωής 84
 βίος κοινωνικός 4
 βίος λαϊκός 3
 βλάμης - βλάμηδες 7, 9, 14, 17, 21, 27, 28, 29, 31, 33, 34, 35, 37, 38, 39, 81, 82
 βλαμιά 16
 βλάμισ(σ)α 28, 29
 βλαμλήκι 28
 βλαμοσύνη 7
 βλάστηση 58
 βόδια 56, 58
 βόσκη - βόσκησις 109
 βόσκοαπαγορεύσεις 108
 βόσκοι 18
 βόσκοτοπος 110
 βόσκω 110
 βότανος 74
 βουνά - βουνό 49, 60
 βουνάλακι 62
 βράδυ 46, 50, 52, 54, 60, 64, 75, 91, 95
 βράζω 69
 βρασμένο σιτάρι - κόλλυβα 78
 βρασμένοι σπόροι 46
 βραχιόνια 97
 βραχιών 21
 βράχοι 108
 βριζαμιά 110
 βροχόμπολια 70
 βρύση - ες 46, 50, 54, 63, 76
 βρύσες μαρμαρένιες 54
 βρύσες του χωριού 76
 βωμός 88
 castrum 87
 cruces 87
 Γαλάτεια 51
 Γάλλος 5
 γαμβρίκιον - γαμπρίκια 100, 105
 γαμβρός - γαμπρός 21, 29, 38, 39, 54, 66, 68, 77, 81, 91, 92, 94, 95, 96, 98, 100, 101, 105, 107, 112
 γαμβρού κοσμητήτωρ 39
 γαμβρού φίλοι 39
 γαμήλιος νέος 101
 γάμος 4, 5, 7, 14, 17, 58, 22, 23, 24, 25, 27, 29, 37, 38, 39, 41, 58, 79, 80, 81, 82, 88, 90, 97, 101
 «γάμος ιερός» 79
 γάμου βοηθός 39
 γάμου θεσμός 82, 97
 γάμου μυστήριο 38
 γάμου φύλακας 39
 γαρύφαλλα 91
 γείτονες - γειτόνοι 90, 92, 96
 γειτονιά 12, 74, 75, 76, 79
 Γενέσιον 'Ιωάννου του Προδρόμου 75
 γενιά 8, 79, 111
 γεννεία 100
 γένος 18, 59, 88, 111, 112
 γένος του άντρα 59
 γέροντας - γέρος 52, 66, 92
 γεῦμα 72
 γεωργοί 56, 58
 γεωργοκτηνοτροφικά 8
 γεωργών γιορτή 59
 γῆ - γῆς 54, 55, 58, 85, 87, 88, 105, 108, 109

γῆ χέρσα 110
 γῆς μέτρον 88
 γιαγιά 106
 Γιαννοῦ πρωτοστέφανη 54
 γιαταγάνια 66
 γιογκάρι 71
 γιορτάσιμα ὀνόματα 53
 γιορτή - γιορτές 56, 57, 59, 70, 74, 90
 γιορτή Ἀγίου Θεοδώρου 57
 γιοφύρι 55
 γκαρδικὸς 20
 γκιούμι - γκιούμ' 37, 73
 γλέντι 60
 γλυκίσματα 56
 γλυκὸ 74 βλ. καὶ σουραλλί
 γλωσσὰ ἐκκλησιαστικὴ 106
 γονεῖς - γονιοὶ - γονικά 14, 21, 93, 97, 99,
 104, 105, 106, 107
 γονεῖς κόρης 94
 γονεῖς νέου 93
 γονεῖς νυμφῆς 98, 106
 γονιμότητα 55, 78
 «γουργογιάννης» 52
 γούρνα 35
 γραμματικοὶ 84
 γραμπάνια 108
 Γραφές 86
 γρηές 57
 γριά 66
 γρόσι 92
 Γύης 88
 γυῖος πρῶτος 105
 γυναικα - ες 14, 15, 18, 20, 21, 31, 34, 41,
 49, 53, 57, 61, 62, 69, 73, 79, 80, 91, 96,
 101
 γυναικεῖος ὅμιλος 18
 γυναικῆς νέες 70
 γυναικοκρατία 103
 Γύφτικα 70
 γύφτισες 70
 δαγκωνιά ψωμί 95

δαίμων - δαίμονες - δαιμόνια 4, 75, 77, 85
 δάχτυλα 36, 55
 δακτυλίδι(ον) - δακτυλίδι 50, 58, 91, 92, 93,
 94, 96, 98, 99, 112
 δακτυλίδι δεμένο μὲ ἄσπρη κορδέλλα 98
 δάφνη 109
 δάφνης κλαριά 110
 δάχτυλο - α 20, 31
 δεκαπέντε 19, 60, 94
 δεκατρεῖς 25
 δεμάτι βασιλικὸς 96
 δεματικὸ 50
 δένδρα - δέντρα - δέντρο 55, 58, 62, 106,
 108, 109, 110, 111
 δένδρο κλαδεμένο 111
 δενδρολίβανο 63
 δένω 23
 δεξιὰ περὶ τοῦ κεφαλιοῦ τοῦ γαμβροῦ 94
 δέσιμο 5, 58
 δέσιμο μὲ ῥοζὴ κόκκινη 58
 δεσμευσι 5
 δεσμός - οἱ 4, 5, 11, 12, 19
 δεσμός θρησκευτικὸς 5
 δεσμός μαγικὸς 5
 δεσμός συγγενικὸς 38
 δεσμός υπερφυσικὸς 4
 δεσπότης - ες 26, 106
 deus 87
 Δευτέρα τῆς Λαμπρῆς - τοῦ Πάσχα 38, 64
 Δευτέρα βλ. Καθαρά Δευτέρα
 δεύτερη βραδεῖα 54
 δεύτερο κορίτσι 54
 δημητριακὸ 58
 δημοτολόγιο 111
 διάβασμα 22, 23, 24, 25, 30
 διάζω 70
 διαθήκες 5
 Διακαινήσιμος 37
 διαμοιράζω 57
 διανεμητήρια 106
 διάνοια 85
 Δίας Ἑρκεῖος 88, 111

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

- δίκαιο άστικό 5
 δίκαιο έθιμικό - λαϊκό 3
 δίκαιο ένοχικό 4
 δίκαιο οίκογενειακό 4
 δίκαιο Ρωμαϊκό 5
 δικαίωματα κοινωνικά, λατρευτικά 111
 δικαστηρίου λειτουργία 77
 διόβλητος 79
 Διονύσια 42
 Διόνυσος 41
 διρπουφτές 14, 38, 80
 δίσκος 50
 δίχτυ 103
 δομή κοινωνική - κοινωνικοπολιτισμική 5,
 6, 8, 82, 97, 111
 δοξασία 6
 δοχείο κρεμαστό 76· βλ. και μπαγκάτσι
 δοχείο χάλκινο 69· βλ. μπακρατσούλα
 δούμα έποχικό 80
 δούρα 46, 50, 52, 55
 δρόμος 51, 60, 112
 δρώμενα λαϊκά 52
 δρώμενο - α 40, 59, 74, 78, 80
 δυαδική παρουσία 58
 δύναμις - εις 4, 7, 85
 δύση του ήλιου 61
 δώδεκα 22, 25, 26
 δώρα - ο 4, 35, 56, 58, 81, 90, 92, 93, 95,
 98, 101, 103
 δώρα του γαμβρού 92
 δωρεά προγαμιαία 105
 δώρων άνταλλαγή 58
 Έβδομάδα - Έβδομάς Μεγάλη 59, 63
 έγγραβή 101
 έγγραφον προικοδοτήσεως 101
 έγγρυση - «έγγρυσις» 5, 88, 90
 «έγγρυτης» 88
 έγρυτης μητέρα 88
 έγκλαβή 101, 102
 έγκώμα 74
 έδαφος 109
 έθιμικός 3
 έθιμο 71, 79, 88
 έθνολογικές έρευνες 4
 έθνολόγος 6
 έθνότης 7
 εΐδωλο ξύλινο 75
 εικόνα - ες 11, 21, 22, 23, 28, 30, 105
 εικόνα Αγίου Γεωργίου 21, 35
 εικόνα Παναγίας 23, 30
 εικόνισμα Αγίας Βαρβάρας 55
 εικονοστάσι(ον) 21, 35, 45, 63
 είρεσιώνη 76, 108
 ειρήνη 5, 27
 εισαγωγή 90
 εισαγωγή των νέων στα κοινά 82, 111
 εκκλησία - σ(ι)ά 19, 21, 22, 24, 26, 27, 28,
 29, 31, 36, 37, 38, 46, 47, 49, 50, 53, 55,
 56, 58, 59, 60, 61, 62, 67, 73, 74, 75, 76,
 78, 79, 81, 106
 Εκκλησία 7, 8, 14, 17
 εκκλησία, περίβολος 63
 εκκλησίας πόρτα 63
 εκκλησίας ταμείον 106
 εκκλησίασμα 57
 εκκλησιαστικός 4, 7, 18
 εκλαβή 101
 «Έκλογαί εις τόν Ίεζεκιήλ» 86
 ελαίαι - ελαία -ές 45, 72, 73, 100, 106, 110
 Έλευσίνια 42
 έλευσιανιακές γραμμές 42
 Ελλάδα αρχαία 6
 έλλαδικός χώρος 8
 Έλληνες 7, 54, 55, 82, 87
 Έλληνικά Ξενοφώντος 84
 έμβαίνω 106
 «έμβατική» - ια» 105, 106· βλ. και μπατίκια
 έμπασιδίων 105
 ενδεείς 85
 ένέχυρο 90
 ένήβωση 82, 88, 90, 97

έννια 98
 έννια κουνιά (κόκκοι) 44
 ένορία 106
 ένοπλος τρόπος 19
 ένορκη υπόσχεση 5
 ένοχη 5
 ένοχικό δίκαιο 5
 ένταξη τών νέων στο γένος 59
 έντεσίδια 95
 έξωκλήσι 21, 24, 28
 έορτή θρησκευτική 96
 Έπανάσταση 16, 26
 έπη όμηρικά 83
 «έπιδικασία» 88
 έπικοινωνία 6
 Έπιστολαί Θεοδώρου Στουδίτου 86
 Έπιστολή Παύλου πρὸς Κορινθίους Α' 85
 επιτάφια λουλούδια (ίτσια) 66
 Έπιτάφιος 66, 74
 Έπιταφίου στόλισμα 74
 έποχή - έναμέ 5, 6, 8, 112
 έποχικές τελετουργίες 80
 έποχικό δράμα 80
 έπωνυμία 77
 έρμος 48, 49, 50, 85
 έρις 18
 έσπέρα 95
 έσπερινός 28, 46, 53
 έσταυρωμένος 86
 «έταιρία» 77
 έταιρείαι μυητικά 111
 έτεροθαλείς (άδελφοί) 11
 έτος - έτη 71, 72, 73
 Έτρούσκοι 87
 ευαγγελίζομαι 85
 Ευαγγέλιο - ια 9, 11, 15, 17, 22, 23, 24,
 25, 26, 27, 28, 29, 30, 37, 38
 ευγενείς πρόγονοι 88
 ευετηρία 56, 77, 78, 111
 ευετηριογονιμική μορφή 59
 ευλογία 19
 ευλόγησις κολλύβων 79

εύδωση τών σπαρτών 56
 εύρος 84
 ευφορία 55
 εύχη - ές 14, 17, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 37, 38,
 46, 49, 58, 69, 86, 104
 εύχη κολλύβων 46
 εύχομαι 61, 91
 έφημερία 106
 έφτα 98
 έχθρος 6
 έχιδνα 86
 «Ζαφείρης» 75
 Ζαχαράτα 91
 Ζάχαρη 45, 55, 58
 Ζευγάρι - ια 56, 63
 Ζευγάρι - νεο 82
 Ζευγαριό - ές 58, 59
 Ζωμπαλίκι 18
 Ζωοει - Ζωοί 22, 37, 37, 70
 Ζωοει - κόκκοι 37
 Ζωοει - χρυσόκομποδεμένο 70
 Ζωα 46, 56, 57, 109
 Ζωή 55, 58, 82, 108
 Ζώνη 14, 15, 17, 25-28, 52, 58
 Ζώνη κόκκινη 52, 58
 Ζωοκλέπτες 7
 ήγεμών - όνες 5, 6
 ήλικία 24
 ήλιος 51, 60, 67
 ήμερα - ες 56, 59, 60, 68, 79
 ήμέρες τρεις 68
 homo 87
 honor 89
 ήπειρωτικός χῶρος 81
 Θάλασσα Μαύρη 66
 θαλασσοπούλια 111
 θάμνος άειθαλής 108
 θάνατος 33, 40, 41, 58, 59, 75, 77, 78
 Θαῦ 86

θάπτω 60
 θεά-βασίλισσα 103
 Θεά Μεγάλη 41
 θεογαμία 38
 Θεόδωρος 53, 79
 Θεόδωρος ὁ Στρατηλάτης 42
 θεοκρατικός 7
 θεολόγοι 87
 Θεός 41, 86
 θεός - οἱ 4, 5, 41, 86, 89
 θεός - βασιλεὺς 103
 θεός τοῦ γένους 90
 θεόσδοτος 79
 θεός θνήσκων 41, 80
 Θεοτόκος 25
 Θεοῦ δύναμις 85
 θερίζω 35, 46, 47, 50, 52, 53, 54
 θερισμός 58, 110
 θέση κοινωνική 79
 Θεῶν οἱ 4, 5, 6, 7, 8, 15, 16, 18, 19, 80, 81, 83, 112
 θεσμός προίκας 97
 θηλιές 110
 θῆλυ 104
 θηρία λοβόλα 86
 θιασικές πράξεις - τελετές 40, 77
 θίασος 19
 θίασος γυναικεῖος 39
 Θιβητιανοὶ 87
 Θωδῶρες 53
 θωδωρέσια 57, 59
 Θωδωρῆδες - Θόδωροι 53
 θωδωρίζω 57, 59
 θωδώριμαν - θωδώρισμα 57
 θωδώρισματος τραπέζι 47
 θρησκεία 6, 42, 79, 111
 θρησκεία - λατρεία 111
 θρησκευτική εορτή 96
 θρησκευτική χρήση σταυροῦ 87
 θρησκευτικός - ἐκκλησιαστικός τρόπος τελεί-
 σως τῆς ἀδελφοποιίας 19, 21, 35

θυγατέρα 71
 θυμὸς 4
 θύραι 72
 θυρεὸς 89, 90
 θυσία πανηγυρική 89
 Ἰακώβ 105
 ἱατρὸς 85
 ἰδιοκτησία 59, 87, 88, 89, 90, 91, 97, 103, 107, 111, 112
 ἰδιοκτησία ἔγγειος 88, 112
 ἰδιοκτησίας ἀπόκτηση 105
 ἰδιοκτησίας κατοχή 112
 ἰδιοκτησίας φύλαξη 112
 ἱερεὺς 14, 17, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 28, 29, 30, 31, 37, 46, 100, 106 βλ. καὶ πα-
 τὴρ
 ἱεροδυναμία - ἱερολογία 7, 36
 ἱερὸν 87
 ἱεροτελεστία 4, 14, 57, 81
 Ἰνδοὶ 87
 Ἰούδας 64
 Ἰουστινός 86
 Ἰσίδω 41
 Ἰσραηλίται 86
 iusurandum 5
 iuventus 89

Καθαρά Δευτέρα 57
 Καθαρά ἐβδομάς - Βδομάδα 49, 57
 Καθαρή Παρασκευὴ 53
 καθαρισμός 59
 καῖνι 63
 καίω 60
 κακοθάνατος 44, 45
 καλαδέρφια 11, 83
 καλαθάκι - ια - καλάθι 61, 62, 64
 καλάθι λαζαρινὸν 66
 καλάθια ἀνθοστολισμένα 65
 καλαματιανὸς 93
 καλαμιὰ 109

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

καλάμι 64, 65, 71, 76, 108, 109

καλαμιδες 66

καλαμπόκι - ια 46, 49, 50, 55, 58, 77

καλαμπόκι βρασμένο 60, 68

καλαμπόκι ψημένο 57

κάλαντα 61, 63, 64, 67

καλαντήρα 66

κάλεσμα 58

καλεσάδες-αλ 107

«καλεστά» 106, 107

καλή νυφίτσα 69

«καλημκέρια» 94

καληνίτσα 69, 77

καλλιέργεια 105

«καλό» 56

Καλογιάννης 76

καλορρίζ'κα 93

κάλτσες 92

κάλυμμα κωνοειδές 96

κάμερα 98

κάμποι 70

κανακαρά 107

κανακαράς - κανακαράς 107

κανακαράλκια 107

κανακαρόπουλα 107

κανάτι με νερό στολισμένο με άνθη 41

κανδήλα - καντήλα 46, 96

κανέλλα 56

κάνιστρο 92, 98

Κάναβος 75

κανών 'Αγίου Θεοδώρου 79

καπάρο 107

καπετάνιος 7

κοπέλλα 64, 98

Καπιτώλιο 89

καπνοδόχος 75, 77

καρά (καρυδιά) 106

καραγκούνιδες 27

καραμέλλες 45, 58

κάρβουνα 33

κάρτεκλα 99

καρπός χειρός 20

καρύδια 56, 74

καρφίτσες 56

κάρφωμα μήλου 76

κασκόλ 92

καταβολές 8

κατάρτια δυό 63

κατάστασις - status 5

κατάστιχο 103

καταχθόνια 85

Κατήχησις Κυρίλλου 'Ιεροσολύμων 86

κατοστάρι 85

κατοχή 105

κατοχή ιδιοκτησίας 103, 105

κατσίκια 98

κάτσινος (βουκέντρα) 63

κέδρων ξύλα 40

κειμήλιο οικογενειακό 96

κεντήριον χαμβρού 95

κεραμίδα 46, 50, 56, 58, 75, 77

κεραμίδα έλλησας 49, 55, 58

κεράτα βοδιών 58

κερί 45, 46

κεφάλι 16, 64

κεφαλοπάνια μάλλινα 107

κεπές-κλήποι 52, 53, 55, 58, 104

κινδύοι 6, 7

«Κι όποιον πάρη ό χάρος» 33

κλαδί - κλάδος 55, 61, 75, 82, 88, 108, 110

κλάδοι βατσουνιας, μυρτιάς 61, 76

κλάδοι πεύκου χλωροί 109

κλάρες 110

κλαρί 16, 110

κλέβω 53

κλέπτω σ'τάρι 50

κλειδί 3

κλέφτες 7, 17

κλέφτικο τραγούδι 7

Κλήδονας 76, 77

κλήμα 54, 58

κληματαριά 50, 53

κλήρος 58

κλίμαξ 85

κλῆμαξ-σταυρός 85
 κλωνάρι - κλώνοι βασιλικού 76, 94
 κλωνιά 52
 κλωστή-νέματα 55, 64, 76, 93
 κλωστή κόκκινη 71, 73, 93, 94, 100, 112
 κλωστή μαύρη 50, 58
 κοιλιά 21
 κοινωνία - ες 43, 72, 77, 79, 97, 111, 112
 κοινωνία άγροτική 111
 κοινωνική ζωή 80, 84
 κοινωνική θέση γυναίκας 79
 κοινωνικοπολιτισμικές αλλαγές - μεταβολές
 83, 90, 97
 κοινωνικοπολιτισμικοί όροι - δομή - φόρμες
 43, 78, 82
 κοινωνιολόγοι 5
 κοινωνῶ 57
 κοκορέτσι 34
 «κολαίνες» 64
 κόλλυβα - κόλλυβα 41, 44, 45, 46, 48, 49,
 51, 52, 56, 57, 58, 59
 κόλλυβα 'Αγ. Θεοδώρου-ων 41, 55
 κόλλυβα κακοθάνατου 44, 58
 κολλύβων θαῦμα 79
 κολοκυθιοῦ ψημένου φέτες 57
 κολυμπήθρα 83
 κολυμπῶ 76
 κολωνάτα 101
 κοιμάτι ψωμί 94
 κοιμάτια από ύφασματα 75
 κομῶ 105
 κομπολόι 55
 κόμπος 21
 κονάκι 68
 κονακιοῦ πάτημα 68
 κοντάρι 63, 64
 κοντάρι διχαλωτό 65
 κόντρες 109
 κόπανος 55
 κοπέλλα - ες 37, 38, 45, 48, 50, 53, 56, 60,
 61, 67
 κοπέλλες δέκα 67

κοπέλλες μεγάλες 61
 κοπελλιάρηδες 48
 «κόπια» 99
 κορασίδες 72
 κοργίδς 66
 κορδέλλα - ες 22, 26, 55, 58, 63, 77, 98
 κορδέλλα κόκκινη 52, 58, 91, 99
 κορδέλλα μεταξωτή 98, 99
 κορδέλλες πολύχρωμες 65, 76
 κόρη 11, 12, 25, 28, 58, 94, 100, 105, 106,
 107
 Κορινθίους (πρός, 'Επιστολή) 85
 κοριτσάκι όρφανό 62
 κοριτσέλια 62
 κορίτσι - κορίτσια 18, 19, 25, 26, 29, 33, 35,
 37, 40, 41, 43, 46, 49, 50, 51, 52, 54, 55,
 60, 61, 63, 66, 70, 73, 74, 75, 77, 80, 90,
 91, 94, 95, 104
 κορίτσι με λουλούδια 76
 κορίτσια άνύπαντρα 53, 58
 κορίτσια όγχο τῶν δεκαῶν ἔτην 60
 κορίτσια κερναβάλια 40
 κορίτσια μασκαράδες 68
 κορίτσια νεαρά 67
 κορίτσια ντυμένα νύφες 41
 κοριτσιῶν ομάδες 68
 κοροϊδεύω 68
 κορόμηλο 76
 'κορτσάτικο' 105
 κοσάρια 107
 κοσκινάω 71
 κοσμήματα 92
 κοσμήτορες 81
 κουδούνια 66, 67
 κουδουνοφόροι 66
 κουκιές 75
 κοῦκκοι 109
 κοῦκος ξύλινος 65
 κουλ(λ)ούρα 56, 73
 Κούλουμα 57
 κουμαριές 110
 κουμπάρια 7

κουμπάροι - νονοι 80

κουμπιά 60

κουνάω 55

κούνημα 58

κουνιά έννιά 44

κουρέλια 70

κουρέλια κόκκινα 109

κουρίτσο' 69' βλ. κορίτσι

κουτάλα 65

κουτρούλι 109

κουτσός 48

κουφέτα 96

κόφα (ξύλινο δοχείο) 39

κρασί 35, 95, 98

κρασί μαύρο 57

κράτος 7, 8

κρεβάτι 67

κρεμώ 109

κρένω 54

κρίβρια πέντε 101

κρίβριον 95

κρίνω 107

κρυόβρυσι 95

κτείνω 85

κτήμα - κτήματα 98, 99, 100, 103, 104,
105, 109, 110

κτηματίας 107

κτηματολόγιο 111

«κτῆσις» 90, 97

κύκλος 26, 27, 72

κυπρί - κυπριά 66, 67

κύπροι 67

κυρά 71, 73

Κυριακή 38, 93

Κυριακή πρὸ τῶν Βαΐων 60, 61, 62

Κυριακή τοῦ Λαζάρου 61

Κυριακή τῶν Νηστεϊῶν 74

Κυριακή Ε' τῶν Νηστεϊῶν 74

Κυριακή τοῦ Φτωχολάζαρου 60

Κύρου Ἀνάβασις 84

λάβαιο 39

λαβή 103

λάδι 45, 63, 67, 68

«λαζαράκια» 64

Λαζάρης 71

Λάζαρης 62, 63, 69

λαζαρίνα -ες 59, 60, 67, 69, 70, 71, 73

λάζαροι 66

Λάζαρος 35, 37, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66,
67, 68, 69, 70, 71, 73

Λάζαρος Καλός 60

Λαζάρου ἑορτή - Σάββατο 36, 40, 59, 65,
66, 71, 72, 78

Ἐλαζάρου' ταφή 40

Λαζάρου τελετουργικὲς πράξεις 111

λαζαρούδια 66, 67

λαζαρούδισες 69

λαζαρί 103, 109

λαζαρί - σταλάκια 108

Λαμπρή 60, 65

Λαμπρὸς Ἑσπερινός 37

λαοί - λαοί 3, 4, 5, 6, 79, 82

λατρεία 59, 82, 87, 88, 90, 97, 105, 111,
112

λατρεία γένους 77

λατρεία ἡρωική 40

λατρεία νεκρική 78

λατρεία οὐσιακή 78

λατρεία χθόνια 78, 111

λατρεία χθόνια προγόνων 111

λάχανα 71

λεβέντες 7

Λειδινός 75

λειτουργία 53, 56, 57, 62, 63, 79

λειτουργία δομική 80

λειτουργία Προηγουσμένων 57

λειτουργία θεία 62, 79

λειτουργίες λατρευτικές 18

λεκάνη 21

λεμονανθοί 64

λεπτά 99

ληστὲς 7

ληστρικός 7

λιβάδια 75, 110

λιβανίζω 63

Liber 89

Liberalia 82, 89

λιθάρι 79

λίθοι 109

λίθοι σταυρωτοί 108

λίθος επιμήκης 109

λινοκόκκι 54

λίρα - ες 91, 92, 96, 110

λόγος 91

«Λόγος πρὸς Εὐνόμιον» 85

λόγος τοῦ σταυροῦ 85

λούζομαι 54

λουλούδι -ια 15, 37, 61, 63, 64, 65, 67, 70,
75

λουλούδι ρόζ 64

λουλούδια στὸ κεφάλι τῆς ἀρρεβωνιασμένης
70

λουρίδα πάννη μέτρο μέσης 54

λουτρο βάπτισμα 41

λύση 58

λύχνος με λάδι 63

μαγαζί 104

μαργανεία 7

μαργάνια 12

μαγεία 7

μαγειρεύω 67

μαγικὰ τελεταί 43

μαθῆται 64

«μαλάθα» 98

μάλαμα 71

μάλλινα χρωματιστά 96

μαμουδιέδες 107

Mana 4

μαναστήρια 21

μανδήλα κόκκινη 94

μανδηλάκι 92

μανδήλι(ον) - ια 56, 94, 95, 97· βλ. καὶ μαν-
τήλι

μανδήλιον ἐρυθρωπὸν 66

μανδήλιον λευκὸν κεντητὸν 95

μανδήλιον νύμφης 96

μάν(ν)α 56, 58, 62, 67, 73, 95, 107

μάννα γαμπροῦ 92, 94, 96

μαντελίδες 64

μαντηλάκι μεταξωτὸ 100

μαντήλι - α 9, 21, 61, 76, 91, 93, 94, 96,
99, 112

μαντήλι βλαχιώτικο 98

μαντήλι γιὰ τὸ γαμπρὸ 94

μαντήλι κόκκινο 63, 76, 96

μαντήλι μεγάλο 94, 98, 99

μαντήλι μεταξωτὸ 92, 93, 94, 98, 99

μαντήλι μεταξωτὸ καλαματιανὸ 93, 98

μαντήλι χρωματιστὸ 92

μαντήλια γιὰ τὴ μάννα τοῦ γαμπροῦ 94

μαντήλια κεφαλῆς 92

μαντήλια κόκκινα κλαδωτά 107

μαντήλιο ἀνταλλαγὴ 96

μαντήλιο 100

μαντικὰ ὄνειρα 43

μαντιλά 79

μαντικοὶ σκοποὶ γάμου 58

ματζάρι 41, 45, 46, 47, 49, 50

μαραγκιάζω 75

Μάραδος 48

μαργαριτάρι σπειρί 35

Μαρία 24, 26, 45, 49

Μαρία - Γιάννης 58

Μαρίες 46, 52

Μαρμαροχρυσοπηγή 48

Μαρντούκ 41

Μαρούλα 73

Μάρουλος 48

μαρτυρία - ες 5, 81

μαρτυρῶ 73

ματάκια 73

ματζέτο 99

μάτι-α 55, 75

μαχαίρι 93

μαχαίρι μαυρομάνικο 54

μαχαίριδες 64

μαχμουδιές (δ) 95
 μεικτός τρόπος 19
 μέλι 74, 99
 Μέλληνες 54
 μελλόνυμφος - οι 14, 38, 80, 92, 100
 Μεξικανοί 87
 μέρα 69, 97· βλ. και ημέρα
 μέρα μαύρη 74
 μεριά δεξιά του κεφαλιού γαμβρού-νύφης 94
 μερίδιο(ν) - α 58, 104
 μεσαίωνας 5
 μεσάλα 96
 μέση 54
 μεσοχώρι 76
 μεσσήνα-μισσήνα 98, 99
 μεταβολές 8· βλ. και άλλες
 μεταλλίκα - ια 72, 92
 μεταμφίσηση - εις 41, 77
 μετάνοια 99
 μετροτά 99
 μετρον πλήθους 88
 μετρώ 69
 μέτωπον 86
 μῆλο - α 76, 77, 81
 μητέρα - μήτηρ 21, 59, 88, 92, 100
 μητρώο 101
 μιλιγκούρια 73
 μικρασιατικός (χώρος) 8
 Μισοκομείο 108
 μισουχώρ' 98
 μνηστεία 96
 μνηστεύομαι 94
 μοῖρα - μοῖρες 47, 48, 49, 50, 52, 54, 55,
 58
 μοιράζω 53
 μοίρασμα 58
 μοίρασμα σιταριού βρασμένου 58
 μοιρολατρεία 7
 μονή 21, 25
 μονοπάτια 45
 μότεριμες 24
 Μοῦρτος 33

«μπαῖράκι» 39
 μπαῖραχτάρης (σημαιοφόρος) 66
 μπακρατσούλα 69
 μπαλταδιές 109
 μπαμπάς 91
 μπαμπάς γαμβρού 93
 μπαρμπούλα 95
 μπατίνια 106, 107
 μπατίνια 106, 107· βλ. και έμβατίνια
 μπατικιοχάρτι 106
 μπήγω 109
 μπλιγούρι 68, 77
 'μπλίκι' (δμάδα) 68
 μπόλια 71, 99
 μπόλια κεντιστή 99
 μπομπόλια κριθάρι 95
 μπούλα 94
 μπούλα 100
 μπούλας - μία ή τρεις με κρασί 98
 μπούλας - εις 56, 58
 μπούλας ψόψιμο 58
 μπούλας φάγωμα από τὰ ζωα 58
 μπούλας στρογγυλές 56
 μπούκαλι (με) νερό 46
 μπουκιά πρώτη 53
 μπουκιά ψωμί 46, 47
 μπουκιᾶς φάγωμα 77
 μπραγκάτσι 76
 μπραζέρης - ηδες 9, 13, 18, 21, 23
 μπράτιμοι 9, 14, 23, 27, 29, 38, 80, 81
 μπρατιμούλι 81
 μύηση 59, 79, 81, 97
 μυητής 18
 μυητικές εταιρείες 80
 μυητικές τελετές 80, 82, 111
 μυητικές τελετές γένους-φυλής 80
 μυητική μορφή 59
 μνούμενοι 9, 112
 μυρτιά 76, 109, 110
 μυστήριο - ια 7, 22, 81, 107
 μυστήριο γάμου 38
 μυστικισμός 6

μυστικιστικός 7
 μωρία 85
 μωροῦ ὁμοίωμα 65
 Μωυσῆς 85, 86

Ναίμων 73
 ναπολεόνια 93
 νάρθηκας 49
 νέα 93
 νεάνιδες 72
 νεάνιδες ἀρραβωνιασμένες 72
 nectere 5
 νεκρανάσταση 40
 νεκρική, χθόνια, οἰκιακή λατρεία 78
 νεκρός - οἱ 15, 86
 νέματα 76
 νεόνυμφοι 105, 106
 νεοπαντρεμένες 56
 νέος - νέοι 48, 93, 112
 νεοσύλλεκτος 42
 νεραντζ(ν)ά 63
 νεραντζιάς κλῶνος 63
 νερό 41, 46, 73
 νερό ἀμίλητο 58
 νερό καθαρό 76
 nexus 5
 νῆμα - ατα 62, 93, 112
 νήματα ὁμοιόχρωμα 62
 νημάτων ἀνταλλαγή 76
 νηούτσικος 95
 νηστεία 57, 59, 79
 νηστεύω 57
 νίκη 74
 νιόγαμβρα 94
 νιόπαντρες 58
 «νισιανί» 94
 νοικοκυρά -ες 60, 66, 69
 νοικοκύρης 106
 νομή 110
 νομή ἐλευθέρη 110
 νομῆς ἀπαγόρευσις 109

νόμισμα - ατα 76, 92, 95
 νόμισμα ἀσημένιο 97, 99
 νόμισμα χρυσοῦν 94
 «νότα» 99
 νουνός 83, 106
 νουνός ἄτεκνος 106
 ντούπλα 96
 ντουφέκι - ια 7, 16
 «ντουφες» 41
 νυμφεύομαι 106
 νύμφη - νύφη 9, 21, 29, 41, 66, 68, 69, 73,
 77, 79, 80, 81, 91, 92, 93, 94, 96, 98,
 101, 105, 106, 107, 112
 νυμφήκιον - νυμφίκιον 100
 νυμφίος 39
 νύφη πολύφερνη 100
 νύφης φίλος 80
 νυφίτσα 77
 «ὁ ἀναγένημα» 40
 ξαθέψιμο 40, 60
 ξένια 6
 ξενιτεμένα (= λυπητερὰ) 61
 ξεπροβοδῶ 60, 61
 «ξεσκεπάζω τὴ νύφη» 81
 ξεστ(ο)ίχι 102, 103
 ξεστραλικώνω 90
 ξέχωμα 40
 ξεψυχῶ 90
 ξόανο σταυρόσχημο 75
 ξύλα - ο 40, 60, 62, 63, 64, 79, 83, 84, 88,
 109, 110
 ξύλα μεγάλα 63
 ξύλο μακρὸν 83
 ξύλο ὄρθιο 110
 ξύλο σταυροειδές 70
 ξύλον τῆς ζωῆς 86
 ξυλαράκια 52, 110

obligare 5
 obligatio 5

οίκια 38, 41, 72, 73, 92, 95, 97

οίκια συγγενών 70

οίκισμοι 6

οικογένεια - ες 7, 44, 56, 58, 72, 73, 91,
93, 100, 104, 106

οικογένειας μέλη 58

οικοδέσποινα 21

όλετηρ 85

όμάδα - ες 36, 74

ομάδες εταιρικές 76

ομάδες παιδιών 74

όμηρικοί χρόνοι 6

όμιλος γυναικεῖος 18

όμολογία 5

όμομητριος 20

ὄνειρεύομαι 41

ὄνειρο 50, 51

ὄνομα «Γιαννοῦ» 58

ὄνομα «Μαρίας» 58

ὀνόματα 8, 16

ὄπλο - α 4, 6, 19, 21, 33, 85

ὄπλον ἀκαταμάχητον 85

ὀράριο 22, 24, 27

ὄργανα 75

orenda 4

ὀργή θεία 5

ὀρη 49

ὄριον - ὄρια 84, 109

ὀρκίζομαι 38

ὀρκος 5, 19, 22, 25, 26, 28, 29, 31, 38, 82

ὀρος 112

Ὅσιριακά 43

Ὅσιρις 41

οὖζο 34

οὐράνια 53

οὐρανός - οἱ 53, 58, 70, 85

οὐρανός μαῦρος 74

«οὐσία» 88

ὄφις 85, 86

ὄψη 90, 97

παῖβάνια 108

παιδάκι 36, 40, 61, 81

παιδεία 8

παιδί - ιὰ 19, 24, 25, 29, 37, 38, 40, 54,
60, 64, 65, 66, 75, 83, 91

παιδί μικρὸ 40, 61, 81

παιδί νεοφώτιστο 106

παιδιά ἀνύπαντρα 53

παιδιά ἀρσενικά 49, 56, 58

παιδιά τέσσερα 38

παιδιά τρία - τέσσερα 37

παιδόπ'λο 63

παιχνίδι 64

παιχνίδι «Ίψήθι» 64

παλιαγκλαβή 101

παλιγκλαβή 70, 104

παλιγκλαβή 33

παλιγκλαβή 70

παλιγκλαβή 108, 109 βλ. καὶ παῖβάνια

Παναγία - Παναγιὰ 23, 24, 26, 30, 58, 61,

65, 67, 71, 106

πανάκι - πανὶ ἄσπρο 50, 65, 108

πανάκι - πανὶ κόκκινο 35, 44, 58, 62

πανήγυρις 71

παννυχίδα 56

παντόφλα 21

παντρεῖα 27

παντρεύομαι - παντρεύω 25, 37, 38, 80,
104, 107

πάομαι 105

παπαρούνα - ες 62, 64, 66, 75, 77

παπᾶς 11, 17, 23, 24, 25, 26, 27, 30, 35, 36,
46, 49, 50, 53, 56, 64, 80 βλ. καὶ ιερεὺς

παπούτσια 91, 92, 101

πάππος - παππούς 24, 106

παραγάμπρια 9

παραγωγή καλή 111

παραδοχῆς σημείον 94

παράνυμφες 9

παράνυμφοι 39

Παρασκευή 49, 55, 60, 66, 67, 68, 69, 98

Παρασκευή βράδυ 64

Παρασκευή Μεγάλη 57, 66, 74, 76

Παρασκευή πρὸ τοῦ Λαζάρου 62

Παρασκευή τ' "Αι-Λαζάρου 61

παραστάση μιμική 75

παρεθύρι 71

παρθένος 11

πᾶσις 105

Πασκάδα 91

Πασκαλιά Μεγάλη 33

πάσσαλος - οι 59, 83, 84, 88, 102, 103, 108, 109

πάσσαλος μικρὸς 110

πάσσαλος - σταυρὸς 112

πασσάλου κορυφή 110

Πάσχα 28, 36, 37, 60, 65, 69, 76, 78, 85, 96

Πασχαλιά 60

Πασχαλοθύρια (θύλαθρα) 74

πατήρια κωνάκου 68

πατήρ - πατέρας 14, 91, 93, 98, 104, 105

πατέρας τῆς νύφης 94, 98

πατρίδα 6

πατρῶος 88

πάτωμα ἐκκλησίας 46

παχνί - ιὰ 46, 58

πεθαμένος - πεθαμένοι 50, 56, 75

πεθερικά 73

πε(ν)θερά 59, 73, 93, 99, 107

πε(ν)θερός 93, 96, 99, 107

πειράζω 68

Πέμπτη - Πέφτη 67, 68

Πέμπτη Μεγάλη 15, 22, 26, 27, 28, 39, 74, 80

Πέμπτη τοῦ Λαζάρου 68

πένητες 85

πέντε 19, 98

πέντε σπόροι 53

πεντόλιρα - ες 93, 107

πεντόλιρο ραμμένο με κόκκινη κλωστή 94

πέπλος (σκέπη) 97

πέρασμα «μπουγάτσας» στὰ κέρατα βοδιῶν 58

περδικούλα 12

περιβάλλον 97

περιβόλια 64

περίβολος 88

περιδέραιον ἀργυροῦν 97

περιζωννύομαι 81

περιζώνω 27, 37, 81

περίζωση 22, 26, 27, 28

περιουσία 6, 82, 88, 103

περιουσία κτηματική 104

περιουσία πατρική 104, 106

περιουσία προυκῶα 103

περισταυρῶ 84

περιφορά 22

περίπατος 84

περίραξη 83, 103, 107, 112

περίραξη με πασσάλου 84

Περεβανός 87

Περσινός 42

πετιάζει 57

πέτρουρα (φύλλα) 74

πέτρα - ες 60, 88, 108, 109

πέτρα μακρουλή 60

πέτρα μαλλιάρη 49, 58

πέτρα ριζωμιά 109

πετραχήλι 22, 23, 28, 30

πέτρες μπηχτές 109

πετσέτα 95, 96

πετσέτα φαγητοῦ 95

πεῦνα χλωρά 109

πηδοῦν φωτιές αἰσχρολογοῦντες 40

πιατάκ' 99

πιάτο σιτάρι βρασμένο 53

πικροδάφνης κλώνοι 108

πιπέρι μαῦρο 57

πίστη λαϊκή 90

πιστοί 85

πιστόλα 33

πίττα-ες 68, 71

πλακοῦντες 58

πλάτη 62

πλέθρα - ο 88

πλούσιοι 92

πλούτη 107

πνεῦμα 4

ποδαριῶν δάχτυλα 55

ποδιά 52

ποδιά νύφης 99

πόλεμος 17

Πολυνήσιοι 87

πομπή γαμήλια 39

πόρτα σπιτιοῦ 88

ποσὸν χρηματικὸν 94

ποτήριον 86

ποτίζω 53, 74, 75

πουκαμίσεις 69

πουκάμισο 19· βλ. καὶ ὑποκάμισα

πουλᾶ - πουλᾶ 69, 76

πουλῶ 106

πράματα μικρὰ 106

πράξεις γονιμότητος 58

πράξεις εὐετηρικές 58

πράξεις τελετουργικές 76, 111· βλ. καὶ τε-
λετουργίες

πράξη θιασική 76

πρόβατα 85, 100, 105

προγαμιαία δωρεὰ 100

πρόγονοι 4

πρόγονοι εὐγενεῖς 88

πρόγονοι τῆς πόλης 88

προῖκα 11, 90, 97, 98, 99, 100, 101, 103,
104, 105, 111, 112

προικιά 97

προικίζω - ομαι 26, 103, 104, 107

προικίον 105

προικοδότηση 97, 103

προικοδωρεὰ 104

προικοσύμφωνο 4, 98, 100, 101, 103

προικῶνα περιουσία κινητῶν καὶ ἀκινήτων 101

προῖστοι 107

προῖστορία 4

προξενεῖα μεγάλη 93, 96

προξενεῖο 96

προξενητάδες - προξενητῆς 91, 93, 94, 95
96

προξενητῆς 91, 92, 98, 99

προξενήτρα 92

προσευχὴ 45

προσκεφάλι 44, 47, 48

προσκέφαλο 35, 44, 45, 46, 47

προσκυνῶ 63, 86

προσ(σ)ταυρῶ 84

πρόσφυγες 62

προσωνυμία 81

πρόσσωπο - α 5, 6

προφητεῖσθαι 86

πρωί 59

πρωτεῖς ἀδελφοὶ 29

πρωτόγονος 5

πρωτογονίς 107

πρωτοκόρη 107

πρωτολαζαρίνα 60

Πρωτομαγιά 75

πρωτοπαῖδια 107

πρωτοστέφανη νοικοκυρὰ 50

πρωτοστέφανες 58

πρωτοστέφανες τρεῖς 51

πύργος 66

πυρήνας 82

πυροβολισμοὶ 100

ραβδί 61, 65, 66

ράβδος - οὶ 67, 76

ῥαβωνιάζω 70· βλ. καὶ ἄρραβωνιάζομαι

ρακί 92

ραμαθιὲς 60

ραντίζω 63

ρασάκια 107

Ρέα 43

Ρέα - Κυβέλη 41

ρεβίθια 72, 91

ρεικιές 110

ρέμα 73

ρεῦμα - νερό 41

ρήτρες μαγικοθρησκευτικές 5

ριζιμνιό λιθάρι 50, 53, 54, 58

ριζιμο καλαμποκιού στα κεραμίδια 58

ριζιμο σιταριού στα κεραμίδια 58

ρόιδο 56

ρόλος συλλειτουργικός σταυραδελφών 80

ροστάσι (δροστάσι) 109

ροῦχα 4, 60, 98, 99, 100, 105

ροῦχα παιδιών 75

ροῦχα παλιακά 69

ρουχισμός 98, 99, 100

ρουχοβέλεσο τῆς νύφης 101

ρύζι 60, 67, 69, 74, 99

Ρωμαϊκό δίκαιο 5

Ρωμαῖοι 87

ρωμαῖος πολίτης 89

Ρωμογούρτισσες 70

ρωμιοκατασίβελαι 69· βλ. ἀθίγγανοι Χριστιανοί

Σάββατο 57, 59, 60, 63, 68, 70, 71, 77, 79, 99

Σάββατο Ἀγίων Θεοδώρων 40, 41, 57

Σάββατο τοῦ Λαζάρου 59, 60, 69, 70

Σάββατον Καθαῆς ἐβδομάδος 49

Σάββατο Μέγα 57

Σάββατο τῆς α' ἐβδομάδος τῶν νηστειῶν 79

Σαββατόβραδο 92

σαγιάς 69

σάζματα 99

σάλα 98

σάλμα 110

σαμάκι 110

σαμακῶνα 110

σανίδα 76

σανίδα τετράγωνη 66

Σαρακατσαναῖοι 12

Σαρακοστή 68

Σαρακοστή Μεγάλη 74

σαράντα μέρες 15, 78

σεντούκι 94

σερνικό παιδί 104· βλ. καὶ παιδί

'σηκωματάρικα' 106

σημάδεμα 111

σημάδι 91, 92, 93, 95, 96, 108

σημάδι κυριότητος 108, 112

σημάδια-σουμάδια 76, 91, 96, 109

σημάδια ιδιοκτησίας 108

σημάδια κρεμῶ 110

σημάδια τῆς νύφης 96

σημάδια τοῦ γαμπροῦ 96

σημαία 38

σηματοφόρος 66

σηματὰ ἀγροτικά 108

σηματὰ κυριότητος 109

σηματο ἀπαγορεύσεως 110

σημαῖον - α' 22, 25, 85, 98, 99, 91, 100, 107, 112

σημαῖον ἐπὶ τοῦ μετώπου 86

σημαῖον πιστῶν 86

σημαῖον τοῦ σταυροῦ 85

σημειωτική 15

σησαμέλαιον 72

signum 87

σιργιάνι 60, 91

σιτάρι - σῖτος 41, 46, 48, 50, 52, 53, 54, 55, 56, 58, 59, 92, 94

σιτάρι Ἀγίων Θεοδώρων 44

σιτάρι βρασμένο 56, 58

σιτάρι σπέρνω 50

σκάπτω 84

σκέπη 97

σκηῖτες 27

σκοινί - ιὰ 60

σκοίνου κλάδος 110

σκόλοψ 83

'σκόπια' 67

σκόρδα 57, 75

σκουλαρίκια 93
 σκουλαρίκια χρυσά 95
 σκουτιά 12
 σκουφούνα 91
 σκρινί 105
 σκύλοι 67
 scutum 89
 σμιγάδι 54
 σουμαδεμένιτσα 57
 «σουμάδι» 76, 94· βλ. και σημάδι
 σούπα 58
 σουραϊλί (γλυκὸ) 74
 σουρβα κόκκινα 57
 σουτζούκια 98
 «σόχωρα» 108
 σπαρτά 56
 σπειρί - ια 44, 54
 σπειριά σιτάρι 50
 σπερνά 53
 σπέρνω 46, 47, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 68, 69, 74, 75, 83, 88, 91, 92, 93, 98, 104, 105, 106, 107
 σπίτι γαμβρού 92, 94, 96, 98, 99
 σπίτι κοριτσιού 94
 σπίτι νέας 93
 σπίτι νύφης 94, 96, 100, 106
 σπίτι πατρικό 105
 σπίτι πατρογονικό 104
 σπίτι πρωτολαζαρίνας 60
 σπίτι συγγενικό 98
 σπίτια γειτονιάς 74
 σπιτιού κορυφή 75, 77
 σπορά 50, 58
 σπόροι 46, 53
 σπόρων ἀριθμὸς 58
 sponsio 5
 σπυρί 56
 στάβλος - οι 46, 75
 σταλβια 108
 σταλικώνω 108

στάρι 49· βλ. και σιτάρι
 στάσις 84
 σταυραδεληφῆ - ἐς 9, 11, 12, 13, 17, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 36, 37, 38, 74, 81
 σταυραδέλφια - δέρφια 12, 13, 15, 17, 18, 81, 82, 83, 90
 σταυραδεληφότης 11, 23
 σταυραδερφίτσα 12
 σταυραδερφός - οι 9, 14, 16, 17, 18, 80, 81, 82
 σταυραδερφοῦλα 12
 σταυράτα βυζαντινά 109
 σταύρης 9
 σταυρογυῖος 13
 σταυροδρόμι - ια 50, 51, 52
 σταυρο(υ)θειά 14, 15
 σταυροὶ ἀνθινοὶ 75
 σταυροακοντιάδα 9, 13
 σταυροακοντιάδος - οι 11, 13, 17
 σταυροακοντία 13, 14, 29, 111
 σταυροβυμπάρμπας 14
 σταυροπατέρας 13, 111
 σταυροπροσκύνηση 74, 78
 Σταυρός 74
 σταυρός - οι 3, 4, 8, 9, 13, 15, 16, 22, 25, 36, 37, 39, 40, 41, 48, 63, 66, 74, 75, 76, 79, 83, 84, 87, 88, 92, 99, 108, 109, 110, 112
 σταυρός ἀνθοστόλιστος 39
 σταυρός ἀπὸ χόρτα 41
 σταυρός ἀσημένιος 95
 σταυρός δύναμις θεοῦ 85
 σταυρός καλαμένιος 64, 65
 σταυρός λουλουδέσιος 69, 73
 σταυρός ξυλέρσιος 61
 σταυρός ξύλινος 64, 65, 71, 75, 77
 σταυρός - πάσσαλος 90, 107
 σταυρός στολισμένος με ἀγριολούλουδα 36
 σταυρός στολισμένος με λουλούδια 68
 σταυρός - φλάμπουρο 76
 σταυρός φύλαξ τῶν πιστῶν 85
 σταυρός ὡς ἀντικείμενο 39

συνίρια 109

Σύνοδος ἐν Λαοδικείᾳ 79

συνοικέσιο 98, 99, 101

συνοικισμός 79

συνονήλικιοι γαμπροῦ 82

συνονήλικιοι νύφης 82

συνονήλικιοι φίλοι τοῦ γαμπροῦ 80

σύνορα - ὅρια 90, 108, 109

συντελετουργοί - συνασκητές 82

συντροφιάζω 36

συντρόφιασμα - ατα 76, 79

«συντρόφιασμα» τῶν κοριτσιῶν 40

συντρόφισσες 61, 62

Συρακόσιοι 84

σύρμα 71

σφαλάγγι 54

σφραγίδα 82, 85

σχολὶ - ιὰ 61

σχοῖνος 109, 110

σῆμα 4

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

τάβλα 18

tabularium 89

τάζω 98

ταμμουζ 41

τάξη ἔννομη 8

τάξιμο 92, 95

τάξις Λατρείας 79

ταφή 40, 41, 77, 79

ταφή εἰκονική 40

τάφος 36

τάφοι οἰκογενειακοὶ 88, 111

τάφος 84

ταψί 68

τεῖχος 85

τεκμήριο 90

τεκνογονία 80

«τελειώματα» 94

τελεστὲς 81

τελετὲς φρατέρων 111

τελετή - ἐς 23, 91

τελετὴ εἰσαγωγῆς τῆς ἐνήβωσης 90

τελετουργία - ἐς 5, 6, 11, 18, 21, 42, 58,

77, 79, 80, 82, 83, 90

τελετουργία ἀδελφοποιίας 40

τελετουργία θιασική 77

τελετουργία μυητική 40

τελετουργικό - ἀ 18, 21, 58, 59, 63, 64, 77,

78, 79, 81, 89, 90

τελετουργικό μύησης 82

τελετουργικό τῆς Θεσσαλίας 59

τελετουργιῶν χαρακτήρας 58

Τεσσαρακοστὴ Μεγάλη 71

τέσσερα - ἐς 24, 25

Τετάρτη 57

τεχνίτες 108

τιβλά 33

τίβλα 100

Τίμιος 86

τιμωρία 9

titonium 89

tiro - τίρων 42, 43

toga 89

toga pura 89

toga virilis - libera 89

τοιχος 93

τουμπιά 92

τουρκί 65

Τούρκοι 7

τουρκοκρατία 7, 16, 17, 24

τουρλιά 109

τούρτα 76

«τό 'χουν για καλὸν» 58

τραγούδι - ια 7, 12, 31, 33, 37, 41, 61, 70, 75

τραγούδια λαζαριάτικα 68

τραγουδῶ 61, 63, 69, 73, 75, 76

τραγωδοῦμαι 71

τραγωδῶ 72

τραπέζι - ια 30, 33, 56, 94, 95, 99

τραπέζι τοῦ φαγητοῦ 94

τρεῖς 98

τρεῖς γυναῖκες 53

ΑΘΗΝΩΝ

τρεῖς ἡμέρες 57
 τρεῖς ἡμέρες ἐθοδῶριζαν 57
 τρεῖς Μαρίες 49
 τρεῖς πρωτοστέφανες 54
 τρεῖς σπόροι 53
 τρεῖς φορὲς 53
 τρία κουκκιά 49
 τρία πιάτα κόλλυβα 49
 τρία σπειριὰ σιτάρι 46
 τρία σπίτια πρωτοστέφανα 52
 τρία φορτώματα ψωμί 101
 τριακοσάρι ραμμένο με κόκκινη κλωστή 94
 τριάντα 19
 τριαντάφυλλα 61, 91
 tribus 89
 τρίβω 91
 τρίστρατο 51, 52
 τρίχες δέκα - δεκαπέντε 94
 τριχιά 22, 27, 28
 τῖσρα 87
 τρόπαϊον ἀγέτητον 83
 τρόπος ἀδελφοποιίας 19, 20, 31 κ.ά.
 τροφαί (μπλιγούρι, καλαμπόκι) 77
 τρυγητὸς 110
 τρώγω 57, 67
 τσάκνα (ξύλα λεπτά) 62
 «τσεβρές» 94
 τσιμπιδάκι 50
 τσίπουρο 45
 τσουρά λιγνή - ψηλή 69
 τυλίγω 98
 Τυπικό - ἄ 79
 τυρὶ 45
 τυχαῖνα 51
 τυχερὸ 53
 τύχη - ες 35, 45, 46, 47, 48, 51, 52, 54, 58, 77
 ὑγεία 56
 υλοθεσία 5
 υλοὶ 104

ὑπερφυσικός 4
 ὕπνος 48, 50, 53, 55
 ὑποκάμισα 31· βλ. καὶ πουκάμισο
 ὑποσχέσεις ἔνορχες 5
 urbs 89
 Ὑψιστος 23
 ὕψωμα 53
 φαγητὸ - ἄ 72, 94, 95
 φαγητοῦ πετσέτα 95
 φάγωμα μπουγάτσας ἀπὸ τὰ μέλη τῆς οἰκο-
 γένειας 58
 φαναράκι 63
 φάρα 43, 79
 φάσμα μαγικοθησκευτικὸ 21
 φασόλια 57, 67, 68, 72, 73
 φέλι ψωμί 96
 φίλημα 22, 24
 φίλημα ἀταρωτὸ 33, 34
 φίλι πιάτα 68
 φίλια 12, 17, 24, 30, 36
 «φίλια» 68
 φίλι 12, 36
 φίλος ἐπιστήθιος 38
 φιλότης 19
 φιλῶ 25, 92, 99
 φιλῶ χέρια 68, 81
 φλάμπουρο 88, 90, 108, 111, 112
 φλάμπουρο - σημεῖο 112
 φλέβα - ες 20, 21
 φλουρί - ιὰ 91, 92, 93, 95, 96, 112
 φλουρί - νομίσματα 112
 φλυτζανάκι με λάδι 45
 φλωρί 73, 95, 99
 φλωριά γιὰ τὴ νύφη 96
 φλωριά κωνσταντινᾶτα 93
 φλωρίον ἀξίας 100 γροσιῶν 95
 φόβος 82
 φόβος δαιμόνων 86
 φοίνιξ 64
 φονιάς 19

φόρεμα - ατα 72

φόρεμα μάλλινο 101

φορέματα γύφτικα 70

Forum 89

φούντα βασιλική 96

φουρκέτα 50

φούρνος 50

Φουσκοδέντρι 75

φούστα 69

φράξιμο του σπαρμένου μέρους με ξυλαράκια 58

φράτορες 83, 88, 111

φράχτης 52, 58, 88, 103

φρουρός 85

φρούτα 56, 58, 59

Φτωχολάζαρος 59, 60

φυλακτήριον 86

φύλακας - φύλαξ 64, 84, 85, 112

φύλακας γάμου 39

φύλακας της ιδιότητάς 84

φύλακας τελετής 82

φυλή 111, 112

φύλλα 64

φύλλα - πέτουρα 74

φυτεύω 62

φυτρώνω 76

φωλιές 111

φωτιά - ές 40, 41

φωτιές από ξύλα κέδρων 40

φωτογραφίες 65

Χαλδαίοι 87

χαντάκι 55

χαντζάρια 66

χάντρα 95

χάνω 78

χαράκια 109

χαρακτήρας 112

χαρακτήρας ευετηρικός 58

χαρακτήρας μαγικολατρευτικός 58

χαρακτήρας μυητικός 58

χαρακώματα 84

χάρισμα - ατα 107

χαρίσματα βασιλικά 85

χαρτί 35, 76, 98, 99, 101, 102, 103

χελιδόνι - ια 63, 69, 74, 76

χελιδόνι ξύλινο 65

χελιδόνια άγρια 76

χελιδόνισμα 77

χέρι - ια 15, 21, 30, 31, 34, 36, 52, 55, 80, 81, 96, 101

χέρι δεξιό 99

χερσότοπος 109

χηρεύω 55

χιάζω 86

χνάρια 111

χορός 30, 31

χορτάρι - ια 52, 58

χρήματα 91, 96, 98, 99, 100, 101, 107

χρήση πανιού 58· βλ. και πανί

χρήση κόκκινου πανιού 58

χρηστική εποχή 84

χριστιανός 43

Χριστός 84, 85, 86

Χριστούγεννα 96

χρόνια - χρονιά - χρόνος 5, 6, 8, 54, 90, 106, 107

χρονοδιάγραμμα θιασικών τελετών 78

χρυσά 93

χρυσάφικη 96

χρυσοζούναρο 70

χορεύω 37, 59, 61, 62, 63, 68, 70, 73

χορός - οι 41, 59, 61, 72

χοροστάσι 61

χόρτα 41

χόρτο ξερό 110

χορτόπιττες 48

χτενίζομαι 54

χτίζω 104

χῶμα 60

χωράφι - ια 36, 55, 58, 64, 71, 75, 98, 104, 105, 106, 108, 109, 110

χωράφια κακόβωλα 108

χωραφιές 110

χωραφιού τέσσερες γωνιές 109

χωρία θεολογικά 85

χωριό - χωριά 60, 61, 68, 72, 104, 105

χωριού πλατεῖα 68

χωρικοί 98

ψαριού σχῆμα 64

ψαρότοποι 111

ψιλὰ σύμβολα 100

ψύλλος 66

ψυχασμοσύνη 19

ψυχές 4, 56

ψυχασάββατο 46, 78

ψυχασάββατο Ἁγίου Θεοδώρου 56

ψωμάκια 45

ψωμί - ιὰ 46, 53, 56, 58, 59, 67, 77, 94, 101

ψωμί δαγκωνιά 95

ψωμί φελί 96

ψωμιού μοίρασμα 58

vallum 84

vallus 83

β. Συγγραφείς

Ἀνδριώτης Νικόλαος 11

Βέης, Νικόλαος Ἀ. 11

Beth Marianne 83

Βλαστός Πέτρος 12

Bréhier Louis 87

Bunsen Ernst, von 87

Γεώργιοπαπαδάκος, Ἀναστάσιος Μ. 11, 20

Γρηγόριος Νύσσης 85

Davy Georges 5

Εἰρηναῖος 86

Ζούμπου, Ἐφη Νικήτα 74

Harrison, J.E. 80

Ἡμελλος, Στέφανος Δ. 63

Hor(atius) 89

Ἡρόδοτος 84

Ἡσύχιος 84

Ἰουστινιανός 86

Καζαβῆς, Γεώργιος Ν. 65, 101, 102

Κακριδῆς, Ι.Θ. 88

Καρανικόλας Σωτήριος 101

Κασιμάτης Νικόλαος 24

Κυριακίδης, Στῆλ. Π. 19

Κύριλλος Ἱεροσολύμων 86

Λαμπρίδης Ἰω. 25

Λιουδάκη Μαρία 96

Λουκάτος, Δημ. Σ. 108, 109, 110

Λουκόπουλος Δημ. 13

Λουλουδόπουλος Μιλτ. 39, 70, 95, 97

Μανωλακάκης Ἐμμ. 100

Μέγας, Γ.Α. 37, 39, 55, 56, 59, 63, 73, 81, 84

Μελανθοπούδης, Π.Η. 57

Migne 85, 86

Μιχαηλίδης-Νουάρος Γεώργιος 3, 8, 19, 51, 84

Μπακατῶρας Γεώργιος 79

Nilsson Martin 88

Ξενοφών 84

Ὀμηρος 88

Ovidius 89

Παπαμιχαήλ - Κουτρούμπα, Ἄννα Ἰ. 3, 39, 80, 81, 83, 85, 87, 88, 91, 93, 105

Παπαχριστοδούλου Πολ. 106

Παῦλος Ἀπόστολος 85

Πλάτων 86

Πολίτης, Ν.Γ. 11, 30, 55, 80, 90

Πουλάκης Δ. 14

Rahner Hugo 86

Regner Johannes 89

Σγουρίτσας Ἀγ. 105

Σίμος Λουκάς 45

Σκόκος, Κωνστ. Φ. 21

Σούλης Χρῖστος 67

Σπανδωνίδη Εἰρήνη 12, 61

Στουδίτης Θεόδωρος 86

Suetonius 89

Thurnwald R. 6

Τζάρτζανος 'Αχιλλεύς 70

Τζιάτζιος, Εδάγγ. Στ. 12

Thomson G. 80

Φραγκάκι, Εὐαγγελία Κ. 21

Χασιώτης, Χρ. Γ. 12

Χατζηγιάκης, 'Αλέξ. Κ. 17, 20, 21, 28, 35

Χρηστοβασίλης Χρήστος 21, 33, 35

'Ωριγένης 86

Webster, T.B. L. 80

γ. Τόποι

'Αβδηρα 47, 91

'Αγία 'Αννα Εύβοίας 12, 16, 19, 20, 26, 47, 52, 110

'Αγία 'Ελένη Σερρών 63

'Αγιάσος Λέσβου 93, 108, 109

'Αγιον 'Όρος 15, 21, 25

'Αγιος Γεώργιος (Τουρτούλοι) Σητείας Κρήτης 23, 49

'Αγιος Λουκάς Κηρυστίας Εύβοίας 50, 104

'Αγοριανή Παρνασσίδος Φωκίδος 12, 61

'Αγράφων περιοχή 76

'Αδριανούπολις 9

'Αειβάτι (Δητή) Θεσσαλονίκης 48

'Αθανάτη (Μελίβοια) 'Αγιᾶς Λαρίσης Θεσσαλίας 75

'Αθήνα 37, 88

Αιανή Κοζάνης 110

Αιγιαλεία 'Αχαΐας 65

Αίγυπτος 86

Αίμου Μικροῦ χωριά 73

Αἶνος 18, 31

Αιτωλία 12, 13, 14, 16, 24

Αιτωλοακαρνανία 13, 14, 16, 20, 27, 28, 37, 38, 98, 99, 104, 109

'Ακαρνανία 24, 27

'Αμοργός 34, 45

'Αμούριον 'Ελασσόνης 15, 17, 36, 39

'Αναρράχη Κοζάνης 45, 56

'Ανασελίτσα Κοζάνης 9

'Ανάφη 63

'Ανδραβίδα 'Ηλείας 105

'Ανω 'Αμισός Πόντου 75

'Ανω Πορόια Σιντικής Σερρών 91

'Αράβοβα Παρνασσίδος 16, 19, 105

'Αργολίδα 100

'Αργυρόκαστρον 66

'Αργυρούπολις Πόντου 57

'Αρναία Χαλκιδικής 11, 17, 25

'Αρμισσα Πέλλης 50

'Ασπος Πρεβέζης 16, 17, 37, 67

Αύλοτοπος Σουλίου 67

Αύλωνάριον Εύβοίας 100, 108, 110

'Αχαΐα 53, 65, 104

'Αχλαδοχώριον Σερρών 109

Βαρελαῖοι Στουπαίων Εύβοίας 55

Βάρος Ἀθηνῶν 99, 102, 106, 108

Βασιλίτσα Πύλλας 104

Βελβενδός Κοζάνης 93

Βερόνισσα 'Ελασσόνης 60, 68, 92

Βέροη Κεφτης 17

Βιθυνία 50, 103, 104, 106

Βίτση Κοζάνης 93

Βλατισσό Καστοριάς 8, 94

Βόιον Κοζάνης 13, 14, 38, 97

Βόνιτσα Αιτωλίας 12, 13, 14, 20, 27, 28, 37, 98, 104

Βούρβουρα Κυνουρίας 55

Βρακάδες 'Ικαρίας 52

Βροντάδος Χίου 65

Βραχώρι 'Ηπείρου 66

Βυρώνεια Σιντικής Σερρών 109

Γαλατᾶς Καλλιπόλεως 'Ανατ. Θράκης 51

Γαλτσάδες Εύβοίας 52

Γεράνια 'Ελασσόνης 13, 16, 17

Γεωργία Καυκάσου 20

Γιαννωτὰ 'Ελασσόνης 9

Γιδᾶς 'Ημαθίας 11

Γλινᾶδον Νάξου 104

Γορτυνία 13, 14

- Γότιστα Μικρά Ἡπείρου 8, 13, 16, 29, 97
Γράμμος 74
- Δαμασκηνέα Βοΐου Κοζάνης 46
Δέλβινον Βορ. Ἡπείρου 17, 24
Δίβρη Ριζών Δελβίνου 17, 24
Δίβριτσα 97
Διδυμότειχον 94, 95
Διπλάτανον Τριχωνίδος Αἰτωλ/νίας 38
Δωδεκάνησα 80
Δωδώνη 97
- Ἐβρος 94, 95
Ἐλαιών Αἰγιαλείας Ἀχαΐας 65, 104
Ἐλασσόνα - Ἐλασσών 6, 7, 9, 11, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 30, 36, 37, 39, 41, 45, 56, 57, 60, 62, 73, 76, 92
Ἐλασσόνος περιοχή 60, 70
Ἐλευθεροχώριον Θεσσαλίας 56
Ἑλλάς 57
Ἑλος (Ἰναχωρίον) 7, 13, 16, 24, 108
Ἑρδαία Κοζάνης 45, 51, 56, 92, 98
Ἐπανωμή Θεσσαλονίκης 71
Εἶβοια 12, 16, 19, 20, 26, 47, 50, 51, 52, 55, 90, 91, 99, 100, 104, 108, 109, 110
Εὐρυτανία 52, 53
Εὐχάιτα 42
- Ζαγορά Μαγνησίας 18, 23
Ζαγόρι Ἡπείρου 17, 25, 36, 39, 110
Ζουπάνιον Σισανίου 106
Ζώνη Ὀρεστιάδος 96
- Ἡλεία 7, 13, 17, 18, 20, 99, 105, 107, 109
Ἡλις 54
Ἡμαθία 11
Ἡπειρος 8, 9, 12, 13, 16, 17, 19, 25, 36, 38, 39, 66, 75, 81, 97, 108, 110
Ἡπειρος Βόρειος 24, 66
- Θερμοπηγή (Πούλιοβα) Σερρών 20, 104
Θεσσαλία 9, 13, 14, 15, 16, 17, 24, 36, 37, 39, 41, 45, 56, 57, 60, 62, 73, 75, 76, 79, 81, 92, 108
Θεσσαλονίκη 48, 71
Θήρα 11, 63, 64, 104, 105
Θράκη 47, 51, 56, 91, 101
Θράκη Ἀνατολική 31
- Ἴδα Πέλλης 93
Ἰεράπετρα 65
Ἰθάκη 65
Ἰκαρία 11, 17, 37, 44, 45, 52, 104
Ἰμβρος 11
Ἰμέρα Γεωργίας Καυκάσου 20, 104
Ἰναχώριον (Τοπόλια - Ἑλος - Κεφάλι) 7, 16, 17, 19, 24, 104, 108
Ἰωάννινα 11, 13, 17, 19, 29, 30, 36, 47, 50, 57
Καϊσάρεια Κοζάνης 53, 67
Καλαμπάκα 23
Καλαμπάκα 14, 53, 66
Καϊντζιον Ἰωαννίνων 11, 13, 17, 30, 47
Καλλιπολι 51
Καλομοῖρα Καλαμπάκας 53, 66
Καμαρωτὸν Σιντικῆς Σερρών 92
Κάντσικο Κόνιτσας 65
Καπλάνι Πυλίας 19, 25
Καππαδοκία 63
Καρδίτσα 61, 74, 75, 79, 100
Κάρπαθος 100, 107
Καρυδοχώριον Ἀχλαδοχωρίου Σερρών 109
Καρυστία Εὐβοίας 50, 104, 110
Καρυῶται Λευκάδος 92
Καρωτή Διδυμοτείχου 95
Καστανιά Εἰδυτανίας 7, 52, 53
Καστελλόριζον 101
Καστοριά 8, 36, 46, 65, 94, 98
Καταφύγι(ον) Κοζάνης 9
Κατερίνη 110
Κατούνα Λευκάδος 92
Κάτω Πεδινὰ Ζαγορίου 110

Κάτω Στενή Χαλκίδος 61 -
 Καύκασος 20, 104
 Κάτα 48
 Κεντρί Ήραπέτρας Κρήτης 65
 Κεραμειδιά Ήλειας 13, 109
 Κεράσσοβο Γράμμου 74
 Κεφάλι Ήναχωρίου Κρήτης 13, 17
 Κεφαλληνία 55
 Κήπος Κοζάνης 67
 Κιλκίς 57
 Κίμωλος 49, 64, 105
 Κοζάνη 9, 13, 14, 38, 45, 46, 51, 53, 56,
 67, 92, 93, 96, 97, 106, 110
 Κοκκινιά Θεσπρωτίας 13
 Κόμανος Ήορδαίας Κοζάνης 92
 Κονιαστή Ήλασσόνος 56
 Κόνιτσα 27, 65, 71
 Κορώνη 99
 Κουβούκλια Προύσης Μ. Ήσίας 51
 Κρητική Ζαγορίου 110
 Κουρί Προθέου Ήλασσόνος 62
 Κρήτη 7, 13, 17, 19, 20, 23, 24, 49, 64, 65,
 90, 93, 104, 108, 110
 Κρήτη Ήνατολική 19, 20, 26, 106, 107,
 108
 Κρυόβρυση Ήλασσόνος 11, 13, 14, 17, 45,
 67, 76
 Κύθηρα 17, 24
 Κύμη 109
 Κυνουρία 54, 55
 Κύπρος 80, 81
 Κυριάκι Βοιωτίας 31
 Κυψέλη Θράκης 56
 Κωσταράζι Καστοριζών 98
 Κωστί 63
 Λάγχα Καστοριζών 65
 Λάκκα Πέλλης 9
 Λάκκα Σουλίου 38
 Λακωνία 17
 Λάρισα 110
 Λασιθί 23

Λασιθίδα Κρήτης 64, 108
 Λειψοί 14
 Λέρος 44
 Λέσβος 11, 55, 92, 93, 108, 109
 Λευκάδα - Λευκάς 14, 92
 Λήμνος 11, 12, 49, 99, 100, 102, 106, 108
 Λητή Θεσσαλονίκης 48· βλ. Ήλειβάτι
 Λιβάδι Λαρίσης 110
 Λοζέτσι Ήπείρου 19, 38, 66, 67
 Λουτράκι Πέλλης 56
 Λυκούδι Ήλασσόνος 13, 16, 17, 92
 Μαγούλα Ήλασσόνος 8, 13, 19, 30
 Μάδυτος 106
 Μακεδονία 12, 14, 24, 41, 45, 46, 48, 51,
 53, 56, 57, 60, 61, 67, 81, 91, 92, 93,
 96, 109, 110
 Μάνη 19, 20, 101
 Μανιάκι 34, 38, 71, 93, 94
 Μαρτύρι Ήδριανουπόλεως 9
 Μεθώνη Πυλίας 91, 95, 97, 98, 99
 Μελέβρια Ήγιάς Λαρίσης 75· βλ. Ήθανάτη
 Μεσσηνία 104
 Μεσοχώρι Πυλίας 20
 Μεσσηνία 34, 38, 71, 93, 94
 Μηλιά Κοζάνης 96
 Μήλος 48, 64, 98
 Μικρά Ήσία 50, 101, 104, 106
 Μικρά Γότιστα· βλ. Γότιστα
 Μικρόν Ήλευθεροχώριον Ήλασσόνος 60
 Μονοφάτσι Κρήτης 90
 Μουζάκι Καρδίτσας 61
 Μυρσίνη Πρεβέζης 8
 Νάξος 84, 104
 Νάουσα 14
 Ναυπακτία θρεινή 110
 Νεγάνδες Δωδώνης Ήωαννίνων 39, 66
 Νησί Πέλλης 45
 Νίσυρος 14, 65, 66, 101
 Ήηρόμερο Ήκαρνανίας 16, 24, 27, 99, 109

Οἷα Θήρας 105

Ὀλυμπία Ἡλείας 7, 17, 18, 20, 21, 107,
109

Ὀμαλή Βοῦτο Κοζάνης 97

Ὀξύλιθος Κύμης 109

Ὀρεστιάδα 96

Παῖοι 65

Παρνασσίδα Φωκίδος 61, 105

Πάρος 12

Παρνασσός 12, 61

Πάτρα 110

Πέλλα 9, 45, 49, 50, 55, 56, 57, 93

Πεντάλοφος Βοῦτο Κοζάνης 13, 14, 38

Πέρα Τριοβασάλος Μήλου 98

Περιβόλια Ὀλυμπίας Ἡλείας 7, 17, 18,
20, 107, 109

Πήλιο Νότιο 110

Πηνειῶν Ἡλείας Δῆμος 13, 109

Πικτούς Χίου 75

Πλάκα Μήλου 48, 64

Πόλι 62

Πολύχνητος Λέσβου 11

Πόντος 57, 75, 97, 103

Πούλιοβα Σερρών 104· βλ. καὶ Θερμοπηγή

Πορόια Σιντικῆς Σερρών 91

Πρέβεζα 8, 14, 16, 37, 67

Πρόμαχοι Πέλλης 57

Προύσα 51

Πύθιον Ἐλασσόνος 37, 41, 62, 73

Πυλία 19, 20, 21, 25, 26, 91, 95, 97, 98,
99, 104

Πυργί Χίου 92

Ρεντίνα Καρδίτσας 75

Ρόδος 101, 108

Ρουμλούκι Μακεδονίας 12, 24

Σαμαρίνα Μακεδονίας 60, 61

Σαμοθράκη 101

Σαμονίβα Σουλίου 17, 35

Σαραντάπορον Ἐλασσόνος 76

Σαρατῆς Πυλίας 19, 26

Σβέρδια Λήμνου 102

Σέρρες 20, 62, 63, 91, 92, 103, 104, 109

Σητεία Κρήτης 49

Σιγή Βιθυνίας 50, 101, 104

Σίκινος 14

Σιντική Σερρών 91, 92, 103, 109

Σισάνιον Κοζάνης 92, 106

Σκιάθος 110

Σμόκοβον Καρδίτσας 100

Σούλι 17, 35, 38, 67

Σούρμενα 57

Σπενή Τήνου 3, 101

Σύμη 101

Σχιστόλιθος Σιντικῆς Σερρών 103

Σχοινοχώριον Ἀργολίδος 100

Σωπείδα Πέλλης 56

Ταῖνια Λέσβου 55, 108, 109

Ταῖνι Πυλίας 19, 25

Τερμαῖδος Κρήτης 107

Τήνος 101

Τοπόλια Κρήτης 104, 108

Τριβαλά Θεσσαλίας 19, 35

Τριοβασάλος Μήλου 98

Τρίστενον Ζαγορίου Ἠπείρου 17, 36, 39

Τριχωνίδα 38

Τύρναβος Αλαρίσης 95

Φανάρι Καρδίτσας 74

Φιγαλεία Ἡλείας 23

Φωκίς 61, 105

Χαλκιδική 11, 15, 17, 25, 71, 73

Χαλκίδα 61, 104

Χατζηγέρριον Κεσσάνης 31

Χίος 65, 75, 92, 105

Χορτερὸν Σιντικῆς Σερρών 92

Χουλιαρδάδες Ἰωαννίνων 19, 29, 50

Χρυσοβίτσα Μετσόβου Ἰωαννίνων 36

Ψαρά 47, 105

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελ.
Ο ΣΤΑΥΡΟΣ ΣΤΟΥΣ ΔΙΑΦΟΡΟΥΣ ΚΛΑΔΟΥΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΙΜΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ	3
A. ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟ ΔΙΚΑΙΟ	4
α. ΑΔΕΛΦΟΠΟΙΤ-Α*	4
1. Γενικά	4
2. Όνόματα σχετικά με τὸ θεσμό	8
I. Σταυρός καὶ ὀνομασία μυουμένων - ἀδελφοποιητῶν. Οἱ ἀδελ- φοποιητοὶ καὶ τὰ ἀδέλφια τους	9
II. Ὁ «σταυρὸς» ὡς πρῶτο συνθετικὸ τῶν ὀνομάτων τῆς ἀδελ- φοποιίας	9
α. Όνόματα ἀδελφοποιητῶν	9
β. Ἄλλοι συγγενεῖς τῶν ἀδελφοποιητῶν	12
3. Πραγματικὴ, σημειωτικὴ, νομικὴ παρούσα τοῦ σταυροῦ στὸ θεσμό	15
4. Αἷτια χρήσεως τοῦ σταυροῦ καὶ δημιουργίας τῶν ὀνομάτων τοῦ θεσμοῦ	16
5. Φορεῖς δημιουργοί. Ἡ δημιουργία τῶν φορέων - ἀτόμων. Σκε- πτικὸ τοῦ θεσμοῦ	16
I. Ἀριθμὸς τῶν μετεχόντων στὴν τελετουργία ἀτόμων καὶ γένος αὐτῶν	18
II. Τελετουργικὸ συνάψεως τοῦ δεσμοῦ. Μορφές τελετουργικοῦ	19
α. Αἱματηρὸς τρόπος	20
β. Θρησκευτικὸς ἢ ἐκκλησιαστικὸς	21
A. Μὲ συμμετοχὴ ἱερέως	23
B. Χωρὶς τὸν ἱερέα	31
γ. Συμβολικομαχικὸς τρόπος	31
δ. Ἐνοπλιος τρόπος	32

* Λόγω τῆς μεγάλης ἐκτάσεως τῆς παρούσης ἐργασίας ἢ δημοσίευσή τοῦ β. (ΠΡΟΙ-
ΚΟΣΤΗΦΩΝΑ) καὶ τῶν Β, Γ κλπ. (ΕΜΠΡΑΓΜΑΤΟ, ΕΝΟΧΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ κλπ.) θὰ γίνῃ
προσεχῶς.

ε. Ἀπλούστεροι τρόποι.....	33
ς. Μεικτὸς τρόπος.....	34
III. Χρόνος τελέσεως τῆς ἀδελφοποιίας	36
IV. Ἀνάλυση τοῦ τελετουργικοῦ	39
α. Τοῦ Ἀγίου Θεοδώρου	40
1. Σιτάρι τῶν Ἀγίων Θεοδώρων	44
2. «Θοδώρισμα»	57
β. Τοῦ Λαζάρου, τῶν Βαῖτων, τῆς Μεγάλης Ἑβδομάδας κλπ.	59
γ. Πρωτομαγιᾶς, Ἁγίου Γεωργίου	75
ΠΙΝΑΚΕΣ - ΧΑΡΤΕΣ	113
RÉSUMÉ	173
BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	182
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ	185

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ